

Держава та регіони

Серія: ПРАВО
2020 р., № 3 (69) том 3

Науково-виробничий журнал

виходить щоквартально

Голова редакційної ради: **О. В. Покатаєва**,
доктор юридичних наук, доктор економічних наук,
професор

Головний редактор:

П. С. Покатаєв, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління,
професор, перший проректор, Класичний приватний університет

Редакційна колегія:

О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ

А. М. Апаров, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та методи викладання правознавства, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

М. М. Бліхар, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного та міжнародного права, Національний університет «Львівська політехніка»

М. Л. Шелухін, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного адміністрування, Маріупольський державний університет

А. В. Хрідочкін, доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет

Г. О. Блінова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Szabó Andrea (Сабо Андреа), доктор наук, професор, завідувач кафедри митної та фінансової діяльності факультету правоохоронної діяльності, Університет публічної служби (Угорська Республіка)

Л. Г. Удовика, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії і теорії держави та права, Запорізький національний університет

О. П. Гетманець, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6, Харківський національний університет внутрішніх справ

В. В. Шаблістий, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного права Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Відповідальний редактор: **С. В. Белькова**

Редактори: **С. В. Старкова**

Технічний редактор: **А. С. Лаптева**

Дизайнер обкладинки: **Я. В. Зоська**

ISSN 1813-338X

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з юридичних наук (спеціальності: 081. Право, 293. Міжнародне право) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 14176-3147 ПП від 24.04.2008 р.

Видавництво та друк – Видавничий дім «Гельветика»

69002, м. Запоріжжя, вул. Олександрівська 84, оф. 414
Телефони +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
24 червня 2020 р., протокол № 9

Усі права захищені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції. При передрукуванні обов'язкове посилання на видання: Держава та регіони. Серія: ПРАВО. – 2020. – № 3 (69). – Т. 3

Редакція не обов'язково поділяє думку автора і не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 706.
Телефон: (0612) 220-58-42, 8-067-7744481
Телефон/факс: (0612) 63-99-73.

Здано до набору 15.06.2020.
Підписано до друку 26.06.2020.
Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.
Замовлення № 0920/253.

© Класичний приватний університет, 2020

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>І. З. Криховецький</i> ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ ЕТАПИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ ГАЛИЧИНИ ХІХ СТ.....	8
<i>О. І. Телешецький</i> РОЗВИТОК ДОКТРИНИ НЕЙТРАЛІТЕТУ У ХХ СТ.....	14

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>О. С. Гусаров</i> ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ЗАПОЗИЧЕНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	22
<i>О. П. Денега</i> ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	28
<i>Б. А. Іванюк</i> КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ЗАОХОЧЕНЬ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	36
<i>Д. О. Лагодієнко</i> ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА КАР'ЄРНИЙ РІСТ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ	41
<i>В. В. Мельник</i> ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ УМОВИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ РОБОТОДАВЦЕМ.....	46
<i>О. І. Панов</i> ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД ЗАСТОСУВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНИХ СТЯГНЕНЬ ДО ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ	52
<i>І. В. Підпала</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА МОРСЬКИХ ДЕРЖАВ ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕПАТРІАЦІЇ МОРЯКІВ.....	57
<i>К. Р. Резворович</i> ПРИНЦИП «НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ» У СОЦІАЛЬНИХ СПРАВАХ.....	64

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

<i>А. В. Бойко</i> ЗНАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНОГО ПРОЦЕСУ.....	72
<i>О. О. Ганжа</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОСУВАННЯ ПО СЛУЖБИ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	78

<i>А. В. Друзенко</i> ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРЕДМЕТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	83
<i>Д. О. Кошиков</i> АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРИМУС ЯК МЕТОД РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ПОНЯТТЯ ТА МЕЖІ ЗМІСТУ.....	88
<i>Г. Ю. Лук'янова</i> КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КООРДИНАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ.....	94
<i>Д. А. Миколаєць</i> ВИДИ ФУНКЦІЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	100
<i>Є. Ю. Нікулін</i> ОСНОВНІ НАПРЯМИ АДМІНІСТРУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	105
<i>К. В. Оксютенко</i> ЗМІСТ ІНСТРУМЕНТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	111
<i>С. Є. Петров</i> ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГОЛОВНОГО СЕРВІСНОГО ЦЕНТРУ МВС: ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	115
<i>І. Є. Підберезних</i> АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ США ТА СІНГАПУРУ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....	121
<i>Е. О. Сидорова</i> АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ЯК НАПРЯМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ.....	127
<i>О. С. Яра</i> ЛІЦЕНЗУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	133

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>В. С. Березняк</i> ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕРУХОМОСТІ.....	138
<i>О. М. Бодунова</i> ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ.....	143
<i>І. І. Войтович</i> ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ.....	148

М. М. Почтовий
ОБ'ЄКТ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИЙ ЕЛЕМЕНТ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 126-1 КК УКРАЇНИ.....154

А. Є. Фоменко
ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦІЇ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....160

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА**

С. С. Трач
СЛІДОВА КАРТИНА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....166

О. В. Федорчук
ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ
НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ174

О. В. Федосова
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДОЛАННЯ
ПРОТИДІЇ ВИЯВЛЕННЮ І РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ,
ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ.....181

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<i>Krykhovetskyi I. Z.</i> ORGANIZATIONAL AND POLITICAL STAGES OF THE UKRAINIAN NATIONAL-POLITICAL MOVEMENT OF GALICIA OF THE XIX CENTURY.....	8
<i>Teleshetskyi O. I.</i> THE DEVELOPMENT OF THE DOCTRINE OF NEUTRALITY IN THE 20TH CENTURY.....	14

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

<i>Husarov O. S.</i> THE GUARANTEES OF ENSURING THE LABOR RIGHTS OF BORROWED EMPLOYEES.....	22
<i>Deneha O. P.</i> FORMS OF STATE INTERACTION WITH OTHER SUBJECTS OF SOCIAL SECURITY LAW.....	28
<i>Ivaniuk B. A.</i> CLASSIFICATION OF TYPES OF INCENTIVES APPLIED TO EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	36
<i>Lahodiienko D. O.</i> FACTORS INFLUENCING THE CAREER GROWTH OF A POLICE OFFICER AND THEIR CLASSIFICATION.....	41
<i>Melnyk V. V.</i> TO CHARACTERIZE THE CONDITION OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY THE EMPLOYER.....	46
<i>Panov O. I.</i> WAYS OF IMPROVING THE LEGAL AND ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF APPLYING DISCIPLINARY SANCTIONS TO POLICE OFFICERS.....	52
<i>Pidpala I. V.</i> FEATURES OF LEGISLATION OF MARITIME STATES REGARDING LEGAL REGULATION OF SEAFARERS' REPATRIATION.....	57
<i>Rezvorovych K. R.</i> PRINCIPLE OF "PROPER GOVERNANCE" IN SOCIAL AFFAIRS.....	64

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

<i>Boyko A. V.</i> THE SIGNIFICANCE OF ADMINISTRATIVE LAW IN THE PUBLIC SERVICE PROVISION OF THE ORGANIZATION OF THE TRANSPORT PROCESS.....	72
<i>Hanzha O. O.</i> FEATURES OF LEGAL REGULATION OF PROMOTION IN THE BODIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	78

<i>Druzenko A. V.</i> GENDER-BASED VIOLENCE AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION AND SUBJECT OF ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE.....	83
<i>Koshykov D. O.</i> ADMINISTRATIVE COERCION AS A METHOD OF IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF THE STATE: CONCEPTS AND CONTENT LIMITS.....	88
<i>Lukianova H. Yu.</i> CONCEPTUAL BASIS OF OPTIMIZATION OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF THE COORDINATION OF ANTI-CORRUPTION SUBJECTS.....	94
<i>Mykolaets D. A.</i> TYPES OF FUNCTIONS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF RELATIONS IN THE FIELD OF ELECTRIC POWER IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE.....	100
<i>Nikulin Ye. Yu.</i> MAIN DIRECTIONS OF INFORMATION ADMINISTRATION IN NATIONAL POLICE BODIES.....	105
<i>Oksiutenko K. V.</i> CONTENTS OF PUBLIC ADMINISTRATION TOOLS DIGITAL SOCIETY IN UKRAINE.....	111
<i>Petrov S. Ye.</i> STUDY OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE MAIN SERVICE CENTER OF THE MIA: ISSUE OF RESEARCH METHODOLOGY.....	115
<i>Podbereznykh I. Ie.</i> ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURANCE OF NATIONAL SECURITY OF THE UNITED STATES AND SINGAPORE AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY.....	121
<i>Sydorova E. O.</i> ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF HEALTH PROTECTION AND PROVISION OF MEDICAL SERVICES AS A DIRECTION OF IMPLEMENTATION OF STATE POLICY OF UKRAINE IN THE HUMANITARIAN SPHERE.....	127
<i>Yara O. S.</i> LICENSING AS A TOOL OF PUBLIC ADMINISTRATION OF HIGHER LEGAL EDUCATION IN UKRAINE.....	133

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

<i>Bereznyak V. S.</i> THEORETICAL FUNDAMENTALS OF THE ORGANIZATION OF THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF REAL ESTATE.....	138
<i>Bodunova O. M.</i> HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE EMERGENCE OF CYBERCRIME.....	143

Voitovich I. I.
CHARACTERISTICS OF PERSONS WHO COMMIT CORRUPTION CRIMES
IN THE FIELD OF MILITARY SECURITY IN UKRAINE.....148

Pochtovyi M. M.
OBJECT AS A SYSTEM-FORMING ELEMENT OF THE CRIMINAL OFFENSE
OF THE PROVIDED ART. 126-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....154

Fomenko A. Ye.
INTERACTION OF THE POLICE WITH OTHER ACTIVITIES AGAINST CRIME.....160

**CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE;
FORENSIC ANALYSIS**

Trach S. S.
TRACE PATTERN OF CRIMINAL OFFENSES
IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY.....166

Fedorchuk O. V.
SOME PROBLEMATIC ASPECTS OF USING THE RESULTS
OF SECRET INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS.....174

Fedosova O. V.
OPERATIONAL INVESTIGATIVE SUPPORT FOR OVERCOMING
RESISTANCE TO THE DETECTION AND INVESTIGATION OF CRIMES
COMMITTED WITH THE PARTICIPATION OF MINORS.....181

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.1>**І. З. Криховецький**кандидат економічних наук
Університету Короля Данила

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ ЕТАПИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ ГАЛИЧИНИ ХІХ СТ.

Метою статті є визначення основних етапів трансформації і розвитку основних суспільно-політичних течій галицьких українців, зокрема на організаційному та політичному етапах. У статті виокремлюються основні етапи становлення та розвитку суспільно-політичних рухів галицьких українців у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Основна увага акцентується на організаційний та політичний етапи розвитку русофільської та народовської течій, що хронологічно відповідало 1848-1890 рр. Запропоновані назви кожного із згаданих етапів, свідчать не тільки про світогляд та ідеологічну спрямованість руху, а й про політико-правову складову. Власне для русофілів та народовців організаційний етап відбувався одночасно – з 1848 до 1869 р. Встановлено, що створення у 1861 р. Галицького сейму та виборчі кампанії до нього сприяли консолідації українського національного руху, а тому відбувалося зближення русофілів та народовців, які тільки разом могли отримати достатню кількість посольських мандатів та ефективно конкурувати з поляками. Тільки на початку 1870-х рр. між русофілами та народовцями сформувалися основні ідеологічні відмінності, що зберігалися і до початку ХХ ст. На відміну від організаційного, політичний етап для русофілів та народовців розвивався паралельно. Вказується, що русофіли були творцями першої політичної організації «Руська Рада», яка протягом 1870-х рр. забезпечила їх фактичне домінування в українському національному русі Галичини. Показово, що ініціаторами створення «Руської Ради» були саме народовці, які згодом через політичні розбіжності, залишили цю організацію і в 1885 р. започаткували власну політичну інституцію «Народна рада». Власне 1880-ті рр. стали часом активізації народовської течії, яка одночасно обрала для себе ненасильницький варіант внутрішньої боротьби з русофілами, що у було виправдано з огляду на польську сеймову більшість. Стосовно радикалів, то вони на відміну від русофілів та народовців пройшли організаційний та політичний етапи найбільш швидко і з моменту виникнення на початку 1870-х рр. у 1890 р. створили першу політичну партію класичного типу Русько-Українську Радикальну Партію.

Ключові слова: Галичина, Австрійська імперія, Галицький сейм, русофіли, народовці, сеймова діяльність, політизація.

Постановка проблеми. Слабкий соціально-економічний розвиток Галичини, зокрема її східної частини де більшість становили українців, не був перешкодою до активізації українського національного руху. Активізація останнього обумовлювалася реформами в душі освіченого абсолютизму останньої третини ХVІІІ ст., які проводилися в імперії Габсбургів. Ліквідація особистої залежності селян, освітня і особливо релігійні реформи стали вагомою передумовою для активізації українського руху, керівний провід в якому займало духовенство.

Однозначно, що активізація суспільно-політичного руху відбулася під впливом національно-культурного відродження першої третини ХІХ ст. коли центрами національного відродження українців спершу був Перемишль, а з 1830-х рр. – Львів. Черговим етапом активізації політичних течій українців стала загальноєвропейська революція «Весни народів» 1848–1849 рр., коли було сформовано передумови для політизації українського національного руху, а створена у травні 1848 р. Головна Руська Рада, сформувала чітку політичну про-

граму дій, яка передбачала поділ Галичини за національною ознакою, та надання українській східній частині широких національно-політичних і культурних прав. Більше того, саме в той час українці Галичини та Буковини отримали перший досвід парламентської діяльності і на загальноімперському рівні задекларували наявність «українського питання».

В час революції чітко виокремилася чотири основні течії в українському національному русі: австрофільська, русофільська, полонофільська та українофільська. Традиційно українськими були тільки русофільська та українофільська течії, які безпосередньо асоціювалися з Галичиною і кожна з них відстоювала ідею національно-територіальної автономії. Тільки русофіли були прихильниками такої автономії у складі Російської імперії, а українофіли – у складі Австрійської. У 1870-х рр. виникає нова суспільно-політична течія – радикальна, представники якої акцентували увагу не на національному, а на соціальному питанні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Досліджувана проблема досить активно вивчається українськими правниками та істориками права. Однак, поза увагою дослідників залишається вплив сеймової діяльності на трансформацію політичних ідей представників русофілів, народовців та радикалів.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці таких українських вчених, як О. Аркуші, Л. Ілина, В. Кудлач-Мельник, В. Лавринюка, К. Левицького, О. Мончаловського, М. Мудрого, І. Райківського, Т. Слотюка, О. Сухого, І. Чорновола, Б. Янишина та ін.

Метою дослідження є визначення основних етапів трансформації розвитку основних суспільно-політичних течій галицьких українців, зокрема на організаційному та політичному етапах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У другій половині XIX ст. в українському суспільно-політичному русі Галичини чітко вирізнялися три політичні течії – русофільська, народовська та радикальна. Формування перших розпочалося в умовах загальноєвропейської революції «Весна народів» 1848–1849 рр., а організаційне оформлення відбулося після створення Галицького сейму та сеймової діяльності представників згаданих політичних рухів. Натомість радикали сформувалися у 1870-х рр. і на відміну від двох інших рухів акцентували свою увагу не національно-політичних, а на соціальних питаннях. Усі згадані суспільні течії представляли різні поко-

ління галицького політикуму, а тому вони ідеологічно і свідомісно відрізнялися.

Найбільш дослідженими зі згаданих суспільних рухів є русофіли та народовці. Власне в еволюційній складовій русофільського руху прийнято виділяти чотири окремі періоди: 1) 1848–1870 рр.; 2) 1870–1890 рр.; 3) 1890–1900 рр.; 4) 1900–1914 рр. [1, с. 237–258]. Автори цієї періодизації, львівські дослідники О. Аркуша та М. Мудрий вставляли в кожен зі згаданих періодів зміст і прослідковували еволюцію русофільського світогляду. На нашу думку, кожен з цих періодів можна кваліфікувати за формою та ступенем організаційного оформлення, як організаційний; політичний; трансформаційний; світоглядний відповідно. Запропоновані назви кожного із згаданих етапів, свідчать не тільки про світогляд та ідеологічну спрямованість руху, а й про політико-правову складову. В плані нормотворчої діяльності представників русофільської течії, найбільш вдалими для них були 1860–1880-ті рр., коли вони домінували в українському національному русі, а переломним моментом цього етапу стало створення політичного товариства «Руська Рада» у 1870 р.

Подібні етапи розвитку властиві й народовській і радикальній течіям українського суспільно-політичного руху Галичини. Єдине, що вони не співпадають хронологічно, але і народовці радикали пройшли організаційний та політичний етап.

Власне для русофілів та народовців організаційний етап відбувався одночасно – з 1848 до 1869 р. Народовці вийшли із середовища русофілів, які активно почали відстоювати ідею панславізму. Також русофіли почали виразно демонструвати симпатії до імперії Романових і так само, як поляки заперечувати національну ідентичність місцевих українців. Після створення Галицького сейму в 1861 р. і активізації польсько-українського протистояння, частина українських послів, очолюваних Ю. Лаврівським сформували окрему сеймову групу, що була готова йти на політичний компроміс з польською більшістю задля задоволення рядку культурно-освітніх питань. Ці послі одночасно намагалися шукати компроміс із русофілами, які створили власну політичну організацію «Руську Раду» [1, с. 237–238].

Власне і русофіли і народовці сформувалися як світоглядна протидія чимраз зростаючій колонізації і були першою спробою організувати активні політичні сили галицького українства. Впродовж 1848–1860-х рр. галицькі українці

перебували в пошуку власного світоглядного орієнту. Вагомий вплив на їх ідеологічну платформу справила концепція панславізму та стосунки з громадсько-політичними діячами Наддніпрянщини. Під впливом останніх було запозичено концепції, так званої «Малої Русі», яка аргументувала національну та культурну окремішність українства, але не розглядала концепції самостійності українських земель, що закономірно звертало увагу її прихильників у бік панславізму. Слушною в цьому плані є думка О. Сухого, що русофіли не бачили в концепції «Малої Русі» місця для «галицьких русинів, ані їх відношення до всеруського простору» [12, с. 286]. За таких умов, русофіли з огляду на протистояння з поляками, почали орієнтуватися на Наддніпрянщину і шукати вирішення проблеми галицького українства і його місця в майбутніх державницьких концепціях в українців Російської імперії. Однак склалася парадоксальна ситуація, коли останні теж не мали відповіді на це питання, були втягнені в загальноросійський політичний простір та мало цікавилися Галичиною, не надаючи їй більшого значення в розв'язанні проблем національного розвитку [13, с. 286].

Створення у 1861 р. Галицького сейму та виборчі кампанії до нього сприяли консолідації українського національного руху, а тому відбувалося зближення русофілів та народовців, які тільки разом могли отримати достатню кількість посольських мандатів та ефективно конкурувати з поляками. Окрім того, молоде покоління народовців, так само, як і русофіли орієнтувалися на національно-політичні ідеали, що формувалися в Наддніпрянщині, зокрема підтримували тісні стосунки з представниками громадівського руху. Спільним для обох течій була теза про належність галицьких русинів до 18-мільйонного українського («малоруського») народу, окремого від польського та російського [10, с. 161].

Тільки на початку 1870-х рр. між русофілами та народовцями сформувалися основні ідеологічні відмінності, що зберігалися і до початку ХХ ст. Перші асоціювали себе, як історична партія і постійно апелювали до минулого Київської Русі та Галицького князівства, тоді, як народовці опиралися на історію власного народу, яку вони виводили з часів козацтва [15, с. 91]. При цьому, саме початок 1870-х рр. став часом політизації національних рухів і формування власних політичних організацій. Так, русофіли створили «Руську Раду», а народовці «Народні Раду». При цьому, остання була заснована тільки 1885 р. і так само, як «Руська Рада»

вважала себе послідовницею політичних ідеалів Головної Руської Ради 1848 р.

Ключовим у розмежуванні русофілів та народовців стало мовне питання. В основу їх ідеологічного стереотипу було покладено національну парадигму, створену Т. Шевченком та іншими членами Кирило-Мефодіївського товариства. Вони акцентували увагу на необхідності запровадження фонетичного українського правопису розробленого П. Кулішем, так звана «кулішівка» [7, с. 267].

Натомість русофіли були противниками «кулішівки» та всіляко поширювали ідеї панславізму. Характерно, що активізації діяльності русофілів сприяли конституційні перетворення імперії Габсбургів 1860-х рр., які гарантували народам широкі права і свободи. З огляду на те, що слов'янські народи Австрійської імперії становили, як більшість території, так і більшість населення, ідеологія панславізму отримала широку підтримку. Більше того, у серпні 1862 р. з нагоди «тисячоліття Росії», указом імператора було нагороджено 30 слов'янських діячів, з яких троє були галичани: М. Куземський (орден св. Анни 2-го ступеня з імператорською короною), І. Головацький (орден св. Володимира 4-го ступеня), Б. Дідицький (орден св. Анни 3-го ступеня) [12, с. 376]. В наступні два десятиліття Російська імперія допомагала галицьким русофілам і фінансово, що в кінцевому випадку призвело до посилення уваги австрійської влади за діяльністю цієї суспільно-політичної течії та вжиття заходів по обмеженню її активності.

Для підтримки русофілів, імперія Романових вдавалася і до різного роду зловживань і просування в політичний простір Австрії, вигідних їй політиків. Прикладом може стати відомий галицький русофіл М. Антоневич, який був племінником Я. Головацького та підтримував стосунки з відомим російським пропагандистом М. Раєвським. Упродовж 1870-х – 1880-х рр. М. Антоневич зарекомендував себе активним політичним діячем, постійно обирався до Галицького сейму, та був одним із найініціативніших послів. М. Антоневич був одним із найбільших противників угодовської кампанії «нової ери», яка реалізовувалася за ініціативи народовців у 1890–1892 рр. [14, с. 187].

Така ситуація призвела до того, що польський політик Галичини почав підтримувати народовців, як єдину силу, що могла сформувати альтернативу русофілам. Формально, ідеологом галицького народовства можна вважати ідейного лідера «Руської трійці» М. Шашкевича. Згідно

твердження К. Левицького початком формування народовської течії, так само, як і русофільської є 1848 р. Характеризуючи ідеологічний вплив згаданого М. Шашкевича, він писав, що «його заповіт підняли народовці з 1848 року, кладучи перші основи до національної будівлі» [5, с. 7–9].

Показово, що з одного боку, русофіли зазнавали тиску з боку польської адміністрації Галичини та офіційної імперської влади, а з іншого – відчували підтримку від місцевої української інтелігенції, яка розчарувалася в політиці Відня стосовно поступок на користь поляків та бажання останніх налагодити стосунки з народовцями.

Вагомим підґрунтям поширення русофільських тенденцій було і поширення серед галичан самоназви «русини», що було прямою відсилкою до «Київської Русі» та загальнослов'янської народності. Більше того, русофіли, не задаючись питанням окреслення етнічних меж українства, ототожнювали українців з поняттям «русский народъ», а жителів Галичини називали «русини Галиції» [3, с. 9]. Один із ідеологів русофільства О. Мончаловський писав, що русини Галичини є тільки «разновидность русскаго народа», тому усі жителі Галичини, зваючи на наукові аргументи, культурні звязки є частиною «всего русскаго народа» [6, с. 9]. Схожих думок дотримувався і А. Петрушевич, який активно відстоював необхідність використання церковнословянської, а не народної мови.

В умовах наростаючого внутрішнього протистояння, русофіли не змогли сформувати чітких національних та політичних орієнтирів, а тільки реагували на політичні кроки поляків і вживали заходи стосовно непоширення колонізації. Тому, цілком слушним є зауваження В. Мельник, що «розвиток русофільського руху визначався прагненням не до національної окремішності, а до відокремлення від поляків» [3, с. 9].

Протистояння з поляками, а також перші сеймові каденції продемонстрували, що тільки єдність русофілів і народовців може гарантувати їм успіх у стінах сейму. Не зовсім вдалі вибори 1867 р. у порівнянні з виборами 1861 р. змусили галицьких українців до пошуків нових форм організаційного оформлення. Ініціатором створення політичного товариства галичан став Ю. Лаврівський, чия угодовська акція 1869–1870 рр. зазнала невдачі. З метою недопущення розколу українства, він запропонував створити політичний орган «Руську Раду» [4, с. 32]. Українське суспільство вітало створення подібної організації, про що свідчать публікації з газети

«Слово, яка писала, що «час пасивності закінчився і пора активно діяти» [8, с. 1]. Цікаво, що після усіх організаційних заходів, члени «Руської Ради» надіслали ноту звернення до імператора, в якій вказували на правонаступність з Головною Руською Радою 1848 р. [2, с. 9].

Керівництво «Руської Ради» складалося з семи членів, серед яких були як русофіли, так і народовці. Однак, Л. Ілин наводить аргументи, що народовці на чолі з Ю. Лаврівським (близько 25 осіб) намагалися сформувати в межах «Руської Ради» окремих клуб [2, с. 9]. Можна припустити, що на момент створення товариства, народовці мали більшість членів, оскільки на перших загальних зборах товариства 9 червня 1870 р. не було прийнято жодного рішення та не обрано керівництво, оскільки русофіли були в меншості. Тільки 7 вересня 1870 р. русофіли зуміли зібрати більшість і провели перші установчі збори «Руської Ради», під час яких сімох народовців було виключено з товариства, а Ю. Лаврівський заявив про вихід з «Руської ради». Так русофіли змогли отримати зверхність не тільки в українському національному русі Галичини, а й керівництво у першій політичній організації «Руській раді».

Отже, створення «Руської Ради», яка мала об'єднати український національний рух Галичини, не мало бажаного результату для народовців, оскільки повід в товаристві практично одразу захопили русофіли. Позитивом було те, що створення цієї організації асоціювалося зі створенням політичної партії, яка на жаль не була зразком європейських партій, що мали чітку політичну програму.

«Руська Рада» протягом 1870-х рр. забезпечила фактичне домінування русофілів в українському національному русі Галичини. Зосередивши свою увагу на нормотворчій діяльності в стінах Крайового сейму, русофіли у своїй ідеологічній риторичній віддалилися від Росії та зосередили увагу на політичному протистоянні з поляками і одночасному декларуванні ліберального ставлення до імперської влади. На межі 1870–1880-х рр. відбувається налагодження співпраці між русофілами та народовцями, пошуку спільних ідеологем та засобів до підвищення впливу «Руської Ради». Однак, ані вступ молодих народовців у 1879 р. до «Руської Ради» [1, с. 242], ані інші заходи не допомогли вирішити політичну кризу, що сформувалася. Наявність політичного конфлікту з поляками, не дозволяла двом українським політичним течіям витворити спільну програму дій.

Переломним моментом в еволюції українського національного руху Галичини став судовий процес 1882 р. над О. Грабар [11, с. 317]. З одного боку, ці події продемонстрували те, що русофіли втрачають підтримку як серед галичан, а поляки та австрійці готові оперативно протидіяти проросійським політичним крокам. З іншого – русофіли і народовці розпочали активні переговори стосовно консолідації українського руху, що забезпечило його стабільність впродовж 1880-х рр. Однак, остання складова була умовною. На сеймових виборах 1883 р. українці змогли отримати тільки 9 мандатів, з яких 5 були представники народовців [1, с. 242; 14, с. 32]. Це була найменша кількість мандатів, яку отримували українці за весь час існування сему. Представництво у 9 осіб, не дозволяло навіть самостійно формувати петиції та звернення, оскільки для цього потрібно було 15 підписів. У таких умовах, русофіли навіть заявили про відмову від сеймової діяльності.

За цих обставин, успіх українського сеймового представництва у 1883–1889 рр., керівником якого був Ю. Романчук, був неможливим. Однак, відкриття паралельних класів з українською мовою викладання у Перемишльській гімназії, стало символом того, що народовці можуть самостійно не тільки вести політичний провід українців, а й вдало іти на політичні компроміси та переговори з поляками і отримувати від них реальні практичні наслідки. Тому 80-ті рр. XIX ст. стали часом активізації народовської течії, яка одночасно обрала для себе ненасильницький варіант внутрішньої боротьби з русофілами, що на нашу думку було виправдано з огляду на польську сеймову більшість.

Стосовно радикалів, то вони на відміну від русофілів та народовців пройшли організаційний та політичний етапи найбільш швидко і з моменту виникнення на початку 1870-х рр. у 1890 р. створили першу політичну партію класичного типу Русько-Українську Радикальну Партію.

Висновки. Таким чином, з 1848 до кінця 1880-х рр. основні суспільно-політичні течії українців Галичини – русофіли та народовці, пройшли організаційну та політичну стадії розвитку. Характерно, що організаційний етап для них був спільним, чому сприяла також і діяльність Галицького сейму. Не зважаючи на ідеологічні розмежування, русофіли та народовці, задля протистояння польській сеймовій більшості змушені були спільно діяти під час виборчих кампаній, при цьому в самому сеймі, народовці були більш схильними до політичного компро-

місу з поляками. На відміну від організаційного, політичний етап для русофілів та народовців розвивався паралельно. У 1870 р. русофіли з частиною народовців сформували власну політичну організацію «Руська Рада». Однак через політичні розбіжності, народовці залишили цю організацію і в 1885 р. започаткували власну політичну інституцію «Народна рада».

Список використаної літератури:

1. Аркуша О., Мудрий М. Русофілізм в Галичині в середині XIX на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 34 / Відп. ред. М. Крикун. Львів, 1999. С. 231–268.
2. Ілин Л. М. Правові та організаційні засади діяльності української сеймової фракції «Руський клуб». *Приватне та публічне право*. 2017. № 3. С. 8–11.
3. Кудлач-Мельник В.І. Політичне товариство «Руська Рада» (1870-1914 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.0; Івано-Франківськ : Б.в., 2008. 20 с.
4. Лавринюк В. Революція 1848 року, її результати та значення. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Вип. VII. Серія: Історія : Збірник наук. праць. / За заг. ред. проф. М.М.Алексієвця. Тернопіль, 1998. С. 27–35.
5. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців: 1848–1918: В 2 ч. Львів, 1926–1927. Ч.1. 736 с.
6. Мончаловській О. Главныя основы русской народности. Львовъ, 1904. 34 с.
7. Мудрий М. Галицьке русофілізм в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 9 / Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля / Відп. ред. О. Аркуша; упоряд. О. Середа, О. Аркуша. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2001. С. 254–280.
8. Наши дила. Руская Рада. *Слово*. 1870. 22 априля (4 мая), Ч. 31. С. 1.
9. Райківський І. Питання єдності русько-українського простору в громадській думці Галичини під час революції 1848–1849 рр. *Галичина*. 2013. Ч. 22–23. С. 159–168.
10. Слотюк Т. Публіцистичний дискурс москвофілізму як суспільного явища в контексті української історії та преси. *Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика*. 2014. Вип. 39(1). С. 317–329.
11. Сухий О. Від русофілізму до москвофілізму (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. 498 с.

12. Сухий О. Зародження русофільських настроїв у Галичині в 40-х роках XIX століття. *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. Дрогобич: Коло, 2003. Вип. 7. С. 283–300.
13. Чорновол І. Забутий учитель І. Франка. Микола Антонович – професор і посол на Сейм. *Перемишль і черемиська земля протягом віків*. Збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної наукової конференції. Перемишль-Львів, 2001. С. 185–192.
14. Янишин Б.І. Народовці на рубежі 70-80-х рр. XIX ст.: творення нової моделі політичної культури. *Український історичний журнал*. 2001. № 6. С. 86–100.

Krykhovetskyi I. Z. Organizational and political stages of the Ukrainian national-political movement of Galicia of the XIX century

The purpose of the article is to determine the main stages of transformation and development of the main socio-political currents of Galician Ukrainians, in particular at the organizational and political stages. The article highlights the main stages of formation and development of socio-political movements of Galician Ukrainians in the second half of the XIX – early XX centuries. The main focus is on the organizational and political stages of development of Russophile and popular currents, which chronologically corresponded to 1848–1890. The proposed names of each of these stages indicate not only the worldview and ideological orientation of the movement, but also the political and legal component. In fact, for Russophiles and populists the organizational stage took place simultaneously – from 1848 to 1869. It is established that the establishment of the Galician Sejm in 1861 and election campaigns to it contributed to the consolidation of the Ukrainian national movement. sufficient number of ambassadorial mandates and compete effectively with the Poles. Only in the early 1870-s between the Russophiles and the Narodniks formed the main ideological differences that persisted until the early twentieth century. In contrast to the organizational, the political stage for Russophiles and populists developed in parallel. It is pointed out that the Russophiles were the founders of the first political organization, the “Ruska Rada”, which during the 1870-s ensured their de facto dominance in the Ukrainian national movement in Galicia. It is significant that the initiators of the creation of the «Russian Council» were the Narodniks, who later, due to political differences, left this organization and in 1885 started their own political institution “People’s Council”. In fact, the 1880-s were a time of intensification of the popular current, which at the same time chose for itself a non-violent version of the internal struggle against the Russophiles, which was justified in view of the Polish Sejm majority. As for the radicals, they, unlike the Russophiles and populists, passed the organizational and political stages most quickly and since their inception in the early 1870s in 1890 created the first classical political party, the Russian-Ukrainian Radical Party.

Key words: *Galicia, Austrian Empire, Galician Sejm, Russophiles, populists, Sejm activity, politicization.*

О. І. Телешецький

здобувач

Інституту законодавства Верховної Ради України

РОЗВИТОК ДОКТРИНИ НЕЙТРАЛІТЕТУ У ХХ СТ.

Актуальність статті полягає в тому, що деякі війни сприймалися як менш «справедливі», ніж інші, що відкрило шлях для нейтралітету розглядатися як морально та юридично відповідна позиція. Якщо війна між двома державами сприймається лише як засіб продовження їх зовнішньої політики, то нейтралітет є морально прийнятним і навіть вищим варіантом. Наприклад, коли ми подивимось на характер боротьби XVIII століття за гегемонію між Великобританією та Францією, сторонні сторони не сприймали ці війни як особливо справедливі чи праведні. Хаотичні міждержавні відносини століття були оскаржені ідеями альтернативного мирного порядку, або, як більш конкретна альтернатива, деклараціями про нейтралітет та співпрацю між нейтральними державами. Стаття розкриває основні етапи становлення та розвитку політики нейтралітету в ХХ ст. Стаття висвітлює основні види нейтралітету в Європі, а саме озброєний нейтралітет, або нейтралітет під час війни, і постійний нейтралітет. Автор аналізує основні сучасні тенденції розвитку нейтралітету на прикладі Швейцарії. Зроблено висновок, що історія європейського нейтралітету під час «холодної війни» є гарним нагадуванням того факту, що певна міра напруженості та стабільності системи в її геостратегічному середовищі насправді є «корисною» для прийняття концепції та ідеї нейтралітету з великими державами. За таких обставин основні конкуренти, як правило, вважають нейтралітет законним, а часом навіть позитивним становищем для власних стратегічних інтересів. Якщо ситуація в міжнародному середовищі змінюється, а відносини між основними опонентами занадто суперечливі, проте стратегічні інтереси великих держав більше не можуть поєднуватися з інтересами безпеки нейтралів, в результаті ризик для нейтралітету, що йому доведеться піддатися одній чи іншій стороні, стає критичним, оскільки кожна сторона намагається змусити приєднатися «не визначених» у свій табір. Це підводить до третього і останнього зауваження, а саме, що сьогодні існує певна нейтральність – принаймні серед населення – у всіх колишніх нейтральних країнах Європи, що сприймає холодну війну як період, коли принципи нейтралітету ще широко поважалися урядами в країні та за кордоном. Ця ідеалізована точка зору на нейтралітет під час «холодної війни» на думку історика ніколи не була і ніколи не була правдою, швидше за ідеологічних обставин «холодної війни» завжди існувала чітка ціна, пов'язана з нейтралітетом. Усі нейтралі повинні були більшою чи меншою мірою піти на компроміс у політичному, військовому та економічному вимірах, щоб знайти визнання свого нейтралітету великими державами та забезпечити необхідний простір для маневру між блоками.

Ключові слова: нейтралітет, Швейцарія, озброєний нейтралітет, постійний нейтралітет, зовнішньополітичний курс, неучасть у військових діях, міжнародна безпека, нейтральна держава.

Постановка проблеми. Порушення нейтралітету у ХХ столітті, від вторгнення Німеччини та отримання нейтральності Бельгії у 1914 р. до нацистських окупацій нейтральної Норвегії, Данії, Бельгії та Нідерландів, мали першопричиною відсутність політичного реалізму [1]. Погляд на нейтралітет, як на аморальний і нечесний, походить далеко в історію, навіть якщо підстави для відмови від нейтралітету з часом змінилися, що пов'язано із давньою концепцією «справедливої війни» – *bellum justum*. Згідно з цим ори-

гінальним розумінням війни, війна виправдана лише в тому випадку, якщо її причина справедлива, і лише тоді, коли метою війни є відновлення миру в суспільстві. Починаючи з середньовічних часів, війна, отже, сприймалася як боротьба між Добром і Злом. У такій боротьбі аморально не вибирати сторону, залишатися неупередженим. У Дантеєвому Пеклі є місце біля воріт у Пекло, зарезервоване для ангелів, які не змогли вибрати між Богом і Дияволом – нейтралами. Аргументом «справедливої

війни», безумовно, є аргумент для релігійної війни, починаючи від хрестових походів і закінчуючи релігійними війнами XVI–XVII століть. Дискурс про «справедливу війну» увійшов до сучасної дискусії про права та обов'язки воюючих, у морально-правовому сенсі це відіграло важливу роль у розвитку правової концепції нейтралітету. Лише ставлячи під сумнів аргумент «справедливої війни», нейтралітет став законним варіантом у жорстоких конфліктах між державами. Отже, протягом більшої частини останніх п'яти століть питання виправдання війни було тісно пов'язане з нейтралітетом [1].

Відтак, **метою статті** є дослідження в ретроспективі створення та розвитку інституту нейтралітету в міжнародному праві ХХ ст.

Результати дослідження. Безсумнівно, деякі війни сприймалися як менш «справедливі», ніж інші, що відкрило шлях для нейтралітету розглядатися як морально та юридично відповідна позиція. Якщо війна між двома державами сприймається лише як засіб продовження їх зовнішньої політики, то нейтралітет є морально прийнятним і навіть вищим варіантом. Наприклад, коли ми подивимось на характер боротьби XVIII століття за гегемонію між Великобританією та Францією, сторонні сторони не сприймали ці війни як особливо справедливі чи праведні. Хаотичні міждержавні відносини століття були оскаржені ідеями альтернативного мирного порядку (наприклад, у Вічному мирі Іммануїла Канта), або, як більш конкретна альтернатива, деклараціями про нейтралітет та співпрацю між нейтральними державами (лігами збройного нейтралітету).

Так, можна привести приклад зовнішньої політики США до 1917 р., а фактично до 1941 р., є хорошим прикладом поєднання моральної та реалістичної нейтральної позиції. Холодна війна – ще один приклад війни, яка не сприймається як справедлива війна. З точки зору країн третього світу (колишніх колоній) це була лише чергова боротьба за світову гегемонію між Заходом та Сходом. Рух неприєднання почався як результат цього гегемоністського розуміння холодної війни. Ініціатива, висунута Югославією, яка потрапила в пастку холодної війни між Заходом та Радянським Союзом, зростала в 1970-х і 1980-х.

З іншого боку, коли ми дивимось на французькі війни за незалежність, Другу світову війну або глобальну війну з тероризмом, мова «справедливої війни» існує, незважаючи на те, що сам термін не є у вживанні. Такі справедливі

війни занадто часто переходять на мову релігійної війни.

Однією з причин, чому нейтралітет у ХХ столітті став неоднозначним, є суперечність між колективною безпекою та нейтралітетом. Хоча нейтралітет передбачає неупередженість у війні, колективна безпека виражає обов'язок держави забезпечувати мир з іншими членами міжнародного співтовариства разом і навіть із застосуванням насильницьких засобів. Своїми колективними діями держави-члени міжнародних спільнот гарантують мирний світовий порядок. Ідея колективної безпеки має дуже давню історію, але вперше вона була втілена в міжнародному праві в Пакті (Хартії) Ліги Націй у 1920 р.

Після Першої світової війни колективна безпека розглядалася як кращий інструмент гарантування територіальної цілісності та безпеки держав, ніж нейтралітет, і більшість нейтральних держав із ентузіазмом приєдналися до Ліги. Суперечність між нейтралітетом та колективною безпекою означало, що нейтралісти Європи скасували свій нейтралітет у тандемі – на деякий час. Як тільки на початку 1930-х років стало очевидним, що колективна безпека не працює, держави із невеликою територією повернулися до нейтралітету. Членство в Організації Об'єднаних Націй також означає, в принципі, те, що члени ООН гарантують захист одне одного у разі незаконної агресії (Глава VII, Статут ООН). Це твердження суперечить нейтралітету, і саме це стало причиною того, що найбільш нейтральна країна у світі – Швейцарія – відмовлялася вступити до ООН до 2002 року, через 50 років після заснування ООН. Але інші нейтраліти, такі як Швеція, Фінляндія, Ірландія та Австрія, рано вступили до ООН. Відтак, різні способи ставлення нейтральних держав до суперечності між нейтралітетом та колективною безпекою ілюструють відстань між вузьким легалістичним розумінням нейтралітету та зовнішньополітичною практикою нейтральних держав. Це певним чином показує парадокс нейтралітету як вираження ізоляціонізму та інтернаціоналізму одночасно. В даний час цей парадокс яскраво проявляється в міжнародній активності сучасних нейтралітів. Нейтральні держави відіграють дуже важливу роль в ООН, у миротворчих місіях ООН у всьому світі та в агентствах ООН. У таких нейтральних містах, як Женева та Відень, знаходиться штаб-квартира ООН. Швейцарія та Швеція разом з Польщею та Чехією (колишня Чехословаччина) – так звана Наглядова комісія нейтральних націй – навіть контролювали лінію

перемир'я між Південною та Північною Кореєю з часів війни в Кореї (1950–1953). Ось чому Швеція є посередником дипломатичних контактів між США та Північною Кореєю. Ця комбінація сильної міжнародної участі та політики нейтралітету не є новиною. Дивне поєднання інтернаціоналізму та ізоляціонізму характеризувало значну частину зовнішньої політики Сполучених Штатів з часу їх першого проголошення нейтралітету в 1793 році. Аналогічні тенденції можна знайти у співпраці нейтральних держав – ліг збройного нейтралітету у XVIII столітті. У минулому нейтральні держави сприймали себе як представників кращих і справедливіших міжнародних відносин. Вони дотримувались альтернативного мирного міжнародного порядку, на відміну від боротьби великих держав за гегемонію. Це справді було вираженням інтернаціоналізму, а не ізоляціонізму. Ця риса заангажованого міжнародного нейтралітету стала переважаючою в дев'ятнадцятому столітті, в епоху нейтралів, і вона все ще знаменує сьогоднішню прихильність ООН [1].

З огляду на предмет дослідження дисертації доцільним є розгляд низки договорів про нейтралітет та ненапад, які СРСР уклав на початку ХХ ст. Вони передбачали, що в міжнародній правовій свідомості інститут нейтралітету, вивичували його на рівень державної політики. Такі договори про нейтралітет та ненапад були підписані з Німеччиною у 1926 р., з Францією – 1932 р., з Італією – 1933 р. і т.д. Договори, які відповідали загальним принципам зовнішньої політики миру, СРСР підписав також з Туреччиною у 1925 р., Литвою та Афганістаном у 1926 р., з Іраном та Латвією у 1927 р., з Китаєм у 1937 р. тощо [2].

В цих угодах було зазначено зобов'язання сторін не вдаватись до дій проти іншої сторони «ні окремо, ні спільно з однією або декількома третіми державами ні до війни, ні до будь-якого нападу на суші, на морі або у повітрі і поважати недоторканість територій, що знаходяться під її суверенітетом [3]. Також передбачалося зобов'язання дотримуватися нейтралітету, якщо інша договірна сторона зазначає напад з боку третьої держави. Недоліком вищенаведених договорів було те, що вони були двосторонніми, охоплювали лише 12 країн і не справляли прямого впливу на універсальний правопорядок тієї доби.

Пізніше вихід з історичної післявоєнної ситуації запропонував у посланні до Конгресу 8 січня 1918 р. Президент США В. Вільсон.

Це послання містило знамениті «14 пунктів», з яких останнім, чотирнадцятим і найголовнішим за суттю був пункт з пропозицією «утворення всесвітньої Ліги Націй із взаємними гарантіями політичної незалежності й територіальної цілісності для всіх великих і малих держав» [4]. У наступному за цим посланні Конгресу від 11 лютого 1918 р. була викладена програма миру, що склалася вже з 27 пунктів. Ці пропозиції В. Вільсона здобули міжнародно-правове визнання як своєрідне договірне право (*lex contractus*) мирного договору.

5 жовтня 1918 року уряд Німеччини звернувся до президента США з проханням очолити процес відновлення миру на основі 27 пунктів його пропозицій. Через місяць по тому надійшла пропозиція держсекретаря США Лансінга про те, що В. Вільсон повідомив урядам союзних держав про німецьку мирну пропозицію і вони висловлюють готовність укласти мир згідно з викладеними президентом США умовами миру [2].

Відтак запропоновані принципи вище зазначеної заяви нового світового правопорядку на основі самовизначення націй, хоча і частково але були відображені в мирних договорах – Версальському, Сен-Жерменському, Тріанонському, Нейїському та Севрському, якими завершилася Перша світова війна. Фактично цими мирними договорами і була створена Ліга Націй. І хоча в період діяльності, так і в наступні роки, Ліга зазнавала критики і з боку лівих, і з боку правих, за своєю суттю її створення було найвідзначнішою подією розгляданого нами відтинку часу. Політичними силами міжнародної організації Ліга Націй впливала на історичні процеси і міжнародні відносини. Розглянемо її діяльність з огляду на дослідження інституту постійного нейтралітету [2].

Так, перший розділ Версальського мирного договору 1919 р. був включений до тексту Статуту Ліги Націй [5]. Саме тому Ліга стала органічною частиною Версальської системи світу.

Отже Лігу Націй створили переможці Першої світової війни США, Великобританія, Франція, а також Японія та Італія. Тим часом, щоб застосувати на практиці досягнуті договірні положення, а також запобігти черговій війні, досягнувши глобальних домовленостей, В. Вільсон наполягав над встановленням правил для міжнародної організації. Це свідчить про те, що Ліга Націй була інструментом для переможців досягти свого над переможеними державами. Ліга була досить обмежувальною щодо кількох пунктів.

Основною ідеєю руху було те, що агресивна війна є злочином не лише проти безпосередньої жертви, а й проти всього людського співтовариства. Відповідно, це право та обов'язок усіх держав долучитися до запобігання цьому. Такі твердження можна знайти в працях філософів або моралістів, але ніколи раніше не виходили на площину практичної політики. Державні діячі та адвокати дотримувались і діяли виходячи із передумов, що не існує природного чи верховного закону, згідно з яким права суверенних держав, включаючи право на ведення війни, як і коли вони вирішать, можуть бути оцінені або обмежені. Багато атрибутів Ліги Націй були розроблені на основі існуючих установ або на основі визнаних часом пропозицій щодо реформи попередніх дипломатичних методів. Однак передумовою колективної безпеки було з практичних цілей новою концепцією, породженою безпрецедентним тиском Першої світової війни.

Результатами мирної конференції стало визначення її завдання, що має включати створення Ліги Націй, здатної забезпечити майбутній загальний мир. Президент США Вудро Вільсон наполягав на тому, що це повинно бути одним із перших питань, яке слід розглянути на конференції. Робота йшла з набагато більшою швидкістю, ніж територіальне та військове заселення, головним чином тому, що ця тема була детально вивчена в роки війни. Неофіційні товариства США, Великобританії, Франції та деяких нейтральних країн склали багато планів та пропозицій, і цим вони, в свою чергу, скористались зусиллями попередніх мислителів.

Протягом багатьох років адвокати розробляли плани врегулювання суперечок між державами законними засобами або, якщо цього не вдалося зробити, стороннім арбітражем, а Гаазькі конференції 1899 і 1907 років вели довгі дебати з цих питань. Результати були не вражаючими. Конференція 1907 р. марно намагалася створити міжнародний суд, і хоча між окремими державами було підписано багато арбітражних договорів, усі вони містили застереження, що виключали їх застосування в більш небезпечних суперечках. Однак, хоча, дипломати тримали вільну руку якомога довше, загальний принцип арбітражу – який популярною мовою включав юридичне врегулювання, а також врегулювання шляхом посередництва – став широко прийнятим громадською думкою і втілювався як звичайна угода.

Починаючи з XIX до XX століття відзначилось зростання створення міжнародних бюро, таких як Всесвітній поштовий союз, Міжнарод-

ний інститут сільського господарства та багато інших, створених для вирішення певних галузей проблем співробітництва. Вони не мали жодної політичної функції та впливу, але у своїх дуже вузьких межах працювали ефективно. Було зроблено висновок, що більш широкі сфери соціального та економічного життя, в яких з кожним роком міжнародна співпраця стає все більш і більш необхідною, можуть бути з перевагою довірені подібним міжнародним адміністративним установам. Такі ідеї посилювались тим, що під час війни спільні комісії союзників, які контролювали торгівлю, судноплавство та закупівлю сировини, поступово переросли у потужні та ефективні адміністративні органи.

Інші уроки війни стосувалися проблем озброєння, з одного боку, та дипломатії, з іншого. Широко поширеною була думка, що колосальне збільшення озброєнь, здійснене великими державами Європи протягом безпосереднього довоєнного періоду, було не лише наслідком, але й само по собі причиною напруженості, ворожості і, нарешті, війни. Особливо очевидним проявом цього явища стала гонка морських озброєнь між Великобританією та Німеччиною. Не менш сильним було переконання, що «таємна дипломатія», тобто існування згідно з таємним договором зобов'язань щодо взаємної дипломатичної чи військової підтримки, дозволило державним і генеральним особам ризикувати.

Відтак, такі загальні положення – колективна безпека, арбітраж, економічне та соціальне співробітництво, скорочення озброєнь та відкрита дипломатія – різним чином надихнули на створення Ліги Націй. Вже навесні 1915 року назва «Ліга Націй» була загальноновживаною серед малих груп, які обговорювали майбутню організацію миру. Ліга для забезпечення миру в Сполучених Штатах та Ліга націй у Великобританії виступили в ролі центрів дискусій. На президентських виборах 1916 року обидві партії виступали за членство США в майбутній Лізі. Кілька місяців по тому Сполучені Штати воювали, і Вільсон, вступивши на другий термін, став по праву як своєю особистістю, так і своїм становищем лідера найбільшої світової держави, головним речником коаліції союзників. У січні 1918 р. в рамках історичних «чотирнадцяти пунктів», в яких він підсумовував цілі війни в США, він закликав створити «загальне об'єднання націй ..., що надає взаємні гарантії політичної незалежності та територіальної цілісності як великим, так і малим державам». Чотирнадцять пунктів були згодом прийняті

всіма членами Ліги як автентичне висловлення їхніх цілей війни. Таким чином, те, що здавалося чи не лише утопічною надією, за кілька місяців перетворилося на офіційну мету союзників.

Тим часом як британський, так і французький уряди призначили спеціальні комітети для складання планів нової організації, а їхні звіти передавались у Вашингтон, де В.Вілсон та його радник Едвард М. Хаус розробляли пропозиції. Подальший внесок, який мав велике значення, зробив південноафриканський державний діяч Ян Смутс, який опублікував у грудні 1918 р. «Лігу націй: практична пропозиція». Смутс заявив, що Ліга не повинна бути просто дипломатичним захистом від війни, а «великим органом звичайного мирного цивілізаційного життя ... вплетеного в саму структуру нашої політичної системи», і що в довгостроковій перспективі її сила запобігання війні залежать від ступеня його мирних дій. Для багатьох його сучасників це було новим баченням справжньої природи ефективної Ліги Націй.

Так можна загалом вивести окремі положення, що характеризують Лігу Націй, а саме:

1. Це була перша універсальна організація, принаймні в теорії.

2. Вона базувалася на принципі суверенітету.

Для досягнення своїх цілей Ліга Націй мала такі інструменти та установи:

- Ніякі таємні угоди не допускаються. Кожна угода повинна була бути зареєстрована в Лізі.

- Мандатні режими були встановлені для тих територій, які були вирізані з переможених країн.

- Мирне вирішення суперечок або посередництвом Ліги, або іншими способами.

- Санкції проти агресорів (тобто система колективної безпеки), у статті 16.

- Роззброєння заохочується.

І хоча війна не була повністю заборонена Статутом, вона пропагувала альтернативні способи утриматися від війни, шляхом мирного врегулювання або санкцій. Але за певних умов державам було дозволено розпочати війну.

Крім того, Статут заохочував міжнародне економічне та соціальне співробітництво. Тож були створені такі органи, як МОП, Організація охорони здоров'я [6].

45 держав підписали Статут Ліги Націй. Але існувало дві категорії членства, проте воно прийняло в кінці кінців універсальне членство, що підкреслило загальну мету Ліги а саме запобігання воєн та сприяння миру в міжнародних відносинах.

Перші роки діяльності Ліги відзначились невеликими успіхами у врегулюванні суперечок але між невеликими державами. Після 1930-х років, коли великі держави створювали проблеми, будучи агресорами, Ліга не могла реагувати ефективно, не реалізувавши заходи колективної безпеки. Так, наприклад, у 1931 р. Японія вторглася в Маньчжурію (Китай), і Ліга не змогла це зупинити.

Так само, у 1935 р., коли Італія вторглася в Ефіопію, Ліга запровадила санкції проти Італії, але вони не були підтримані Англією та Францією. Схожий сценарій мав місце у 1938 році під час вторгнення Німеччини до Чехословаччини в 1938 році.

Слід зупинитись на відмінності між Лігою Націй та ООН починаючи з обставин їх створення. По-перше, тоді як Статут Ліги був укладений після закінчення воєнних дій, основні риси ООН були визначені, поки ще тривала війна. Більш всебічні повноваження, покладені на ООН для збереження миру. По-друге, Статут Ліги був складений в атмосфері розділеної уваги на Паризькій мирній конференції і був включений як частина мирного договору з Німеччиною. Незважаючи на те, що країнам було дозволено ратифікувати Статут Ліги і договір окремо, проте, наприклад, Сенат США виявив незгоду щодо ратифікування Статуту. Навпаки, Статут ООН був розроблений як самостійний правовий документ на спеціально скликаній для цього конференції. По-третє, Статут був прийнятий за закритими дверима, спочатку п'ятьма основними державами епохи – Францією, Італією, Японією, Великобританією та США – і, врешті-решт, спільно з дев'ятьма іншими союзними державами. З іншого боку, остаточний текст Статуту ООН був продуктом спільних зусиль 50 країн, представлених на конференції в Сан-Франциско 1945 року, і тому враховував думки усіх учасників [7].

Проте інститут нейтралітету не відіграв великої позитивної ролі в рамках Ліги Націй.

Перехід від універсального правопорядку XIX ст. зразка Заключного акта Віденського конгресу 1815 р. до нового правопорядку у вигляді універсальної міжнародної організації із Статутом Ліги Націй 1919 р. створив колізію, що залишається певною мірою актуальною й до цього часу: сумісність зобов'язань держави щодо нейтралітету із зобов'язаннями суб'єкта міжнародного права – члена універсальної організації, статутними документами якої передбачена колективна боротьба проти агресора.

Проблема нейтралітету в системі колективної безпеки між двома світовими війнами розглядалася теорією і практикою міжнародного права в контексті Ліги Націй та Паризького пакту 1928 р.

В свою чергу, Пакт Бріана-Келлога від 27 серпня 1928 р. прийнятий за ініціативою французького міністра закордонних справ А. Тріана і держсекретаря США Ф. Келлога. Підписаний представниками 15 країн: США, Франції, Великобританії, Німеччини, Італії, Бельгії, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Північної Африки, Ірландії, Індії, Польщі, Чехословаччини, Японії. Цей пакт набув чинності у 1929 р. та складався з трьох статей у яких йшлося про відмову від війни як засобу національної політики, вирішення спорів і конфліктів мирним шляхом та умови приєднання до пакту [8].

Історичне значення Паризького договору полягає в тому, що він був першим загальним багатостороннім договором у сучасному значенні цього поняття, тобто таким, який через участь у ньому держав з різними суспільними системами був здатним в певних історичних рамках виражати інтереси усього людства [9]. Він став першим універсальним міжнародним договором, який засудив війну, хоча й не надав визначення агресії та нападаючої сторони, не створив механізмів подолання агресії та захисту нейтральних країн у Версальській системі міжнародних відносин [2].

Розбіжності поглядів щодо правомірності існування інституту нейтралітету у Версальській системі видається політизованою, але зрозумілою з огляду на висловлювання ідеолога нового світового правопорядку – тогочасного президента США [10]. Більше як 150 років нейтралітет був одним із принципів зовнішньої політики США. Під час війни США і Канади у 1812 році був підписаний Вашингтонський договір, який фактично змінив нейтралітет морських суден та нейтралітет вантажів на них. Пізніше саме ці положення були враховані в Гаазькій конвенції про права та обов'язки нейтральних держава у морській війні 1907 р.

Аналізуючи практику Ліги Націй щодо нейтралітету, не можна обійти досвід Швейцарії. У Лондонській декларації 1920 року стосовно Швейцарії до складу організації зазначено, що нейтралітет членів Ліги є несумісним з іншими принципами, щодо яких усі члени Ліги мусять діяти спільно з метою поваги до своїх зобов'язань. Але, пізніше, враховуючи стійку позицію Швейцарії щодо своєї нейтральності Ради Ліги визнала, що «вічний нейтралітет Швейцарії

і гарантія недоторканості її території, інкорпоровані до складу міжнародного права, зокрема в договорах та акті 1815 р., виправдовуються інтересами загального миру і як такі сумісні зі Статутом Ліги Націй» [2].

Відтак Ліга Націй погодилась звільнити Швейцарію від участі у військових санкціях, від проходження іноземних військ через її територію, а також від надання території для підготовки військових операцій. Проте для Швейцарії залишились актуальними окремі види економічних та інших невійськових санкцій. Лише після 1920 року ці обмеження були зняті з Швейцарії. Так, у 1938 році Швейцарія відмовилась від участі в економічних санкціях проти Італії, що скоїла напад на Абіссінію. Відтак можна зробити висновок, що Лондонська декларація 1920 року визначила як загальний принцип несумісності нейтралітету з участю в організації [2].

Проте Статут Ліги не виключав можливості держав-членів вести агресивну війну. Крім того згідно п. 1 ст. 12 Статуту зобов'язував державу-члена звернутись з позовом до третейського суду або до ради Ліги та забороняв вдаватися до війни до закінчення трьохмісячного строку після рішення третейських судів, або судової постанови [11]. Статут вимагає від її членів «сумлінно виконувати прийняті рішення чи постанови і не вдаватися до насильницьких методів примусу. У разі невиконання п. 4 ст. 13 Статуту передбачає заходи, що повинні забезпечувати виконання рішення. При цьому згідно положень ст. 15 Статуту спір між членами може бути вирішений через розгляд Ради Ліги Націй. Якщо ж війна починається без порушення цих положень, то згідно зі Статутом вона припустима та законна. У такій «законній» війні треті держави мали повне право залишатись нейтральними. Водночас відсутні підстави рахувати, що треті держави зобов'язані залишатися нейтральними у такій «законній» війні. Нейтралітет третіх держав вважався найкращим рішенням з метою локалізації конфлікту проте такий у Статуті відсутній закріплений обов'язок вдаватися членам до позиції нейтралітету [2].

Якщо держави-члени вдавалися до війни на порушення вимог Статуту, то така війна за Статутом вважалась незаконною і надавала право на застосування до держави, що почала таку війну, відповідних санкцій з боку Ліги Націй. Згідно з вимогами Статуту, якщо член Ліги вдається до війни, всупереч зобов'язанням, прийнятим у ст. ст. 12, 13, 15, то він фактично розглядається як такий, що здійснив акт війни

проти всіх інших членів Ліги (ст. 16). На підставі цієї статті члени організації зобов'язалися також брати участь у військових або мирних санкціях проти порушника Статуту, надавати один одному допомоги в застосуванні таких санкцій та право проходу військ через власну територію для інших учасників санкцій [2].

Відтак, Статут та наступні рішення органів Ліги Націй надавали членам організації право самостійно вирішувати чи вдавався порушник Статуту до війни чи ні.

Так, пакт Бріана-Келлога не створював у межах універсального правопорядку того часу додаткових механізмів забезпечення миру у світі та ефективної заборони агресивної війни.

Наведений аналіз свідчить, що Пакт в межах правопорядку, створеного Лігою Націй, не усував інституту нейтралітету з магістрального шляху розвитку міжнародного права. Більше того, слабкість та неефективність запровадження механізмів забезпечення миру та безпеки привели до посилення нейтрального руху у світі.

Висновки. Підсумовуючи вважаємо можна зробити три загальні зауваження. По-перше, з цього короткого історичного огляду важливо зберегти, що нейтралітет в умовах холодної війни мав кілька ключових вимірів: військово-політичний, економічний, а також ідеологічний. Ми не говоримо про важливі внутрішні функції, які стосувались нейтралітету протягом усієї холодної війни у всіх європейських нейтральних державах.

По-друге, історія європейського нейтралітету під час «холодної війни» є гарним нагадуванням того факту, що певна міра напруженості та стабільності системи в її геостратегічному середовищі насправді є «корисною» для прийняття концепції та ідеї нейтралітету з великими державами. За таких обставин основні конкуренти, як правило, вважають нейтралітет законним, а часом навіть позитивним становищем для власних стратегічних інтересів. Якщо ситуація в міжнародному середовищі змінюється, а відносини між основними опонентами занадто суперечливі, проте стратегічні інтереси великих держав більше не можуть поєднуватися з інтересами безпеки нейтралів, в результаті ризик для нейтралітету, що йому доведеться піддатися одній чи іншій стороні, стає критичним, оскільки кожна сторона нама-

гається змусити приєднатись «не визначених» у свій табір. Це підводить до третього і останнього зауваження, а саме, що сьогодні існує певна нейтральність – принаймні серед населення – у всіх колишніх нейтральних країнах Європи, що сприймає холодну війну як період, коли принципи нейтралітету ще широко поважалися урядами в країні та за кордоном. Ця ідеалізована точка зору на нейтралітет під час «холодної війни» на думку історика ніколи не була і ніколи не була правдою, швидше за ідеологічних обставин «холодної війни» завжди існувала чітка ціна, пов'язана з нейтралітетом. Усі нейтралі повинні були більшою чи меншою мірою піти на компроміс у політичному, військовому та економічному вимірах, щоб знайти визнання свого нейтралітету великими державами та забезпечити необхідний простір для маневру між блоками.

Список використаної літератури:

1. Leos Müller. *Neutrality in World History. Themes in World History Series* editor: Peter N. Stearns. Routledge . 2019. P. 30.
2. Дмитрієв А.І. Інститут постійного нейтралітету в міжнародному праві [Текст] : монографія, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, Київ. ун-т права НАН України. К. : Юридична думка, 2005. 309 с.
3. СЗ СРСР. 1922.отд. II. № 30. Ст. 261.
4. Фердросс А. *Международное право*. М., 1959. 64 с.
5. Статут Ліги Націй. Повний текст українською. URL: https://jurist-online.org/publ/istoricheskie_dokumenty_istorichni_dokumenti/statut_ligi_nacij_ustav_ligi_nacij/2-1-0-1227
6. THE LEAGUE OF NATIONS. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/league-nations-esen-ermis>
7. COMPARISON WITH THE LEAGUE OF NATIONS. URL: <https://www.nationsencyclopedia.com/United-Nations/Comparison-with-the-League-of-Nations.html>
8. Юридична енциклопедія: в 6-ти т. / редкол. Ю.С. Шемшученко та ін. К., 1998. 407 с.
9. Курс міжнародного права: в 7-ми т. М. 1989. Т. 1. 83 с.
10. Хиггинс, Колумбос *Международное морское право*. М. 1953. 512 с.
11. Міжнародна унія товариств Ліги Націй. Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. Буенос-Айрес, 1961. Т. 4, кн. VIII : Літери Me Ha. С. 991-992.

Teleshetskyi O. I. The development of the doctrine of neutrality in the 20th century

The relevance of the article is that some wars were perceived as less «just» than others, which paved the way for neutrality to be seen as a morally and legally appropriate position. If war between two states is perceived only as a means of continuing their foreign policy, then neutrality is a morally acceptable and even superior option. For example, when we look at the nature of the eighteenth-century struggle for hegemony between Great Britain and France, outsiders did not perceive these wars as particularly just or righteous. The chaotic interstate relations of the century were challenged by ideas of an alternative peaceful order, or, as a more concrete alternative, by declarations of neutrality and cooperation between neutral states. The article discovers the basic stages of forming and developing neutrality policy in XX century. The paper covers the basic types of neutrality in Europe, in particular armed neutrality, or neutrality in the war period, and permanent neutrality. The researcher analyzes the basic tendencies for neutrality development by the example of Switzerland. It is concluded that the history of European neutrality during the «Cold War» is a good reminder of the fact that a certain degree of tension and stability of the system in its geostrategic environment is actually «beneficial» for the acceptance of the concept and idea of neutrality with great powers. Under such circumstances, the main competitors, as a rule, consider neutrality a legitimate, and sometimes even a positive position for their own strategic interests. If the situation in the international environment changes, and the relations between the main opponents are too contradictory, but the strategic interests of the great powers can no longer be combined with the security interests of the neutrals, as a result, the risk for neutrality that it will have to yield to one side or the other becomes critical, because each side tries to force the «undecided» to join his camp. This leads to the third and final point, namely that there is today a degree of neutrality – at least among the population – in all former neutral countries in Europe, which perceives the Cold War as a period when the principles of neutrality were still widely respected by governments at home and abroad. This idealized view of neutrality during the Cold War, according to the historian, never was and never was true, rather, under the ideological circumstances of the Cold War, there was always a clear price associated with neutrality. All neutrals had to compromise to a greater or lesser extent in the political, military and economic dimensions in order to find recognition of their neutrality by the great powers and to provide the necessary room for maneuver between the blocs.

Key words: *neutrality, Switzerland, armed neutrality, permanent neutrality, foreign-policy course, nonparticipation in military actions, international security, neutral state.*

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.3>

О. С. Гусаров

кандидат юридичних наук, голова Печенізької ОТГ,
докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ЗАПОЗИЧЕНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Сьогодні запозичена праця має низку переваг, які обумовлюють її привабливість для підприємства-користувача: перш за все, це заощадження коштів на фонд заробітної плати, економія часу на процеси підбору кадрів необхідної кваліфікації, передавання відповідальності за своєчасність та правильність перерахувань у соціальні фонди приватній службі зайнятості. Метою статті є сформулювати характеристику гарантіям забезпечення трудових прав запозичених працівників. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виділено та охарактеризовано гарантії забезпечення трудових прав запозичених працівників. Гарантії-принципи, являють собою сукупність інструментів та засобів, які спрямовані на створення політичних, економічних та правових умов для розвитку інституту запозиченої праці взагалі, а також забезпечення та захисту праці досліджуваною категорією працівників, зокрема. Окрім того, саме вказані гарантії спрямовані на те, щоб працівники могли вільно реалізувати право на працю, а також відновити їх порушені права. Зроблено висновок, що на сьогоднішній день, питання гарантії забезпечення трудових прав працівників, що здійснюють трудову діяльність на умовах запозиченої праці, досить поверхнево врегульовано нормами чинного законодавства. Зазначене обумовлено тим, що законодавець фактично прирівнює запозичених працівників до загальної категорії працівників. Вказане, беззаперечно, призводить до: по-перше, порушення прав, свобод та інтересів досліджуваних працівників; по-друге, зменшує можливість для використання відповідної форми зайнятості та залучення до неї громадян, що в свою чергу суперечить провідній світовій практиці. З огляду на зазначене вище, ми переконані, що важливим завданням законодавця та вітчизняних науковців є здійснення активної діяльності у напрямку розширення кола та змісту гарантії забезпечення трудових прав запозичених працівників, а відтак і подальшого їх закріплення у Трудовому Кодексі України, прийняття якого має стати важливим кроком у напрямку розвитку нетипових форм зайнятості взагалі та запозиченої праці, зокрема.

Ключові слова: запозичена праця, трудові права, гарантії, працівники, нетипові форми зайнятості.

Постановка проблеми. В останні роки в Європі та світі роботодавці все активніше використовують нетипові форми зайнятості, серед яких особливої популярності набирає запозичена праця. Сьогодні запозичена праця має низку переваг, які обумовлюють її привабливість для підприємства-користувача: перш за все, це заощадження коштів на фонд заробітної плати, економія часу на процеси підбору кадрів необхідної кваліфікації, передавання від-

повідальності за своєчасність та правильність перерахувань у соціальні фонди приватній службі зайнятості. Особливі переваги підприємство-користувач отримує у разі необхідності залучення висококваліфікованого і високооплачуваного персоналу для роботи у межах певного проекту, оскільки не витрачає значних коштів на виплату заробітної плати у період, коли не може забезпечити цих працівників роботою. Вказане свідчить, що запозичена праця у майбутньому

отримає ще більше розповсюдження в Україні [1]. Втім, для того, що б дана нетипова форма зайнятості розвивалась, необхідним є створення системи гарантій забезпечення трудових прав запозичених працівників.

Стан дослідження. Окрім проблемні питання, пов'язані із забезпечення трудових прав запозичених працівників, у своїх наукових працях розглядали: Т.М. Заворотченко, І.В. Зуб, Ю.Ю. Івчук, В.В. Павчук, В.Г. Ротань, В.М. Слома, О.Є. Сонін, І.М. Шопіна, І.І. Яцкевич та багато інших. Втім, незважаючи на чималий науковий доробок, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблему реалізації гарантій забезпечення трудових прав запозичених працівників.

Саме тому **метою статті** є: надати характеристику гарантіям забезпечення трудових прав запозичених працівників.

Виклад основного матеріалу. Розмірковуючи про гарантії забезпечення трудових прав працівників, що здійснюють трудову діяльність на умовах запозиченої праці, варто відзначити, що до них може бути застосовано класичний підхід поділу, зокрема, на: гарантії-принципи, гарантії-умови, а також гарантії-засоби.

Так, гарантії-принципи, пише у своєму дисертаційному дослідженні В.В. Панчук, – це визначені, перш за все, у Конституції України, ратифікованих чи іншим чином санкціонованих Україною міжнародних правових документах, Кодексі законів про працю України засадничі, незаперечні вимоги, підвалини, на яких в Україні ґрунтується використання найманої праці. Такими принципами зокрема є: заборона примусової праці та свобода укладання трудового договору; заборона будь-яких форм дискримінації у сфері праці за расовими, статевими, релігійними чи іншими ознаками; право працівників відстоювати та захищати свої трудові права і законні інтереси у судовому порядку та інших, незаборонених законом, формах; право працюючих на безпечні умови праці, відпочинок та винагороду [2; 3]. Наприклад, відмічає автор, у статті 43 Конституції України передбачено, що використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небез-

печних для їхнього здоров'я роботах забороняється. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом [2; 3]. Таким чином, гарантії-принципи, являють собою сукупність інструментів та засобів, які спрямовані на створення політичних, економічних та правових умов для розвитку інституту запозиченої праці взагалі, а також забезпечення та захисту праці досліджуваною категорією працівників, зокрема. Окрім того, саме вказані гарантії спрямовані на те, щоб працівники могли вільно реалізувати право на працю, а також відновити їх порушені права.

Наступну групу принципів складають гарантії-умови, які забезпечують найповнішу і всебічну реалізацію прав і свобод суб'єктів. У свою чергу гарантії-засоби ефективно забезпечують охорону і захист прав і свобод особи у разі їх незаконного порушення [4, с. 29; 5]. Схожу позицію висловлює Е.О. Олефіренко, яка пише, що до гарантії-умов відносяться політичні, економічні, ідеологічні гарантії. До економічних гарантій належать система господарювання, вся сукупність багатств і фінансових ресурсів держави. До політичних гарантій – політична організація суспільства, система органів державної влади і громадських організацій. Ідеологічними гарантіями є загальний культурний рівень населення і рівень його правової культури. До юридичних гарантій відносяться такі, які забезпечують реалізацію і охорону прав і свобод громадян правовими засобами (адміністративними, кримінальними, цивільними). Однак, підкреслює дослідниця, оскільки економічні, політичні і ідеологічні гарантії є гарантіями-умовами, вони самі по собі вони не можуть, самостійно забезпечити таку реалізацію прав і свобод громадян в якій зацікавлена держава і окремі громадяни. Вони є передумовами реалізації. Тому потрібні гарантії-засоби – юридичні гарантії [6, с. 67–68]. Отже, вказані вище гарантії забезпечення трудових прав працівників, які здійснюють трудову діяльність на умовах запозиченої праці, спрямовані на те, щоб встановити коло умов та обставин, які мають бути створені для того, щоб роботодавець мав можливість розробити правила поведінки, яких має дотримуватись працівник з метою забезпечення нормального функціонування підприємства, а також реалізації власних прав, свобод та інтересів.

Гарантії-засоби, пише О.Е. Олефіренко, здатні безпосередньо, оперативної і ефективно забезпечити реалізацію прав громадян. Так,

якщо право громадянина порушено, то прямою причиною того є не соціально-економічні причини або сфера ідеології, а відсутність чи недотримання установами, організаціями, посадовими особами юридичних гарантій його реалізації [6, с. 68]. Гарантії-засоби – це гарантії здійснення трудової діяльності запозичених працівників, які складають і визначають механізм реалізації, процес здійснення правових гарантій-умов. Складовими ж елементами відповідних гарантій є: а) правова форма закріплення цих гарантій, яка дозволяє мовою законів, інших нормативних актів визначити права адвокатів, їх обов'язки, процесуальну форму здійснення працівниками своїх прав та обов'язків; б) діяльність суб'єктів – третіх сторін трудових правовідносин [7].

Таким чином, вказана вище класифікація гарантій забезпечення трудових прав запозичених працівників має узагальнюючий характер, а тому в контексті представленої проблематики слід виділити наступні гарантії:

- гарантії щодо сприяння в реалізації права на працю. Право на працю – це невід'ємне право кожної людини, яке закріплено в Основному Законі нашої держави. Н. Гетьманцева вказує, що право на працю можна визначити у широкому і вузькому сенсі. У широкому розумінні право на працю це право кожного громадянина вимагати у держави створення правових механізмів, які гарантують можливість кожному громадянину вибір місця роботи, виду діяльності та роду занять та створюють умови і фактори, що спрямовані на реалізацію права на працю, самовираження людини у процесі трудової діяльності та її захист. У вузькому розумінні право на працю – це забезпечене і гарантоване на конституційному рівні право особи мати можливість реалізувати свою здатність до праці шляхом укладення трудового договору чи в інший спосіб для задоволення своїх матеріальних і духовних потреб, а отже, юридично гарантована можливість вимагати від роботодавця усунення незаконних перепон для реалізації даного права [8, с. 87]. Оскільки мова йде про право на працю як суб'єктивне право, а також законні інтереси, які випливають із даного права, то об'єктом захисту є суб'єктивні права і законні інтереси, що закріплені в нормах трудового права, які відображають всю різноманітність трудової діяльності сторін трудових відносин. Це, у свою чергу, створює і певний механізм реалізації, охорони і захисту всієї системи прав як працівників, так і робото-

давців. Саме їх сукупність становить основний зміст усієї системи захисту людини праці в процесі прийняття на роботу, в процесі трудової діяльності і її припинення [8, с. 87–88]. Тож, вказані гарантії в контексті представленої проблематики реалізуються: по-перше, за допомогою визначених у Конституції та інших законодавчих актах інструментів та засобів державою та її органами; по-друге, шляхом здійснення діяльності роботодавців, а також приватних агентств із працевлаштування;

- гарантії щодо вільного вибору професії та виду діяльності. Ст. 23 Загальної декларації прав людини закріплює, що кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття. Аналогічне право закріплене і у ч. 1 ст. 43 Конституції України, згідно з якою кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Свобода праці проявляється в добровільному, вільному обранні конкретних форм застосування праці. При цьому повинні враховуватися особливості людини: покликання, здатність, професійна підготовленість, освіта, а також суспільні потреби [9; 10]. Варто також навести положення Закону України «Про зайнятість населення», відповідно до яких громадяни України вільно обирають види діяльності, які не заборонені законодавством, у тому числі і не пов'язані з виконанням оплачуваної роботи, а також професію, місце роботи відповідно до своїх здібностей. Примушування до праці в будь-якій формі не допускається, за винятком випадків, передбачених законодавством. Добровільна незайнятність громадян не є підставою для притягнення їх до адміністративної або кримінальної відповідальності [11]. А відтак, зміст даної гарантії в контексті представленої проблемної питання також слід розглядати й таким чином, що навіть уклавши трудовий договір з агентством із працевлаштування працівник все одно приймає участь та узгоджує свою майбутню трудову діяльність на умовах запозиченої праці;

- гарантії щодо охорони праці працівників. Охорона праці, пише О.В. Пожарова, – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності. В поняття охорони праці входять

і всі ті заходи, що спеціально призначені для створення особливих полегшених умов праці для жінок і неповнолітніх, а також працівників зі зниженою працездатністю [12]. Необхідно зазначити, що питання охорони праці, в тому числі й запозичених працівників, є актуальним і відкритим сьогодні. Тому необхідно приділяти як можна більше уваги як науковців, так і власникам підприємств, робітників до питання забезпечення належних здорових і безпечних умов праці. Це повинно бути реалізовано в таких напрямках діяльності як: приведення у відповідність актів національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів, усунення дублювання повноважень органів державної влади в сфері додержання законодавства про охорону праці, розробки ефективною та дієвою системи управління охорони праці на підприємстві, удосконалення діяльності органів громадського управління, а саме технічних інспекцій профспілок, виникненню зацікавленості, ініціативності у роботодавця щодо створення безпечних умов праці на виробництві. Всі ці заходи сприятимуть покращенню ситуації у сфері охорони праці та будуть запобігати та попереджувати виникнення травматизму на підприємствах [13, с. 198];

- гарантії щодо захисту трудових прав запозичених працівників. Кодекс законів про працю України у ст. 5 і «Гарантії забезпечення права громадян на працю» містить положення, за яким держава гарантує працездатним громадянам, які постійно проживають на території України, правовий захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу і незаконного звільнення, а також сприяння у збереженні роботи [14; 15]. Автори науково-практичного коментаря до законодавства України про працю виправдано наголошують на декларативності проголошених у зазначеній статті КЗпП гарантій [16, с. 31; 15]. До заходів захисту трудових прав та інтересів працівників у трудовому праві належать такі: 1) визнання недійсними умов колективних договорів і договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно із законодавством України про працю (ст. 9 КЗпП України); 2) поновлення на попередній роботі незаконно звільнених або переведених на іншу роботу працівників (ч. 1 ст. 235 КЗпП України); 3) визнання формулювання причини звільнення неправильним або таким, що не відповідає чинному законодавству (ч. 3 ст. 235 КЗпП України); 4) допуск до роботи незаконно відсторонених від неї працівників (ст. 46 КЗпП України); 5) стяг-

нення на користь працівника невикланих їм підприємством сум заробітної плати та інших належних сум без обмеження будь-яким строком (ст. 238 КЗпП України); тощо [17, с. 161]. Все зазначене вище повною мірою стосується працівників, що здійснюють трудову діяльність на умовах запозиченої праці;

- гарантії на отримання компенсаційних виплат. Як відмічає О.В. Лавриненко, компенсаційні виплати – це виплати, пов'язанні із відшкодуванням затрат, котрі у зв'язку із службово-трудою діяльністю в певних випадках несе робітник правоохоронних органів. До цих виплат, зокрема, він слушно відносить: виплати при службових відрядженнях, при переїзді на роботу в іншу місцевість, при використанні співробітником в службових цілях власного транспорту тощо. Мета цих виплат, на його думку, не допустити зниження заробітної плати (грошового забезпечення) працівника, у випадках, коли він вивільняється від виконання своїх службових обов'язків або змінюються звичайні умови його праці (служби) [18, с. 5];

- гарантії на отримання гарантійних виплат. Гарантійні виплати, пише В.І. Семенкова, забезпечують реалізацію трудових прав на а) працю – оплата у разі переведення найманого працівника на іншу роботу (що менше оплачується) відповідно до медичного висновку тощо; б) відпочинок – оплата відпустки, інших перерв у робочому часі; в) заробітну плату – оплата простою, браку не з вини працівника, збереження заробітної плати на період службового відрядження тощо; г) охорону праці – збереження заробітної плати за місцем роботи особам, яких направляють на медичне обстеження, вагітним жінкам у разі зниження норм виробітку або у разі переведення на легшу роботу, оплата перерв для годування дитини, доплати працівникам віком до 18 років у разі скороченої тривалості щоденної роботи тощо; д) професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації – збереження частини заробітку працівникові, що поєднує роботу з навчанням, а також тому, який направлений роботодавцем для підвищення кваліфікації; е) захист колективних трудових прав – збереження заробітку особам, що беруть участь у колективних переговорах і у вирішенні колективних трудових спорів [19, с. 334–342].

Висновок. Отже, підбиваючи підсумок представленої наукової дослідження, необхідно констатувати, що на сьогоднішній день, питання гарантій забезпечення трудових прав працівни-

ків, що здійснюють трудову діяльність на умовах запозиченої праці, досить поверхнево врегульовано нормами чинного законодавства. Зазначене обумовлено тим, що законодавець фактично прирівнює запозичених працівників до загальних категорій працівників. Вказане, беззаперечно, призводить до: по-перше, порушення прав, свобод та інтересів досліджуваних працівників; по-друге, зменшує можливості для використання відповідної форми зайнятості та залучення до неї громадян, що в свою чергу суперечить провідній світовій практиці. З огляду на зазначене вище, ми переконані, що важливим завданням законодавця та вітчизняних науковців є здійснення активної діяльності у напрямку розширення кола та змісту гарантій забезпечення трудових прав запозичених працівників, а відтак і подальшого їх закріплення у Трудовому Кодексі України, прийняття якого має стати важливим кроком у напрямку розвитку нетипових форм зайнятості взагалі та запозиченої праці, зокрема.

Список використаної літератури:

1. Шопіна І.М. «Запозичена праця»: перспективи правового регулювання. *Форум права*. 2006. № 3. С. 129–135.
2. Панчук В.В. Правові засади забезпечення трудових прав працівників Державної податкової служби України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 221 с.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. / *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n5262>
4. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2002. 222 с.
5. Чорней В.С. Адміністративно-правовий примус в діяльності органів прокуратури України : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків., 2020. 212 с.
6. Олефіренко Е.О. Адміністративно-правові гарантії реалізації прав і свобод громадян : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна академія держ. податкової служби України. Ірпінь, 2005. 212 с.
7. Погорецький М. А. *Адвокатура України* : підручник / Погорецький М. А., Яновська О. Г. К. : Юрінком Інтер, 2014. 368 с. URL: https://pidru4niki.com/2015082666447/pravo/pravovi_garantiyi_advokatskoyi_diyalnosti
8. Гетьманцева Н. Забезпечення реалізації права на працю і захисту громадян від безробіття. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 84–89.
9. Кодекс законів про працю України: Науково-практичний коментар. Харків : Консум, 2003. 832 с.
10. Слома В.М. Право на працю за трудовим законодавством України. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/8015/1/Право%20на%20працю.pdf>
11. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>
12. Пожарова О.В. Охорона праці : навч.-метод. посібник. Одеса. 2021. (Сер. «Навчально-методичні посібники»). 80 с.
13. Івчук Ю. Ю. Охорона праці в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах. Харків : НДІ ПЗІР, 2015. С. 193–198.
14. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII / *Верховна Рада України*, офіційний веб-портал : *Законодавство України*. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
15. Яцкевич І. І. Судовий захист права на працю як юридична гарантія його реалізації. Малиновські читання : Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Острог, 13–14 листопада 2015 року. 2015. С. 108–109.
16. Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / В. Г. Ротань, І. В. Зуб, О. Є. Сонін / Відп. ред. В. Г. Ротань. 12-те вид., перероб. і доп. Х. : Фактор, 2010. 816 с.
17. Стоколоса М.В. До питання про поняття та види заходів захисту в трудовому праві. *Право і суспільство*. 2013. № 6–2. С. 159–163.
18. Лавриненко О.В. Правове регулювання прийняття на службу в органи внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Х. : ХНУВС, 1998. 180 с.
19. Трудовое право / под ред. В.И. Семенкова. Минск, 2002. 421 с.

Husarov O. S. The guarantees of ensuring the labor rights of borrowed employees

Today, borrowed labor has a number of advantages that determine its attractiveness for the user enterprise: first of all, it saves money on the salary fund, saves time on the processes of recruiting personnel with the necessary qualifications, transfers responsibility for the timeliness and correctness of transfers to social funds to a private employment service. The purpose of the article is to describe the guarantees of ensuring the labor rights of borrowed employees. In the article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of the current legislation, the guarantees of ensuring the labor rights of borrowed employees are highlighted and characterized. Guarantees-principles represent a set of tools and means aimed at creating political, economic and legal conditions for the development of the institution of borrowed labor in general, as well as ensuring and protecting the work of the studied category of workers, in particular. In addition, these guarantees are aimed at ensuring that workers can freely exercise their right to work, as well as restore their violated rights. It was concluded that today, the issue of guaranteeing the labor rights of employees performing labor activities under the conditions of borrowed labor is rather superficially regulated by the norms of the current legislation. This is due to the fact that the legislator actually equates borrowed employees with general categories of employees. This undoubtedly leads to: firstly, violation of the rights, freedoms and interests of the investigated employees; secondly, it reduces opportunities for using the appropriate form of employment and involving citizens in it, which in turn contradicts the leading world practice. In view of the above, we are convinced that an important task of the legislator and domestic scientists is the implementation of active activities in the direction of expanding the scope and content of guarantees for ensuring the labor rights of temporary workers, and therefore their further consolidation in the Labor Code of Ukraine, the adoption of which should be an important step in the direction of the development of atypical forms of employment in general and borrowed labor, in particular.

Key words: *borrowed labor, labor rights, guarantees, workers, atypical forms of employment.*

О. П. Денегакандидат юридичних наук, здобувач
Науково-дослідного інституту публічного права

ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті зазначено, що проблема визначення форм взаємодії держави з іншими суб'єктами права соціального забезпечення, у певній мірі вже досліджувалась у працях вітчизняних та зарубіжних вчених, проте загальний ступінь наукової розробленості даного питання є низьким, оскільки в таких роботах не застосовувався комплексний підхід до вивчення даного питання, а розглядалися лише окремі аспекти. Тобто, по суті у науковій літературі наявні праці, у яких аналізуються способи організації взаємодії держави з іншими суб'єктами права соціального забезпечення, проте такі способи не окреслюються науковцями як форми взаємодії держави з іншими суб'єктами права соціального забезпечення. Зроблено висновок, що на сьогодні держава взаємодіє із суб'єктами права на соціальне забезпечення в активній і пасивній формах. Специфіка активних форм полягає у тому, що вони реалізуються безпосередньо у правовідносинах соціального забезпечення, у яких однією стороною є держава, а іншою – суб'єкт права на соціальне забезпечення. В таких правовідносинах на обидві сторони покладено як права, так і обов'язки, у відповідності до яких вони і реалізують взаємодію. Наше дослідження продемонструвало, що така взаємодія переважно реалізовується в організаційній формі та матеріальній. Організаційна полягає у тому, що суб'єкти правовідносин соціального забезпечення мають притримуватись передбаченої законом процедури для того, щоб суб'єкт права на соціальне забезпечення міг отримати належний йому захист. Матеріальна форма – це сплата страхових внесків та отримання й виплата грошової допомоги, передбаченої чинним соціальним законодавством. Щодо інших форм, то доволі розповсюдженими є сервісна та забезпечувальна форми, які сприяють реабілітації таких осіб та покращенню їхнього соціального становища. Особливість пасивної форми взаємодії держави із суб'єктами права на соціальне забезпечення обумовлена тим, що держава може впливати на суб'єктів права на соціальне забезпечення навіть не вступаючи із ними у безпосередню взаємодію, оскільки саме держава забезпечує прийняття та функціонування загальнообов'язкових правил для суб'єктів права соціального забезпечення.

Ключові слова: форми взаємодії, суб'єкти права, застраховані особи, механізм взаємодії.

Актуальність теми. Взаємодія є досить складним та ємким явищем. Взаємодія може розглядатись як взаємообумовлений процес впливу одних суб'єктів на інших, а також як керований процес реалізації зв'язків, який будується на основі загального та специфічного в діяльності сторін, що взаємодіють, з метою досягнення нового якісного рівня у певних правовідносинах. Тобто, ведучи мову про взаємодію держави з іншими суб'єктами права соціального забезпечення, ми маємо на увазі об'єднання їхніх зусиль та узгодження й взаємне врахування різних соціальних інтересів сторін, що взаємодіють, для вирішення питання надання соціального забезпечення, організацію спільних дій суб'єктів, які надають соціальне забезпечення та суб'єктів, які його отримують.

Великий тлумачний словник сучасної української мови розглядає форму як тип; будову; спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв будь-якого явища, пов'язаний із його сутністю чи змістом [1, с. 1543]. Тобто, формою взаємодії держави є спосіб організації її співробітництва, як суб'єкта, який бере участь у соціальному забезпеченні населення, із іншими суб'єктами, які є суб'єктами права соціального забезпечення. Тож, досліджуючи форми взаємодії держави з іншими суб'єктами права соціального забезпечення, ми передусім маємо встановити у які способи відбувається організація об'єднання зусиль сторін, які взаємодіють для вирішення питання надання соціального забезпечення, а також яким чином відбувається організація спільних дій суб'єктів, які надають

соціальне забезпечення та суб'єктів, які його отримують. У даному контексті варто звернути увагу на те, що при аналізі форм взаємодії держави варто враховувати взаємодію із усіма суб'єктами права соціального забезпечення, які вступають у відповідні правовідносини.

Стан дослідження. Серед дослідників даного питання відзначимо внесок таких як: Н.Б. Болотіна, В.Я. Буряк, С.В. Жадан, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, О.І. Кульчицька, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипка, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, І.С. Ярошенко, О.М. Ярошенко. Проте, із урахуванням того, що механізм соціального забезпечення постійно зазнає змін, на сьогодні дане питання не втрачає актуальності для дослідження.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи форми взаємодії держави з іншими суб'єктами права соціального забезпечення, варто передусім відштовхуватись від того, хто є суб'єктами права соціального забезпечення. Раніше у даній роботі на основі праць О.І. Кульчицької [2, с. 6], В.Л. Костюк [3, с. 9] та Б.І. Сташківа [4, с. 430] нами було встановлено, що на сьогодні у вітчизняній науковій літературі є загальноприйнятою концепція щодо виділення двох груп суб'єктів права соціального забезпечення:

1) суб'єкти права на соціальне забезпечення;

2) суб'єкти, які забезпечують реалізацію особою належного їй права на соціальне забезпечення:

- суб'єкти, які надають соціальне забезпечення;

- суб'єкти, які сприяють в отриманні соціального забезпечення (підтверджують факти, що мають юридичне значення для соціального забезпечення).

При цьому, першою групою форм взаємодії держави є способи взаємодії держави із громадянами, які отримують соціальне забезпечення. До суб'єктів права на соціальне забезпечення у науковій літературі віднесено застрахованих осіб, пенсіонерів, осіб з інвалідністю, ветеранів війни, ветеранів праці, осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, дітей війни, непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника, сім'ю, дітей, отримувачів соціальних послуг тощо. Тобто, це громадяни України, які, відповідно до соціального законодавства нашої держави, мають право на отримання одного чи кількох визначених законом видів соціального забезпечення. А отже, форми взаємодії держави – це передусім способи взаємодії держави із її громадянами.

Другою групою суб'єктів є суб'єкти, які забезпечують реалізацію особою належного їй права на соціальне забезпечення. О.І. Кульчицька до суб'єктів, які надають соціальне забезпечення відносить державні органи, соціальні страхові фонди, спеціалізовані державні підприємства та установи. У свою чергу, Б.І. Сташків до суб'єктів, які надають соціальне забезпечення відніс Територіальні органи Пенсійного Фонду України, робочі органи виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України, територіальні органи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері зайнятості населення та трудової міграції, районні органи соціального захисту населення, соціальні установи (служби). Іншими словами, ними є створені державою у спеціальному порядку органи, функції яких пов'язані із наданням державою населенню в межах своєї компетенції різних видів соціального забезпечення. Тобто, держава надає соціальне забезпечення через мережу спеціально створених для цього органів, кожен із яких створюється державою у встановленому порядку, а їх діяльність регламентована нормами, прийнятими нею. А отже, у контексті аналізу форм взаємодії держави з іншими суб'єктами права соціального забезпечення, на нашу думку недоречно вести мову про взаємодію держави із суб'єктами, які забезпечують реалізацію особою належного їй права на соціальне забезпечення, адже у своїй діяльності вони представляють державу та діють від імені держави.

Таким чином, формами взаємодії держави з іншими суб'єктами права соціального забезпечення є способи організації співробітництва суб'єктів права на соціальне забезпечення із суб'єктами, які забезпечують реалізацію особою належного їй права на соціальне забезпечення.

Перш за все, зробимо висновок про те, що взаємодія держави з іншими суб'єктами права соціального забезпечення може бути активною та пасивною. Пасивна взаємодія полягає у прийнятті представницькими та законодавчими органами законів, обов'язкових до виконання усіма суб'єктами права соціального забезпечення. Тобто, пасивний характер взаємодії держави з іншими суб'єктами права соціального забезпечення полягає у тому, що держава має вплив навіть на ті правовідносини у сфері соціального забезпечення, у яких не бере безпосередньо участь, оскільки будь-які правовідносини в сфері соціального забезпечення здійснюються згідно правил, які приймаються представницькими та законодавчими органами

держави. У свою чергу, активна взаємодія держави з іншими суб'єктами права соціального забезпечення полягає у оперативній реалізації органами виконавчої влади їх функцій у сфері соціального забезпечення та виконанні ними функцій держави шляхом здійснення різних дій у процесі взаємодії з іншими суб'єктами права соціального забезпечення. Саме активна взаємодія передбачає співробітництво держави із іншими суб'єктами соціального забезпечення, які реалізують належне їм право на соціальне забезпечення.

Виділяючи форми взаємодії держави та застрахованих осіб, варто звернути увагу на права та обов'язки застрахованих осіб, при чому акцентувати увагу саме на ті, які стосуються їх взаємовідносин із державою. Так, у статті 16 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 № 1105-XIV [5] визначено, що застраховані особи мають право на: 1) отримання інформації про порядок витрачання страхових коштів Фонду та роз'яснення з питань соціального страхування; 2) отримання у разі настання страхового випадку матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг (у тому числі медичної та соціальної реабілітації); 3) захист своїх прав (у тому числі судовий). Щодо обов'язків застрахованих осіб, відзначимо наступні: 1) надання достовірних документів та повідомлення достовірних обставин у разі настання страхового випадку; 2) виконувати вимоги законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці. Отже, по суті, взаємодія держави та застрахованих осіб здійснюється в наступних формах:

- інформаційній (сторони здійснюють обмін інформацією, яка стосується страхових внесків, обставин страхового випадку тощо);

- матеріальній (застраховані особи сплачують страхові внески, а держава здійснює страхові виплати, надає соціальну допомогу та соціальні послуги у разі настання страхового випадку);

- діяльнісній (застрахована особа притримується правил, встановлених державою);

- правозахисній (застрахована особа захищає свої права на соціальне забезпечення у разі їх порушення, у тому числі й в судовому порядку).

Наступна категорія суб'єктів права соціального забезпечення, які взаємодіють із державою, – пенсіонери. Особливість ролі пенсіонерів, як суб'єктів права соціального забезпечення, обумовлена тим, що на відміну від застрахова-

них осіб вони не є економічно активними. Згідно зі статтею 1 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 № 1788-XII [6], пенсіонерами є особи, які отримують пенсії за віком, по інвалідності, в зв'язку з втратою годувальника або в інших, передбачених чинним законодавством, випадках. Отже, відповідно до положень чинного законодавства, в рамках даної категорії суб'єктів права соціального забезпечення у взаємодію із державою вступають особи, які мають право на отримання однієї із таких пенсійних виплат: 1) пенсія за віком; 2) пенсія по інвалідності; 3) пенсія у зв'язку з втратою годувальника. Разом із тим, наш аналіз змісту даного нормативно-правового акту дозволяє виділити ще два різновиди пенсійного забезпечення: пенсії за вислугою років та соціальні пенсії.

В Україні, згідно зі статтею 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [7], діє трирівнева система соціального забезпечення: перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення. Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, і саме у цих випадках держава вступає у взаємодію із пенсіонерами. Згідно із статистичними даними, чисельність економічно активного населення (віком від 15 до 70 років) на кінець II кварталу 2018 року становила 18 мільйонів осіб, а рівень безробіття серед нього – 8,3%. Таким чином, зайнятого населення серед економічно активних осіб було 16,5 мільйонів. У свою чергу, пенсіонерів станом на II квартал 2018 року було майже 11,5 мільйонів осіб. Відповідно, на одного працюючого припадає трохи більше одного пенсіонера [8, с. 3]. Враховуючи, що чисельність економічно активного населення в Україні постійно скорочується, а також те, що наприкінці 1990-х та на початку 2000-х років в Україні спостерігався різкий спад народжуваності, тягар на економічно активне населення із забезпечення пенсіями пенсіонерів буде посилюватися з кожним роком.

Взаємодія пенсіонерів із державою відбувається наступним чином. У статті 11 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV визначено перелік осіб, які підлягають дер-

жавному пенсійному страхуванню, серед яких громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, у громадських об'єднаннях, у фізичних осіб-підприємців, осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, а також в інших фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту) або працюють на інших умовах, чи виконують роботи (надають послуги) за договорами цивільно-правового характеру, а також низка інших осіб. Платниками страхових внесків є страхувальники, тобто роботодавці, а також особи, які беруть добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Це означає, що переважно страхові внески оплачують роботодавці за кожного працівника, який уклав із ними трудовий договір чи працює на інших умовах, у тому числі й за договорами цивільно-правового характеру. Протягом усього періоду здійснення трудових обов'язків такі платежі до Пенсійного фонду України сплачуються страхувальником у розмірах, визначених чинним законодавством. Згідно із частиною 5 статті 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 № 2464-VI [9], розмір такого страхового внеску становить 22% від нарахованої кожній особі заробітної плати (у тому числі, від основної та додаткової, інших заохочувальних та компенсаційних виплат), грошового забезпечення, допомоги по тимчасовій непрацездатності, допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами; допомоги, надбавки або компенсації, відповідно до законодавства тощо. І після настання передбачених чинним законодавством страхових випадків, особа може претендувати на отримання пенсійного забезпечення.

Механізм взаємодії держави та пенсіонерів відрізняється від раніше проаналізованого нами механізму взаємодії застрахованих осіб. Перш за все, варто відзначити, що протягом періоду трудової діяльності майбутнього пенсіонера, взаємодія із державою здійснюється його роботодавцем. Особа вступає у взаємодію із державою вже після настання обставин, які є підставою для призначення пенсії. У статті 80 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 № 1788-XII визначено, що для призначення пенсії працююча особа має подати заяву за місцем роботи, а непрацююча (наприклад, непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника) до органу Пенсійного фонду України

за місцем проживання заявника. Після подачі такої заяви, органи Пенсійного фонду України розглядають її у встановлені законом строки, і починають виплачувати пенсію за віком та по інвалідності з дня досягнення пенсійного віку або відповідно встановлення інвалідності органами медико-соціальної експертизи, якщо звернення за пенсією надійшло не пізніше 3 місяців з дня досягнення пенсійного віку або встановлення інвалідності, а у разі втрати годувальника призначаються – з дня виникнення права на пенсію, але не більш як за 12 місяців перед зверненням за пенсією.

Таким чином, взаємодія держави та пенсіонерів характеризується наступними особливостями: 1) даний вид соціального забезпечення поширюється як на економічно активне, зайняте населення, яке досягло передбаченого чинним законодавством віку або вислуги років, так і на осіб, які в силу віку чи фізичних можливостей не здатні самотійно забезпечити своє існування; 2) пенсійне забезпечення фінансується за рахунок коштів Пенсійного фонду України, який формується за рахунок цільових внесків роботодавців, а також за рахунок коштів Державного бюджету України, тобто у даному аспекті пенсіонери не вступають у взаємодію із державою; 3) взаємодія держави та застрахованих осіб має некомерційний характер; 4) кошти Пенсійного фонду України спрямовуються виключно на виплату пенсій.

Для встановлення форм взаємодії держави та пенсіонерів, проаналізуємо права та обов'язки особи, яка бере участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, які визначені у статті 16 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV. Раніше нами зверталась увага на те, що пенсіонери безпосередньо вступають у взаємодію із державою лише на етапі призначення пенсій. Тому, серед прав та обов'язків виділимо саме ті, які безпосередньо стосуються співпраці пенсіонерів та держави: 1) отримати в установленому законодавством порядку свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 2) отримувати безоплатно відомості, внесені до її персональної облікової картки з системи персоналізованого обліку та Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування; 3) звертатися із заявою до територіального органу Пенсійного фонду про уточнення відомостей, внесених до персональної облікової картки; 4) обирати порядок здійснення

виплати пенсії; 5) оскаржувати в установленому законодавством порядку дії виконавчих органів Пенсійного фонду, їх посадових осіб та інших суб'єктів системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; 6) на отримання пенсійних виплат; 7) залишатись учасником системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в разі тимчасового припинення до досягнення пенсійного віку сплати страхових внесків; 8) достроково розривати договір про добровільну участь. У свою чергу, серед обов'язків нами виділено: 1) обов'язок пред'являти свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на вимогу посадових осіб виконавчих органів Пенсійного фонду; 2) надавати на вимогу територіального органу Пенсійного фонду документи, що засвідчують відомості, які мають бути занесені або містяться в її персональній обліковій картці; 3) повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду про зміну даних, що вносяться до її персональної облікової картки та про обставини, що спричиняють зміну статусу застрахованої особи. Із наведеного зробимо висновок, що взаємодія держави та пенсіонерів здійснюється в наступних формах:

- інформаційна (право отримувати відомості у територіальних органів Пенсійного фонду, а також обов'язок надавати такі відомості);

- організаційна (право обирати порядок здійснення виплати пенсії, право залишатись учасником системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та право достроково розривати договір про добровільну участь);

- матеріальна (отримання пенсійних виплат);

- правозахисна (право оскаржувати дії виконавчих органів Пенсійного фонду та їх посадових осіб).

Наступна категорія суб'єктів права соціального забезпечення – особи з інвалідністю. Із положень статті 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06.10.2005 № 2961-IV [10] можна зробити висновок, що особою із інвалідністю є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав на рівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист. Відзначимо, що таке визначення встановлене і у нормах інших нормативно-правових актів, які урегульовують соціальне забезпечення таких осіб. Із його змісту можна зробити висновок, що сут-

ність соціального забезпечення осіб із інвалідністю обумовлена тим, що такі особи в силу проблем із розладом функцій організму обмежені у можливостях повноцінно здійснювати свою життєдіяльність, а тому держава бере на себе обов'язок надавати їм усю необхідну допомогу.

Для України проблема соціального забезпечення осіб із інвалідністю є гострою, адже станом на початок 2018 року в Україні було зареєстровано близько 2 мільйонів 635 тисяч осіб з інвалідністю, що становить приблизно 62 особи на тисячу населення [11, с. 63]. Сьогодні в Україні сформувалась така система соціального забезпечення осіб із інвалідністю, яка робить акцент на матеріальному забезпеченні цих осіб (надання пенсій, пільг, разових допомог), проте варто враховувати, що соціальне забезпечення осіб із інвалідністю включає також надання різноманітних соціальних послуг (наприклад, згідно зі статтею 25 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06.10.2005 № 2961-IV це надання реабілітаційних послуг та забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення, а Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 № 875-XII [12] передбачає працевлаштування, освіту і професійну підготовку осіб з інвалідністю тощо).

Прикладом грошових компенсацій, які надаються особам із інвалідністю, є грошова компенсація замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування. Так, Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виплати деяким категоріям осіб з інвалідністю грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування» від 07.02.2007 № 150 [13] визначено, що грошова компенсація за путівку виплачується особі з інвалідністю, якщо вона протягом попередніх трьох календарних років не одержувала безоплатної санаторно-курортної путівки, а грошова компенсація за самостійне лікування особи з інвалідністю виплачується один раз на три календарних роки, якщо особа з інвалідністю не одержувала безоплатної путівки до санаторно-курортного закладу. Механізм виплати компенсації є наступним: особа, яка бажає отримати таку компенсацію подає до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення за місцем перебування на обліку заяву; медичну довідку; посвідчення, яке засвідчує інвалідність особи;

документ про сплату повної вартості санаторно-курортної путівки строком санаторно-курортного лікування, що засвідчує проходження особою з інвалідністю санаторно-курортного лікування. За умови наявності достатніх підстав для соціального забезпечення за цим видом, особа отримує грошову компенсацію. Зміст Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виплати деяким категоріям осіб з інвалідністю грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування» від 07.02.2007 № 150 свідчить про те, що під час надання таких компенсацій взаємодія осіб із інвалідністю та державою здійснюється у наступних формах: організаційна (подання заяви на отримання грошової компенсації) та матеріальна (отримання грошової компенсації).

Прикладом пільг, на які претендує особа із інвалідністю, є житлова субсидія. Житлова субсидія є безповоротною адресною державною соціальною допомогою мешканцям домогосподарств, що проживають в житлових приміщеннях (будинках) і не можуть самотужки платити за житлово-комунальні послуги, оплачувати витрати на управління багатоквартирним будинком [14]. Відповідно, на отримання такої допомоги можуть претендувати і особи із інвалідністю. Із Постанови Кабінету Міністрів України «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» від 21.10.1995 № 848 слідує, що механізм надання житлових субсидій особам із інвалідністю є наступним: особа з інвалідністю має подати заяву на субсидію до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення за місцем реєстрації. До заяви додається декларація про доходи і витрати осіб, які звернулися за призначенням житлової субсидії, за формою, встановленою Мінсоцполітики. На підставі цих документів відповідний орган приймає рішення. Тобто, у даному аспекті взаємодія держави та осіб із інвалідністю також відбувається у двох формах: організаційна (подання заяви на отримання житлової субсидії) та матеріальна (отримання житлової субсидії). Тобто, у цілому, зробимо висновок, що взаємодія осіб із інвалідністю та державою переважно відбувається у зазначених двох формах. Але, разом із тим, чинним законодавством передбачено ряд форм соціальної допомоги, які можуть надаватися виключно особам із інвалідністю і які, від-

повідно, характеризуються специфічними формами взаємодії із державою – це реабілітаційні заходи та заходи із працевлаштування, освіти і професійної підготовки осіб з інвалідністю.

Отже, у даному аспекті має місце здійснення взаємодії держави та осіб із інвалідністю у правозахисній формі.

Із наведеного зробимо висновок, що взаємодія держави та осіб із інвалідністю здійснюється в наступних формах:

- інформаційна (право осіб із інвалідністю отримувати відомості у компетентних органів, а також обов'язок надавати такі відомості);
- організаційна (проходження медико-соціальної експертної комісії, оформлення права на отримання соціального забезпечення, гуманітарної та благодійницької допомоги; реабілітаційних заходів щодо інвалідів медичного та соціально-обслуговуючого характеру: соціального обслуговування; послуг з реабілітації);
- матеріальна (отримання матеріальних виплат);
- правозахисна (право оскаржувати дії органів соціального забезпечення та їх посадових осіб, а також дії роботодавця у разі відмови в укладенні трудового договору або в просуванні по службі, звільнення за ініціативою адміністрації, переведення особи з інвалідністю на іншу роботу без її згоди з мотивів інвалідності);
- сервісна (надання особам із інвалідністю реабілітаційних послуг);
- забезпечувальна (забезпечення осіб із інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення тощо).

Наступна група суб'єктів, які взаємодіють із державою у процесі соціального забезпечення, є ветерани війни. Ветеранами війни, згідно статті 4 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-XII [15], є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав, а саме – учасники бойових дій, інваліди війни та учасники війни. До недавніх пір до ветеранів війни переважно відносились особи, які брали участь у Другій світовій війні. Проте, тимчасова окупація окремих територій України, антитерористична операція та операція Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської федерації у Донецькій і Луганській областях обумовили суттєве збільшення чисельності таких осіб. За даними Міністерства у справах ветеранів, кіль-

кість ветеранів, зареєстрована в Україні станом на 1 липня 2019 року, становила близько 370 тисяч осіб [16]. А отже, питання форм взаємодії держави із ветеранами війни, як суб'єктами права соціального забезпечення, є актуальним у сучасних умовах.

Таким чином, наше дослідження засвідчило, що на сьогодні держава взаємодіє із суб'єктами права на соціальне забезпечення в активній і пасивній формах. Специфіка активних форм полягає у тому, що вони реалізуються безпосередньо у правовідносинах соціального забезпечення, у яких однією стороною є держава, а іншою – суб'єкт права на соціальне забезпечення. В таких правовідносинах на обидві сторони покладено як права, так і обов'язки, у відповідності до яких вони і реалізують взаємодію. Наше дослідження продемонструвало, що така взаємодія переважно реалізується в організаційній формі та матеріальній. Організаційна полягає у тому, що суб'єкти правовідносин соціального забезпечення мають притримуватись передбаченої законом процедури для того, щоб суб'єкт права на соціальне забезпечення міг отримати належний йому захист. Матеріальна форма – це сплата страхових внесків та отримання й виплата грошової допомоги, передбаченої чинним соціальним законодавством. Щодо інших форм, то доволі розповсюдженими є сервісна та забезпечувальна форми, які сприяють реабілітації таких осіб та покращенню їхнього соціального становища. Особливість пасивної форми взаємодії держави із суб'єктами права на соціальне забезпечення обумовлена тим, що держава може впливати на суб'єктів права на соціальне забезпечення навіть не вступаючи із ними у безпосередню взаємодію, оскільки саме держава забезпечує прийняття та функціонування загальнообов'язкових правил для суб'єктів права соціального забезпечення.

Список використаної літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В.Т. Бусел, редактори-лексикографи: В.Т. Бусел, М.Д. Василюк-Дерibas, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко]. К. : Ірпінськ : Перун, 2005. 1728 с.
2. Кульчицька О.І. Суб'єкти права соціального забезпечення України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2007. 20 с.
3. Костюк В.Л. Суб'єкти права соціального забезпечення: поняття, особливості та види. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2015. № 2(12). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kvlotv.pdf>
4. Шашків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник. Чернівці : ПАТ «ПВК «Десна», 2016. 692 с.
5. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46–47. Ст. 403.
6. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992 р. № 3. Ст. 10.
7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 49-51. Ст. 376.
8. Інформаційна довідка про чисельність пенсіонерів за різними типами пенсійних виплат у 2013 – і півріччі 2018 рр. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. 2018. 17 с.
9. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 № 2464-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 2–3. Ст. 11.
10. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 2–3. Ст. 36.
11. Соціальний захист населення України: статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2018. 122 с.
12. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 21. Ст. 252.
13. Про затвердження Порядку виплати деяким категоріям осіб з інвалідністю грошової компенсації замість санаторно-курортної путівки та вартості самостійного санаторно-курортного лікування : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2007 № 150. *Офіційний вісник України*. 2007 р. № 10. Стор. 14. Стаття 358. Код акта 38707/2007
14. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.1995 № 848. *Інформаційний бюлетень НКРЕ*. 2004 р. № 8.
15. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993 р. № 45. Стаття 425.
16. У Мінветеранів порахували кількість учасників бойових дій : веб-ресурс «Українська правда». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/09/18/7226604/>

Deneha O. P. Forms of state interaction with other subjects of social security law

The article states that the problem of determining the forms of interaction of the state with other subjects of social security law has already been studied to a certain extent in the works of domestic and foreign scientists, but the general degree of scientific development of this issue is low, since such works did not apply a comprehensive approach to study of this issue, and only certain aspects were considered. That is, in essence, there are works in the scientific literature that analyze ways of organizing the interaction of the state with other subjects of social security law, but such methods are not outlined by scientists as forms of interaction of the state with other subjects of social security law. It was concluded that today the state interacts with the subjects of the right to social security in active and passive forms. The specificity of active forms is that they are implemented directly in social security legal relations, in which one party is the state, and the other is the subject of the right to social security. In such legal relations, both parties are assigned both rights and duties, in accordance with which they implement interaction. Our research has shown that such interaction is mainly implemented in an organizational and material form. The organizational one is that the subjects of social security legal relations must adhere to the procedure prescribed by law in order for the subject of the right to social security to receive the protection he deserves. The material form is the payment of insurance premiums and the receipt and payment of financial assistance provided for by current social legislation. As for other forms, service and support forms are quite widespread, which contribute to the rehabilitation of such persons and the improvement of their social situation. The peculiarity of the passive form of interaction of the state with the subjects of the right to social security is due to the fact that the state can influence the subjects of the right to social security even without entering into direct interaction with them, since it is the state that ensures the adoption and operation of universally binding rules for sub entities of social security law.

Key words: forms of interaction, legal subjects, insured persons, mechanism of interaction.

Б. А. Іванюк

ад'юнк

Харківського національного університету внутрішніх справ

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ЗАОХОЧЕНЬ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Актуальність статті полягає в тому, що у своєму масиві всі заохочень працівників поділяються на, по-перше, ті, що передбачені внутрішніми трудовими розпорядками підприємств, установ чи організацій; по-друге – заохочення офіційні, що надаються органами державної влади. Метою статті є здійснення класифікації видів заохочень, що застосовуються до працівників Національної поліції України. Зроблено висновок, що на сьогоднішній день законодавство України встановлює великий перелік заохочень, які можуть застосовуватись до працівників поліції з різних підстав в контексті їх службової діяльності. Аналіз кожного різновиду показав, що всі заохочення відрізняються між собою, у першу чергу, за наслідками, які вони несуть в собі для особи поліцейського та його службово-трудового статусу. Так, одні заохочення мають суто морально-психологічне значення, інші покращують матеріальне становище працівника. Саме цей аспект, на наш погляд, є основою для розмежування видів заохочень, що застосовуються до працівників Національної поліції: заохочення морально-стимулюючого змісту – занесення на дошку пошани, заохочення відомчими заохочувальними відзнаками Національної поліції України та Міністерства внутрішніх справ України. Вони не впливають на трудовий статус працівника поліції, не викликають юридичних наслідків та націлені на вироблення у поліцейського правильних внутрішніх настанов та мотивацій для здійснення своєї праці ефективніше; заохочення, що викликають зміну трудового статусу працівника поліції – дострокове знаття дисциплінарного стягнення, надання додаткової оплачуваної відпустки тривалістю до п'яти діб; дострокове присвоєння чергового спеціального звання; присвоєння спеціального звання, вищого на один ступінь від звання, передбаченого займаною штатною посадою. Окрім морального стимулювання, такі заохочення позитивно впливають на трудовий статус працівника поліції та його службову кар'єру; матеріальні заохочення – заохочення грошовою винагородою, заохочення цінним подарунком. Позитивний стимулюючий вплив на працівника поліції відбувається за рахунок надання йому додаткових матеріальних цінностей понад отримувану за виконання безпосередніх трудових функцій грошове забезпечення; спеціальні заохочення – заохочення відомчою заохочувальною відзнакою Міністерства внутрішніх справ України «Вогнепальна зброя»; заохочення відомчою заохочувальною відзнакою Міністерства внутрішніх справ України «Холодна зброя». Це особливий вид заохочень Міністерства внутрішніх справ України, який полягає у наданні працівнику поліції у володіння вогнепальної або холодної зброї у відповідному порядку та за наявності спеціальних умов; державні нагороди та відзнаки Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України – окремий різновид заохочень, які полягають у нагородженні працівника поліції Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, медалями, орденами, грамотами та іншими визначеними законодавством державними нагородами та відзнаками, що покладають на останнього додаткові права та обов'язки.

Ключові слова: працівник поліції, заохочення, службова дисципліна, класифікація, Національна поліція України.

Постановка проблеми. Відповідно до положень чинного КЗпП, а саме статті 143 до працівників підприємств, установ, організацій можуть застосовуватись будь-які заохочення, що містяться в затверджених трудовими колективами правилах внутрішнього трудового роз-

порядку. Крім того, згідно статті 146 за особливі трудові заслуги працівники представляються у вищі органи до заохочення, до нагородження орденами, медалями, почесними грамотами, нагрудними значками і до присвоєння почесних звань і звання кращого працівника за даною

професією [1]. Наведені положення загально трудового законодавства дають підстави стверджувати, що у своєму масиві всі заохочень працівників поділяються на, по-перше, ті, що передбачені внутрішніми трудовими розпорядками підприємств, установ чи організацій; по-друге – заохочення офіційні, що надаються органами державної влади.

Стан дослідження проблеми. Правові основи, підстави, порядок та особливості заохочень працівників, що здійснюють трудову діяльність в межах різних установ, організацій та підприємств досліджували в своїх наукових роботах Н.Б. Болотіна, С.В. Венедіктов, І.В. Марченко, С.І. Кожушко, А.М. Колот, В.Г. Красовська, О.С. Пашков, О.В. Смирнов, О.Г. Стрельченко С.О. Цимбалюк та інші вчені. Проте, види та особливості заохочень, що застосовуються виключно до працівників Національної поліції України, не ставали на сьогоднішній день предметом наукових розробок.

Саме тому **метою статті** є: здійснити класифікацію видів заохочень, що застосовуються до працівників Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що найпершим видом заохочення, яке виділене у положеннях Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 № 2337-VIII є дострокове зняття дисциплінарного стягнення. Відповідно до Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 № 2337-VIII дисциплінарне стягнення є засобом підтримання службової дисципліни, що застосовується за вчинення дисциплінарного проступку з метою виховання поліцейського, який його вчинив, для безумовного дотримання службової дисципліни, а також з метою запобігання вчиненню нових дисциплінарних проступків. До поліцейських можуть застосовуватися такі види дисциплінарних стягнень: 1) зауваження; 2) догана; 3) сувора догана; 4) попередження про неповну службову відповідність; 5) пониження у спеціальному званні на один ступінь; 6) звільнення з посади; 7) звільнення із служби в поліції [2].

Кожне стягнення має накладатися на поліцейського на відповідний строк. В статті 23 Закону останні чітко визначені для кожного заходу дисциплінарного впливу. Так, строк дії дисциплінарних стягнень з моменту оголошення їх порушникові становить: 1) зауваження – протягом двох місяців; 2) догана – протягом трьох місяців; 3) сувора догана – протягом

чотирьох місяців; 4) попередження про неповну службову відповідність – протягом шести місяців; 5) пониження у спеціальному званні на один ступінь та звільнення з посади – протягом одного року; 6) звільнення зі служби в поліції – протягом трьох років [2].

Таким чином, зміст вказаного виду заохочень полягає у скороченні строку дії дисциплінарного стягнення встановленого Законом України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 № 2337-VIII. Позитивна роль такого заохочення виражена в тому, що зменшується проміжок часу, протягом якого працівник поліції «уражається» у своїх правах. Наприклад, строк дії дисциплінарного стягнення не зараховується до строків вислуги поліцейського для присвоєння чергового спеціального звання; у місяці виконання дисциплінарного стягнення поліцейського може бути позбавлено премії повністю або частково тощо [2].

Особливу стимулюючу роль має таке заохочення як, занесення на дошку пошани. Відповідно до положень Наказу Міністерства внутрішніх справ «Про заохочення в Національній поліції України», занесення на дошку пошани є особливою формою визнання та морального стимулювання, спрямованою на відзначення та вшанування поліцейського, працівника Національної поліції України, підвищення якості виконавчої дисципліни в органі (підрозділі) поліції [3]. Занесення на дошку пошани, як заохочення відрізняється від дострокового зняття дисциплінарного стягнення тим, що воно не впливає на трудовий статус працівника Національної поліції України. Це заохочення виражає в собі позитивну оцінку керівництва органу чи підрозділу поліції трудової діяльності поліцейського, проте, жодним чином не покращує його юридичне становище. Іншими словами, заохочення має виключно психологічне значення.

Особливе значення та комплексний зміст має заохочення у вигляді грошової винагороди. Заохочення грошовою винагородою полягає у наданні працівнику додаткових матеріальних цінностей, грошей, отримання яких в цілому є однією з цілей здійснення професійної служби в поліції. Крім того, згідно до Наказу МВС «Про заохочення в Національній поліції України» від 25.04.2019 № 317 заохочення грошовою винагородою може застосовуватися як окремий вид заохочення або одночасно із заохоченням відомчою заохочувальною відзнакою Національної поліції України або Міністерства внутрішніх справ України. Виплата грошової вина-

городи здійснюється за місцем проходження служби (роботи) поліцейського чи працівника Національної поліції України на підставі наказів про виплату такої винагороди. Розмір грошової винагороди не може перевищувати розміру посадового окладу з урахуванням підвищень за посадою, що займає особа, яку висувають до заохочення [3]. Таким чином, на відміну від інших розглянутих заохочень, що мають місце в трудовій діяльності працівників Національної поліції України, грошова винагорода також не несе змін для юридичного статусу поліцейського, але стимулює останнього працювати краще через покращення його особистого матеріального становища. Аналогічну сутність та зміст має заохочення цінним подарунком – предметом особистого користування, виріб мистецтва або предмет побутового призначення [3].

Наступним видом заохочення є надання додаткової оплачуваної відпустки тривалістю до п'яти діб. Особливість заохочення у вигляді надання працівнику НПУ додаткової оплачуваної відпустки полягає в тому, що відповідного поліцейського фактично вивільняють на законних підставах від виконання покладених на нього трудових функцій та надають додатковий час для відпочинку понад гарантований законом строк його щорічної чергової відпустки.

Окремим різновидом заохочення Законом України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 № 2337-VIII визначено надання відомчих заохочувальних відзнак НПУ та МВС. За своєю правовою природою та цілями вказані заохочення схожі із занесенням на дошку пошани, адже не викликають жодних змін у трудово-правовому статусі працівника поліції та не несуть в собі будь-якої матеріальної цінності. Разом з цим, заохочувальні відзнаки НПУ та МВС мають значно вищий рівень психологічного стимулювання, адже надають працівнику усвідомлення про високу оцінку його роботи не тільки на рівні органу або підрозділу поліції, але й в межах всієї правоохоронної системи. Тобто, заохочувальні відзнаки показують поліцейському не тільки те, що він ефективний та корисний працівник для підрозділу, але й важливий елемент забезпечення правопорядку в державі та захисту суспільства.

Також схожими за змістом є заохочення у вигляді присвоєння чергового спеціального звання, а також присвоєння спеціального звання, вищого на один ступінь від звання, передбаченого займаною штатною посадою. Дані два різновиди заохочення викликають

якісну зміну трудового статусу працівника поліції шляхом підвищення його спеціального звання – складового атрибуту служби в органах поліції. Окрім морального стимулювання та своєрідного прискорення службової кар'єри працівника, дані різновиди заохочень прямо впливають на рівень його грошового забезпечення. Адже відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) «Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції» від 11.11.2015 № 988 кожне звання має свій грошовий оклад, який в сукупності із посадовим окладом, щомісячними додатковими видами грошового забезпечення, преміями та іншими виплатами формує структуру грошового забезпечення працівника поліції в цілому [4]. Іншими словами, чим вище звання поліцейського, тим більшим є його грошове забезпечення – оплата праці.

Останніми двома різновиди заохочень є заохочення відомчими відзнаками МВС «Вогнепальна зброя» та «Холодна зброя» регламентовані Законом України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 № 2337-VIII, Наказом МВС «Про відомчу заохочувальну відзнаку Міністерства внутрішніх справ України «Вогнепальна зброя»» від 30.11.2015 № 1521 та Наказом МВС «Про заохочення в Національній поліції України» від 25.04.2019 № 317 [5]. Зазначені різновиди заохочень мають особливе значення, так як полягають в наданні працівнику поліції у володіння специфічних цінностей – зброї, які мають особливий юридичний статус, порядок зберігання, володіння та використання. Крім того, заохочення заохочувальними відзнаками «Вогнепальна зброя» та «Холодна зброя» мають відмінні умови застосування, а також покладають на працівника НПУ додаткові права та обов'язки.

В окрему групу заохочень працівників Національної поліції варто виділити державні нагороди та нагороди вищих органів влади. Перші встановлюються та регулюються Законом України «Про державні нагороди України» від 16.03.2000 № 1549-III та є вищою формою відзначення громадян за видатні заслуги у розвитку економіки, науки, культури, соціальної сфери, захисті Вітчизни, охороні конституційних прав і свобод людини, державному будівництві та громадській діяльності, за інші заслуги перед Україною [6].

До нагород вищих органів державної влади відносяться відзнаки Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України. Так, першими

є Почесна грамота та Грамота Верховної Ради України які відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про Почесну грамоту та Грамоту Верховної Ради України» від 05.07.2001 № 2541-III є відзнаками ВРУ за вагомий внесок у будь-яку сферу життєдіяльності держави, визначну громадсько-політичну діяльність, заслуги перед Українським народом у сприянні становленню та зміцненню України як демократичної, соціальної, правової держави, здійсненню заходів щодо забезпечення прав і свобод громадян, розвитку демократії, парламентаризму та громадянської злагоди в суспільстві, активну участь у законотворчій діяльності [7]. Відзнакою КМУ є Почесна грамота – вища Урядова нагорода, якою нагороджуються громадяни України, іноземці, трудові колективи підприємств, установ, організацій, об'єднання громадян з нагоди державних, професійних свят, пам'ятних і ювілейних дат за сприяння у реалізації державної політики в економічній, науковій, соціально-культурній, військовій, державній, громадській та інших сферах, зокрема: державні службовці – за вагомий особистий внесок у забезпечення реалізації державної політики у професійній діяльності, високі досягнення, сумлінну працю, зразкове виконання службових обов'язків [8].

Висновки. Отже, на сьогоднішній день законодавство України встановлює великий перелік заохочень, які можуть застосовуватись до працівників поліції з різних підстав в контексті їх службової діяльності. Аналіз кожного різновиду показав, що всі заохочення відрізняються між собою, у першу чергу, за наслідками, які вони несуть в собі для особи поліцейського та його службово-трудового статусу. Так, одні заохочення мають суто морально-психологічне значення, інші покращують матеріальне становище працівника. Саме цей аспект, на наш погляд, є основою для розмежування видів заохочень, що застосовуються до працівників Національної поліції:

1) заохочення морально-стимулюючого змісту – занесення на дошку пошани, заохочення відомчими заохочувальними відзнаками Національної поліції України та Міністерства внутрішніх справ України. Вони не впливають на трудовий статус працівника поліції, не викликають юридичних наслідків та націлені на вироблення у поліцейського правильних внутрішніх настанов та мотивацій для здійснення своєї праці ефективніше;

2) заохочення, що викликають зміну трудового статусу працівника поліції – дострокове

знання дисциплінарного стягнення, надання додаткової оплачуваної відпустки тривалістю до п'яти діб; дострокове присвоєння чергового спеціального звання; присвоєння спеціального звання, вищого на один ступінь від звання, передбаченого займаною штатною посадою. Окрім морального стимулювання, такі заохочення позитивно впливають на трудовий статус працівника поліції та його службову кар'єру;

3) матеріальні заохочення – заохочення грошовою винагородою, заохочення цінним подарунком. Позитивний стимулюючий вплив на працівника поліції відбувається за рахунок надання йому додаткових матеріальних цінностей понад отримувану за виконання безпосередніх трудових функцій грошове забезпечення;

4) спеціальні заохочення – заохочення відомчою заохочувальною відзнакою Міністерства внутрішніх справ України «Вогнепальна зброя»; заохочення відомчою заохочувальною відзнакою Міністерства внутрішніх справ України «Холодна зброя». Це особливий вип заохочень Міністерства внутрішніх справ України, який полягає у наданні працівнику поліції у володіння вогнепальної або холодної зброї у відповідному порядку та за наявності спеціальних умов;

5) державні нагороди та відзнаки Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України – окремий різновид заохочень, які полягають у нагородженні працівника поліції Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, медалями, орденами, грамотами та іншими визначеними законодавством державними нагородами та відзнаками, що покладають на останнього додаткові права та обов'язки.

Список використаної літератури:

1. Кодекс законів про працю України: закон від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.
2. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: закон, статут від 15.03.2018 № 2337-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29. Ст. 233.
3. Про заохочення в Національній поліції України: наказ від 25.04.2019 № 317. *Офіційний вісник України*. 2019. № 44. Ст. 92.
4. Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції: постанова від 11.11.2015 № 988. *Офіційний вісник України*. 2015. № 96. Ст. 3281.
5. Про відомчу заохочувальну відзнаку Міністерства внутрішніх справ України «Вогнепальна зброя»: наказ від 30.11.2015 № 1521. *Офіційний вісник України*. 2015. № 98. ст. 237.

6. Про державні нагороди України: закон від 16.03.2000 № 1549-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 21. Ст. 162.
7. Про Почесну грамоту та Грамоту Верховної Ради України: постанова, положення від 05.07.2001 № 2541-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 40. Ст. 195.
8. Про Почесну грамоту Кабінету Міністрів України: постанова, положення від 20.08.2008 № 728. *Офіційний вісник України*. 2008. № 63. Ст. 32.
-

Ivaniuk B. A. Classification of types of incentives applied to employees of the National Police of Ukraine

The relevance of the article lies in the fact that in its array, all employee incentives are divided into, first, those provided for by the internal labor regulations of enterprises, institutions or organizations; secondly – official incentives provided by state authorities. The purpose of the article is to classify the types of incentives applied to employees of the National Police of Ukraine. It was concluded that today the legislation of Ukraine establishes a large list of incentives that can be applied to police officers for various reasons in the context of their official activities. The analysis of each variety showed that all incentives differ among themselves, first of all, in terms of the consequences they carry for the person of the police officer and his official and labor status. Yes, some incentives have a purely moral and psychological meaning, others improve the financial situation of the employee. It is this aspect, in our opinion, that is the basis for distinguishing the types of incentives applied to the employees of the National Police: encouragement of morally stimulating content – listing on the board of honor, encouragement with departmental incentive awards of the National Police of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. They do not affect the employment status of the police officer, do not cause legal consequences and are aimed at developing the correct internal instructions and motivations for the police officer to carry out his work more effectively; incentives causing a change in the employment status of a police officer – early notification of disciplinary action, provision of additional paid leave of up to five days; early assignment of another special rank; assignment of a special rank, one step higher than the rank prescribed for the full-time position held. In addition to moral stimulation, such incentives have a positive effect on the labor law status of a police officer and his official career; material incentives – monetary reward, valuable gift. A positive stimulating effect on a police officer occurs at the expense of providing him with additional material values in addition to the financial support received for the performance of direct labor functions; special incentives – an incentive with the departmental incentive award of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine “Firearms”; encouragement by the departmental incentive award of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine “Cold weapon”. This is a special type of incentives of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which consists in providing a police officer with firearms or cold weapons in the appropriate order and under special conditions; state awards and honors of the Verkhovna Rada of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine – a separate type of incentives, which consist in the awarding of a police officer by the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, with medals, orders, diplomas and other state awards and honors determined by legislation additional rights and obligations of the latter.

Key words: *police officer, encouragement, official discipline, classification, National Police of Ukraine.*

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.6>

Д. О. Лагодієнко

ад'юнк

Харківського національного університету внутрішніх справ

ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА КАР'ЄРНИЙ РІСТ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Актуальність статті полягає в тому, що незважаючи на свою досить глибоку сутність, кар'єра працівника в будь-якій сфері трудової діяльності, у тому числі і кар'єра поліцейських, формується та розвивається на великій групі чинників, котрі мають цілком реальний характер та юридичний зміст. Так, просування поліцейських по службі є нелінійним процесом, який передбачає постійний розвиток працівника за багатьма напрямками. Окрім цього, розширення трудово-правового статусу працівника Національної поліції України та підвищення його у керівній ієрархії пов'язано із обов'язковою наявністю ряду факторів. У зв'язку з цим логічно задатись питанням, які саме чинники впливають на кар'єрний ріст працівника Національної поліції України. Мета статті полягає у розкритті сутності та змісту чинників, що впливають на кар'єрний ріст поліцейського та здійснити їх класифікацію. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито сутність, зміст та значення поняття «чинники кар'єрного росту». Опрацьовано законодавчі джерела, в нормах яких розкривається сутність конкретних чинників кар'єрного росту поліцейських. Проведено класифікацію чинників, які впливають на кар'єрний ріст працівників Національної поліції України, в основі якої лежать групи: зовнішні та внутрішні. Зроблено висновок, що кар'єрний ріст поліцейського особливий не тільки за своїм змістом, але і чинниками, котрі його зумовлюють. Останні, в свою чергу, можуть бути класифіковані на: 1) зовнішні (об'єктивні) чинники, до яких відносяться фактори, які впливають на службу поліцейського, але прямо від нього не залежать: а) наявність вільної вищої посади згідно із організаційно-штатною структурою органу або підрозділу поліції; б) реорганізація; 2) внутрішні (суб'єктивні) чинники – особисті характеристики поліцейського, які відображають його відповідність виконуваним повноваженням та взагалі званню поліцейського: а) дотримання службової дисципліни; б) ступінь освіти; в) стан здоров'я поліцейського; г) показники його службово-трудової діяльності (які можуть носити якісний та кількісний характер).

Ключові слова: службова кар'єра, кар'єрний ріст, чинники, поліцейські, Національна поліція України.

Постановка проблеми. Незважаючи на свою досить глибоку сутність, кар'єра працівника в будь-якій сфері трудової діяльності, у тому числі і кар'єра поліцейських, формується та розвивається на великій групі чинників, котрі мають цілком реальний характер та юридичний зміст. Так, просування поліцейських по службі є нелінійним процесом, який передбачає постійний розвиток працівника за багатьма напрямками. Окрім цього, розширення трудово-правового статусу працівника НПУ та підвищення його у керівній ієрархії пов'язано із обов'язковою наявністю ряду факторів. У зв'язку з цим логічно задатись питанням, які саме чинники впливають на кар'єрний ріст працівника Національної поліції України.

Стан дослідження проблеми. Чинники кар'єрного росту працівників підприємств, установ та організацій різних форм власно-

сті неодноразово ставали предметом наукових досліджень багатьох науковців. Зокрема, вказаному проблемному питанню приділяли увагу: М.Д. Виноградський, Є.Ю. Подорожній, В.А. Савченко, А.В. Шентяков, Н.В. Ортіков, Н.А. Гура, О.О. Богатирьов, З.М. Жерештієв та багато інших. Водночас, незважаючи на чималий науковий доробок вчених, в юридичній літературі відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені характеристиці чинників, що впливають на кар'єрний ріст поліцейського.

Саме тому **метою статті** є: розкрити сутність та зміст чинників, що впливають на кар'єрний ріст поліцейського та здійснити їх класифікацію.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на відсутність в існуючих теоретико-юридичних підходів до визначення поняття «чинників кар'єрного росту працівників» в цілому та поліцейських зокрема, то останні, на нашу думку,

слід тлумачити як зовнішні (об'єктивні) та внутрішні (суб'єктивні) аспекти трудової діяльності працівників, зокрема, органів та підрозділів Національної поліції України, які обумовлюють особливості їх кар'єрного росту. Варто вказати, що в кожному окремому випадку чинники кар'єрного росту працівників є різними, внаслідок свого тісного співвідношення із специфікою трудової діяльності.

Наприклад, до зовнішніх (об'єктивних) чинників кар'єрного росту в сфері роботи поліції відноситься: наявність вищої посади згідно із організаційно-штатною структурою органу або підрозділу поліції. Що це означає? Згідно до Закону України «Про Національну поліцію України» від 02.07.2015 № 580-VIII систему поліції складають 1) центральний орган управління поліцією; 2) територіальні органи поліції. До складу апарату центрального органу управління поліції входять організаційно поєднані структурні підрозділи, що забезпечують діяльність керівника поліції, а також виконання покладених на поліцію завдань. У складі поліції функціонують: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення [1].

Перелік територіальних та структурних підрозділів апарату Національної поліції України затверджено на підзаконному рівні. Наприклад, Наказом НПУ «Про затвердження структури Національної поліції України» від 06.11.2015 № 1 встановлено перелік основних штатних управлінських одиниць за напрямками діяльності поліції, як то Департамент карного розшуку, Департамент превентивної діяльності, Департамент кадрового забезпечення, Департамент фінансового забезпечення та бухгалтерського обліку тощо [2]. В свою чергу, Постановою КМУ «Про утворення територіальних органів Національної поліції та ліквідацію територіальних органів Міністерства внутрішніх справ» від 16.09.2015 № 730 затверджено перелік головних управлінь поліції в областях [3].

Крім того, для кожного органу та підрозділу Національної поліції вираховується та затверджується власний штат, тобто, перелік посад, на які добираються поліцейські відповідно до наявних в них знань, вмінь, навичок, освіти та морально-ділових якостей. Існування саме вищої посади і визначає один з об'єктивних чинників кар'єрного росту поліцейських. Так, вища посада показує куди поліцейський може «рости» та подальші перспективи його трудо-

вої діяльності у відповідному підрозділі. Якщо вищої посади ніж та, яку поліцейських вже займає, в підрозділі не передбачено або вона не вакантна, то його кар'єрний ріст фактично зупиняється. В даному випадку працівник не може розвиватись шляхом підвищення своєї управлінської ролі, набуття більшого грошового забезпечення, а також отримання вищого спеціального звання.

Іншим зовнішнім чинником, який суттєво впливає на кар'єрний ріст поліцейського при цьому в більшості випадків негативно є процес реорганізації. В науковій літературі вказано, що реорганізація – це перетворення або зміна структури чи організаційної форми підприємства, установи, організації, закладу тощо, а також перебудова будь-якої системи чи структури управління [4, с. 292; 5, с. 144]. Тобто, реорганізація в поліції – це зміна штатно-управлінської структури органу та підрозділу, за якої відбувається скорочення посад. У контексті кар'єрного росту поліцейських реорганізація є об'єктивним стимулюючим чинником, який надає працівнику на вибір декілька варіантів розвитку його служби: розірвання трудових відносин з Національною поліцією України, призначення на рівнозначну посаду або призначення на посаду вищу, у тому числі в іншому поліцейському підрозділі. В будь-якому разі працівник має обрати один з варіантів, так як посада на якій він проходить службу в майбутньому ліквідується.

В свою чергу, до внутрішніх (суб'єктивних) чинників кар'єрного росту поліцейських відноситься трудова дисципліна, або ж вимога її дотримання. Зауважимо, що дисципліна у перекладі з латинського “disciplina” означає суворий порядок, організацію. Вона виявляється у ретельному дотриманні соціальних принципів і норм поведінки, у звичці до порядку, додержанні законів, а також у підпорядкуванні власного інтересу інтересам організації [6, с. 257]. Згідно з положеннями Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 № 2337-VIII службова дисципліна в поліції – це дотримання поліцейським Конституції і законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, наказів Національної поліції України, нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, Присяги поліцейського, наказів керівників. Службова дисципліна ґрунтується на створенні необхідних організаційних та соці-

ально-економічних умов для чесного, неупередженого і гідного виконання обов'язків поліцейського, повазі до честі і гідності поліцейського, вихованні сумлінного ставлення до виконання обов'язків поліцейського шляхом зваженого застосування методів переконання, заохочення та примусу [7]. Службова дисципліна передбачає неухильне дотримання та виконання поліцейських передбачених законодавством обов'язків, які умовно поділяються на дві групи: загальні, встановлені статтею 18 Закону України «Про Національну поліцію України» від 02.07.2015 № 580-VIII та спеціальні, передбачені Статутом. Відповідно до перших поліцейських зобов'язаний: 1) неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського; 2) професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва; 3) поважати і не порушувати прав і свобод людини; 4) надавати невідкладну, зокрема домедичну і медичну, допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я; 5) зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків; 6) інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді [1].

Згідно з Законом України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 № 2337-VIII нарівні з основними обов'язками, службова дисципліна зобов'язує поліцейського: бути вірним Присязі поліцейського, мужньо і вправно служити народу України; знати закони, інші нормативно-правові акти, що визначають повноваження поліції, а також свої посадові (функціональні) обов'язки; поважати права, честь і гідність людини, надавати допомогу та запобігати вчиненню правопорушень тощо [7]. Зазначені вищі обов'язки формують ядро службової (трудової) дисципліни працівників органів та підрозділів Національної поліції України. Порушення останніх дає підстави притягнути поліцейського до дисциплінарної відповідальності та накласти на нього дисциплінарні стягнення, що, в свою чергу, негативно вплине на його трудовий статус та можливість кар'єрного росту. Так, Законами

України «Про Національну поліцію України» від 02.07.2015 № 580-VIII та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 № 2337-VIII передбачені наступні негативні наслідки порушення працівником службової дисципліни, а саме:

1) не допускається переміщення поліцейських на вищі посади протягом шести місяців з дня притягнення до адміністративної чи дисциплінарної відповідальності;

2) протягом строку дії дисциплінарних стягнень до поліцейського не можуть застосовуватися заходи заохочення, крім дострокового зняття раніше застосованого дисциплінарного стягнення;

3) строк дії дисциплінарного стягнення не зараховується до строків вислуги поліцейського для присвоєння чергового спеціального звання;

4) у місяці виконання дисциплінарного стягнення поліцейського може бути позбавлено премії повністю або частково тощо [7; 1].

Таким чином, кар'єрний ріст поліцейського прямо залежить від «чистоти» його службового процесу. Сумлінне та неухильне виконання поліцейським своїх службових обов'язків не дає підстав притягнути його до дисциплінарної відповідальності та, як наслідок, не створює жодних перепон для росту кар'єри поліціанта.

Ще одним, не менш важливим суб'єктивним чинником кар'єрного росту, є освіта поліцейського. Відповідно до Юридичної енциклопедії за загальною редакцією Ю.С. Шемшученко освіта – це процес та результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок, необхідних для практичної діяльності. Автор обстоює позицію, що освіта є основою соціального, економічного, інтелектуального, культурного розвитку суспільства і держави [8, с. 327; 9, с. 40]. В тлумаченні В.І. Пальчикова освіта – це цілеспрямований процес навчання, виховання, професійної, наукової та загальнокультурної підготовки громадян в інтересах особистості, суспільства і держави, реальне втілення в життя якої здійснюється шляхом управлінської діяльності [10, с. 14]. В.М. Бесчастний наголошує на існуванні двох трактувань поняття освіти: широкому та вузькому. Згідно з першим – це масштабний процес, що охоплює всі види цілеспрямованого впливу суспільства на індивіда у процесі передання йому інформації та знань. У вузькому значенні освіта – це сфера реалізації конкретної суспільної діяльності через організовану систему, спрямовану на досягнення конкретних цілей [11, с. 19].

Таким чином, освіта – це характеристика індивіда, яка показує ступінь його загальної теоретичної підготовленості, професійної компетентності, а також ерудованості та обсяг інтелектуальних здібностей. Оцінка освіти проводиться за багатьма факторами, проте, ключовими є тип освіти (економічна, юридична, медична і так далі), а також її рівень (вища, середня, початкова тощо).

Так, для служби в поліції в цілому, особа повинна мати повну загальну середню освіту. Однак, кар'єрні перспективи подібного поліцейського є досить усіченими, внаслідок того, що він зможе займати не всі посади в органах та підрозділах поліції. Наприклад, поліцейський який не має вищої юридичної освіти ніколи не зможе претендувати на посаду керівника або заступника керівника територіального органу поліції, що передбачено у положеннях статті 15 Закону України «Про Національну поліцію України» від 02.07.2015 № 580-VIII [1].

Даний приклад не є єдиним, адже вимога щодо типу та рівня освіти висувається також до багатьох інших посад в органах та підрозділах Національної поліції України. Наприклад, якщо проаналізувати відкриті на сьогоднішній день конкурси на заняття вакантних посад в електронній системі відбору кадрів Національної поліції України, то обов'язковість вищої освіти та вищої юридичної освіти висувається до кандидатів, які претендують на посади слідчого, дізнавача, оперуповноваженого тощо [12].

Таким чином, освіта поліцейського є запорукою його просування по службі, адже чим вона вище, тим на більший спектр посад поліцейський має право претендувати. Окрім того, освіта поліцейського розвиває його ментальні можливості та характеристики, розширює кругозір працівника, що загалом впливає на робочу ефективність останнього та якість виконуваних ним повноважень.

Останнім суб'єктивним чинником кар'єрного росту в поліції є стан здоров'я поліцейського. Рівень фізичного здоров'я оцінюється при прийнятті осіб на службу в поліцію, а також в процесі переміщення поліцейських відповідно до вимог тих чи інших напрямів службової діяльності. Через це підтримувати високий рівень свого здоров'я повинен кожний працівників органів та підрозділів НПУ, адже це забезпечує доступність для нього всього спектру посад. Крім того, забезпечення стану здоров'я виступає важливою засадою здійснення поліцейської діяльності в цілому, адже у разі

отримання захворювання, що перешкоджає проходженню служби в поліції, відповідного працівника може бути звільнено у зв'язку із його непридатністю [13].

Висновки. Підводячи підсумок представленого наукового дослідження відзначимо, що кар'єрний ріст поліцейського особливий не тільки за своїм змістом, але і чинниками, котрі його зумовлюють. Останні, в свою чергу, можуть бути класифіковані на:

1) зовнішні (об'єктивні) чинники, до яких відносяться фактори, які впливають на службу поліцейського, але прямо від нього не залежать: а) наявність вільної вищої посади згідно із організаційно-штатною структурою органу або підрозділу поліції; б) реорганізація;

2) внутрішні (суб'єктивні) чинники – особисті характеристики поліцейського, які відображають його відповідність виконуваним повноваженням та взагалі званню поліцейського: а) дотримання службової дисципліни; б) ступінь освіти; в) стан здоров'я поліцейського; г) показники його службово-трудової діяльності (які можуть носити якісний та кількісний характер).

Список використаної літератури:

1. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
2. Про затвердження структури Національної поліції України: наказ від 06.11.2015 № 1.
3. Про утворення територіальних органів Національної поліції та ліквідацію територіальних органів Міністерства внутрішніх справ: постанова від 16.09.2015 № 730. *Офіційний вісник України*. 2015. № 76. Ст. 349.
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшукенко (голова редкол.) та ін. К. : Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.
5. Славова Н.А. Господарсько-правовий статус кредитних спілок: дисертація / Н.А. Славова. Донецьк : Інститут економіко-правових досліджень. 2010. 220 с.
6. Ануфрієв М.І. Вищий заклад освіти МВС України : наук.-практ. посіб. / М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, О.Н. Ярмиш. Х. : Ун-т внутр. справ, 1999. 369 с.
7. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: закон від 15.03.2018 № 2337-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29. Ст. 233.
8. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Вид-во «Укр. енцикл.»; Ред-

- кол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 2002. Т. 4: Н–П. 720 с.
9. Митрофанов І.І. Кримінально-правові засоби впливу на наркозалежних осіб, які вчинили злочини : дисертація. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2008. 256 с.
 10. Пальчиков В.І. Правові проблеми вдосконалення організації діяльності та управління у сфері освіти: автореферат / В.І. Пальчиков. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України. 2005. 18 с.
 11. Бесчастний В.М. Механізм державного управління розвитком вищих навчальних закладів системи МВС України : дисертація. Київ : Рада по вивченню продуктивних сил України. 2010. 485 с.
 12. Національна поліція України: система відбору кадрів. *Офіційний веб-портал*. URL: <https://nabir.np.gov.ua/index.php>.
 13. Перелік захворювань і фізичних вад, що перешкоджають проходженню служби в поліції : наказ МВС від 03.04.2017 № 285. *Офіційний вісник України*. 2017. № 41. Ст. 1296.

Lahodiienko D. O. Factors influencing the career growth of a police officer and their classification

The relevance of the article lies in the fact that, despite its rather deep essence, the career of an employee in any field of labor, including the career of police officers, is formed and develops on a large group of factors that have a very real nature and a legal content. Thus, the promotion of police officers is a non-linear process that involves the continuous development of an employee in many directions. In addition, the expansion of the labor legal status of an employee of the National Police of Ukraine and his promotion in the management hierarchy is connected with the mandatory presence of a number of factors. In this regard, it is logical to ask what factors influence the career growth of an employee of the National Police of Ukraine. The purpose of the article is to reveal the essence and content of the factors affecting the career growth of a police officer and to carry out their classification. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, reveals the essence, content and meaning of the concept of "career growth factors". Legislative sources have been elaborated, the norms of which reveal the essence of specific factors of the career growth of police officers. The classification of factors that influence the career growth of the National Police of Ukraine is carried out, which is based on two groups: external and internal. It was concluded that the career growth of a police officer is special not only in its content, but also in the factors that determine it. The latter, in turn, can be classified into: 1) external (objective) factors, which include factors that affect the service of a police officer, but do not directly depend on him: a) the availability of a free higher position according to the organizational and staff the structure of the police body or unit; b) reorganization; 2) internal (subjective) factors – personal characteristics of a police officer, which reflect his compliance with the powers exercised and the rank of a police officer in general: a) compliance with official discipline; b) degree of education; c) the state of health of the police officer; d) indicators of his official work activity (which can be of a qualitative and quantitative nature).

Key words: *official career, career growth, factors, police officers, National Police of Ukraine.*

В. В. Мельник

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правових основ господарської діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ УМОВИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ РОБОТОДАВЦЕМ

Актуальність статті полягає в тому, що аналіз наукових поглядів вчених та правозастосовної практики свідчить про те, що існуюче на сьогодні трудо-правове регулювання відшкодування шкоди в Україні не має цілісного та завершеного вигляду і потребує суттєвого доопрацювання як у формальному (проведення систематизації), так і змістовному сенсі. Упорядкування досліджуваного законодавства, усунення у його змісті прогалин та інших недоліків є необхідною умовою забезпечення якісного правового регулювання відшкодування шкоди. Окрім того, важливим проблемним питанням, яке потребує вирішення є визначення умов відшкодування шкоди завданої роботодавцем. Перелік умов відшкодування шкоди працівнику є досить широким, а тому їх найбільш доцільно поділили на три великі групи. Мета статті полягає у розкритті сутності та змісту умов відшкодування шкоди завданої роботодавцем. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, було здійснено класифікацію умов відшкодування шкоди завданої роботодавцем працівнику. Акцентовано увагу на тому, що окреслені у статті умови досить розмито відображені у нормах чинного законодавства, а відтак, їх доцільно змістовно розкрити у майбутньому Трудовому кодексі України. Наголошено, що на сьогоднішній день невирішеною є проблематика умов відшкодування моральної шкоди завданої роботодавцем. Зроблено висновок, що нормами чинного законодавства передбачено досить широкий перелік умов, за наявності яких роботодавець може бути зобов'язаний відшкодувати шкоду працівникові. Разом із тим, вказані умови досить розмито відображені у нормах чинного законодавства, а відтак, їх доцільно змістовно розкрити у майбутньому Трудовому кодексі України, прийняття якого, наразі, є досить актуальним. Окрему увагу, на нашу думку, законодавцю необхідно приділити питанню умов відшкодування моральної шкоди працівнику, адже на сьогодні воно залишається фактично нерегульованим. Законодавче закріплення та розширення умов відшкодування шкоди роботодавцем працівникові є важливою гарантією забезпечення та дотримання прав, свобод та інтересів останніх.

Ключові слова: підстави, умови, матеріальна шкода, моральна шкода, відшкодування шкоди.

Постановка проблеми. Аналіз наукових поглядів вчених та правозастосовної практики свідчить про те, що існуюче на сьогодні трудо-правове регулювання відшкодування шкоди в Україні не має цілісного та завершеного вигляду і потребує суттєвого доопрацювання як у формальному (проведення систематизації), так і змістовному сенсі. Упорядкування досліджуваного законодавства, усунення у його змісті прогалин та інших недоліків є необхідною умовою забезпечення якісного правового регулювання відшкодування шкоди. Окрім того, важливим проблемним питанням, яке потребує вирішення є визначення умов відшкодування шкоди завданої роботодавцем.

Стан дослідження. Проблема відшкодування шкоди у трудовому праві України

неодноразово ставала предметом наукових досліджень багатьох науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: М.І. Іншин, О.М. Олійник, Т.І. Ревуцький, Л.М. Бостан, С.К. Бостан, Т.М. Лежнєва, А.М. Лушников, М.В. Лушникова та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в науковій літературі малодослідженим є питання умов відшкодування шкоди завданої роботодавцем.

Саме тому **метою статті** є: розкрити сутність та зміст умов відшкодування шкоди завданої роботодавцем.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що перелік умов відшкодування шкоди працівнику є досить широким, а тому їх найбільш доцільно поділили на три великі групи: 1) умови, що

можуть виникнути в процесі укладення трудового договору (контракту): необґрунтована відмова від прийняття на роботу; порушення розумних строків при укладенні договору; порушення роботодавцем інших обов'язків, які відповідно до чинного законодавства покладаються на нього у контексті укладення трудового договору; 2) умови, які можуть виникнути після підписання трудового договору (тобто в процесі його реалізації), зокрема: незаконне переведення працівника іншу роботу не обумовлену трудовим договором; порушення порядку і строків надання відпусток працівникам; несвоєчасна оплата праці працівника та/або її не виплата; порушення норм чинного законодавства у сфері охорони праці, що полягає у незабезпеченні та/або неналежному забезпеченні працівників відповідними засобами; видачею документів про роботу і заробітну плату, що містять неправильні відомості, або затримкою їх видачі; порушення інших обов'язків за трудовим договором; пошкодження майна працівника; 3) умови, що можуть виникнути на етапі розірвання трудового договору: незаконне звільнення працівника з роботи; порушення процедури звільнення; неправильне формулювання причини звільнення, що у подальшому перешкоджало працевлаштуванню працівника; недотримання строків розрахунку з працівником; невидача працівникові наказу про звільнення та трудової книжки; невиконання судового рішення про поновлення працівника на роботі. Тож, розглянемо вказані вище умови більш детально.

Так, в першу чергу приділимо увагу умовам, що можуть виникнути при укладенні трудового договору. В даному контексті першою умовою відшкодування шкоди завданої роботодавцем працівникові є необґрунтована відмова від прийняття на роботу. Необґрунтованою, на переконання Л.М. Анісімова, є відмова у прийнятті на роботу у наступних випадках: а) відмова прямо суперечить трудовому законодавству (вагітній жінці; за мотивами статі, раси, національної приналежності й т.п.) або адміністративно-правовим актам про напрямок на роботу (інвалідів у рахунок квоти й ін.); б) відмова не відповідає фактичним обставинам (наприклад, внаслідок посилання на відсутність вакансій при їх наявності), не по діловим міркуванням (внаслідок необ'єктивної оцінки ділових якостей особистості т.п.); в) відмова в прийомі на роботу без вказівки причин і мотивів [1, с.179–180].

Заборона необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу є однією із головних юридичних гарантій при укладенні трудового договору.

Відповідне загальне положення закріплює ч. 1 ст. 22 КЗпП України. Конкретизують цей припис, як спеціальні норми КЗпП, так і окремі закони. «Особі, запрошеній на роботу в порядку переведення з іншого підприємства, установи, організації за погодженням між керівниками підприємств, установ, організацій, не може бути відмовлено в укладенні трудового договору», – говориться у ст. 24 КЗпП України. За ст. 184 КЗпП забороняється відмовляти жінкам у прийнятті на роботу з мотивів, пов'язаних з вагітністю або наявністю дітей віком до трьох років, а одиноким матерям – за наявністю дитини віком до чотирнадцяти років або дитини з інвалідністю. У разі відмови у прийнятті на роботу зазначеним категоріям жінок власник або уповноважений ним орган зобов'язані повідомляти їм причини відмови у письмовій формі. Забороняється відмова у прийнятті на роботу з мотивів досягнення пенсійного віку (ч. 2 ст. 11 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні») [2, с.146].

Наступними умовами є порушення розумних строків при укладенні трудового договору, а також порушення роботодавцем інших обов'язків, які відповідно до чинного законодавства покладаються на нього у даному контексті. Зокрема, трудовий договір укладається, як правило, в письмовій формі. Додержання письмової форми є обов'язковим: 1) при організованому наборі працівників; 2) при укладенні трудового договору про роботу в районах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я; 3) при укладенні контракту; 4) у випадках, коли працівник наполягає на укладенні трудового договору у письмовій формі; 5) при укладенні трудового договору з неповнолітнім (стаття 187 цього Кодексу); 6) при укладенні трудового договору з фізичною особою [3]. Працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням роботодавця, та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Забороняється укладення трудового договору з громадянином, якому за медичним висновком запропонована робота протипоказана за станом здоров'я [3].

Наступну групу складають умови, які можуть виникнути після підписання трудового договору (тобто в процесі його реалізації). Серед таких умов найбільш доцільно виділити незаконне переведення працівника іншу роботу не обумовлену трудовим договором. Так, у статті 31 КЗпП закріплено заборону для роботодавця вимагати виконання роботи, не обумовленої трудовим договором. У зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці допускається зміна істотних умов праці при продовженні роботи за тією ж спеціальністю, кваліфікацією чи посадою. Про зміну істотних умов праці – систем та розмірів оплати праці, пільг, режиму роботи, встановлення або скасування неповного робочого часу, суміщення професій, зміну розрядів і найменування посад та інших – працівник повинен бути повідомлений не пізніше ніж за два місяці. Якщо колишні істотні умови праці не може бути збережено, а працівник не згоден на продовження роботи в нових умовах, то трудовий договір припиняється за пунктом 6 статті 36 цього Кодексу. Тимчасове переведення працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, допускається лише за його згодою [3]. Роботодавець має право перевести працівника строком до одного місяця на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди, якщо вона не протипоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій, а також інших обставин, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей, з оплатою праці за виконану роботу, але не нижчою, ніж середній заробіток за попередньою роботою. Забороняється тимчасове переведення на іншу роботу вагітних жінок, жінок, які мають дитину з інвалідністю або дитину віком до шести років, а також осіб віком до вісімнадцяти років без їх згоди [3]. Порушення вимог статті 32 та 33 КЗпП тягне за собою настання матеріальної відповідальності роботодавця.

Далі, в якості умови матеріальної відповідальності роботодавця, варто вказати порушення порядку і строків надання відпусток працівникам. Відповідно до ст. 74 КЗпП та ст. 2 Закону «Про відпустки», кожний громадянин України, який працює на підприємстві, в установі, організації будь-якої форми власності, виду діяльності та галузевої належності має право на щорічну відпустку. Це право забезпечується: гарантованим наданням відпустки певної тривалості, встановленої Законом «Про

відпустки»; збереженням на період відпустки робочого місця (посади) і заробітної плати; заборонаю заміни відпустки грошовою компенсацією, крім випадків, передбачених ст. 24 Закону «Про відпустки» [5; 4]. У ч. 5 ст. 11 Закону «Про відпустки» зазначено вимоги щодо ненадання працівникам щорічних відпусток, зокрема, забороняється: ненадання щорічних відпусток повної тривалості протягом двох років підряд. Грубе порушення законодавства про працю – це випадки обмеження трудових прав громадян або зневажливого до них ставлення. Правопорушником є особа, на яку покладений обов'язок дотримання трудового законодавства, а саме: керівники підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності. Тобто, грубим буде порушення таких основних прав людини, як право на відпустку, право на відпочинок та інші трудові права, які гарантовані Конституцією, КЗпП, рядом законів та підзаконних актів [5; 4].

Далі слід вказати таку умову, як несвоєчасна оплата праці працівника. Конституція України (ст. 43) гарантує кожному право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується. Для цього держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці та заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом. Конституційний Суд України в рішенні від 29 січня 2008 р. № 2-рп/2008 зазначив, що право заробляти собі на життя є невід'ємним від права на саме життя, оскільки останнє є реальним лише тоді, коли матеріально забезпечене [6].

Варто вказати точку зору М.І. Іншина, який зазначає, що посилення дієвості механізму захисту прав працівників на своєчасну виплату належної працівникам заробітної плати останні роки було предметом уваги парламенту України. З цієї метою пропонувалось у трудовому законодавстві закріпити матеріальну відповідальність роботодавця за порушення строків виплати заробітної плати та інших виплат, що належать працівнику, у вигляді пені (неустойки, штрафу, компенсації) у відсотку від суми заборгованості за кожний день затримки, починаючи з наступного дня після закінчення вста-

новлених строків виплати та включаючи день фактичної виплати [7]. Обґрунтованість такої відповідальності підтверджується й позицією Європейського суду з прав людини, який розуміє неможливість працівника отримати заробітну плату, на яку він має право, як втручання у його право на мирне володіння майном у сенсі першої частини статті 1-ї Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Судом було також зазначено, що економічні труднощі або відсутність коштів не можуть виправдати порушення цього права (п.п. 26-28 Рішення у справах «Демченко проти України» від 3 травня 2005 р., «Кривоножко проти України» від 6 листопада 2008р та інші) [7].

Наступною умовою відшкодування шкоди роботодавцем – порушення норм чинного законодавства у сфері охорони праці, що полягає у незабезпеченні та/або неналежному забезпеченні працівників відповідними засобами. Так, роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці. З цією метою роботодавець забезпечує функціонування системи управління охороною праці, а саме [8]: створює відповідні служби і призначає посадових осіб, які забезпечують вирішення конкретних питань охорони праці, затверджує інструкції про їх обов'язки, права та відповідальність за виконання покладених на них функцій, а також контролює їх додержання; розробляє за участю сторін колективного договору і реалізує комплексні заходи для досягнення встановлених нормативів та підвищення існуючого рівня охорони праці; забезпечує виконання необхідних профілактичних заходів відповідно до обставин, що змінюються; впроваджує прогресивні технології, досягнення науки і техніки, засоби механізації та автоматизації виробництва, вимоги ергономіки, позитивний досвід з охорони праці тощо; забезпечує належне утримання будівель і споруд, виробничого обладнання та устаткування, моніторинг за їх технічним станом; забезпечує усунення причин, що призводять до нещасних випадків, професійних захворювань, та здійснення профілактичних заходів, визначених комісіями за підсумками розслідування цих причин; організовує проведення аудиту охорони праці, лабораторних досліджень умов праці, оцінку технічного стану виробничого обладнання та устаткування, атестацій робочих місць

на відповідність нормативно-правовим актам з охорони праці в порядку і строки, що визначаються законодавством, та за їх підсумками вживає заходів до усунення небезпечних і шкідливих для здоров'я виробничих факторів; тощо [8].

Варто також відзначити, що відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або у разі смерті працівника, здійснюється Фондом соціального страхування України відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності». Роботодавець може за рахунок власних коштів здійснювати потерпілим та членам їх сімей додаткові виплати відповідно до колективного чи трудового договору. За працівниками, які втратили працездатність у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням, зберігаються місце роботи (посада) та середня заробітна плата на весь період до відновлення працездатності або до встановлення стійкої втрати професійної працездатності. У разі неможливості виконання потерпілим попередньої роботи проводяться його навчання і перекваліфікація, а також працевлаштування відповідно до медичних рекомендацій [8].

І останню групу складають умови, що можуть виникнути на етапі розірвання трудового договору. Серед таких умов найчастіше виникають: а) незаконне звільнення працівника з роботи; порушення порядку звільнення. Взагалі, порядок звільнення – певна процедура, яка передбачає послідовність дій двох сторін: роботодавця і працівника. Якщо ініціатива припинення трудового договору належить працівникові – він подає заяву на ім'я власника, або уповноваженого ним органу про своє бажання звільнитися з займаної посади [9]; б) неправильне формулювання причини звільнення, що у подальшому перешкоджало працевлаштуванню працівника; в) недотримання строків розрахунку з працівником [3]; в) невидача працівникові наказу про звільнення та трудової книжки. Відповідно до ст. 47 КЗпП України, – власник або уповноважений ним орган зобов'язаний в день звільнення видати працівникові належно оформлену трудову книжку і провести з ним розрахунок у строки, зазначені в ст. 116 цього Кодексу. Таким чином, роботодавець, не видаючи у день звільнення працівника трудову книжку, порушує вимоги трудового законодавства, тим самим, перешкоджає працівнику у реалізації гаранто-

ваного Конституцією України права на працю та позбавляє його можливості подальшого працевлаштування, що в свою чергу, призводить до фінансових труднощів та непорозумінь в сім'ї [10]; г) невиконання судового рішення про поновлення працівника на роботі.

Окремою групою умов є умови, що тягнуть за собою обов'язок роботодавця відшкодувати моральну шкоду працівнику. Такими підставами є наступні: 1) протиправна дія роботодавця, яка призвела до порушення прав працівника (наприклад, незаконне звільнення порушило право працівника на працю); 2) факт завдання шкоди (моральні страждання, стрес, тривожність, порушення звичайного порядку життя, втрата звичних життєвих зв'язків); 3) причинний зв'язок між шкодою, яку завдано, та протизаконними діями – причиною завдання моральної шкоди є саме протиправні дії роботодавця (наприклад, незаконне звільнення перешкоджає працівнику влаштуватися на нову роботу, внаслідок чого працівник не може забезпечувати свій рівень життя) [11].

Висновок. Таким чином, нормами чинного законодавства передбачено досить широкий перелік умов, за наявності яких роботодавець може бути зобов'язаний відшкодувати шкоду працівникові. Разом із тим, вказані умови досить розмито відображені у нормах чинного законодавства, а відтак, їх доцільно змістовно розкрити у майбутньому Трудовому кодексі України, прийняття якого, наразі, є досить актуальним. Окрему увагу, на нашу думку, законодавцю необхідно приділити питанню умов відшкодування моральної шкоди працівнику, адже на сьогодні воно залишається фактично неврегульованим. Ми переконані, що законодавче закріплення та розширення умов відшкодування шкоди роботодавцем працівникові є важливою гарантією забезпечення та дотримання прав, свобод та інтересів останніх.

Список використаної літератури:

1. Анисимов Л. Н. Трудовой кодекс для новой России (о социальном партнерстве и трудовом договоре). М. : «Глобус», 2002. 318 с.
2. Ярошенко О. М. Правові наслідки необгрунтованої відмови у прийнятті на роботу. *Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві* : зб. наук. пр. за матеріалами Інтернет-конференції, 26 лютого 2019 р. Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2019. С. 146–149.
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/conv#Text>
4. Держпраці: роботодавець несе відповідальність за ненадання щорічної відпустки працівнику. *Кадровик-01 (За матеріалами ГУ Держпраці в Дніпропетровській області)*. URL: <https://www.kadrovik01.com.ua/news/6168-derjprats-robotodavets-nese-vdpovdalnst-zenadannya-shchorchno-vdpustki-pratsvniku>
5. Про відпустки / Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-vr/conv#Text>
6. Зірпія Н. Роботодавець не виплачує заборгованість по зарплаті. Що робити? URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/robotodavec-ne-viplachue-zaborgovanist-po-zarplati-shcho-robiti.html#:~:text=Право%20на%20своєчасне%20одержання%20винагороди,лише%20тоді%2C%20коли%20матеріально%20забезпечене>
7. Іншин М.І. Трудове право України [текст] підручник / За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника. Вид. 2-ге, перероб., і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 472 с.
8. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12/conv#Text>
9. Толмачов В.П. Порядок звільнення працівників. Пільги та компенсації звільненим працівникам. Правова допомога в таких справах. / URL: <https://yuristy.sumy.ua/advokatskij-ispit/usna-chastina/33-9-zakonodavstvo-pro-pratsyu/211-poryadok-zvilnennya-pratsivnikiv-pilgi-ta-kompensatsij-zvilnenim-pratsivnikom#:~:text=Порядок%20звільнення%20–%20певна%20процедура%2C%20яка,бажання%20звільнитися%20з%20займаної%20посади>.
10. Фрацюк М. Відповідальність роботодавця за несвоєчасну видачу трудової книжки. URL: <https://www.mak-mel.com/trudove-pravo/vidpovidalnist-robotodavcya-za-nesvoehchasnu-vidachu-trudovoyi-knizhki/>
11. Івасюк Я., Гочачко І. Запитайте юриста: за що працівник може вимагати відшкодування моральної шкоди? URL: <https://kmp.ua/uk/analytics/press/ask-a-lawyer-when-does-an-employee-have-the-right-to-claim-compensation-for-moral-damage/>

Melnyk V. V. To characterize the condition of compensation for damage caused by the employer

The relevance of the article lies in the fact that the analysis of the scientific views of scientists and law enforcement practice shows that the existing labor law regulation of compensation for damage in Ukraine does not have a complete and complete form and needs significant refinement both in the formal (systematization) and meaningful sense. Streamlining the researched legislation, eliminating gaps and other deficiencies in its content is a necessary condition for ensuring high-quality legal regulation of damage compensation. In addition, an important problematic issue that needs to be resolved is the determination of the terms of compensation for damage caused by the employer. The list of conditions for indemnifying the employee is quite broad, and therefore it is most expedient to divide them into three large groups. The purpose of the article is to reveal the essence and content of the terms of compensation for damage caused by the employer. In the article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, the classification of conditions for compensation for damage caused by the employer to the employee was carried out. Attention is focused on the fact that the conditions outlined in the article are rather vaguely reflected in the norms of the current legislation, and therefore, they should be meaningfully disclosed in the future Labor Code of Ukraine. It was emphasized that the issue of conditions for compensation for moral damage caused by the employer is still unresolved. It was concluded that the norms of the current legislation provide for a fairly wide list of conditions, in the presence of which the employer may be obliged to compensate the employee. At the same time, the specified conditions are rather vaguely reflected in the norms of the current legislation, and therefore, it is expedient to disclose them meaningfully in the future Labor Code of Ukraine, the adoption of which, at the moment, is quite urgent. In our opinion, the legislator needs to pay special attention to the issue of the conditions for indemnification of moral damages to the employee, because today it remains actually unsettled. The legislative consolidation and expansion of the conditions for compensation of damage by the employer to the employee is an important guarantee of ensuring and observing the rights, freedoms and interests of the latter.

Key words: grounds, conditions, material damage, moral damage, compensation for damage.

О. І. Панов

здобувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності
факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД ЗАСТОСУВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНИХ СТЯГНЕНЬ ДО ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

На сьогоднішній день, дисциплінарна відповідальність працівників поліції характеризується широкою нормативно-правовою основою, яка включає акти, як міжнародного, так і національного законодавства, які регулюють не тільки порядок, але й гарантії та принципи застосування до поліцейських дисциплінарних стягнень. На перший погляд, існуюча модель не має негативних сторін та не потребує жодних перероблень. Проте, ніщо в сучасному світі не має досконалий вигляд, тому логічно звернути увагу на можливі та пріоритетні шляхи вдосконалення правових та організаційних засад застосування дисциплінарних стягнень до працівників поліції. Мета і завдання статті полягають в аналізі доктринальних джерел на предмет існуючих теоретичних позицій про вдосконалення інституту дисциплінарної відповідальності в сучасній трудовій галузі права та вироблення на основі цього шляхів вдосконалення правових та організаційних засад застосування дисциплінарних стягнень саме в контексті роботи працівників поліції. Зроблено висновок, що потребує суттєвого вдосконалення правова база, що регулює процедуру застосування дисциплінарних стягнень до працівників поліції. При цьому, дане питання тяжіє до переосмислення не тільки спеціальних нормативно-правових актів, але й загальних. Дисциплінарні комісії мають стати єдиною інстанцією, яка виносить рішення про застосування того чи іншого дисциплінарного стягання. Так, цей момент не повинен залишатись на волю керівника, адже останній в будь-якому разі є заінтересованою особою, яка в процесі накладення стягнення може керуватись не мотивом виховати поліцейського, а покарати його з урахування якихось суб'єктивних чинників. В зв'язку з цим, рішення дисциплінарних комісій мають бути обов'язковими до виконання та містити не рекомендації про вид дисциплінарного стягнення, а конкретне рішення. Потребує законодавчого уточнення склад дисциплінарного проступку поліцейського, а також встановлення градації дисциплінарних стягнень у відповідності до вчинюваного проступку. Іншими словами, необхідним є визначення, за які конкретно дії та негативні наслідки останніх, до працівника поліції може бути застосоване те чи інше дисциплінарне стягнення.

Ключові слова: дисциплінарні стягнення, удосконалення дисциплінарної відповідальності, дисциплінарна відповідальність працівників поліції.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, дисциплінарна відповідальність працівників поліції характеризується широкою нормативно-правовою основою, яка включає акти, як міжнародного, так і національного законодавства, які регулюють не тільки порядок, але й гарантії та принципи застосування до поліцейських дисциплінарних стягнень. На перший погляд, існуюча модель не має негативних сторін та не потребує жодних перероблень. Проте, ніщо в сучасному світі не має досконалий вигляд, тому логічно звернути увагу на можливі та пріоритетні шляхи вдосконалення правових

та організаційних засад застосування дисциплінарних стягнень до працівників поліції.

Стан дослідження проблеми. Проблема удосконалення інституту дисциплінарної відповідальності, а також окремих засад його функціонування досліджувалась багатьма представниками трудової науки, зокрема, Р.С. Грищенко, А.Ю. Подорожнім, Т.П. Колесніком, П.С. Бутовим, Ю.А. Кузнєцовим, Н.Б. Болотіною, Л.О. Сироватським, М.О. Міщук, В.С. Венедіктовим, К.Ю. Мельником та іншими. Проте, лише дотично науковці торкалися у своїх працях проблеми вдоскона-

лення правових та організаційних засад застосування дисциплінарних стягнень саме в контексті роботи працівників поліції.

Мета і завдання статті полягають в аналізі доктринальних джерел на предмет існуючих теоретичних позицій про вдосконалення інституту дисциплінарної відповідальності в сучасній трудовій галузі права та вироблення на основі цього шляхів вдосконалення правових та організаційних засад застосування дисциплінарних стягнень саме в контексті роботи працівників поліції.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна статті полягає в тому, що робота є однією із перших спроб запропонувати науково обґрунтовані шляхи вдосконалення правових та організаційних засад застосування дисциплінарних стягнень саме в контексті роботи працівників Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Вдосконалення порядку дисциплінарних стягнень в контексті загальної проблеми дисциплінарної відповідальності всіх категорії працівників, у тому числі поліцейських ставало предметом наукових розробок багатьох науковців. Наприклад, Н.М. Хуторян бачить вирішення цієї проблеми через призму законотворчої діяльності та скорішого прийняття нового Трудового кодексу. Вчений зауважує, що на стан трудової дисципліни серед інших факторів, безсумнівно, впливає і недосконалість національного трудового законодавства. Перехід до ринкових відносин, формування засад приватної власності, ринку праці, не могли не вплинути на розвиток трудових відносин. Все це вимагає реформування трудового законодавства, в основу якого повинен бути покладений новий Трудовий кодекс України, який би відповідав ринковим відносинам. При цьому, вчений переконаний, що вдосконалення дисциплінарної відповідальності всіх категорій працівників можливо виключно за рахунок включення до положень нового кодифікованого акту в сфері праці норм про:

- 1) всі елементи складу дисциплінарного проступку, за вчинення якого працівника може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності, а також критерії оцінки вини останнього;
- 2) фактори об'єктивної дійсності, що виключають вину працівника у вчиненні дисциплінарного проступку;
- 3) сутність та визначення вини працівника у вчиненні дисциплінарного проступку, а також фактори, які встановлюють її наявність;
- 4) порядок розгляду відомостей про вчинення працівником дисциплінарного стягнення,

а також оформлення факту застосування дисциплінарних стягнень; вимоги та структуру документів, якими оформлюється факт застосування дисциплінарного стягнення [1].

Опрацьовуючи питання організаційно-правових засад притягнення працівників до дисциплінарної відповідальності А.Ю. Подорожній обґрунтував необхідність у Кодексі законів про працю України, а потім і у Трудовому кодексі чітко закріпити процедуру притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності, починаючи з моменту виявлення та фіксації дисциплінарного проступку, закінчуючи оскарженням рішення суб'єкта, уповноваженого накладати дисциплінарні стягнення. Особливо акцентовано увагу на важливості розширення переліку видів дисциплінарних стягнень [2, с.17].

В цей же час, доктринальна сфера наповнена різноманітними підходами в якій науковці пропонують шляхи вдосконалення правових та організаційних засад застосування дисциплінарних стягнень безпосередньо до працівників поліції, а також розвитку дисциплінарної відповідальності цих працівників.

Наприклад, Н.Б. Болотіна, Л.О. Сироватський та Д.Є. Жеребцов наголошують на необхідності встановлення на законодавчому рівні не просто змісту дисциплінарного проступку та визначення факторів оцінки негативності його наслідків, але й конкретного переліку елементів, його складу. Розбираючись з цим питанням, в контексті удосконалення дисциплінарної відповідальності поліцейських, а також порядку застосування до них дисциплінарних стягнень, Д.Є. Жеребцов дійшов висновку, що у Законі України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» необхідно чітко визначити: по-перше, перелік дій, які підривають авторитет поліції; по-друге, дисциплінарні стягнення, які будуть застосовуватися за те чи інше протиправне діяння поліцейського. Крім того, науковець наголошує на необхідності нормативного визначення складу дисциплінарного проступку. Так, об'єктами останнього є: 1) службова дисципліна; 2) обов'язки поліцейського; 3) обмеження та заборони, визначені законодавством для поліцейських; 4) авторитет поліції. Об'єктивну сторону дисциплінарного проступку поліцейського складає протиправні діяння поліцейського (порушення службової дисципліни; невиконання чи неналежне виконання обов'язків поліцейського або вихід за їх межі; порушення обмежень та заборон, визначених законодавством для поліцейських; вчи-

нення дій, що підривають авторитет поліції), шкідливі наслідки та причинний зв'язок між протиправним діянням поліцейського та шкідливими наслідками. Суб'єктом дисциплінарного проступку поліцейського є поліцейський. Суб'єктивною стороною дисциплінарного проступку поліцейського є вина [3; 4; 5 с. 117–118].

Іншу точку зору відносно вдосконалення законодавчих та організаційних аспектів притягнення працівників поліції до дисциплінарної відповідальності та застосування до них дисциплінарних стягнень пропонує у своїх працях А.О. Нечитайленко. Дане питання науковець аналізує в розрізі формування нового підходу до регламенту дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні. За його переконанням, необхідним є прийняття на території нашої держави Дисциплінарного кодексу державного службовців та встановити в ньому як загальні для всіх видів державних службовців норм, так і спеціальні, які б регулювали відносини з приводу реалізації заходів дисциплінарної відповідальності стосовно певних видів державних службовців. У розділах та статтях Кодексу вчений пропонує: 1) визначити поняття службової дисципліни на державній службі та службі в окремих органах державної влади; 2) закріпити єдине поняття дисциплінарного проступку, як протиправного, суспільно-шкідливого, винного діяння (дії чи бездіяльності), яка полягає у невиконанні або у неналежному виконанні державним службовцем своїх службових обов'язків, а також інших порушеннях службової дисципліни, за які законодавством передбачено дисциплінарну відповідальність; 3) закріпити єдине поняття дисциплінарної відповідальності як виду юридичної відповідальності, що застосовується до державних службовців за вчинення дисциплінарного проступку; 4) встановити єдину систему дисциплінарних стягнень, які мають застосовуватися до усіх державних службовців незалежно від органів, в яких вони проходять службу, зокрема: зауваження; догана; суворі догани; звільнення з посади державної служби; 5) окреслити загальний до всіх видів державної служби порядок накладення дисциплінарних стягнень; 6) сформулювати загальний порядок проведення службового розслідування (у разі необхідності проведення додаткового дослідження обставин вчинення дисциплінарного проступку, у тому числі обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, з'ясування причин та умов, що сприяли його вчиненню, а також на вимогу

державного службовця з метою спростування безпідставних, на його думку, звинувачень або підозр); 7) встановити процесуальний порядок оскарження рішення про накладення дисциплінарного стягнення і таке інше. В окремих розділах Кодексу за позицією вченого слід передбачити крім зазначених аспектів, що стосуються всіх видів державної служби, особливості дисциплінарної відповідальності та накладення дисциплінарних стягнень в межах окремих органів влади, зокрема, Національної поліції України [6, с. 139–140].

А.А. Астаф'єв запропонував, у своєму дисертаційному дослідженні, декілька шляхів удосконалення порядку застосування дисциплінарних стягнень до працівників поліції та притягнення останніх до дисциплінарної відповідальності в цілому. Так, вчений вважає необхідним закріпити вимогу про обов'язкову наявність у голови дисциплінарної комісії в поліції юридичної освіти, адже даний суб'єкт керує роботою останньої, звітує про результати проведеного службового розслідування і підписує відповідні документи з цього приводу. В зв'язку з цим йому просто необхідно мати належний рівень фахової підготовки у сфері права [7, с. 171, 178–179].

Досліджуючи особливості правового регулювання службових розслідувань в НПУ, як одного з елементів механізму застосування дисциплінарних стягнень до працівників поліції, С.С. Баглаєнко відзначив, що незважаючи на те, що діюче законодавство, яке регулює питання проведення службових розслідувань в органах Національної поліції України досить детально відображає етапи такого розслідування, разом із тим воно не позбавлено і певних недоліків. Тож, на основі аналізу наукової літератури та норм чинного законодавства України, вченим виділено наступні напрямки вдосконалення законодавства, яке визначає порядок проведення службових розслідувань в органах Національної поліції України:

1) на законодавчому рівні, зокрема у Порядку проведення службових розслідувань в Національній поліції України, визначити мету та завдання проведення службових розслідувань;

2) переглянути порядок реєстрації звернень громадян про вчинення дисциплінарних проступків працівниками поліції. Крім того, додаткового доопрацювань потребує порядок розгляду відповідних звернень;

3) удосконалити процедури залучення представників громадськості до складу Дисциплі-

нарних комісій Національної поліції України, шляхом затвердження окремого підзаконного нормативно-правового акту;

4) розробити більш детальний порядок відсторонення поліцейського від виконання службових обов'язків (посади);

5) в якості виду дисциплінарних стягнень запровадити стягнення фінансового характеру (позбавлення премій, надбавок на певний період часу, тощо);

6) закріпити підстави та порядок притягнення до відповідальності голови та членів дисциплінарної комісії у разі невиконання, чи неналежного виконання ними своїх обов'язків;

7) запровадити можливість проведення попереднього розслідування з метою встановлення осіб, що причетні до скоєння дисциплінарного проступку;

8) створити умови, за яких інформація про працівника, який повідомляє про дисциплінарне порушення іншого поліцейського буде закритою, що дозволить захистити інтереси працівника, який таку інформацію надав;

9) запровадити досвід проведення службового розслідування в контексті якого працівнику поліції буде надаватись безкоштовна підтримка шляхом закріплення за ним спеціального співробітника (співробітник-друг). Зазначене, на думку автора, буде мати важливе психологічне значення, оскільки в такому випадку особа, щодо якої проводиться службове розслідування відчуватиме себе більш захищеною і таке інше [8, с. 21–25].

Висновки. Отже, відповідно до вищевикладеного на сьогоднішній день проблема вдосконалення правових та організаційних засад застосування дисциплінарних стягнень до працівників поліції не розглядається науковцями, як безпосередній предмет їх досліджень. Як правило цій темі присвячуються лише окремі положення наукових праць.

Із врахування цього негативного аспекту, ми сформулювали низку пропозицій, які дозволять не просто удосконалити застосування дисциплінарних стягнень до працівників поліції, але й підвищити їх ефективність.

1) У першу чергу, потребує суттєвого вдосконалення правова база, що регулює процедуру застосування дисциплінарних стягнень до працівників поліції. При цьому, дане питання тяжіє до переосмислення не тільки спеціальних нормативно-правових актів, але й загальних. Так, на рівні КЗпП необхідно додати положення, які б визначали зміст, структуру, принципи та інші

особливості службового розслідування, сферу застосування цієї процедури, а також її призначення, як одного з інструментів застосування дисциплінарних стягнень до окремих категорій працівників. Це дасть можливість виділити загальну, «взірцеву» модель порядку застосування дисциплінарних стягнень.

На рівні спеціальної нормативно-правового акту потребує поглиблення процес кодифікації. Зазначимо, що кодифікація – це впорядкування правових норм, яке супроводжується переробкою їх змісту, скасуванням застарілих і прийняттям нових норм права, об'єднанням нормативного матеріалу в єдину, логічно узгоджену систему [9]. Застосовуючи даний метод необхідно розробити та прийняти єдиний Закон України «Дисциплінарний кодекс поліції», який включити в себе положення всіх підзаконних нормативно-правових документів, що регулюють питання застосування дисциплінарних стягнень до працівників поліції, а також закріпить в собі відомості про принципи даного процесу, його суб'єктний склад, більш чіткий перелік гарантії трудових прав поліцейських в контексті його реалізації і таке інше. Даний підхід, по-перше, забезпечить уніфікацію нормативного матеріалу та недопущення його «розпорошення»; по-друге, дозволить уникнути конфлікту між численними нормами підзаконних актів та законодавчими положеннями; по-третє, встановить єдині, законодавчо визначені, відповідні загальнотрудовій моделі правила притягнення працівників поліції до дисциплінарної відповідальності та застосування до них дисциплінарних стягнень.

2) В межах зазначеного Кодексу доречно закріпити нову процедуру застосування до працівників поліції дисциплінарних стягнень. Необхідно позбутись «совкового» типу проведення службового розслідування у формі письмового провадження та повністю перевести його у відкритий вигляд, зробивши з нього квазісудовий процес. За таким умов дослідження доказів про вину або, навпаки, повну невинуватість поліцейського відбуватиметься в реальному часі із можливістю особистого спілкування дисциплінарних комісій з працівником НПУ, стосовно якого вирішується питання про накладення дисциплінарного стягнення, а також свідками вчинення ним проступку.

3) Дисциплінарні комісії мають стати єдиною інстанцією, яка виносить рішення про застосування того чи іншого дисциплінарного стягання. Так, цей момент не повинен залишатись на

волю керівника, адже останній в будь-якому разі є заінтересованою особою, яка в процесі накладення стягнення може керуватись не мотивом виховати поліцейського, а покарати його з урахування якихось суб'єктивних чинників. В зв'язку з цим, рішення дисциплінарних комісій мають бути обов'язковими до виконання та містити не рекомендації про вид дисциплінарного стягнення, а конкретне рішення.

4) Потребує законодавчого уточнення склад дисциплінарного проступку поліцейського, а також встановлення градації дисциплінарних стягнень у відповідності до вчинюваного проступку. Іншими словами, необхідним є визначення, за які конкретно дії та негативні наслідки останніх, до працівника поліції може бути застосоване те чи інше дисциплінарне стягнення.

Список використаної літератури:

1. Хуторян Н.М. Проблеми правового регулювання дисциплінарної відповідальності працівника в проекті трудового кодексу України. *Міждисциплінарні гуманітарні студії*. 2014. Вип. 1. С. 51–58.
2. Подорожній А.Ю. Організаційно-правові засади притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності : автореферат. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ. 2018. 27 с.
3. Сыроватская Л.А. Ответственность за нарушение трудового законодательства. М. : Юридическая литература, 1990 176 с.
4. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підручник. 2-ге вид., стер. К. : Вікар, 2004. 725 с.
5. Жеребцов Д.С. Поняття та склад дисциплінарного проступку поліцейського. *Соціальне право*. 2018. № 3. С. 114–118.
6. Нечитайленко А.О. Законодавство про дисциплінарну відповідальність державних службовців потребує вдосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 138–141.
7. Астаф'єв А.А. Адміністративно-правові засади проведення службового розслідування в органах Національної поліції України : дисертація. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права. 2021. 211 с.
8. Баглаєнко С.С. Особливості правового регулювання службових розслідувань в органах Національної поліції України : автореферат. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ. 2019. 25 с.
9. Загальна теорія держави і права : Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Х.: Право, 2002. 567 с.

Panov O. I. Ways of improving the legal and organizational principles of applying disciplinary sanctions to police officers

To date, the disciplinary responsibility of police officers is characterized by a broad legal framework, which includes acts of both international and national legislation, which regulate not only the procedure, but also the guarantees and principles of application to police disciplinary sanctions. At first glance, the existing model has no negative sides and does not need any modifications. However, nothing in the modern world is perfect, so it is logical to pay attention to possible and priority ways of improving the legal and organizational principles of applying disciplinary sanctions to police officers. The purpose and task of the article is to analyze doctrinal sources for the subject of existing theoretical positions on improving the institution of disciplinary responsibility in the modern labor field of law and to develop, on the basis of this, ways of improving the legal and organizational principles of applying disciplinary sanctions in the context of the work of police officers. It was concluded that the legal framework regulating the procedure for applying disciplinary sanctions to police officers needs significant improvement. At the same time, this issue tends to rethink not only special legal acts, but also general ones. Disciplinary commissions should become the only authority that makes a decision on the application of one or another disciplinary penalty. Yes, this moment should not be left to the discretion of the manager, because the latter is in any case an interested person who, in the process of imposing a penalty, may not be guided by the motive to educate the policeman, but to punish him taking into account some subjective factors. In this regard, decisions of disciplinary commissions must be binding and contain not recommendations on the type of disciplinary penalty, but a specific decision. The composition of a police officer's disciplinary offense requires legislative clarification, as well as establishing the gradation of disciplinary penalties in accordance with the committed offense. In other words, it is necessary to determine for which specific actions and the negative consequences of the latter, a particular disciplinary penalty may be applied to a police officer.

Key words: *disciplinary sanctions, improvement of disciplinary responsibility, disciplinary responsibility of police officers.*

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.9>**I. В. Підпала**кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальних дисциплін
Медико-природничого університету

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА МОРСЬКИХ ДЕРЖАВ ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕПАТРІАЦІЇ МОРЯКІВ

В репатріації моряків за нормами міжнародного законодавства зобов'язанні приймати участь держави та їх органи. В Україні, поки не визначений орган державної влади, який зобов'язаний забезпечувати дотримання норм при репатріації моряків. Національне законодавство на сьогодні не передбачає можливості оплати державою витрат по репатріації за рахунок бюджету. Тим не менш, зростаюча кількість моряків України, які працюють за кордоном на судах іноземних судновласників, в тій чи іншій мірі порушують питання репатріації. Щодо іноземних моряків, залишених на території держави, існують різні механізми репатріації, які відображаються в двох-або багатосторонніх угодах, а також на основі страхування ризиків. В основному, застосовуються правила імміграційної влади держави. Однак, разом з тим, право моряка на репатріацію і на інші вимоги, що впливають з трудового договору, може бути захищене судом, якщо, міжнародними угодами не передбачено інше. Судновласниками, які кидають напризволяще кораблі з екіпажами, маючи при цьому солідні суми заборгованості і перед моряками, і перед закордонними портами, не так уже й рідко виступають українські компанії, в тому числі – й державні. Що призводить до парадоксу: держава таким чином, однією рукою створює проблему, іншою – намагається її вирішити. Зроблено висновок, що репатріація це повернення моряка додому (батьківщину), а саме в ту країну громадянином якої він є і, як зазвичай за репатріацію моряків відповідає судновласник. Але, як складаються непоодинокі випадки залишення моряків, то стає необхідним, щоб відповідальні держави прапора створили механізм, що забезпечує, коли виконання звичайних процедур стає неможливим (наприклад, у разі банкрутства судноплавної компанії), моряки, які працюють на будь-яких судах під її прапором, включаючи моряків інших національностей, були б репатрійовані в країні свого проживання відповідно до Конвенції МОП «Про працю в морському судноплаванні». Тому Україні потрібно подбати про свої морські сили, більшість яких знаходиться за кордоном, шляхом ратифікації вищенаведеної Конвенції для захисту прав українських моряків в інших країнах та забезпечення вчасного повернення на Батьківщину.

Ключові слова: право на репатріацію, моряк, умови трудового договору, іноземний судновласник, конвенційні норми, національне законодавство, механізм репатріації.

Актуальність теми. Аналіз суб'єктивного складу правовідносин з приводу репатріації моряків, крім самих членів екіпажу судна, можна виділити, принаймні, два види суб'єктів: компанії морської індустрії та органи влади держав. Крім: цих суб'єктів, ще є благодійні організації, профспілки та ін., які сприяють у вирішенні питань по репатріації.

При цьому доцільно зазирнути у законодавство інших морських держав щодо регулювання питання репатріації моряків на сьогодні.

Виклад основного матеріалу. У Бельгії репатріація моряків, що працюють на судах під прапором Бельгії, регулюється законом «Про судноплавання» прийнятим, ще у 1928 р. ст. 85 і 86, якого передбачають, що репатріація

здійснюється за рахунок судновласника і контракт між судновласником і моряком передбачає таке зобов'язання. У випадку, коли бельгійський громадянин працює на судні під іноземним прапором, питання репатріації регулюються законами держави прапора судна. Щодо іноземних моряків, залишених судновласником – немає спеціальних морських законів. Залежно від обставин, щодо такого моряка можуть бути вжиті заходи через Міністерство закордонних справ для примусу його покинути територію Бельгії [1].

У Великобританії щодо репатріації моряків на судах під її прапором діють п.п. 73–75 Закону «Про торговельне судноплавання» (1995 р.) і Правила «Репатріації в торговельному судноплаванні» (1979 р.). Якщо громадянин

Великобританії працює на судні під іноземним прапором, то відносно його репатріації діють вимоги, передбачені державою – прапора судна та пункти угоди про найм. Якщо ж моряк зазнає проблем з репатріацією, то до нього ставляться так само, як і до будь-якого громадянина Об'єднаного королівства, що опинився в скрутній ситуації і він може звернутися за допомогою до Консула Великобританії. У цьому випадку моряк повинен самостійно відшкодувати витрати за свою репатріацію на батьківщину.

Щодо іноземних моряків, що зазнають проблеми з репатріацією в портах Великобританії, діє Закон «Про імміграцію» (1971 р.) і в цьому випадку моряка буде вислано за межі країни за рахунок судовласника або за допомогою посольства країни, громадянином якої є моряк.

У Республіці Панама щодо репатріації моряків поки, що існують лише правила «Про репатріацію». Згідно яких, для того, щоб здійснювати діяльність з найму моряків у країні, крїїнгові агентства або агентства з працевлаштування надають гарантії на адресу Міністерства праці та розвитку не менше ніж на 50 тисяч бальбоа і не більше ніж на 100 тисяч бальбоа за рішенням Міністерства праці та розвитку в кожному окремому випадку. Ці гарантійні депозити або гарантії використовуються для покриття витрат по репатріації членів екіпажів, витрат на проживання та харчування. У разі, якщо гарантійний депозит або гарантія використані, агентство має поповнити або замінити їх в залежності від випадку протягом строку, встановленого цим Міністерством. Однак, Панама недавно ратифікувала зведену Конвенцію МОП «Про працю в судноплаванні» (2006 р.) і ймовірно, правила репатріації незабаром можуть бути змінені.

На Мальті ст. 129 Закону «Про торговельне судноплавання» передбачає зобов'язання капітана судна під мальтійським прапором репатріювати члена екіпажу після закінчення терміну трудової угоди. Причому п.3 цієї статті передбачає за порушення положень, що містяться в цій статті, покарання у вигляді тюремного ув'язнення на строк до двох років або штрафу до 500 фунтів або те й інше одночасно [2].

За законодавством Молдови ст. 60 Кодексу торгового мореплавання Республіки Молдова від 30.09.1999 р. № 599-XIV репатріація моряків відбувається через припинення терміну дії трудового договору; розірвання трудового договору з ініціативи судовласника; відсутності в судовласника можливості виконувати договірні зобов'язання; захворювання або одер-

жання травми, що вимагають лікування поза судном; аварії корабля. Тобто, це стосується і українських моряків, які фактично позбавлені можливості розірвати трудовий договір за власною ініціативою та бути репатрійованими в країну свого проживання або в інший пункт призначення, що повинен зазначатися в трудовому договорі. Така ж сама позиція відображена і в законодавстві Білорусії [3].

Кодекс торговельного мореплавання Російської Федерації вже містить новели, що регулюють ці правовідносини, ст. 58 «Репатріація членів екіпажу судна», а також ст. 60 «Обов'язки судовласника» п. 2. зазначає, що судовласник зобов'язаний страхувати заробітну плату та інші належні членам екіпажу суми, у тому числі витрати на репатріацію. Українські громадяни, члени екіпажу судна, мають право на репатріацію за законодавством Росії у випадку:

1) припинення за межами Російської Федерації терміну дії трудового договору, укладеного на певний строк або на визначений рейс;

2) розірвання трудового договору з ініціативи судовласника або члена екіпажу судна після закінчення терміну, зазначеного в повідомленні, зробленому відповідно до трудового договору;

3) аварії корабля;

4) захворювання або травми, що вимагає лікування поза судном;

5) неможливості виконання судовласником своїх обов'язків у відношенні членів екіпажу судна, передбачених законом або іншими правовими актами Російської Федерації або трудових договорів, внаслідок банкрутства, продажу судна або зміни держави реєстрації судна; напрямку судна без згоди членів екіпажу судна в зону воєнних: дій або зону епідеміологічної небезпеки;

6) витікання визначеного колективним договором максимального терміну роботи члена екіпажу судна на бортові судна [4].

Таким чином, вбачається, що у деяких країнах питання репатріації чітко контролюються та завчасно упереджуються її проблеми.

Слід зауважити, що, згідно Рекомендації МОП «Про репатріацію моряків» № 174, якщо моряк має право бути репатрійованим відповідно до положень Конвенції «Про репатріацію моряків», а судовласник, і член Організації, на території якого зареєстровано судно, не в змозі виконати свої зобов'язання по організації репатріації та оплатити витрати то держава, звідки має бути репатрійовано моряка або держава,

громадянином якої є моряк, повинна організувати його репатріацію та стягнути витрати з держави, на території якого зареєстровано судно, відповідно до п. а ст. 5 даної Конвенції [5].

Згідно цього, в репатріації моряків за нормами міжнародного законодавства зобов'язанні приймати участь держави та їх органи. В Україні, поки не визначений орган державної влади, який зобов'язаний забезпечувати дотримання норм при репатріації моряків. Національне законодавство на сьогодні не передбачає можливості оплати державою витрат по репатріації за рахунок бюджету. Тим не менш, зростаюча кількість моряків України, які працюють за кордоном на судах іноземних судновласників, в тій чи іншій мірі порушують питання репатріації. Згідно цього Україні доцільно ратифікувати зведену Конвенцію МОП «Про працю в морському судноплаванні», хоча б для повної імплементації положень Конвенції МОП «Про репатріацію моряків» № 23 та визначити компетентний орган щодо її реалізації, а також передбачити в Держбюджеті кошти на репатріацію моряків-громадян України із-за кордону. Одночасно слід було б подбати про розробку механізму стягнення з судновласника або держави прапора судна коштів витрачених з Держбюджету на репатріацію. Щодо іноземних моряків, залишених на території держави, існують різні механізми репатріації, які відображаються в двох-або багатосторонніх угодах, а також на основі страхування ризиків. В основному, застосовуються правила імміграційної влади держави. Однак, разом з тим, право моряка на репатріацію і на інші вимоги, що випливають з трудового договору, може бути захищене судом, якщо, міжнародними угодами не передбачено інше. На сьогодні, якщо поглянути на деякі двосторонні договори України, то в них не можна угледіти захисту інтересів українських моряків. Стосовно українських моряків за кордоном та іноземних моряків в Україні застосовуються положення угод України про торговельне судноплавання з іншими країнами [6].

Наприклад, Угода «Про торговельне судноплавання» між Кабінетом Міністрів України та Урядом Латвійської Республіки від 26.02.1998 р., яка, загалом, дублюється з пунктами інших угод України «Про торговельне судноплавання» у ст. 8 «Національне Морське судноплавання» встановлює:, що сторони Угоди в межах свого національного законодавства вживають всі необхідні заходи для полегшення та прискорення морських перевезень, запобіга-

ють затримці суден у портах, що не викликані необхідністю та максимально прискорюють і спрощують здійснення митних та інших формальностей у портах.

Ст. 14 «Судовий Розгляд цієї Угоди містить норму, що судова влада однієї Сторони не приймає до розгляду позови, які випливають з договорів найму на роботу в ролі члена екіпажу судна іншої Сторони. Таким чином, слідує договору, якщо латвійський судновласник не виконує перед українським моряком своїх зобов'язань з репатріації його на Батьківщину – в Україну, то, згідно з положеннями цього Договору, позов моряка до судновласника не буде прийнятий латвійським судом, незважаючи на те, що судно, можливо, знаходиться на латвійській території в межах юрисдикції латвійського суду. Повернення моряків на батьківщину, в такому випадку, є справою консульських служб України, адже, відповідно до п. 3 ст. 25 Конституції України: «Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.», а п. 4 ст. 43 говорить «кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом».

Так само можливо й інше. Якщо латвійський моряк залишений українським судновласником в порту України і не має коштів на повернення до Батьківщини, то його позов до судновласника також не буде прийнятий українським судом до розгляду. У деяких юрисдикціях, за позовами екіпажу судно може бути арештовано і продано з аукціону для покриття боргів по заробітній платі і репатріації членів екіпажу. З огляду на вищенаведені умови угоди вбачається, що вони є вкрай не вигідними для моряків, які можуть і не дочекатися репатріації взагалі [7].

Шляхи вирішення проблем з репатріацією, кількість, яких останнім часом не зменшується і які найчастіше обумовлюють економічними причинами, можуть бути знайдені, як в межах морської індустрії (в рамках так званого соціального партнерства), так і у взаємодії учасників морського бізнесу з органами влади держав. Причому, найбільш реальний спосіб вирішення проблем репатріації, можна знайти в ході конструктивного діалогу між урядами та компаніями морської галузі. Так як, звичайно, в першу чергу проблеми репатріації моряків носять характер проблем учасників морського бізнесу. І тільки у випадку, коли механізми репатріації, передбачені в рамках морської галузі, не спрацьовують то повинні бути передбачені заходи

реагування з боку Уряду. Причому, Уряду – як держави – прапора судна, так і Уряду-як держави-порту, в якому моряки відчують проблеми з репатріацією [1]. Крім судового примусу, існують й інші механізми, які спонукають судовласника повністю сплатити членам екіпажу розрахунок і витрати на репатріацію (за підтримкою органів влади). Це може бути зроблено відповідно до принципу «суперпріоритету». Тобто, відповідно до положень КТМ України, право задовольнити свої вимоги з вартості проданого судна має в першу чергу екіпаж. Якщо в будь-якого з кредиторів невисокий пріоритет задоволення його вимог, то він може здійснити необхідні виплати на репатріацію й заробітну плату і, користуючись правом субротації, підвищити пріоритетність своїх витрат у частині репатріації, збільшивши їх на певну суму. Третіх осіб, які не є кредиторами, теж можуть притягнути до вирішення проблеми репатріації через створення необхідних стимулів. Тут велику роль відіграє уряд: він може встановити правила, які, наприклад, дозволяти б вимагати від кредитора до 150% від суми, витраченої третьою особою на репатріацію екіпажу [3].

Проблему репатріації можливо також вирішувати й урядом держави-прапора. Судновласники можуть отримати допомогу з метою репатріації екіпажу у вигляді кредиту чи гранта. Так, у Великобританії, наприклад, згідно з параграфом 76 Закону «Про торговельне судноплавство» (1995р.), судовласники, які зазнають труднощів з репатріацією екіпажу, можуть одержати допомогу від уряду в рамках визначених сум, залежно від національності членів екіпажу.

Уряд держави-порту також може встановити спеціальні збори або зажадати доказів спроможності судовласника виконати свої зобов'язання з репатріації екіпажу або провести страхування витрат по репатріації [6].

Завдяки з частим зіткненням з проблемами репатріації в квітні цього року в рамках соціального партнерства представниками морських профспілок (ITF) і судовласників (ISF) були підготовлені проекти Довідника та Стандарту з трудових відносин на борту суден, які включають умови репатріації. Ці проекти планується прийняти, як додаток до зведеної конвенції МОП «Про працю в морському судноплавстві» або як окремий документ Довідник-Стандарт в рамках МОП. Самим головним в цих документах є висловлення обопільної згоди на посилення гарантій морякам для повернення на Батьківщину. За проектом всі держави – учас-

ниці Конвенції «Про працю в морському судноплавстві» розроблять механізм забезпечення фінансових гарантій щодо повернення моряка. Згідно цього, буде введено Сертифікат «гарантованого повернення», який після виконання обов'язкових процедур буде видаватися Урядом або уповноваженим органом за його рішенням, судовласникам на весь найманий екіпаж або на кожного моряка та на судно в індивідуальному порядку. Цей сертифікат буде слугувати інспекторам для контролю держави-порту при перевірці суден [8].

Сама постановка питання про репатріацію моряків на рівні міжнародних морських інституцій є свідченням його великої актуальності. Незрозумілими в зв'язку з цим виглядають думки деяких учасників посередницького бізнесу з працевлаштування моряків на роботу за кордон, які наполягають на тому, що існуюча система працевлаштування моряків в Україні працює прекрасно і, що ніяких змін не потрібно. Хотілося б нагадати, що після того, як зведена Конвенція МОП «Про працю в морському судноплавстві» (2006р.) буде ратифікована необхідною кількістю учасників і вступить в силу, незалежно від бажання чи не бажання української сторони, держава Україна вже зобов'язана буде мати механізм гарантування повернення моряків на Батьківщину [9].

В нашій країні є непоодинокі випадки де зустрічається порушення прав моряків при репатріації. Наприклад: Судно Любов Орлова, на борту якого перебували два українських і 49 російських моряків заарештували в канадському порту Сент-Джонс наприкінці вересня 2012 р. за позовом фрахтувальника через борг в \$ 251 тис. Репатріація моряків заарештованого в канадському порту Сент-Джонс теплохода Любов Орлова, запланована була на 20 жовтня, але потім відкладалася більш ніж на тиждень. За уточненою інформацією від капітана, виліт першої групи моряків теплохода Любов Орлова на батьківщину мав відбутися не раніше ніж 27 жовтня 2012р., так як репатріацію організували російські та українські дипломати. Для забезпечення безпеки на судні залишаться 16–20 моряків. Проблем з харчуванням, водою і паливом на судні не було. Але репатріація фактично почала відбуватися з середини грудня 2012 р. [10].

Таким же чином повернулися на Батьківщину українські моряки — члени екіпажу судна Delphin Voyager, заарештованого в Італії наприкінці жовтня 2019р. у Венеції, власник якого грецька компанія Enterprises Shipping and Trading S.A.,

оператор – німецьке підприємство Marine Trade Consulting GmbH). Компанія-оператор судна відмовилася виконати фінансові зобов'язання стосовно екіпажу з огляду на оголошення себе банкрутом. Італійська влада наклала арешт на судно Delphin Voyager у зв'язку з невиконанням фінансових зобов'язань стосовно екіпажу, пов'язаного з банкрутством компанії-оператора. З 221 члена екіпажу судна 204 і: громадянами України.

Зі слів речника МЗС України Олександра Дикусарова: «Незабаром наші громадяни – члени екіпажу судна «Дельфін» повернуться на Батьківщину за інформацією Генерального консульства України в Мілані, перша група українських моряків у кількості 30 осіб повина була відбутися в Україну 24 листопада, а інші групи громадян по 30 осіб кожна будуть відправлені в Україну 26, 28 і 29 листопада. Ще 22 українських моряка повинні були відбутися з Італії 1 грудня».

Витрати на проїзд моряків сплачувала компанія ITF з урахуванням повернення грошей внаслідок продажу судна відповідно до рішення суду Венеції. Генконсульство України в Мілані проводило роботу з компетентними органами країни щодо оформлення всім громадянам України, які зараз перебувають на борту судна, безоплатних віз для повернення на Батьківщину.

22 листопада італійське підприємство «Адріатичні портові служби» офіційно повідомило портовим властям Венеції та місцевим органам правопорядку про те, що командою судна прийнято рішення про репатріацію, яка має завершитися до 1 грудня. У зв'язку з цим на борт судна Delphin Voyager були запрошені представники італійської влади та компетентні органи, які з 8.00 год. ранку 1 грудня мали зафіксувати акт технічної зупинки судна та його закриття. Також служби повинні вжити відповідних заходів з метою недопущення проникнення на борт лайнера сторонніх осіб. Але фактично репатріація почалася з 10 грудня і 100 громадян України за рахунок судовласника та за сприянням українського дипломатичного представництва чартерними рейсами були відправлені на Батьківщину зі складу екіпажу судна, а останні з 20–25 грудня 2019 р. [11].

Такий же випадок стався з моряками РФ плавбази «Рибалка Чукотки», що були репатрійовані з Південної Кореї в Причорномор'я з запізненням у 7 місяців, так як їх судно було заарештовано 12 березня 2012 р. в порту Пусан за позовами екіпажу, якому протягом восьми місяців не виплачували заробітну плату. Як повідомив голова Далекосхідного регіонального від-

ділення Російської профспілки моряків Микола Суханов, перші 40 осіб прибули в листопаді на південнокорейському поромі «Доні Чун» в порт Зарубіна. Інші 60 моряків повернулися на батьківщину на початку грудня.

За словами голови Владивостоцького відділення РПМ Юрія Курнакова, Владивостоцька компанія ТОВ «ААС Менеджмент», володіюча плавбазами, самоусунулася від проблем своїх працівників і не змогла оплатити їх повернення на батьківщину. Гроші на репатріацію надав Міжнародний центр профспілки моряків [9].

З наведених випадків вбачається, що контроль за репатріацією моряків не ведеться ні державою прапора судна ні міжнародними організаціями і зачасту моряки залишаються кинутими на призволяще. Хоча за міжнародними нормами моряк, списаний на берег під час дії свого договору про найм або після його закінчення, має право бути доставленим у свою країну або в порт, де він був найнятий, чи в порт, з якого почався рейс, залежно від того, як буде встановлено національним законодавством країни, в якому будуть міститися необхідні положення, включаючи положення про те, хто повинен нести витрати по репатріації. При цьому, моряк буде вважатися належним чином репатрійованим, якщо йому надана підходяща робота на борту судна, що прямує в один з портів, встановлених відповідно місця його репатріації та, якщо він висаджений у своїй країні або в порту, в якому він був найнятий, чи в сусідньому з ним порту або в порту, з якого почався рейс [2].

Умови, на яких іноземний моряк, найнятий не в своїй країні, має право бути репатрійованим, встановлюються національним законодавством або за відсутності таких законоположень договором про найм. Однак, дані положення можуть застосовуватися і до моряка, найнятому в порт його власної країни, а витрати по репатріації теж повинні включати перевезення, проживання і харчування його в дорозі. Якщо моряк репатріюється в якості члена команди, він має право на отримання винагороди за роботу, виконану ним під час дороги. Орган державної влади тієї країни, в якій зареєстровано судно, зобов'язаний спостерігати за репатріацією будь-якого члена команди незалежно від її громадянства і, при необхідності, авансом оплачувати йому його витрати [3].

Про те, як вбачається українські моряки нерідко стають заручниками ситуації, а то й жертвами елементарного обману з боку судовласників. Лише в останні дні, зокрема,

повідомлялося про випадок із судном «Лорі», власники якого залишили корабель і екіпаж, не виплативши близько \$ 30 тис.;, заробітної плати, у територіальних водах Мексики, серед членів екіпажу є українці. Повідомлялося про подібні випадки безпосередньо з українським екіпажем суден «Федор Коробков» і «Іван Бурмистров», заарештованих у Мавританії. Насправді, тією чи іншою мірою подібних випадків реєструються десятки. І консульські співробітники роблять усе можливе для того, щоб чимось допомогти морякам. До речі, в МЗС кажуть, що українські моряки з «Лорі» могли б і раніше звернутися по допомогу, тоді б проблему можна було вирішити й швидше. Постійні повідомлення про арешти українських кораблів за борги, про те, що моряки, яким не платили зарплати по кілька років, не можуть дістатися до України, те, що моряки змушені найматися на кораблі власників із сумнівною репутацією, те, що з аукціонів у закордонних портах продаються українські кораблі, змушує замислитися над тим, що Україні, як морській державі треба у стислі строки ратифікувати Конвенцію «Про працю у морському судноплаванні» з метою захисту своїх моряків від ситуацій, за яких вони стають заручниками не ними створених проблем.

МЗС України стверджує, що чіткої статистики випадків, коли працівникам міністерства, представникам консульських установ доводилося втручатися, аби моряки хоча б могли повернутися додому, не ведеться. Просто міністерство діє в кожному конкретному випадку звернення по допомогу. Часто працівники посольств допомагають членам екіпажів коштами й харчами [12].

У цих випадках вимальовується ще одна, досить сумна тенденція: судновласниками, які кидають напризволяще кораблі з екіпажами, маючи при цьому солідні суми заборгованості і перед моряками, і перед закордонними портами, не так уже й рідко виступають українські компанії, в тому числі – й державні. Що призводить до парадоксу: держава таким чином, однією рукою створює проблему, іншою – намагається її вирішити.

Але одночасно це свідчить і про те, що шахрайство і елементарний обман – досить розповсюджені у всьому світі. І що проблема дійсно існує, і вирішувати її варто було б, починаючи з найвищого рівня, з вироблення й виконання державної стратегії, з розслідування й судових справ над винними, зі створення нормальних умов для працевлаштування моряків і в Україні, і за кордоном [2].

Висновок. Таким чином з вищенаведеного, можна зробити наступний висновок, що репатріація це повернення моряка додому (батьківщину), а саме в ту країну громадянином якої він є і, як зазвичай за репатріацію моряків відповідає судновласник. Але, як складаються непоодинокі випадки залишення моряків, то стає необхідним, щоб відповідальні держави прапора створили механізм, що забезпечує, коли виконання звичайних процедур стає неможливим (наприклад, у разі банкрутства судноплавної компанії), моряки, які працюють на будь-яких судах під її прапором, включаючи моряків інших національностей, були б репатрійовані в країні свого проживання відповідно до Конвенції МОП «Про працю в морському судноплаванні». Тому Україні потрібно подбати про свої морські сили, більшість яких знаходиться за кордоном, шляхом ратифікації вищенаведеної Конвенції для захисту прав українських моряків в інших країнах та забезпечення вчасного повернення на Батьківщину.

Список використаної літератури:

1. Международный трудовой кодекс моряков. URL: <http://aurora7.com.ua/index.php/2011-05-IT-13>
2. Головина С.Ю. Правовое регулирование труда отдельных категорий работников. *Правоведение*. М., 2003. С. 7–18.
3. Підпала І.В. Правові особливості репатріації моряків. Міжнародна науково-практична конференція. Одеса : ОНМА, 2013. С. 96–99.
4. Конвенція про репатріацію моряків (переглянута) від 09.10.1987 № 166 URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
5. Горчаков С. К вопросу о репатриации моряков. URL: <http://odessa-daily.com.ua/news/gorchakovrepatriatsiya.html>
6. Горчаков С. Правове регулювання репатріації моряків. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=991>
7. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про взаємне працевлаштування працівників. *Людина і зарплата : Інформаційний бюлетень Міністерства праці України*. 1994. № 9–10.
8. Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Вірменія про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Вірменія, які працюють за межами своїх держав, від 17 червня 1995 року : Закон України від 26 квітня 1996 року № 152/96 13. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 26. Ст. 113.
9. Правовые аспекты репатриации моряков : Законодательство Украины и зарубежный опыт. *Море, судно, экипаж* : Материалы Международной конференции, 20–22 мая в Коктебеле (Украина).

- URL: http://www.maritimebusinessriews.com.ua/news/analytics_and_comments/2009/06/01/4028.html
10. Звільнення моряків з судна Любов Орлова відкладено. URL: <https://www.bbc.com /i/239430/%>
11. Арешт судна в Італії. URL: <http://seaspirit.ru/kes/arest-sudna-v-italii.html>
12. Кто виноват в злочинних діяннях моряків плавбази «Рыбак Чукотки»? URL: http://www.konkurent.ru/starii_print.php?id=889

Pidpala I. V. Features of legislation of maritime states regarding legal regulation of seafarers' repatriation

States and their bodies are obliged to take part in the repatriation of seafarers according to the norms of international law. In Ukraine, the state authority has not yet been determined, which is obliged to ensure compliance with the rules for the repatriation of seafarers. National legislation today does not provide for the possibility of the state paying for repatriation costs from the budget. Nevertheless, the growing number of Ukrainian seamen who work abroad on the ships of foreign shipowners, to one degree or another, affect the issues of repatriation. With regard to foreign seafarers left in the territory of the state, there are various mechanisms for repatriation, which are reflected in two or multilateral agreements, as well as on the basis of risk insurance. Basically, the rules of the state's immigration authority apply. However, at the same time, the seafarer's right to repatriation and other requirements arising from the employment contract may be protected by the court, unless otherwise provided by international agreements. Ukrainian companies, including state-owned ones, are not so rare shipowners who abandon ships and crews at will, having substantial debts both to seafarers and to foreign ports. Which leads to a paradox: the state thus creates a problem with one hand and tries to solve it with the other. It was concluded that repatriation is the return of a seafarer to his home (homeland), namely to the country of which he is a citizen and, as usual, the shipowner is responsible for the repatriation of seafarers. However, as the unique cases of abandonment of seafarers occur, it becomes necessary for the responsible flag states to establish a mechanism to ensure that, when the normal procedures become impossible (for example, in the case of the bankruptcy of a shipping company), seafarers working on any ships under its flag, including seafarers of other nationalities, would be repatriated to their countries of residence in accordance with the ILO Convention «On Labor in Maritime Shipping». Therefore, Ukraine needs to take care of its naval forces, most of which are located abroad, by ratifying the above Convention to protect the rights of Ukrainian sailors in other countries and ensure their timely return to the Motherland.

Key words: *right to repatriation, seafarer, terms of an employment contract, foreign ship owner, convention norms, national legislation, repatriation mechanism.*

К. Р. Резворовичкандидат юридичних наук,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПРИНЦИП «НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ» У СОЦІАЛЬНИХ СПРАВАХ

Актуальність статті полягає в тому, що тісне співіснування держави та людини, яке в ході еволюційних процесів дедалі більше міцнішало, призвело до формування унікального взаємозв'язку між зазначеними суб'єктами. Наразі як держава по відношенню до людини, так й безпосередньо сама людина по відношенню до держави мають низку обов'язків, які потребують відповідального підходу та сумлінного виконання. Наприклад, кожний пересічний українець в процесі власної життєдіяльності стикається з необхідністю сплачувати до державного бюджету різного роду податки, цільове призначення яких доволі часто зводиться до утримання апарату публічного управління, а держава, в свою чергу, зобов'язується забезпечувати суспільні потреби, серед яких ключового значення набуває соціальний захист. Метою статті є повномасштабний аналіз принципу належного врядування, його витоків та особливостей, а також огляд специфіки застосування означеного принципу в соціальних справах. Задля досягнення поставленої мети висунуто наступне завдання – здійснити синопсис понятійного апарату досліджуваної тематики та визначити основні аспекти застосування принципу належного врядування в соціальних справах з відповідними прикладами з судової практики. Зроблено висновок, що принцип належного врядування покликаний змінити природу владних відносин, забезпечивши більшу відкритість державних управлінь та доступ громадськості до прийняття рішень. Не даремно Генеральний секретаріат ООН постійно робить акцент на принципі належного врядування, безапеляційно заявляючи про його важливість в питаннях подолання бідності та впровадження інновацій, попри певні недоліки. Успіх та швидкість, з якою Україні вдасться впровадити даний принцип на практиці залежать від багатьох факторів, центральним з яких здається стан розвитку громадянського суспільства. Особливо важливо застосовувати належне врядування в соціальних справах, де підвладний суб'єкт відчуває себе вдвічі більш вразливим та незахищеним. Очевидно, що принципи належного врядування також позитивно відіб'ються на якості роботи публічних службовців, адже вони покликані стимулювати їх до кращих показників. Отже, враховуючи Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Україні потрібно запроваджувати реальне виконання принципів належного врядування на всіх рівнях публічного адміністрування, що вбачається можливим виключно у разі поєднання громадського контролю з парламентським, судовим, а також з виконавчим контролем з боку органів юстиції.

Ключові слова: пенсіонер, пільговик, регіон, виплати, неналежне врядування, уповноважені органи.

Актуальність теми. Тісне співіснування держави та людини, яке в ході еволюційних процесів дедалі більше міцнішало, призвело до формування унікального взаємозв'язку між зазначеними суб'єктами. Наразі як держава по відношенню до людини, так й безпосередньо сама людина по відношенню до держави мають низку обов'язків, які потребують відповідального підходу та сумлінного виконання. Наприклад, кожний пересічний українець в процесі власної життєдіяльності стикається з необхідністю сплачувати

до державного бюджету різного роду податки, цільове призначення яких доволі часто зводиться до утримання апарату публічного управління, а держава, в свою чергу, зобов'язується забезпечувати суспільні потреби, серед яких ключового значення набуває соціальний захист.

З течією часу відносини між державою та людиною видозмінювалися, що проявлялося в чергуванні концепцій публічного управління. Поступово на зміну управлінській моделі бюрократичного типу (англійською мовою old

public management) прийшов новий публічний менеджмент (new public management), а децю згодом останній поступився місцем належному врядуванню (good governance) – концепції, яка покликана ефективно та справедливо задовольнити суспільний запит на гідний рівень життя, розвиток й інновації. Як слушно наголошує Л. В. Трофімова, концепція «належного врядування» являє собою продукт модернізації життя, який сприяє розвитку багатоаспектного та різнопланового співробітництва влади та громадянського суспільства в питаннях реалізації публічної політики, надання послуг, захисту прав і свобод громадян, а також в питаннях вдосконалення соціальної сфери [1, с. 359].

Якщо термін «врядування» вперше з'явився наприкінці 30-х років ХХ століття в роботах американських економістів, як політичне поняття, що розширило зміст дотеперішніх «адміністрування» та «менеджмент», то словосполучення «належне врядування» було сформовано вже значно пізніше (в 90-і роки) на щорічній конференції Світового банку з питань економічного розвитку. Тоді ж було задекларовано, що відмічена концепція публічного управління в першу чергу направлена на врахування інтересів приватних осіб, а також найбідніших та соціально незахищених верств населення під час прийняття державою тих чи інших рішень [2, с. 99].

Популярність концепції належного врядування серед сучасних спеціалістів викликана її здатністю наповнити категорію державного управління новим змістом. Зокрема, мова йде про переорієнтацію з досягнення виключно економічної ефективності на соціально-гуманітарний вектор, що тягне за собою відкритість, підзвітність, доступність, підконтрольність та, врешті-решт, чутливість до потреб громадян з боку адміністративно-керівних органів. При цьому належне врядування передбачає активне впровадження управлінських нововведень, що відповідає динамічним викликам сьогодення.

Враховуючи палке намагання України вступити до лав Європейського Союзу, які до речі тривають вже сьомий рік, а також перманентні проблеми нашої держави з реалізацією на практиці одного з основоположних правових принципів – верховенства права, актуальність досліджень застосування концепції належного врядування в національних умовах не викликає жодних сумнівів. В даному контексті особі стоїть тематика соціальних справ, де публічне управління та якість відповідних адміністративних актів залишають бажати кращого. Варто

погодитися з уніфікованою позицією професорів Р. С. Мельника та В. М. Бевзенко, які вагомо вказують на здатність досягти таких цілей, як мінімізація корупції, ефективне залучення небайдужої громадськості до участі в публічному правлінні, врахування потреб меншості під час прийняття адміністративних актів та повсюдне домінування верховенства права саме завдяки впровадженню принципів належного врядування [3, с. 81]. Додає значущості тематиці даного наукового дослідження й той факт, що належне врядування й як концепція, й як принцип адміністративного права щодо соціальних справ вивчалось фрагментарно та не має під собою необхідної бази наукових робіт.

Стан дослідження. Серед вчених які присвячували свої праці прискіпливому розбору особливостей публічного управління та відповідних його принципів, в тому числі принципу належного врядування, окремо слід виділити наступні прізвища: В. Б. Авер'янов, О. Ю. Амосов, Н. В. Галіцина, А. А. Єзеров, Г. П. Кухарева, В. П. Птеренко, А. А. Пухтецька, М. О. Пухтинський, В. С. Стрельцов, Н. П. Струк та інші.

Метою статті є повномасштабний аналіз принципу належного врядування, його витоків та особливостей, а також огляд специфіки застосування означеного принципу в соціальних справах. Задля досягнення поставленої мети висунуто наступне завдання – здійснити синопсис понятійного апарату досліджуваної тематики та визначити основні аспекти застосування принципу належного врядування в соціальних справах з відповідними прикладами з судової практики.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до викладення основного матеріалу, перш за все відмітимо, що побудова демократії в сучасному її розумінні спирається на трьох «слонів»: справжнє народовладдя, верховенство права та належне врядування. Всі з перелічених стовпів сучасної демократії перетинаються між собою, але разом з тим мають низку елементів, притаманних лише ним. Так, верховенство права має на увазі легалізацію діяльності владно-публічних інституцій й захист основоположних прав людини, народовладдя передбачає поглиблення змістовного навантаження верховенства права, що проявляється в прозорості та участі громадян в управлінні державою, а належне врядування не тільки поглиблює попередні категорії, а й ставить окремий акцент на підзвітності уповноважених органів і ефективності їх управлінських рішень [4, с. 8].

Розвиток принципів народовладдя, верховенства права та належного врядування в історії характеризується непаралельністю й переважно перебував в прямій залежності від стадій онтогенезу держави та її інституцій. Прийнято вважати, що спочатку виник принцип верховенства права, який змінив справедливість на власний розсуд, а вже потім розвилися аспекти народовладдя, які згодом затвердилися власне у самій демократії. Сукупність народовладдя та верховенства права стали незмінними супутниками лібералізації суспільно-політичного життя, що породило ідею демократичного врядування. Останнє словосполучення використано не випадково. Справа в тому, що термін «good governance» може перекладатися з англійської мови на українську в декількох інтерпретаціях. Зокрема, як «добре», «належне» чи «ефективне» врядування. Намагаючись уникнути зайвих тавтологій, логічно іноді замінювати слово «належне» допустимим аналогом. Втім відносно прикметників «добре» та «ефективне» (мається на увазі врядування) більш доцільно використовувати слово «демократичне», адже згідно із позицією Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) «добре/ефективне врядування» може мати ознаки ефективності, але одночасно бути й таким, що заперечує окремі права людини чи групи людей (наприклад, заперечення свободи слова чи віросповідання). В якості красномовного зразка можна навести Китай чи Іран, де об'єктивно якісне, добре державне управління, проте присутні проблеми з тією ж свободою слова, що не дозволяє говорити про достатній рівень демократії й, як наслідок, їхнє врядування важко віднести до класичного «good governance». З огляду на те, що переклад певного терміну з однієї мови на іншу не завжди може точно передати його сутність, докази чого були наведені в декількох реченнях вище, в даній роботі в подальшому, як синонімічний варіант словосполученню «належне врядування», ми будемо використовувати фразу «демократичне врядування». Подібне доречно й з тієї точки зору, що інститут «good governance» початково наповнювався демократичним сенсом та передбачав нове, досконале врядування, яке б відповідало вимогам відкритого та справедливого суспільства в повному обсязі, безумовно не залишаючи поза увагою й результативність управлінських дій і рішень.

Розтлумачуючи поняття «належне врядування» необхідно ясно усвідомлювати, що дана категорія виникла на теренах Європи та є про-

дуктом європейської теорії адміністративного права. Її глобальна функція полягала в тому, аби змінити роль публічного управління, зробивши його більш соціально орієнтовним. Іншими словами, належне врядування повинно сформулювати певні безпечальні вимоги до процесу прийняття рішень та державної політики, а це означає, що воно може розглядатися в якості правового принципу. В Україні чи не в перше про належне врядування заговорив В. Б. Авер'янов, який звернув увагу, що новітня адміністративно-правова доктрина нашої держави повинна ґрунтуватися на ідеології людиноцентристського толку, коли держава служить інтересам людини. Відмічений філософ та правник стверджував, що у вітчизняних реаліях досі зберігається підхід, відповідно до якого держава домінує над людиною, а остання сприймається, як підвладний суб'єкт, чий інтереси менш пріоритетні, ніж державні. Єдиним шляхом змін автор вбачав трансформацію всієї системи управління, яка дасть змогу більш-менш адекватно прирівняти особистість та державну машину [5, с. 13–14].

На думку С. С. Волинця, в широкому розумінні належне врядування являє собою демократичне, відповідальне, прозоре, підзвітне та дієве управління, яке направлено на досягнення суспільного добробуту [6, с. 7]. Водночас очевидно, що такий підхід не висвітлює всіх значущих сторін досліджуваної дефініції, а відтак не може вважатися прийнятним.

Більш вдало, на авторський погляд, належне врядування трактує аспірант кафедри політології Національної академії державного управління при Президенті України О. В. Бейко, який вказує, що врядування буде належним лише у разі співробітництва всіх сторін, котрі так чи інакше пов'язані з процесом управління суспільними справами. Владні органи та громадськість повинні однаково рішуче брати на себе відповідальність за рівень та якість життя в соціумі. Саме через наближення влади до потреб окремого громадянина, окремої громади вбачається можливість різкого покращення ефективності публічного управління. При цьому згаданий науковець закликає не ототожнювати належне врядування із публічним управлінням, оскільки перше пов'язано з політикою участі у прийнятті певного рішення, видачі адміністративного акту, а також прозорістю таких дій, а останнє зосереджується на імплементації вже прийнятих рішень [7]. До речі, застерігаючи від змішування воедино термінів «публічне управ-

ління» та «належне врядування», не можна оминати увагою й потребу в розмежуванні категорій «державне управління» та «політика», які подекуди помилково прирівнюються. Так, в загально визнаному ідеалі політика – це раціональна відповідь на дилему між порядком та плюралізмом думок. Її сутність зводиться до дискусій, публічних протистоянь, опозиції, критики та навіть певних «корисних конфліктів», наслідком яких є прийняття конкретних політичних рішень. Поряд з цим державне управління сфокусоване на забезпеченні громадського порядку, чого неможливо досягнути в разі наявності патологічних конфліктів в системі відповідних органів [8, с. 8].

Доктор юридичних наук Н. В. Галіцина пропонує розглядати належне врядування у двох варіаціях: як систему цінностей, політичних дій та інституцій, за допомогою яких суспільство контролює соціально-політичні та економічні процеси всередині країни (при обов'язковому співробітництві уряду, громадськості та приватного бізнесу) і як процес прийняття, запровадження, перегляду та перевірки певних рішень, котрий передбачає механізм компромісу між державою та населенням [9, с. 104]. Де-факто принцип належного врядування характеризується подвійним функціоналом. З одного боку він захищає окремі правила, що утворюються навколо однієї головної ідеї (демократичного управління), а з іншого – він сам може слугувати підмогою для формування нових правил за тією ж направленістю. Виходить, що як принцип він становить відкрите джерело прав та обов'язків.

В цілому принцип належного врядування це історія про самоорганізацію суспільства, в голові кута якої стоїть гарантія рівних можливостей для всіх та соціально-економічна справедливість в її найбільш утопічних проявах. Не даремно деякі науковці відносяться до належного врядування, як до інструменту, здатного забезпечити функціонування суспільства в якості саморегульованої системи, за наслідком чого реалізуються наступні завдання: відповідність політики держави потребам населення; реальна участь громадян в державному управлінні; об'єднання потенціалу різних соціально-економічних секторів; контроль за роботою уповноважених структур та органів. Також примітно, що належне врядування є цінністю само по собі, адже виступає ключовим засобом досягнення «Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року» [10].

Низка спеціалістів в галузі адміністративного права, розмірковуючи з приводу змісту поняття «належне врядування», наполягають на необхідності вірного розуміння саме слова «врядування», як визначального в наведеному словосполученні. В цьому розрізі варто відмітити, що концепція «врядування» (в деяких наукових джерелах зустрічається «урядування» від слова «уряд») розвивалася поряд з людською цивілізацією та сьогодні являє собою процес прийняття рішень та процес, яким таке рішення запроваджується або не запроваджується. Цікаво, що згаданий процес супроводжується обов'язковою наявністю розгалуженої мережі суб'єктів (формальних та неформальних), які в більшій або меншій мірі впливають на імплементацію рішень. На національному рівні паралельно з формальними суб'єктами у вигляді уряду, громадськості та іншої заінтересованої спільноти можуть існувати неформальні, такі як кримінальні синдикати, олігархи, транснаціональні корпорації, ЗМІ, міжнародні фінансові установи, лобісти, релігійні лідери, політичні партії тощо. Зрозуміло, що надмірний вплив неформальних суб'єктів на прийняття адміністративним органом рішення призводить до корупції чи втілення в життя певних корупційних схем. В такому разі годі й говорити про належне врядування, адже ігноруються його основні характеристики (участь громадян в прийнятті рішень, верховенство права, прозорість, відповідальність, орієнтація на консенсус (медіація різних інтересів в суспільстві), справедливість, ефективність та результативність, підзвітність, стратегічне бачення) [9, с. 103–104].

Аналіз вищенаведеної інформації дає підстави погодитися з міркуваннями Г. П. Кухаревої, яка запевняє, що належне врядування існує тільки тоді, коли досягаються три мети:

- висока якість та дієвість законів;
- кожен представник держави має можливості для реалізації власного потенціалу;
- продуктивність в будь-якому економічному секторі [11, с. 80].

Перелічене переформулюється з вимогами Світового банку, який до того ж у власних програмних документах закріплює позицію, відповідно до якої належне врядування займає центральне місце в розбудові та становленні інвестиційно привабливого клімату держави, а також сприяє зміцненню всієї економіко-соціальної системи. Унікаючи протиріч між задекларованими принципами та практичною діяльністю, Світовий банк,

як й більшість інших донорів, міжнародних фінансових інституцій, все частіше надає відповідну грошову допомогу нужденним країнам на умовах реформування управлінської сфери та приведення її до стандартів належного врядування.

Належне врядування уособлює в собі практики управлінської діяльності, розроблені в усьому світі. Це певне мірило якості демократичного розвитку держави. Подібне й не дивно, з огляду на те, що узгодженість та передбачуваність дій адміністративних органів має важливе значення для ефективного надання адміністративних послуг. Достеменно відомо, що центральні органи виконавчої влади не завжди здатні відслідкувати усі наявні проблеми та вчасно на них відреагувати [12, с. 75]. Така ситуація пов'язана з реформуванням окремих сфер соціального буття, політичною обстановкою чи стратегічними прорахунками, але найголовніше те, що населення не повинно страждати та зазнавати будь-яких утисків власних інтересів через помилки відповідних органів. В зазначеному контексті вкрай важливим є рішення Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Рисовський проти України», де у пунктах 70–71 йдеться про обов'язок держави мінімізувати ризик помилок в діяльності власних органів, а також усіляко сприяти пануванню принципу правової визначеності. В той же час ЄСПЛ стверджує, що принцип належного врядування не повинен перешкоджати державним органам виправляти, так звані, випадкові помилки, навіть ті, що мали місце через недбалість самих державних органів. Аргументація цієї тези зводиться до того, що альтернативна позиція могла б призвести до санкціонування неналежного розподілу обмежених державних ресурсів, що б саме по собі суперечило б загальним інтересам. Разом з тим безсумнівно, що потреба у виправленні помилки не може характеризуватися непропорційним втручанням в нове право, набуте особою, впевненою в легітимності власних дій та добросовісності дій державного органу (тут чітко простежується взаємозв'язок з принципом легітимних очікувань). Спрощено кажучи, державні органи, що не дотримуються власних процедур, не повинні отримувати жодної вигоди від своїх протиправних дій або від уникнення виконання своїх обов'язків [13, п. 70–71].

У справі «Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки», посилаючись на вірне трактування принципу належного врядування, Європейський Суд заявив, що держава в своїх діях повинна бути послідовною, а помилки її орга-

нів не можуть виправлятися за рахунок осіб, котрих вони стосуються [14]. До речі, втілення такого постулату можливо віднайти й у вітчизняному законодавстві, зокрема у Законі України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», де зазначено, що при повторному розгляді документів не допускається відмова у видачі дозволу з причин, раніше не зазначених в письмовому повідомленні заявнику [15, абз. 8, ч. 5, ст. 4–1] (демонстрація того, що державні помилки не повинні виправлятися за кошт зацікавлених осіб, а внутрішні процедури адміністративних органів покликані сприяти принципу юридичної визначеності).

Цікавою здається й справа «Графов проти України», за наслідком розгляду якої ЄСПЛ постановив, що принцип належного врядування покладає на владу зобов'язання не тільки оперативно виправляти допущені помилки, а й виплатити відповідну компенсацію приватній особі, що постраждала внаслідок допущених помилок [16, п. 37].

Особливого поширення помилки адміністративних органів, на превеликий жаль, отримали в соціальних справах, де громадянин нашої держави подекуди зазнає жорстких утисків. Останнім часом все більше поширюються ситуації неправильного розрахунку пенсій, пільгових виплат або інших соціальних дотацій, через що страждають найбільш незахищені верстви населення. При цьому, попри той факт, що принцип належного врядування зобов'язує владного суб'єкта після виявлення допущеної помилки невідкладно та з власної ініціативи провести правильний розрахунок відповідної соціальної виплати та погасити виниклу заборгованість [17, с. 155], уповноважені органи не рідко пасивно підходять до такого роду ситуацій, протиправно ігноруючи власні зобов'язання. Яскравим прикладом може слугувати справа № 454/2238/16-а, в якій Сокальське об'єднання управління Пенсійного фонду України Львівської області, всупереч законодавчим положенням та принципу належного врядування, відмовило позивачу в поновленні виплати раніше призначеної пенсії. Згідно із обставинами справи у 1989 році позивачу була призначена пенсія за віком на пільгових умовах. Двома роками пізніше позивач емігрував з України до Сполучених Штатів Америки, внаслідок чого та на підставі, діючого на той момент, законодавства йому було припинено пенсійні виплати (у зв'язку з постійним проживанням за кордоном). В 2016 році, враховуючи рішення Конституційного Суду України від

07 жовтня 2009 року [18], яким було встановлено неконституційність законодавчих норм щодо припинення виплати пенсії особам, котрі виїжджали за межі України на постійне проживання, позивач звернувся до відповідного управління Пенсійного фонду з проханням про поновлення раніше призначеної пенсії з часу прийняття Конституційним Судом України означеного рішення. Суб'єкт владних повноважень відмовив заявнику, пославшись на процедурні помилки звернення, а також на те, що рішення Конституційного Суду України має відношення до емігрантів, які покинули Україну після дати ухвалення рішення. Не погодившись з позицією владного суб'єкту, позивач звернувся до адміністративного суду за захистом власних прав.

Суд першої інстанції задовольнив позовні вимоги в повному обсязі, але апеляція змінила рішення, задовольнивши його лише частково (зміни торкнулися частини щодо часу, з якого позивачу слід поновити виплати раніше призначеної пенсії). В свою чергу Верховний Суд видозмінив висновки апеляційної інстанції, встановивши, що поновлення виплат раніше призначеної пенсії слід здійснювати з моменту прийняття відповідного рішення Конституційним Судом України. Але, для тематики нашого дослідження більш важливе навіть не це, а те, що на думку колегиї суддів Касаційного адміністративного суду державні органи відповідальні за вчасне та послідовне виконання рішення Конституційного Суду України від 07 жовтня 2009 року. Так само як і помилки у розумінні правових норм з боку компетентних органів та по відношенню до прав пенсіонерів, які, будучи громадянами України, перебувають за кордоном, свідчать про порушення принципу належного врядування, сутність якого чітко розкрито в багатьох рішеннях Європейського Суду [19, п. 52]. Подібна ж правова позиція міститься й у Постанові Верховного Суду по справі № 821/536/18 від 12 березня 2021 року [20, п. 24].

Не менше складнощів виникає в пенсіонерів або пільговиків, які переміщуються з регіонів Донеччини та Луганщини до іншої частини України, у зв'язку з бойовими діями на Сході країни, та теж не можуть отримати належні їм виплати саме через неналежне врядування з боку уповноважених органів. Прикладами таких судових процесів теж рясніє Єдиний державний реєстр судових рішень, втім з огляду на структурну та об'ємну обмеженість формату наукової статті навести їх аналіз вбачається наразі неможливим.

Стосовно принципу належного врядування та соціальних справ цікавими здаються ще декілька адміністративних справ, які вирішувалися в найвищих інстанціях. Зокрема, у справі № 808/1860/14 Верховний Суд постановив, що листи-роз'яснення Міністерства праці та соціальної політики України, хоча й не є нормативно-правовими актами, свідчать про певний підхід владних органів до вирішення питань. Якщо листи оприлюднюються та офіційно визнаються компетентними органами, з принципу належного врядування слідує, що підвладний суб'єкт вправі діяти на їх підставі, вважаючи такі листи правомірними та в достатній мірі переконливими [21, п. 49]. А у справі № 1340/4937/18 Колегія суддів Касаційного адміністративного суду України Верховного Суду констатувала, що протиправна невплата одноразової грошової допомоги особі, в якій наявна інвалідність у зв'язку з виконанням службових обов'язків з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, може завдати незручностей, психологічного напруження та розчарування, що, навіть при відсутності вагомих наслідків у вигляді погіршення здоров'я, варто вважати порушенням принципу належного врядування та достатньою підставою для відшкодування моральної шкоди [22].

Підводячи підсумок під даним дослідженням, слід відмітити, що принцип належного врядування покликаний змінити природу владних відносин, забезпечивши більшу відкритість державних управлінців та доступ громадськості до прийняття рішень. Не даремно Генеральний секретаріат ООН постійно робить акцент на принципі належного врядування, безапеляційно заявляючи про його важливість в питаннях подолання бідності та впровадження інновацій, попри певні недоліки.

Успіх та швидкість, з якою Україні вдасться впровадити даний принцип на практиці залежать від багатьох факторів, центральним з яких здається стан розвитку громадянського суспільства. Особливо важливо застосовувати належне врядування в соціальних спорах, де підвладний суб'єкт відчуває себе вдвічі більш вразливим та незахищеним. Очевидно, що принципи належного врядування також позитивно відібраються на якості роботи публічних службовців, адже вони покликані стимулювати їх до кращих показників. Отже, враховуючи Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Україні потрібно запроваджувати реальне виконання принципів належного врядування на всіх рівнях публічного адміністрування, що вбача-

ється можливим виключно у разі поєднання громадського контролю з парламентським, судовим, а також з виконавчим контролем з боку органів юстиції.

Список використаної літератури:

1. Трофімова Л. В. Судовий контроль належного врядування у справах про соціальний захист. Збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції «Соціальні права та їх захист адміністративним судом» (м. Київ, 04 вересня 2020 р.). Київ, 2020. С. 359–363.
2. Колісниченко Н. Принципи належного врядування у зарубіжних дослідженнях: пріоритет місцевих практик. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. Вип. 4. С. 99–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyu_2014_4_26
3. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / за заг. ред. Р. С. Мельника. К. : Ваїте, 2014. 376 с.
4. Навчальний дистанційний курс «Належне врядування» (проект запроваджений Програмою розвитку ООН та профінансований Європейським Союзом) [Електронний ресурс]. 2020 р. 139 с. Режим доступу: <https://eduhub.in.ua/files/160337577339464.pdf>
5. Авер'янов В. Б. Нова доктрина українського адміністративного права на етапі становлення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 35. С. 10–16.
6. Волинець С. С. Розвиток громадянського суспільства як чинник впровадження принципів «належного врядування» в Україні. *Аспекти публічного управління (Теорія та історія публічного управління)*. 2016. № 37–38. С. 5–11.
7. Бейко О. В. Механізм вдосконалення управління на місцевому рівні та наближення його до європейських стандартів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej1/txts/Beyko.htm>
8. Guides to good governance (Посібник з належного врядування: професіоналізм та добросовісність державної служби) [Електронний ресурс] / за ред. Ф. Кардони, С Еріксена, Б. Б. Кнудсена. 35 с. Режим доступу: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/7/pdf/200724-BI-GGG1-ukr.pdf
9. Галіцина Н. В. Принципи «good governance» і «good administration» в адміністративному праві. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 13. С. 101–110.
10. Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019 / Президент України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
11. Кухарева Г. П. Належне врядування як шлях до становлення дієвої системи публічного управління в Україні [Електронний ресурс] / Г. П. Кухарева. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 3. С. 76–83. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2015_3_15
12. Мілієнко О. А. Судовий захист як гарантія дотримання принципу належного урядування. Збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції «Соціальні права та їх захист адміністративним судом» (м. Київ, 04 вересня 2020 р.). Київ, 2020. С. 74–77.
13. Рішення у справі «Рисовський проти України» (Заява № 29979/04): Рішення, Справа, Заява від 20.10.2011 р. / Європейський Суд з прав людини. *Офіційний вісник України* від 22.02.2013 р., № 12, стор. 292, стаття 488 (Офіційний переклад).
14. Cases of Pincova and Pinc and Zvolski and Zvolaska against the Czech Republic (Applications № 36548/97 and № 46129/99): judgments of 5 November 2002 and 12 November 2002, final on 5 February 2003 and 12 February 2003 / European Court of human rights. [Electronic resource]. Access mode: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-80670>
15. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 06.09.2005 р. № 2806-IV / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2005, № 48, ст. 483.
16. Рішення у справі «Графов проти України» (Заява № 4809/10): Рішення, Справа, Заява від 18.12.2018 р. / Європейський Суд з прав людини. *Офіційний вісник України* від 10.12.2019 р., № 95, стор. 152, стаття 3155 (Автентичний переклад).
17. Берназюк Я. О. Темпоральні межі судового захисту соціальних прав. Збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції «Соціальні права та їх захист адміністративним судом» (м. Київ, 04 вересня 2020 р.). Київ, 2020. С. 150–157.
18. Рішення Конституційного Суду України у справі з конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 частини першої статті 49, другого речення статті 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Рішення від 07.09.2009 р. № 25-рп/2009, Справа № 1-32/2009/ Конституційний Суд України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ccu.gov.ua/docs/585>
19. Постанова Верховного Суду по справі № 454/2238/16-а від 17.03.2021 р. (Єдиний державний реєстр судових рішень) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95580321>
20. Постанова Верховного Суду по справі № 821/536/18 від 12.03.2021 р. (Єдиний державний реєстр судових рішень) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95551950>

21.Постанова Верховного Суду по справі № 808/1860/14 від 15.10.2020 р. (Єдиний державний реєстр судових рішень) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92201586>

22.Постанова Верховного Суду по справі № 1340/4937/18 від 04.02.2020 р. (Єдиний державний реєстр судових рішень) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87363932>

Rezvorovych K. R. Principle of “proper governance” in social affairs

The relevance of the article lies in the fact that the close coexistence of the state and man, which in the course of evolutionary processes became stronger and stronger, led to the formation of a unique relationship between the mentioned subjects. Currently, both the state in relation to the person and the person himself in relation to the state have a number of obligations that require a responsible approach and conscientious fulfillment. For example, every average Ukrainian in the course of his own life is faced with the need to pay various types of taxes to the state budget, the purpose of which is quite often reduced to the maintenance of the public administration apparatus, and the state, in turn, undertakes to provide for public needs, among which are of key importance acquires social protection. The purpose of the article is a full-scale analysis of the principle of good governance, its origins and features, as well as an overview of the specifics of the application of this principle in social affairs. In order to achieve the goal, the following task was put forward – to carry out a synopsis of the conceptual apparatus of the researched topic and to determine the main aspects of the application of the principle of good governance in social affairs with relevant examples from judicial practice. It was concluded that the principle of good governance is intended to change the nature of power relations, ensuring greater openness of state managers and public access to decision-making. It is not for nothing that the General Secretariat of the UN constantly emphasizes the principle of good governance, unequivocally declaring its importance in poverty alleviation and innovation, despite certain shortcomings. The success and speed with which Ukraine will be able to implement this principle in practice depends on many factors, the central of which seems to be the state of development of civil society. It is especially important to apply good governance in social disputes, where the subordinate subject feels doubly vulnerable and unprotected. It is obvious that the principles of good governance will also have a positive effect on the quality of work of public servants, because they are designed to stimulate them to better performance. Therefore, taking into account the Association Agreement with the European Union, Ukraine needs to introduce real implementation of the principles of good governance at all levels of public administration, which is considered possible only in the case of combining public control with parliamentary, judicial, and executive control by justice authorities.

Key words: pensioner, beneficiary, region, payments, improper governance, authorized bodies.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.9:179

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.11>

А. В. Бойко

кандидат юридичних наук, докторант
Науково-дослідного інституту публічного права

ЗНАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНОГО ПРОЦЕСУ

У статті на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел, у тому числі зарубіжного досвіду, з'ясовано сутність та значення адміністративного права в публічно-сервісному забезпеченні організації транспортного процесу. Доведено неможливість розв'язання багатьох проблем публічно-правового забезпечення роботи транспорту без застосування широкого набору адміністративно-правових інструментів. Підкреслено значення адміністративного права у з'ясуванні специфіки функціонування транспортної системи, особливостей та міри державного втручання в транспортні правовідносини. Саме адміністративне право, як самостійна галузь права, дає відповідь на більшість запитань з приводу публічно-правового супроводження транспортного процесу, організації перевезень пасажирів і вантажів, надання публічно-сервісних послуг на різних видах транспорту, організації дозвільної, реєстраційної, ліцензійної, контрольної-наглядової діяльності на транспорті та забезпеченні безпеки перевезень тощо. Правову основу реалізації державної політики в транспортній сфері складають норми адміністративного права. Їх реалізація через розв'язання стратегічних цілей передбачає створення умов для підвищення ефективності використання транспортних засобів, об'єктів транспортної системи; забезпечення безпеки під час перевезень; підвищення захищеності людини від негативного впливу транспорту на навколишнє середовище. Встановлено, що результативність в досягненні поставлених цілей під час функціонування транспорту можливе лише з урахуванням комплексу всіх факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, що роблять на нього вплив. Підкреслено необхідність цілеспрямованого публічно-сервісного спрямування адміністративного права на організацію транспортного процесу, що, на думку автора, зумовлено: необхідністю забезпечення публічного адміністрування в галузі транспорту; необхідністю застосування усього адміністративно-правового інструментарію, зокрема широкого спектру адміністративно-правових засобів; особливою роллю норм адміністративного права у регулюванні правовідносин на транспорті; значенням компетентних суб'єктів публічного адміністрування транспортним сектором; публічними властивостями адміністративного права, що здатне дотримувати нейтральності і забезпечувати однаковий підхід до всіх взаємодіючих учасників транспортних правовідносин тощо.

Ключові слова: транспорт, політика, державна транспортна політика, система, транспортна система, суб'єкт адміністративно-правового забезпечення, реалізація державної транспортної політики, адміністративно-правові засоби.

Вступ. Транспортний вимір, як важлива складова геополітичних стратегій, є одним із пріоритетів розвитку української держави, реалізації нею свого потенціалу в динамічно мінливому конкурентному середовищі. Транспорт виступає як важливий інструмент державної політики, забезпечуючи територіальну та економічну єдність країни, розвиток та поглиблення міжрегіональних зв'язків, формування повноцінного внутрішнього ринку та транскордонного співробітництва. Розвинута транспортна інфраструктура забезпечує не лише нормальну життєдіяльність країни, але й її національну безпеку та цілісність, сприяє розв'язанню таких важливих завдань як організація транспортних зв'язків між різними державами, задоволення потреб підприємців та населення в перевезеннях та операціях як на території України, так і за її межами. Водночас відсутність тривалий час державної підтримки через брак власних джерел розвитку зумовило різке старіння основних фондів транспорту, яких транспортна галузь не позбулася й досі.

Наразі ключовими викликами розвитку вітчизняної транспортної галузі є необхідність інтегрування України до міжнародних транспортних інституцій та зміцнення авторитету країни як розвинутої в транспортному відношенні європейської держави; системного інкорпорування актів ЄС в законодавчу систему України; підвищення рівня безпеки руху та експлуатації транспортних засобів (як приклад, вартісна оцінка соціально-економічних втрат України (без урахування матеріальних витрат, пов'язаних з пошкодженням майна та зниженням продуктивності праці) від дорожньо-транспортних пригод, що сталися з 2017 по 2019 роки, та їх наслідків становить близько 12,19 млрд. доларів США, що в середньому становить 3,15% валового внутрішнього продукту України за рік); модернізації застарілої транспортної інфраструктури (зокрема, масштабної модернізації потребує залізнична інфраструктура, її фізичний знос перевищує 60%, у т.ч. колійного господарства – 86%, зношеність основних фондів повітряного транспорту складає майже 70%); створення ефективної інформаційно-аналітичної системи збору та обробки даних і фактологічних матеріалів в галузі транспорту з метою забезпечення об'єктивної оцінки їх стану та перспектив взаємовигідного розвитку; розвитку інтермодальних та мультимодальних перевезень, транспортної логістики та створення від-

повідних інфраструктурних проєктів; організації та здійснення реального публічного контролю транспортної галузі, в тому числі із активним залученням громадськості тощо.

Розв'язання означених вище проблем стає неможливим без застосування широкого набору адміністративно-правових інструментів. Зрозуміти специфіку функціонування транспортної системи, насамперед через з'ясування особливостей та міри державного втручання в транспортні правовідносини можливо, розглядаючи цю сферу саме через призму адміністративного права, яка, будучи самостійною галуззю права, дає відповідь на більшість запитань з приводу публічно-правового супроводження транспортного процесу, організації перевезень пасажирів і вантажів, надання публічно-сервісних послуг на різних видах транспорту, організації дозвільної, реєстраційної, ліцензійної, контрольної-наглядової діяльності на транспорті та забезпеченні безпеки перевезень тощо.

Стан наукової розробки проблеми. Важливі аспекти адміністративно-правового забезпечення функціонування транспорту досліджувалися багатьма відомими правниками. Не є фрагментарними вітчизняні наукові дослідження адміністративно-правового забезпечення реалізації окремих напрямів транспортної політики і в цьому аспекті слід віддати належне дисертаційним роботам В.Й. Развадовського «Державне регулювання транспортної системи України (адміністративно-правові проблеми та шляхи їх розв'язання)» (Харків, 2004), Т.О. Гуржія «Державна політика безпеки дорожнього руху: теоретико-правові та організаційні засади» (Київ, 2011), А.О. Собакаря «Державний контроль за безпекою руху транспортних засобів: адміністративно-правові засади» (Київ, 2012), В.В. Воліка «Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики в галузі міського транспорту» (Дніпро, 2017), О.Ю. Дубинського «Державний контроль за додержанням законодавства на транспорті» (Київ, 2019), Є.В. Скрипи «Адміністративно-правові засади забезпечення безпеки на автомобільному транспорті» (Дніпро, 2020). Останні мають важливе теоретико-прикладне значення для розвитку науки адміністративного права, однак зрозуміти специфіку функціонування транспортної системи, насамперед через з'ясування особливостей та міри державного втручання в транспортні правовідносини, ролі у цьому процесі норм адміністративного права, не можливо.

Тому метою статті є з'ясування на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел, у тому числі зарубіжного досвіду, сутності та значення адміністративного права в публічно-сервісному забезпеченні організації транспортного процесу.

Виклад основного матеріалу. Відіграючи важливу роль у функціонуванні та розвитку держави, транспортна система України забезпечує зв'язок виробництва та споживання, підтримує рух товарно-матеріальних потоків і робочої сили, задовольняє потреби населення в перевезеннях та наданні супутніх послуг. Саме транспортна система країни покликана забезпечувати створення умов для безпечного, якісного й ефективного перевезення пасажирів і вантажів та надання додаткових транспортних послуг, рівень яких ще не зовсім відповідають сучасним вимогам суспільства та стандартам якості, які до них висуваються.

На сьогодні можна сміливо констатувати європейський вектор розвитку державної транспортної політики України, про що наголошує і міністр інфраструктури, вказуючи те, що «державна політика у галузі транспорту та інфраструктури має чіткий євроінтеграційний напрям. Іде активний розвиток авіаційного, автомобільного та залізничного сполучення з країнами ЄС. Спільно з міжнародними партнерами працюємо, щоб якомога швидше річки Дніпро, Південний Буг та українська частина річки Дунай стали частиною європейської мережі внутрішніх водних шляхів, а міжнародний водний шлях Е-40 відновлено. Прагнемо реалізації всіх проєктів, що передбачені Індикативним інвестиційним планом ТЕН-Т. Наша стратегічна мета – щоб транспортна інфраструктура Української держави розвивалась у гармонійному поєднанні з ЄС» [1].

Серед загальносвітових тенденцій публічно-правового регулювання транспортної системи найбільш чітко простежуються наступні [2]:

1) децентралізація державного управління з передачею територій широкого кола повноважень у сфері публічно-правового регулювання розвитку транспортного сектора. При цьому неминуче постають проблеми створення регіональних адміністративних структур, рівневого розподілу сфер відповідальності, відпрацювання механізмів реалізації державної транспортної політики в регіонах і т. д.;

2) державна підтримка і фінансування розвитку і функціонування транспортної системи, особливо при реалізації капіталомістких соціально-значущих проєктів;

3) перехід від підтримки окремих транспортних галузей до комплексного планування розвитку транспорту, а відтак і їх публічно-правового забезпечення;

4) підтримка власних транспортних галузей і через них національного підприємництва в споріднених і підтримуючих галузях [3, с. 240].

Очікувані зміни, визначені Національною транспортною стратегією України на період до 2030 року, що передбачають багато заходів, в тому числі й активізації процесів інтеграції транспортної системи України до європейської та світової транспортних систем, не виправдали сподівань, адже й досі транспортна сфера української держави не відповідає сучасним тенденціям розвитку транспортно-дорожнього комплексу провідних країн світу та не здатна в повній мірі забезпечити належний обсяг перевезень.

Транспортна сфера, на жаль, виявилася аутсайдером у виконанні Угоди про асоціацію з ЄС. За даними онлайн-системи моніторингу «Пульс Угоди», рівень виконання прописаних в УА завдань у галузі транспорту 2019 року склав 16% [4].

В сучасних умовах розвитку національної економіки до основних проблем належної реалізації транспортної політики в Україні можна віднести: наявність територіальних і структурних диспропорцій в розвитку транспортної інфраструктури; недостатній рівень доступності транспортних послуг для населення, мобільності трудових ресурсів; недостатня якість транспортних послуг; низький рівень експорту транспортних послуг, у тому числі використання транзитного потенціалу; недостатній рівень транспортної безпеки; посилення негативного впливу транспорту на екологію, недостатній рівень конкурентоспроможності вітчизняних компаній і всієї транспортної системи України в цілому на світовому ринку транспортних послуг [5; 6, с. 90].

Причин тому багато, що в умовах жорсткої конкуренції призводить до витіснення українських перевізників з міжнародних ринків транспортних послуг, знижує якість обслуговування вітчизняних підприємств і населення, зменшує інвестиційний потенціал транспортної інфраструктури, негативно впливає на навколишнє середовище, збільшуючи ризики забруднення транспортом його об'єктів, знижує конкурентоспроможність транспортної галузі та обмежує вихід української продукції на світовий транспортний ринок.

Специфіка функціонування транспорту вимагає чіткого адміністративно-правового регулювання діяльності, прав та обов'язків усіх

учасників перевізного процесу, що досягається встановленням державою спеціальних правил поведінки, на основі яких здійснюється транспортна діяльність.

Перспективи розвитку транспортного комплексу, на думку Л.Ю. Чобаль, залежать від оперативності розробки та впровадження системи заходів щодо підвищення конкурентоспроможності транспортних послуг, з врахуванням потреби в зміцненні міжнародного співробітництва і посиленні процесу інтеграції транспортної системи України до загальноєвропейської та світової транспортних мереж та, відповідно, регламентацій зі сторони ЄС (особливо у сфері навколишнього середовища); удосконалення чинного вітчизняного законодавства та покращення інституційного забезпечення функціонування транспортного комплексу; розвитку державно-приватного партнерства у транспортному комплексі; оновлення основних виробничих фондів, (насамперед рухомого складу транспорту); налагодження безпечної роботи транспорту, впровадження ресурсозберігаючих технологій, підвищення рівня транспортного обслуговування; розвитку інвестиційних проектів, направлених на модернізацію транспортної мережі та транспортної інфраструктури, впровадження інформаційних технологій; ширше застосування лізингу як джерела фінансування; поліпшення використання амортизаційного фонду як важливого внутрішнього джерела капіталовкладень [7].

Особливий статус транспортного комплексу визначається об'єктивною характеристикою, яка передбачає значну кількість підприємств транспорту, створення і функціонування цілісних його складових галузей (автомобільна, залізнична та ін.), наявність специфічних інфраструктурних утворень (наприклад, система трубопровідного транспорту) та спрямованість на виробництво транспортних послуг, а також пряму залежність від управлінського впливу з боку держави та створення оптимального механізму його впровадження у сферу транспортних правовідносин.

Державна політика в транспортній сфері має на увазі постановку системи стратегічних і тактичних цілей, досягнення яких може бути здійснено шляхом реалізації середньострокових і довгострокових програм, заходів щодо гарантованого забезпечення належного та безпечного функціонування транспорту. Її реалізація через розв'язання стратегічних цілей передбачає створення умов для підвищення ефективності використання транспортних засо-

бів, об'єктів транспортної системи; забезпечення безпеки під час перевезень; підвищення захищеності людини від негативного впливу транспорту на навколишнє середовище. Зрозуміло, що результативність в досягненні поставлених цілей під час функціонування транспорту можлива лише з урахуванням комплексу всіх факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, що роблять на нього вплив.

Передумовами державного регулювання транспортної діяльності через проведення науково-обґрунтованої транспортної політики В.А. Грабельников вважає: необхідність регулювання основних операцій транспорту в інтересах громадської та національної безпеки, організації дорожнього руху, підтримання екологічної безпеки; розгляд транспорту як природної монополії, що зберігає цілісність економічного простору та є опорними конструкціями стабільної і конкурентоспроможної економіки; упорядкування конкурентоспроможності транспортних підприємств; необхідність додаткового державного фінансування об'єктів транспортної інфраструктури, особливо критичної; забезпечення міжнародного співробітництва в транспортній сфері, в тому числі й щодо укладання міждержавних угод, підписання різного роду протоколів; центральне місце транспорту під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, різного роду аварій, катастроф, підтримання обороноздатності, національної безпеки країни [8].

Висновок. Таким чином, необхідність цілеспрямованого публічно-сервісного спрямування адміністративного права на організацію транспортного процесу не викликає сумнівів та зумовлюється:

- по-перше, необхідністю забезпечення публічного адміністрування в галузі транспорту з метою своєчасного, повного та якісного задоволення потреб населення і суспільного виробництва в перевезеннях та потреб оборони України; захисту прав громадян під час їх транспортного обслуговування; забезпечення безпечного функціонування транспорту; додержання необхідних темпів і пропорцій розвитку національної транспортної системи; захисту економічних інтересів України та законних інтересів підприємств і організацій транспорту та споживачів транспортних послуг; створення рівних умов для розвитку господарської діяльності підприємств транспорту; обмеження монополізму та розвитку конкуренції; координації роботи різних видів транспорту; організації ліцензування окремих видів діяльності в галузі

транспорту; забезпечення охорони навколишнього природного середовища від шкідливого впливу транспорту;

- по-друге, необхідністю застосування усього адміністративно-правового інструментарію (зокрема адміністративно-правових засобів) з метою визначення та упорядкування умов перевезень, порядку використання засобів транспорту, шляхів сполучення, організації безпеки руху, охорони громадського порядку, пожежної безпеки, санітарних та екологічних вимог, що діють на транспорті, тощо;

- по-третє, особливою роллю норм адміністративного права, які, виступаючи безпосередніми виразами державної волі, забезпечують інтереси держави та інших учасників транспортної взаємодії з метою досягнення всіма сторонами найвищих можливих результатів;

- по-четверте, значенням компетентних суб'єктів публічного адміністрування транспортним сектором, діяльність яких побудована на основі норм адміністративного права, здатна активно впливати на учасників транспортних правовідносин, забезпечуючи між ними ефективну взаємодію;

- по-п'яте, публічними властивостями адміністративного права, що здатне дотримувати нейтральності і забезпечувати однаковий підхід до всіх взаємодіючих учасників транспортних правовідносин. При цьому спрямованість адміністративного права на забезпечення загального інтересу підвищує правовий статус уповноважених органів державної влади, місцевого самоврядування, інституцій громадянського суспільства, наділених владними повноваженнями, і надає змоги останнім рівномірно впливати на всі відносини, які підлягають їхньому правовому регулюванню. І для транспорту, через

специфіку його діяльності, публічні властивості адміністративного права набувають особливого значення, адже завдяки їм взаємодіючі ланки, що перебувають під впливом адміністративно-правових норм, адміністративно-правових форм і методів, не повинні фактично у своїй діяльності відчувати незручностей та дискомфорту.

Список використаної літератури:

1. «Державна політика у сфері транспорту та інфраструктури має чіткий євроінтеграційний напрям», – Владислав Криклій. URL: <https://mtu.gov.ua/news/31536.html>
2. Кушлін В.И., Волгин Н.А. Государственное регулирование рыночной экономики. М. : Экономика, 2001. 735 с.
3. Абызов В.В. Государственное регулирование транспортного комплекса: зарубежный опыт и российская практика. *Вестник ТГУ*. Выпуск 1 (69). 2008. С. 237–242.
4. Почему тормозит выполнение Соглашения об ассоциации в транспортной сфере. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/experts/2020/03/5/7107160/>
5. Матійко С.А. Особливості державного регулювання розвитку транспортного комплексу України URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=150>
6. Мохова Ю.Л. Значення транспортної галузі в системі національної економіки України. *Менеджер*. 2015. № 1. С. 88–96.
7. Чобаль Л. Ю. Особливості розвитку транспортного комплексу України: тенденції та перспективи. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 125–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2013_10_30.
8. Грабельников В. А. Аналіз методів державного регулювання транспортної системи. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 2. С. 100–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2011_2_15

Boyko A. V. The significance of administrative law in the public service provision of the organization of the transport process

The article, based on the analysis of current legislation, available scientific, journalistic and methodological sources, including foreign experience, clarifies the essence and significance of administrative law in public service support of the transport process. It is proved impossible to solve many problems of public law support of transport without the use of a wide range of administrative and legal instruments. The importance of administrative law in clarifying the specifics of the functioning of the transport system, features and extent of state intervention in transport relations is emphasized. Administrative law, as an independent branch of law, answers most questions about the public legal support of the transport process, the organization of passenger and cargo transportation, the provision of public services on various modes of transport, the organization of permitting, registration, licensing, control and supervision, on transport and ensuring the safety of transportation, etc. The legal basis for the implementation of state policy in the transport sector are the rules of administrative law. Their implementation through the solution of strategic goals involves the creation of conditions for improving the efficiency of vehicles, objects of the transport system; ensuring safety during transportation; increasing human protection from the negative impact of transport on the environment. It is

established that the effectiveness in achieving the goals during the operation of transport is possible only taking into account a set of all factors, both objective and subjective, that affect it. The necessity of purposeful public-service direction of the administrative right to the organization of transport process is underlined that, according to the author, is caused: by necessity of maintenance of public administration in the field of transport; the need to use all administrative and legal tools, including a wide range of administrative and legal means; the special role of the norms of administrative law in the regulation of legal relations in transport; the importance of competent subjects of public administration in the transport sector; public properties of administrative law, which is able to maintain neutrality and ensure equal treatment of all interacting participants in transport relations, etc.

Key words: *transport, policy, state transport policy, system, transport system, subject of administrative and legal support, implementation of state transport policy, administrative and legal means.*

О. О. Ганжа

кандидат юридичних наук,
здобувач кафедри правового забезпечення
господарської діяльності факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОСУВАННЯ ПО СЛУЖБІ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Актуальність статті полягає в тому, що кожний працівник рухається по своїй трудовій кар'єрі під час роботи в будь-якому підприємстві, в установі або організації. Даний аспект не оминає трудову діяльність працівників органів та підрозділів Національної поліції України. Важливим етапом їх службової кар'єри є просування по службі, що має не меншу кількість специфічних правових ознак та особливостей, ані ж процес набуття статусу поліцейського загалом. Метою статті є розкрити особливості правового регулювання просування по службі в органах Національної поліції України. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, було визначено відмінності служби в органах та підрозділах Національної поліції України від інших різновидів трудової діяльності. Окреслено зміст процесу просування по службі в поліції, а також притаманні йому ознаки та процедури. Зроблено висновок, що правове регулювання просування по службі в органах Національної поліції України характеризується наступними особливостями: правові засади регулювання даного елемента службової кар'єри поліцейського складають численні норми спеціальних, відомчих нормативно-правових документів; ключовим аспектом просування по службі в поліції є переміщення поліцейського з нижчої посади на вищу, за яку передбачено вище спеціальне звання поліції; просування по службі передбачає обов'язкове проведення законодавчо-встановленої процедури оцінки ділових, морально-психологічних та кваліфікаційних якостей поліцейського спеціальними колегіальними органами – атестаційними комісіями; посада працівника поліції визначає умови та розміри його грошового забезпечення у зв'язку з чим просування по службі передбачає ріст матеріального добробуту поліцейського. Необхідно відмітити, що сформований на сьогоднішній день механізм просування по службі поліцейського, із всіма притаманними йому особливостями, в цілому є досить ефективним, адже мотивує поліцейського підвищувати рівень своєї службової підготовки та результативність роботи, що в кінцевому результаті позитивно впливає на рівень його матеріального стану.

Ключові слова: служба в поліції, просування по службі, призначення на вищу посаду, Національна поліція України.

Постановка проблеми. Представники науки трудового права України переконані, що будь-яка трудова діяльність – це «життя у праці», постійний рух вперед суб'єкта в аспекті його зайнятості якоюсь працею [1, с. 111; 2]. Зазначена цитата якнайкраще характеризує динаміку праці будь-якого типу та форми, що передбачає систематичне отримання якогось кінцевого результату. В той же час, вислів «життя у праці» є не просто красивою інтерпретацією людської зайнятості, а додатковою характеристикою того, що трудова діяльність веде до розвитку суб'єктивних чинників самого працівника, який набуває нових знань і навичок, тобто, підвищує

рівень свого професіоналізму. Говорячи простіше, кожний працівник рухається по своїй трудовій кар'єрі під час роботи в будь-якому підприємстві, в установі або організації. Даний аспект не оминає трудову діяльність працівників органів та підрозділів Національної поліції України. Важливим етапом їх службової кар'єри є просування по службі, що має не меншу кількість специфічних правових ознак та особливостей, ані ж процес набуття статусу поліцейського загалом.

Стан дослідження проблеми. Проблема трудової кар'єри та специфіка зміни умов праці є однією з центральних проблем науки трудового права та мають відповідний рівень акту-

альності, що підтверджується численними за даним напрямом науковими розробками таких авторів, як: М.М. Казанцева, Г.І. Петрова, С.С. Студенікіна, О.Ф. Ноздрачова, І.П. Грекова, М.І. Іншина, Г.С. Гончалова, А.І. Ставцева та інших. Однак, належної наукової уваги так і не отримала проблема особливостей правового регулювання просування по службі в органах саме Національної поліції України.

Саме тому метою статті є: розкрити особливості правового регулювання просування по службі в органах Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, перше на що варто звернути увагу при аналізі правового регулювання просування по службі в Національній поліції України є сам аспект служби, як характеристики нетипового для загального кола працівників різновиду трудової діяльності. Слово «служити» в тлумачних словниках визначається, як робити що-небудь для кого-небудь; виконувати чийсь волю, наказ; спрямовувати свою діяльність на користь чогось [3]. В. Даль визначив поняття «служба» ширше, якщо розглядати її не просто як вид роботи чи діяльності. Службу В. Даль пов'язував з такими поняттями і цінностями, як вживання, користь, життя для інших, послуга, корисна справа. Отже, служити за логікою науковця – це означає бути придатним, годитися, пригодитися, бути корисним суспільству, бути знаряддям і засобом для досягнення мети, готовність до діла, бути потрібним [4, с. 13].

Представники трудової права пропонують різні трактування поняття «служба». В класичному варіанті існує широке та вузьке визначення терміну. Згідно з першим, служба – це професійна діяльність визначеного контингенту осіб – службовців, по організації виконання та практичної реалізації повноважень державних, суспільних та інших соціальних структур [5, с. 59–60]. На противагу широкому, існує також вузьке визначення за яким служба – це діяльність не пов'язана з фізичною працею та матеріальним результатом та яка передбачає зайняття фізичною особою посади в організації публічної влади [6, с. 227]. При цьому, традиційно виділяється два різновиди служби, як професійної діяльності: 1) цивільна (служба в державних органах); 2) мілітаризована (військова служба, служба в правоохоронних органах) [7, с. 17; 8, с. 15].

Враховуючи вищевикладене можна відзначити, що служба – це також праця, але така, що включає в себе особливі вимоги до про-

цесу трудової діяльності та здійснюється окремою групою працівників. Ключовою відмінністю служби від інших різновидів праці є те, що її першочерговим завданням виступає не отримання вигоди для підприємства, установи чи організації та конкретного працівника, а реалізація суспільно-орієнтованих послуг та забезпечення соціального добробуту населення України. Саме через це, служба – це завжди про роботу в органах державної та місцевої (муніципальної) влади, адже саме цей перелік організацій має своєю головною метою забезпечення належного рівня життєдіяльності населення України в різних сферах. Зважаючи на викладене, служба в органах та підрозділах Національної поліції України – це професійна трудова діяльність окремої групи працівників, поліцейських, які реалізують функції із надання суспільно-важливих поліцейських послуг перебуваючи у трудових правовідносинах з органами та підрозділами Національною поліцією України.

Якщо ми ведемо мову про просування поліцейських по службі в органах та підрозділах Національної поліції України, то порядок їх переміщення є відмінним від того, який закріплено у загальнотрудових положеннях. В цьому контексті ключову роль відіграють не умови праці, як це визначено в КЗпП, а посада на якій перебуває поліцейський згідно із Законом України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII [9].

В розрізі діяльності Національної поліції України посада є найбільш актуальним типом організації трудового процесу та визначення трудових обов'язків працівників, адже дозволяє гармонічно забезпечити роботу поліцейських, кожен з яких матиме виключне коло обов'язків, завдань, а також знатиме межі свого управлінського підпорядкування. Тобто, посада в поліції дозволяє забезпечити високу структурно-функціональну ефективність роботи органів та підрозділів НПУ в цілому, а також кожного поліцейського окремо. Крім того, при прийнятті відповідної особи на роботу до поліції обсяг трудової діяльності завжди визначений заздалегідь та не потребує перегляду при кожному призначенні нового поліцейського. Простіш кажучи, поліцейські призначаються для виконання не якогось конкретного типу роботи, а широкого комплексну трудових обов'язків, які передбачені посадою.

При цьому, переміщення поліцейських на посадах відбувається у декількох випадках, кожен з яких окреслено у відомчому

законодавстві. Так, відповідно до положень Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII посади бувають трьох типів: нижча, вища та рівнозначна. За відомчою нормативно-правовою базою на рівнозначні посади поліцейського переводять: 1) для більш ефективної служби, виходячи з інтересів служби; 2) за ініціативою поліцейського; 3) у зв'язку зі скороченням штатів або проведенням реорганізації; 4) у разі необхідності проведення кадрової заміни в місцевостях з особливими природними, географічними, геологічними, кліматичними, екологічними умовами; 5) за станом здоров'я – на підставі рішення медичної комісії; 6) з меншим обсягом роботи з урахуванням професійних і особистих якостей – на підставі висновку атестації; 7) разі звільнення з посади на підставі рішення місцевої ради про прийняття резолюції недовіри керівнику органу поліції [9]. В свою чергу, на посади, нижчі ніж та, на якій перебував поліцейський переміщення останнього здійснюється: 1) у зв'язку зі скороченням штатів або реорганізацією в разі неможливості призначення на рівнозначну посаду; 2) за станом здоров'я – на підставі рішення медичної комісії; через службову невідповідність – на підставі висновку атестації з урахуванням професійних і особистих якостей; за ініціативою поліцейського; 3) як виконання накладеного дисциплінарного стягнення – звільнення з посади відповідно до Дисциплінарного статуту Національної поліції України; 4) у разі звільнення з посади на підставі рішення місцевої ради про прийняття резолюції недовіри керівнику органу поліції [9].

Окрім того, переміщення поліцейських за посадами також відбувається в контексті питання професійного навчання, зокрема, у зв'язку із зарахуванням на навчання до вищого навчального закладу із специфічними умовами навчання, який здійснює підготовку поліцейських, на денну форму навчання, а також у разі призначення на посаду після закінчення навчання [9].

Просування по службі визначається в поліції, як переведення на вищу посаду, яка вважається такою, якщо за неї штатним розписом передбачено вище спеціальне звання. Переведення поліцейського може здійснюватися за його ініціативою, ініціативою прямих керівників (начальників), керівників інших органів (закладів, установ) поліції, які порушили питання про переміщення. Переведення поліцейського здійснюється на підставі єдиного наказу про звільнення із займаної посади та направлення

для подальшого проходження служби до іншого органу (закладу, установи) поліції та про призначення на посаду в органі (закладі, установі) поліції, до якого переміщується поліцейський [9].

В додаток до вище викладеного, просування по службі в поліції має свої особливості та відрізняється від загального переміщення між посадами. Передусім, подібний процес обтяжено необхідністю проходження поліцейським атестації. Важливість даної процедури підтверджується тим, що механізму та особливостям її проведення присвячено окремий Наказ МВС «Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських» від 17.11.2015 № 1465. Згідно із текстом Наказу, керівники всіх рівнів зобов'язані забезпечити атестування на високому організаційному та правовому рівні з дотриманням принципу відкритості (крім випадків, установлених законом) та об'єктивності в оцінці службової діяльності поліцейських, які атестуються. Атестування поліцейських проводиться при призначенні на вищу посаду, а також для вирішення питання про переміщення на нижчу посаду через службову невідповідність або про звільнення зі служби в поліції через службову невідповідність. Атестування проводиться атестаційними комісіями органів (закладів, установ) поліції, що створюються їх керівниками [10].

Комісійність, є однією з ключових вимог до процедури проведення атестування працівників, в зв'язку з чим порядок роботи та склад подібних комісій є жорстко регламентованим. У Національній поліції України створюються такі різновиди атестаційних комісій:

1) центральні, персональний склад яких затверджується наказом Національної поліції України та які проводять атестування всіх поліцейських;

2) атестаційні комісії органів поліції, персональний склад яких затверджується наказом керівника відповідного органу за погодженням із Національною поліцією України. До повноважень атестаційної комісії органу поліції належить проведення атестування поліцейських відповідних органів поліції [10].

При цьому, до атестаційних комісій всіх рівнів можуть бути включені працівники підрозділів кадрового забезпечення, Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України, практичної психології та інші працівники апарату Національної поліції України чи органу поліції, а також за згодою народні депутати України, працівники МВС, громадських, правозахисних

організацій, представники проектів міжнародної технічної допомоги, громадськості та засобів масової інформації. Кандидати з числа народних депутатів України, працівників МВС, громадських, правозахисних організацій, проектів міжнародної технічної допомоги, громадськості та засобів масової інформації включаються до складу атестаційних комісій за пропозиціями, які були отримані після розміщення відповідних оголошень на офіційних сайтах МВС чи органів поліції, та за наявності їхньої згоди [10].

Наказ МВС «Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських» від 17.11.2015 № 1465 наділяє атестаційні комісії широким спектром повноважень та встановлює обов'язок дослідження ними при вирішенні питання про відповідність кандидата вищій посаді таких критеріїв: 1) повноту виконання функціональних обов'язків (посадових інструкцій); 2) показники службової діяльності; 3) рівень теоретичних знань та професійних якостей; 4) оцінки з професійної і фізичної підготовки; 5) наявність заохочень; 6) наявність дисциплінарних стягнень; 7) результати тестування; 8) результати тестування на поліграфі (у разі проходження) [10].

Іншою важливою складовою просування по службі в органах поліції є нормативно-встановлений зв'язок підвищення поліцейського за посадою із рівнем його грошового забезпечення. На доведення цієї тези наведемо положення Наказу МВС «Про затвердження Порядку та умов виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських» від 06.04.2016 № 260. Зазначений документ встановлює, що грошове забезпечення поліцейських визначається залежно від посади, спеціального звання, стажу служби в поліції, інтенсивності та умов служби, кваліфікації, наукового ступеня або вченого звання. До складу грошового забезпечення входять: 1) посадовий оклад; 2) оклад за спеціальним званням; 3) щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, які мають постійний характер); 4) премії; 5) одноразові додаткові види грошового забезпечення. Грошове забезпечення виплачується поліцейським, які призначені на штатні посади (зарахованих у розпорядження) в Національній поліції, та здобувачам ЗВО. Підставою для виплати грошового забезпечення є наказ керівника (начальника) органу,

закладу, установи Національної поліції про призначення на посаду поліцейського відповідно до номенклатури посад, наказ ректора ЗВО про зарахування на навчання або наказ про зарахування в розпорядження відповідного органу поліції та встановлення конкретного розміру окладів, надбавок, доплат. Грошове забезпечення поліцейським виплачується за місцем проходження служби виключно в межах асигнувань, затверджених кошторисом органу поліції на грошове забезпечення [11].

Висновки. Отже, основувшись на проведеному комплексному аналізі наукових та законодавчих джерел можемо констатувати, що правове регулювання просування по службі в органах Національної поліції України характеризується наступними особливостями:

1) правові засади регулювання даного елементу службової кар'єри поліцейського складають численні норми спеціальних, відомчих нормативно-правових документів;

2) ключовим аспектом просування по службі в поліції є переміщення поліцейського з нижчої посади на вищу, за яку передбачено вище спеціальне звання поліції;

3) просування по службі передбачає обов'язкове проведення законодавчо-встановленої процедури оцінки ділових, морально-психологічних та кваліфікаційних якостей поліцейського спеціальними колегіальними органами – атестаційними комісіями;

4) посада працівника поліції визначає умови та розміри його грошового забезпечення у зв'язку з чим просування по службі передбачає ріст матеріального добробуту поліцейського.

Необхідно відмітити, що сформований на сьогоднішній день механізм просування по службі поліцейського, із всіма притаманними йому особливостями, в цілому є досить ефективним, адже мотивує поліцейського підвищувати рівень своєї службової підготовки та результативність роботи, що в кінцевому результаті позитивно впливає на рівень його матеріального стану.

Список використаної літератури:

1. Рынок труда: Учеб. пособ. / под ред. П.Э. Шлендера. М. : Вузовский учебник, 2004. 208 с.
2. Алексеев С.С. Общая теория права / Сергей Сергеевич Алексеев Общая теория права. Курс в двух томах. Т. 2. М. : «Юридическая литература», 1982. 359 с.
3. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд., доп. М. : Азбуковник, 1999. С. 732.

4. Неумивайченко Н.М. Особливості виникнення, зміни та припинення трудових правовідносин державних службовців: дисертація. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2002. 220 с.
5. Волженкин Б.В. Служебные преступления. М. : Юристъ, 2000. 368 с.
6. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. К. : Факт, 2003. 384 с.
7. Дубенко С.Д. Державна служба в Україні: навчальний посібник. К.: вид-во УАДУ, 1998. 168 с.
8. Бондаренко Д.А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень: дисертація. Запоріжжя : Запорізький юридичний інститут Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2008. 237 с.
9. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 № 580-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 63. ст.2075.
10. Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських: наказ від 17.11.2015 № 1465. *Офіційний вісник України*. 2015. № 90. Ст. 3073.
11. Про затвердження Порядку та умов виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських: наказ від 06.04.2016 № 260. *Офіційний вісник України*. 2016. № 39. Ст. 1497.

Hanzha O. O. Features of legal regulation of promotion in the bodies of the National Police of Ukraine

The relevance of the article lies in the fact that every employee moves through his career while working in any enterprise, institution or organization. This aspect does not bypass the labor activities of the employees of the bodies and units of the National Police of Ukraine. An important stage of their official career is promotion, which has no less specific legal characteristics and features, than the process of acquiring the status of a police officer in general. The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the legal regulation of promotion in the bodies of the National Police of Ukraine. The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of current legislation, identified the differences between the service in the bodies and departments of the National Police of Ukraine from other types of work. The content of the process of promotion in the police, as well as its inherent features and procedures are outlined. It was concluded that the legal regulation of promotion in the National Police of Ukraine is characterized by the following features: the legal basis for regulating this element of a police officer's career consists of numerous norms of special, departmental legal documents; a key aspect of promotion in the police service is the transfer of a police officer from a lower position to a higher one, for which a higher special police rank is provided; promotion in the service involves the obligatory conduct of a legally established procedure for assessing the business, moral, psychological and qualification qualities of a police officer by special collegial bodies – attestation commissions; the position of a police officer determines the conditions and amounts of his financial support, in connection with which promotion in the service implies an increase in the material well-being of a police officer. It should be noted that the mechanism of promotion in the service of a police officer formed today, with all its inherent features, is generally quite effective, because it motivates a police officer to increase the level of his official training and the effectiveness of his work, which ultimately has a positive effect on the level of his material condition.

Key words: *service in the police, promotion, appointment to a higher position, National Police of Ukraine.*

УДК 342.9: 343.226

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.13>**А. В. Друзенко**

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРЕДМЕТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Актуальність статті полягає в тому, що починаючи з 1999 року, щороку 25 листопада у світі відзначають Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок під егідою ООН та проводять щорічну всесвітню акцію «16 днів протидії гендерному насильству». Тим самим сучасне суспільство нарешті визнало, що гендерне насильство є порушенням прав людини і, насамперед, жінок, а світовий жіночий рух отримав ще одну важливу перемогу на шляху викорінення дискримінації за статевою ознакою. Мета статті полягає в тому, щоб на основі проведення комплексно-системного аналізу нормативних засад, теоретичних основ адміністративного права та узагальненої практики діяльності суб'єктів публічної адміністрації визначити гендерно-обумовлене насильство, як об'єкт адміністративно-правового регулювання та предмет адміністративної діяльності Національної поліції. Наголошено, що гендерно-обумовлене насильство, як об'єкт адміністративно-правового регулювання – це негативний фізичний та (або) психологічний однієї особи вплив на іншу з приводу суб'єктивно-викликаних переконань нерівності соціально-рольового статусу, дискримінації статі та гендерної ролі в соціумі, що врегульовується визначеними нормами адміністративного права та забезпечується адміністративно-правовими засобами діяльності суб'єктів публічної адміністрації з метою захисту прав, свобод та законних інтересів потерпілих осіб від гендерно-обумовленого насильства, охорони соціальних відносин та викорінення гендерно-обумовленого насильства як суспільно-негативного явища. Зроблено висновок, що гендерно-обумовлене насильство є безпосереднім предметом адміністративної діяльності Національної поліції та полягає у реалізації комплексної виконавчо-розпорядчої, правоохоронної, організаційної адміністративної діяльності, яка спрямована на запобігання та протидію гендерно-обумовлених насильств та забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів потерпілих осіб шляхом застосування поліцейських заходів щодо попередження та припинення адміністративних правопорушень, що пов'язані з гендерно-обумовленим насильством, здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності щодо притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності, проведення контролю за дотриманням публічної безпеки та правопорядку на законних підставах та в межах компетенції.

Ключові слова: адміністративна діяльність, адміністративно-юрисдикційна діяльність, гендерна рівність, гендерно-обумовлене насильство, насильство за ознакою статі, поліція, превентивні заходи.

Актуальність теми. У XXI столітті забезпечення гендерної рівності та взаємопов'язаної з нею проблематики гендерно-обумовленого насильства викликає все більшу зацікавленість серед громадськості, неурядових організацій, засобів масової інформації, приватних осіб, органів публічної влади, міжнародних об'єднань з метою її попередження та подолання. Викорінення та запобігання гендерно-обумовленого насильства має сьогодні не просто важливе значення з точки зору теоретичної науки та захи-

сту інтересу постраждалих осіб (жертв насильства), а й виступає каталізатором забезпечення національного інтересу кожної розвиненої країни, оскільки сприяє економічному, соціальному та загалом цивілізаційному розвитку суспільства, збалансуванню прав різних категорій населення, в тому числі і гендерному контексті. Гендерно-обумовлене насильство не є суто юридичним питанням, адже його поява зумовлена соціальними чинниками, психічним станом суспільства тощо, проте для належного розу-

міння цієї проблематики та правової кваліфікації тих чи інших конфліктів, її розв'язання знаходиться безпосередньо у юридичній площині [15].

Про актуальність цієї проблеми свідчить і той факт, що починаючи з 1999 року, щороку 25 листопада у світі відзначають Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок під егідою ООН та проводять щорічну всесвітню акцію «16 днів протидії ґендерному насильству». Тим самим сучасне суспільство нарешті визнало, що ґендерне насильство є порушенням прав людини і, насамперед, жінок, а світовий жіночий рух отримав ще одну важливу перемогу на шляху викорінення дискримінації за статевою ознакою [2].

Огляд останніх досліджень. Гендерно-обумовлене насильство як специфічний об'єкт адміністративно-правового регулювання вивчали у своїх наукових роботах такі вчені як: О. Бандурка, О. Безпалова, Ю. Битяк, А. Боровик, М. Буроменський, Н. Грідіна, О. Дашковська, О. Джафарова, О. Дрозд, М. Качинська, А. Комзюк, О. Комісаров, О. Лавріненко, К. Левченко, А. Олійник, В. Романова, О. Руднева, А. Собакар, М. Щелкунова, Р. Шаповал, С. Шатрава, К. Шкарупа та інші. Однак, суспільна значимість гендерної нерівності та насильницькі дії на цій підставі підкреслюють важливу значимість досліджень механізмів протидії гендерно-обумовленому насильству.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі проведення комплексно-системного аналізу нормативних засад, теоретичних основ адміністративного права та узагальненої практики діяльності суб'єктів публічної адміністрації визначити гендерно-обумовлене насильство, як об'єкт адміністративно-правового регулювання та предмет адміністративної діяльності Національної поліції.

Виклад основних положень. Гендерно-обумовлене насильство, як об'єкт адміністративно-правового регулювання та предмет адміністративної діяльності Національної поліції потребує сутнісного та змістовного уточнення. Перш за все, пропонуємо дати визначення таким поняттям, як «насильство», «гендер», «об'єкт», «адміністративно-правове регулювання», «адміністративна діяльність».

Слово «гендер» не має аналогів в українській мові, воно запозичене з інших мов і увійшло в науку як іноземний термін. На це, зокрема, у своєму дослідженні звертала увагу О. Р. Дашковська [8, с. 65]. Гендер (від англ. «gender» – рід) – соціокультурна, символічна конструкція

статі, що покликана визначити конкретний асоціативний зв'язок, забезпечувати повноцінну комунікацію та підтримувати соціальний порядок [18]. Гендер – соціальна особливість статі людини на відміну від біологічної статі. Це соціально-рольовий статус, що визначає соціальні можливості людини – чоловіка і жінки в усіх сферах життєдіяльності [17].

Мельник Т.М. у своїй праці зазначає, що «гендер» – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстом буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [14].

З'ясовуючи сутність гендерно-обумовленого насильства, доречно пригадати визначення насильства, запропоноване професором Генріхом Кіреєвим: «насильство – це особливий тип відносин між людьми, що склався на базі протилежного ставлення до природних, об'єктивних умов їх існування ... насильство існує там, тоді і остільки, де, коли і скільки має місце привласнення, придушення, підпорядкування волі суб'єкта, панування над нею» [9, с. 17].

Відповідно до Академічного тлумачного словника «насильство» - це застосування фізичної сили до кого-небудь. Застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось [3].

В процесі формування суспільних відносин у сфері забезпечення прав людини щодо запобігання та подолання насильства використовувалися такі категорії, як «дискримінація щодо жінок», «насильство щодо жінок», оскільки вважалося, що такі явища наявні тільки стосовно жінок, а насильство щодо чоловіків – або відсутнє взагалі, або ж невелике. У зв'язку з цим 18 грудня 1979 р. прийнято Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (Україна ратифікувала 19 грудня 1980 р.), в якій наголошується, що дискримінація щодо жінок порушує принцип рівноправності та поваги людської гідності, перешкоджає участі жінок нарівні з чоловіками в політичному, соціальному, економічному та культурному житті своєї країни, заважає зростанню добробуту суспільства і сім'ї та ще більше перешкоджає повному розкриттю можливостей жінок на благо своїх країн та людства [11].

Наступний період у цьому питанні ознаменувався розумінням того, що такий підхід має бути розширеним і доречно говорити про гендерну дискримінацію та гендерно обумовлене насильство, що передбачає подолання дискримінації/насильства як щодо жінок, так і щодо чоловіків. Сьогодні поняття «насильство щодо жінок» залишається у лексиконі громадськості та публічної влади, однак перевага все ж надається нейтральній категорії – «гендерно обумовлене насильство» [16, с. 217].

На думку І. Грицай, гендерно обумовлене насильство являє собою дії або бездіяльність однієї особи (групи осіб) щодо іншої (групи осіб), спрямовані на відтворення гендерних ролей у соціумі через погіршення становища чоловіка/жінки в усіх сферах життєдіяльності та призводять до порушення прав людини, підриваючи як здоров'я та гідність індивіда, так і безпеку, економічну, соціальну стабільність нації [7, с. 314].

Таким чином, під правовою категорією «гендерно обумовлене насильство» слід вважати застосування однією особою психологічного впливу та (або) фізичної сили до іншої особи з суб'єктивно-викликаних переконань нерівності соціально-рольового статусу, дискримінації статі та гендерної ролі в соціумі.

Відповідно до Академічного тлумачного словника під «об'єктом» розуміють явище, предмет, особа, на які спрямована певна діяльність, увага або ж предмет наукового дослідження, спеціальної зацікавленості, компетенції [3]. Що стосується поняття «правового регулювання», то у найбільш загальному вигляді під правовим регулюванням (від лат. *regulare* – «спрямування», «впорядкування») розуміють один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою впорядкування їх в інтересах людини, суспільства і держави [21, с. 40].

Одним із перших, хто дав визначення поняттю «правове регулювання», є вчений С. Алексєєв, який зазначав, що «правове регулювання» – головне, вирішальне поняття правової дійсності, яка розглядається в динаміці з активно-дієвого боку, і пропонує розуміти це поняття у двох значеннях – вузькому та широкому. У вузькому вчений характеризував правове регулювання як «дію норм права (системи правових норм), інших спеціальних юридичних засобів на поведінку особи та на суспільні відносини з метою їх упорядкування та прогресивного розвитку» [20, с. 219].

В юридичній енциклопедії розуміння правового регулювання зводиться до того, що дер-

жавою за допомогою всіх юридичних засобів здійснюється владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони й розвитку, а також вплив на поведінку та свідомість громадян шляхом проголошення їх прав і обов'язків, встановлення певних дозволів та заборон, затвердження певних правових актів [19, с. 251].

Правове регулювання охоплює різні сторони суспільного життя, а юридичної форми набувають основні й найважливіші види суспільних відносин у різних сферах людської діяльності, які потребують не просто законодавчої форми, а її змістовної правової наповненості. У цьому плані спеціальні юридичні знання про особливості та прояви права, правового регулювання й забезпечення, що досягаються правознавством, дають змогу краще розібратися в тих соціальних процесах, які зазнають юридичного впливу з боку держави та вимагають свого юридичного впорядкування з одночасним наповненням його правовим змістом [22, с. 32].

В своїх працях науковець В. В. Галунько під «адміністративно-правовим регулюванням» визначає цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадського суспільства та держави [4, с. 242].

Таким чином, гендерно-обумовлене насильство, як об'єкт адміністративно-правового регулювання – це негативний фізичний та (або) психологічний однієї особи вплив на іншу з приводу суб'єктивно-викликаних переконань нерівності соціально-рольового статусу, дискримінації статі та гендерної ролі в соціумі, що врегульовується визначеними нормами адміністративного права та забезпечується адміністративно-правовими засобами діяльності суб'єктів публічної адміністрації з метою захисту прав, свобод та законних інтересів потерпілих осіб від гендерно-обумовленого насильства, охорони соціальних відносин та викорінення гендерно-обумовленого насильства як суспільно-негативного явища.

Якщо говорити про гендерно-обумовлене насильство, як предмет адміністративної діяльності Національної поліції, то необхідно перш за все зазначити, що в сучасній правовій науці дотепер немає однозначного підходу до розуміння категорії адміністративної діяльності. Адже побудована на традиційних постулатах концепція адміністративно-правового забезпе-

чення певної царини суттєво змінюється шляхом осучаснення та застосування нових визначень, понять, категорій, притаманних іншим науковим напрямом [6]. Традиційною є позиція науковця Л.В. Коваль, за якою головне в адміністративній діяльності – це видання нормативних та індивідуальних актів [10, с. 69].

В навчальному посібнику можна знайти наступне визначення: адміністративна діяльність Національної поліції – це виконавчо-розпорядча, підзаконна, державно-владна діяльність із забезпечення адміністративно-правовими засобами публічної безпеки і порядку, попередження й припинення злочинів та інших правопорушень, надання публічних послуг фізичним і юридичним особам [13, с. 5].

За деякими винятками (зокрема щодо публічно-сервісної ознаки) представлене визначення вкрай схоже на ті, що були притаманні для цієї ж категорії, тільки застосовано до органів внутрішніх справ України. Наприклад, В. Конопльов адміністративну діяльність органів внутрішніх справ визначає як урегульовану адміністративно-правовими нормами, виконавчо-владну, розпорядницьку діяльність, яка спрямована, з одного боку, на забезпечення виконання поставлених перед органами внутрішніх справ правоохоронних завдань щодо сприяння реалізації нормативно закріплених прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, їх охорону та захист, охорону громадського порядку та громадської безпеки, боротьбу із правопорушеннями, а з іншого – на упорядкування внутрішньо-системних відносин, які виникають із питань організації самої системи органів внутрішніх справ, забезпечення необхідних умов для її функціонування [12, с. 138].

В. Авер'янов, І. Голосніченко в своїх наукових працях мають дещо схожу думку та зазначають, що виходячи з особливостей сфери внутрішніх справ, визначених відносин виконавчо-владної діяльності та теорії адміністративного права, можна визначити, що адміністративна діяльність органів внутрішніх справ – це урегульована нормами адміністративного права їхня виконавчо-владна діяльність, яка спрямована на забезпечення особистої безпеки громадян, захист їхніх прав і свобод, законних інтересів, публічної безпеки та боротьбу з правопорушеннями [5; 1, с. 7].

На підставі вищевказаного, можна зробити висновок, що гендерно-обумовлене насильство є безпосереднім предметом адміністративної діяльності Національної поліції та полягає у реалізації комплексної виконавчо-розпорядчої,

правоохоронної, організаційної адміністративної діяльності, яка спрямована на запобігання та протидію гендерно-обумовлених насильств та забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів потерпілих осіб шляхом застосування поліцейських заходів щодо попередження та припинення адміністративних правопорушень, що пов'язані з гендерно-обумовленим насильством, здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності щодо притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності, проведення контролю за дотриманням публічної безпеки та правопорядку на законних підставах та в межах компетенції.

Список використаної літератури:

1. Авер'янов В. Б. Функции и организационная структура органа государственного управления. Київ : Наук думка, 1979. С. 3–8.
2. Аніщук Н. В. Виникнення та сутність феномена гендерного насильства: історико-правовий екскурс. *Форум права*. 2008. № 1. С. 18–22.
3. Білодід І. К. Словник української мови : в 11 томах. Том 5, 1974. С. 495.
4. Галунько В. В., Олефір В. І., Пихтін М. П. та ін. Адміністративне право України : навчальний посібник : у 2-х т. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т. 1: Загальне адміністративне право. 320 с.
5. Голосніченко І. П., Кондратьєв Я. Ю. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина : підручник. Київ : Укр. Акад. внутр. справ, 1995. 177 с.
6. Гречанюк Р. В. Адміністративна діяльність: загально-концептуальні аспекти розуміння. *Адміністративне право і адміністративний процес, інформаційне право. Право і суспільство* № 4/2019.
7. Грицай І. О. Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпро, 2018. 543 с.
8. Дашковська О. Р. Жінка як суб'єкт права в аспекті гендерної рівності: монографія. Харків : Право, 2005. 224 с.
9. Киреев Г. Н. Сущность насилия. Прометей. Москва, 1990. 108 с.
10. Коваль Л. Адміністративне право України. Курс лекцій (Загальна частина). Київ : Основи, 1994. 154 с.
11. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Бібліотека голови профспілкового комітету 05.2005. 2005 р. № 5.
12. Конопльов В. Поняття, зміст та основні напрями сучасної адміністративної діяльності органів внутрішніх справ. *Вісник Націо-*

- нальній академії правових наук України. 2013. № 3 (74). С. 135–150.
13. Куліков В. А., Калюк О. М., Константінов С. Ф. та ін. Адміністративна діяльність Національної поліції : навчальний посібник для підготовки до іспиту. Київ : «Освіта України», 2016. 230 с.
 14. Мельник Т. М. Гендер як наука та навчальна дисципліна. Основи теорії гендеру : навч. посіб. / ПРООН; Київ. ін-т гендер. досліджень; редкол : В.П. Агеєва, Л.С. Кобелянська, М.М. Скорик; відп. ред. М.М. Скорик. Київ : К.І.С., 2004. 536 с.
 15. Перунова О. Гендерно обумовлене насильство: сутність та співвідношення із суміжними поняттями. *Європейський політично-правовий дискурс*. Том 7. Друге видання, 2020. (Чеська Республіка). С. 152–158.
 16. Перунова О. С. Гендерно обумовлене насильство: поняття та ознаки. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 3 т., Одеса, 15 трав. 2020 р. Т. 1. С. 216–220.
 17. Поняття та суть «гендера». Основні парадигми інтерпретації гендерних відносин. КМЦППК : офіційний веб-сайт. 2014. URL: http://cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=670
 18. Словник гендерних термінів : офіційний веб-сайт. 2020. URL: <http://a-z-gender.net/ua/%D2%91ender.html>
 19. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко та ін.; за заг. ред. О. В. Зайчука; Інститут законодавства ВР України. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 384 с.
 20. Теорія держави та права : учебник для юрид. вузів і факультетів / под ред. С. С. Алексєєва. Москва : БЕК, 1998. 453 с.
 21. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1999. Т. 2. 743 с.
 22. Ярмак Г. П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні: монографія. Одеса. юрид. літ. 2006. 366 с.

Druzenko A. V. Gender-based violence as an object of administrative and legal regulation and subject of administrative activities of the National Police

The relevance of the article lies in the fact that since 1999, every year on November 25, the world celebrates the International Day for the Elimination of Violence against Women under the auspices of the United Nations and conducts the annual global action "16 days of combating gender-based violence". Thus, modern society finally recognized that gender-based violence is a violation of human rights and, first of all, women's rights, and the world women's movement won another important victory on the way to eradicating discrimination based on sex. The purpose of the article is to determine gender-based violence as an object of administrative and legal regulation and a subject of administrative activity of the National Police, based on a complex and systemic analysis of regulatory principles, theoretical foundations of administrative law and the generalized practice of the activities of subjects of public administration. It is emphasized that gender-based violence, as an object of administrative and legal regulation, is a negative physical and (or) psychological influence of one person on another due to subjectively caused beliefs of inequality of social and role status, discrimination of gender and gender role in society, which is regulated by certain norms of administrative law and provided by administrative and legal means of activity of public administration subjects with the aim of protecting the rights, freedoms and legitimate interests of victims of gender-based violence, protecting social relations and eradicating gender-based violence as a socially negative phenomena. It was concluded that gender-based violence is a direct subject of the administrative activity of the National Police and consists in the implementation of complex executive-administrative, law-enforcement, organizational administrative activities aimed at preventing and countering gender-based violence and ensuring the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of victims persons by applying police measures to prevent and stop administrative offenses related to gender-based violence, carrying out administrative-jurisdictional activities to bring guilty persons to administrative responsibility, conducting control over compliance with public safety and law and order on legal grounds and within the scope of competence.

Key words: *administrative activities, administrative-jurisdictional activities, gender equality, gender-based violence, gender-based violence, police, preventive measures.*

Д. О. Кошиков

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри поліцейської діяльності
та публічного адміністрування
Харківського національного університету внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРИМУС ЯК МЕТОД РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ПОНЯТТЯ ТА МЕЖІ ЗМІСТУ

Зазначено, що сфера компетенції достатньо значної кількості суб'єктів владних повноважень нерозривно пов'язана з реалізацією державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки, у тому числі шляхом реалізації адміністративного примусу, який традиційно визнають одним із універсальних методів державного управління. Досліджено основні наукові підходи до розуміння адміністративного примусу. Опираючись на дослідження провідних вчених-адміністративістів, визначено перелік та розкрито зміст юридичних властивостей адміністративного примусу у розрізі його використання у якості методу реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. Наголошено на необхідності розмежування адміністративного примусу та контролю як методів реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. У результаті під адміністративним примусом як методом реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави запропоновано розуміти застосування уповноваженими державними органами виконавчої влади, в деяких випадках суддями до фізичних та юридичних осіб, які не перебувають в їх підпорядкуванні, незалежно від волі і бажання останніх заходів впливу морального, майнового, організаційного та особистісного характеру у випадках вчинення або загрози вчинення особами правопорушень у сфері економіки, або в умовах надзвичайних обставин з метою спонукання громадян до виконання загальнообов'язкових правил, норм та стандартів у окремих сферах управління економікою шляхом попередження і припинення правопорушень, покарання за їх вчинення, а також попередження та ліквідації наслідків надзвичайних обставин за допомогою спрощеного, оперативного адміністративного впровадження. В свою чергу контроль визначено у якості сукупності дій суб'єктів зі спостереження за функціонуванням об'єкту контролю з метою отримання об'єктивної та достовірної інформації про нього; надання допомоги підконтрольній структурі у поновленні законності, встановленні причин та умов, що сприяють порушенню вимог правових норм з можливістю втручання в оперативну діяльність підконтрольного об'єкту шляхом проведення перевірок (аудиту). Таке визначення є характерним також для контролю як адміністративно-правового методу реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

Ключові слова: економічна безпека, державна політика, адміністративний примус, контроль.

Поставка проблеми. Забезпечення економічної безпеки держави, підтримання фінансової дисципліни та економічного порядку, захист економічних прав та інтересів у відносинах держави та суспільства набуває особливого змісту в умовах нестабільного економічного стану України. Для виконання зазначених завдань держава реалізовує політику в особі уповноважених органів, використовуючи різноманітні засоби, особливе місце серед яких посіда-

ють правові, зокрема адміністративно-правові засоби. В свою чергу заходи адміністративного примусу становлять основу правоохоронних адміністративно-правових засобів. Назва останніх сама по собі визначає їх сутність та мету застосування, що полягає у захисті економічних прав громадян.

Не дивлячись на те, що безпосередньо формулювання «забезпечення економічної безпеки держави» у межах у функцій та/або повнова-

жень органів державної влади часто не використовується, сфера компетенції достатньо значної кількості суб'єктів владних повноважень нерозривно пов'язана з реалізацією державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки, у тому числі шляхом реалізації адміністративного примусу, який традиційно визнають одним із універсальних методів державного управління.

Стан дослідження. Питанням дослідження адміністративного примусу присвячені роботи провідних вчених-адміністративістів, а саме: В. Б. Авер'янова, Д. М. Бахраха, О. М. Бандурки, О. І. Безпалової, О. Є. Безсметного, Ю. П. Битяка, І. П. Голосніченко, Є. В. Додіна, М. І. Єропкина, Л. В. Ковалюк, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, М. П. Кучерявенко, В. К. Шкарупи та інших. В свою чергу адміністративно-правова література майже не висвітлює питання використання адміністративного примусу у якості методу реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. В рамках ширшої проблематики означеним питанням приділили увагу, наприклад, Е. Г. Смирнова, яка торкнулася теми адміністративного примусу у якості засобу забезпечення економічної безпеки [1]; В. О. Іванцов – описав особливості застосування міліцією заходів адміністративного примусу щодо боротьби з правопорушеннями економічної спрямованості [2] тощо. Отже, недостатня розробленість на теоретичному рівні, а також наявність практичних правових проблем свідчить про актуальність дослідження адміністративного примусу у якості методу реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

Мета статті полягає у визначенні поняття та окресленні змістових меж адміністративного примусу реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави у розрізі його співвідношення з іншими методами даної сфери.

Викладення основного матеріалу. Адміністративний примус є уособленням державного примусу, тобто є одним з його видів. У підручнику «Адміністративне право» за загальною редакцією Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй зазначено: «державний примус характеризується тим, що цей метод державного впливу є допоміжним, здійснюється на основі переконання та лише після застосування переконання» [3, с. 177].

У різні історичні періоди адміністративний примус як один з найпоширеніших методів дер-

жавного (публічного) управління неодноразово ставав предметом наукових досліджень, що свідчить про його беззаперечне існування як з теоретичної, так і практичної точок зору. Разом з тим законодавство понині не те, що не надає визначення даному поняттю (категорії), останнє навіть не оперує таким терміном. Така «законодавча байдужість» до напрацювань науки адміністративного права систематично приводить до проблем у нормативно-правовому регулюванні, що, як приклад, може бути простежено у підході до систематизації поліцейських заходів у Законі України «Про національну поліцію». Слушно у контексті зазначеного наголошує А. Т. Комзюк: «термін «адміністративний примус» не має, так би мовити, «офіційного статусу», його сформульовано лише на доктринальному рівні» [4, с. 46].

Натомість в адміністративній науці існують різні визначення поняття адміністративного примусу, що зокрема обумовлено специфікою сфери його дослідження (реалізації). Наприклад, Д. М. Бахраха вважав, що адміністративний примус є особливим видом державного примусу, який полягає у застосуванні суб'єктами функціональної влади передбачених нормами адміністративного права примусових заходів у зв'язку з неправомірними діями [5, с. 151].

А. Т. Комзюк робить висновок, що «адміністративний примус – це застосування відповідними суб'єктами до осіб, які не перебувають в їх підпорядкуванні, незалежно від волі і бажання останніх передбачених адміністративно-правовими нормами заходів впливу морального, майнового, особистісного та іншого характеру з метою охорони суспільних відносин, що виникають у сфері державного управління, шляхом попередження і припинення правопорушень, покарання за їх вчинення» [6, с. 45]. Відповідне визначення, з позиції вченого, може бути цілком застосовним для розуміння названого методу у розрізі державного управління загалом та його втіленням у діяльності міліції зокрема.

Серед сучасних дослідників змісту адміністративного примусу заслуговує на увагу його визначення напрацьоване В. О. Іванцовим та К. О. Чишко, які після реформування органів внутрішніх справ приділили увагу характеристиці поліцейських заходів крізь призму адміністративно-правових методів. Зокрема, авторами адміністративний примус як метод адміністративної діяльності поліції запропоновано визначити «як застосування поліцейськими до осіб, які не перебувають у їхньому

підпорядкуванні, незалежно від волі й бажання останніх передбачених адміністративно-правовими нормами поліцейських заходів та адміністративних стягнень у випадках вчинення або загрози вчинення особами правопорушень або в умовах надзвичайних обставин з метою забезпечення досягнення завдань поліції шляхом попередження і припинення правопорушень, покарання за їх вчинення, а також попередження та ліквідації наслідків надзвичайних обставин за допомогою спрощеного, оперативного адміністративного впровадження» [7, с. 171].

Важливо розуміти, що примус, «на відміну від переконання – це діяльність державних і недержавних суб'єктів, скерована на підпорядкування волі окремих осіб і соціальних груп щодо дотримання соціальних норм. Мета примусу досягається шляхом «завдання особі морального, матеріального чи фізичного обмеження, або його особистим та майновим правом» [8, с. 29].

Описані нами визначення адміністративного примусу, достатньо яскраво відображають його ключові ознаки, які відрізняють його від інших видів державного примусу (цивільно-правового, кримінально-правового та дисциплінарного). Разом з тим, операючись на дослідження провідних вчених-адміністративістів, зупинимось детальніше на аналізі юридичних властивостей адміністративного примусу у розрізі його використання у якості методу реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави, серед яких наступні.

1. Адміністративний примус використовується в державному управлінні для охорони суспільних відносин, що виникають у цій сфері державної діяльності. У якості методу реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави застосування адміністративного примусу має гарантувати захист економічних прав фізичних та юридичних осіб, а також економічних інтересів суспільства та держави в цілому.

2. Загальновизнаним у юридичній літературі є той факт, в основі реалізації адміністративного примусу лежать правові норми. Відповідно до сучасних тенденцій розвитку розуміння адміністративного примусу відповідними нормами є норми саме «публічного права» [10, с. 190]. Особливого значення дана властивість адміністративного примусу набуває саме у контексті його реалізації у якості методу реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави, яка охоплює суспільні

відносини, що регламентуються нормами фінансового, податкового, бюджетного права тощо.

3. Адміністративний примус не пов'язаний з підпорядкованістю.

4. Заходи адміністративного примусу застосовуються переважно органами виконавчої влади та їх посадовими особами. Лише в окремих випадках, як виняток, їх застосування покладається на суди (суддів) і представників окремих об'єднань громадян. Якщо вести мову про суб'єктів реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави, то ними є Антимонопольний комітет України та суди як вищі органи державної влади та переважно центральні органи виконавчої влади та їх територіальні органи, серед яких Національна поліція, Національне антикорупційне бюро України, органи Державної податкової служби України, органи Державної аудиторської служби України, органи Державної митної служби. Окремо необхідно відзначити, що більшість з названих органів (крім судів загальної юрисдикції) наділені контрольними повноваженнями.

5. Адміністративно-примусові заходи застосовуються як до фізичних так і до юридичних осіб. До останніх можуть застосовуватись, наприклад, опечатування кас, складів, архівів.

6. Заходи адміністративного примусу застосовуються незалежно від волі і бажання суб'єкта, до якого вживається примус, тобто адміністративний примус застосовується саме у примусовому порядку.

7. Специфіка підстав застосування адміністративного примусу полягає в тому, що його заходи можуть застосовуватись як при вчиненні протиправних діянь, так і при настанні надзвичайних ситуацій або лише загрози вчинення протиправних дій. На перший погляд виникнення надзвичайних обставин не можна вважати загрозою економічній безпеці. Втім це не зовсім так. Наприклад, виникнення надзвичайних ситуацій може порушити або повністю зупинити функціонування підприємств, що може потягнути за собою низку негативних факторів: зупинення експорту, відповідно надходжень валюти до України; припинення сплати податків до державного та місцевих бюджетів; руйнування супутних ланок промислового виробництва тощо.

8. Заходи адміністративного примусу можуть мати характер морального, організаційно-правового, майнового, особистісного чи іншого впливу. Зазначена властивість чітко простежується у діяльності працівників Національної поліції та податкової міліції, які уповноважені

застосувати фізичний вплив (силу), спеціальні засоби тощо. Не можна погодитись з обмеженням адміністративного примусу «тільки засобами психічного чи фізичного впливу» [10, с. 152], оскільки, наприклад, у такому заході, як огляд речей, подібний вплив взагалі відсутній.

9. Застосовується адміністративний примус з метою спонукання громадян до виконання загальнообов'язкових правил, норм та стандартів у сферах управління промисловістю, агропромисловим комплексом, використанню і охороною природних ресурсів, фінансами, зовнішньоекономічною діяльністю, попередження чи припинення протиправних дій, надзвичайних ситуацій, забезпечення економічної безпеки у разі їх виникнення та локалізація їх наслідків, притягнення правопорушників до відповідальності.

10. Процедура застосування адміністративного примусу відрізняється оперативністю, адже для попередження, припинення протиправних діянь, надзвичайних ситуацій, локалізації їх наслідків реакція відповідних органів має бути негайною [9, с. 112–113].

Викладені нами загальноновизнані ознаки адміністративного примусу у проекції його використання щодо реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави викликає деякі запитання щодо його співвідношення з методом контролю.

Справді, у методах контролю та примусу в залежності від підходу автора щодо розуміння даних понять можна простежити спільні ознаки. Так, наприклад Т. О. Коломоець пише, що «контроль являє собою застосування заходів щодо запобігання правопорушенням (з правом прямого втручання в оперативну діяльність об'єкта контролю); прийняття заходів щодо притягнення до правового відповідальності винних осіб» [11, с. 142]. У наступному розділі вчена зазначає, що «адміністративний примус застосовується задля запобігання та припинення протиправних діянь, забезпечення провадження в справах про правопорушення, притягнення винних осіб до відповідальності» тощо [11, с. 160].

По-перше, на нашу думку, необхідно виходити з того, що контроль має як внутрішнє (внутрішній контроль) та зовнішнє (зовнішній контроль) спрямування, тоді адміністративний примус лише зовнішнє (третя властивість зазначена нами вище). По-друге контроль полягає у постійному спостереженні за діяльністю об'єкта, за певних умов з можливістю втручання в оперативну діяльність останнього.

Адміністративний примус застосовується для вирішення конкретних завдань, не має системного характеру.

Якщо контроль та примус співпадають у часі та об'єкті свого застосування, наприклад, при проведенні перевірки суб'єкта господарювання, в межах якої вилучаються документи, а в результаті його здійснення є потреба у застосуванні примусових заходів впливу (припинення (призупинення) діяльності суб'єкта господарювання, накладення фінансових (штрафних) санкцій тощо) їх необхідно розрізнити наступним чином: контроль являє собою спостереження за діяльністю об'єкта, а його втручання в оперативну діяльність знаходить свій прояв у формі перевірки (аудиту), тоді як зазначені нами примусові заходи є обов'язковими до виконання та являють собою заходи адміністративного примусу. При цьому в результаті проведення контролю примус може навіть не застосовуватися якщо не має порушень, або вони є незначними. Отже, контроль у деяких випадках досягає своїх цілей шляхом реалізації заходів адміністративного примусу, тобто поняття контролю є ширшим за примус. З іншого боку адміністративний примус може застосовуватися при відсутності здійснення контролю. Наприклад, перевірка документів, що посвідчують особу працівниками Національної поліції (поліцейськими).

Висновки. Адміністративний примус посідає важливе місце серед методів реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. Проведене дослідження засвідчило про його близькість щодо методу контролю, розмежування яких може бути простежено у наступному.

На нашу думку, адміністративний примус як метод реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави необхідно визначити як застосування уповноваженими державними органами виконавчої влади, в деяких випадках суддями до фізичних та юридичних осіб, які не перебувають в їх підпорядкуванні, незалежно від волі і бажання останніх заходів впливу морального, майнового, організаційного та особистісного характеру у випадках вчинення або загрози вчинення особами правопорушень у сфері економіки, або в умовах надзвичайних обставин з метою спонукання громадян до виконання загальнообов'язкових правил, норм та стандартів у окремих сферах управління економікою шляхом попередження і припинення правопорушень, покарання за їх вчинення, а також попередження

та ліквідації наслідків надзвичайних обставин за допомогою спрощеного, оперативного адміністративного впровадження.

Тоді як контроль полягає у сукупності дій суб'єктів зі спостереження за функціонуванням об'єкту контролю з метою отримання об'єктивної та достовірної інформації про нього; надання допомоги підконтрольній структурі у поновленні законності, встановленні причин та умов, що сприяють порушенню вимог правових норм з можливістю втручання в оперативну діяльність підконтрольного об'єкту шляхом проведення перевірок (аудиту). Таке визначення є характерним також для контролю як адміністративно-правового методу реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави.

Дослідження методів реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави слугує вагомим підґрунтям для виокремлення проблем у даній галузі та, як наслідок, напрацюванні можливих шляхів їх усунення, що становить перспективний напрям подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури:

- Смирнова Е. Г. Адміністративний примус як засіб забезпечення економічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2013. № 22. Ч. II. Т. 2. С. 301–304.
- Іванцов В. О. Особливості застосування міліцією заходів адміністративного примусу щодо боротьби з правопорушеннями економічної спрямованості. *Право і безпека*. 2011. № 2 (39). С. 152–157.
- Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. 2-ге вид., перероб та допов. Харків : Право, 2013. 656 с.
- Комзюк А. Т. Адміністративний примус: деякі загальні проблеми дослідження та правового регулювання в контексті забезпечення прав людини. *Право України*. № 4. С. 46–49.
- Бахрах Д. Н. Административное право России : учебник для вузов. Москва. : Юрид. лит, 2000. 455 с.
- Комзюк А. Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. 408 с.
- Іванцов В.О., Чишко К.О. Характеристика поліцейських заходів кризь призму методів адміністративної діяльності поліції. Процес модернізації системи державного управління: конституційний, адміністративний та фінансовий аспекти : колективна монографія ; за заг. ред. А.С. Нестеренка. С. 158–173.
- Клюшніченко А. П. Міри адміністративного примусу, що застосовуються міліцією. Київ, 1977. 239 с.
- Коломоець Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України : теорія, досвід та практика реалізації : монографія ; за заг. ред. В. К. Шкарупи. Запоріжжя : Поліграф, 2004. 404 с.
- Адміністративне право України : підручник для юрид.вузів і факультетів / Ю.П. Битяк, В.В. Богуцький, В.М. Гаращук та ін.] ; за ред. Ю.П. Битяка. Харків : Право, 2000. 520 с.
- Адміністративне право України : підручник ; за заг. ред. Т. О. Коломоець. Вид. 2-ге, змін. і допов. Київ : Істина, 2012. 528 с.

Koshykov D. O. Administrative coercion as a method of implementation of state policy in the sphere of ensuring economic security of the state: concepts and content limits

It is noted that the sphere of competence of a fairly significant number of subjects of authority is inextricably linked to the implementation of state policy in the sphere of ensuring economic security, including through the implementation of administrative coercion, which is traditionally recognized as one of the universal methods of state administration. The main scientific approaches to the understanding of administrative coercion have been studied. Based on the research of leading administrative scientists, the list of legal properties of administrative coercion in terms of its use as a method of implementing state policy in the sphere of ensuring the economic security of the state is defined and revealed. The need to distinguish between administrative coercion and control as methods of implementing state policy in the sphere of ensuring the economic security of the state is emphasized. As a result, under administrative coercion as a method of implementation of state policy in the sphere of ensuring the economic security of the state, it is proposed to understand the application by authorized state bodies of executive power, in some cases by judges, to individuals and legal entities who are not under their command, regardless of the will and desire of the last measures of influence of a moral, property, organizational and personal nature in cases of committing or threatening to commit offenses by persons in the economic sphere, or in extraordinary circumstances with the aim of encouraging citizens to comply with universally binding rules, norms and standards in certain areas of economic management by preventing and stopping offences, punishment for their commission, as

well as prevention and liquidation of the consequences of extraordinary circumstances with the help of simplified, operational administrative implementation. In turn, control is defined as a set of actions of subjects to monitor the functioning of the object of control with the aim of obtaining objective and reliable information about it; providing assistance to the controlled structure in restoring legality, established reasons and conditions contributing to the violation of the requirements of legal norms with the possibility of interfering in the operational activities of the controlled object by conducting inspections (audits). This definition is also characteristic of control as an administrative and legal method of implementing state policy in the sphere of ensuring the economic security of the state.

Key words: *economic security, state policy, administrative coercion, control.*

Г. Ю. Лук'янова

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КООРДИНАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Актуальність статті полягає в тому, що наявність проблем у адміністративно-правовому забезпеченні координації діяльності суб'єктів протидії корупції вже неодноразово на практиці призводила до конфліктів між спеціалізованими антикорупційними інституціями, а також суб'єктами, покликаними координувати їхню діяльність. Суб'єкти протидії корупції не лише не завжди здійснюють скоординовану між собою діяльність, а й регулярно вступають в конфлікти між собою, які хоч і мають переважно політичний характер, втім були би неможливими за умов належного адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції. Отже, пошук шляхів вирішення проблем адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції є актуальним питанням для дослідження в сучасних умовах. В статті досліджено концептуальні основи оптимізації адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції. Встановлено, що для оптимізації адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції необхідно вирішити проблеми відсутності положень, присвячених координації діяльності Національного антикорупційного бюро України та Державного бюро розслідувань у законодавстві України, необхідності вдосконалення адміністративно-правового регулювання нормативно-правових актів Офісу Генерального прокурора та занадто широкого кола суб'єктів протидії корупції, що обумовлює виникнення конкуренції між ними. Запропоновано зміни до чинного законодавства України, спрямовані на вирішення цих проблем. Зроблено висновок, що сучасний стан адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції характеризується низкою проблем, основними серед яких є відсутність положень, присвячених координації діяльності Національного антикорупційного бюро України та Державного бюро розслідувань у законодавстві України, необхідності вдосконалення адміністративно-правового регулювання нормативно-правових актів Офісу Генерального прокурора та занадто широкого кола суб'єктів протидії корупції, що обумовлює виникнення конкуренції між ними. В ході дослідження з'ясовано, що ці проблеми можуть бути вирішені шляхом внесення змін до ряду нормативно-правових актів, таких як Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України», Закон України «Про Державне бюро розслідувань», Закон України «Про прокуратуру» та інших нормативно-правових актів.

Ключові слова: *проблема, правове регулювання, оптимізація, законодавство, координація, діяльність, суб'єкт, корупція, протидія корупції.*

Вступ. Наявність проблем у адміністративно-правовому забезпеченні координації діяльності суб'єктів протидії корупції вже неодноразово на практиці призводила до конфліктів між спеціалізованими антикорупційними інституціями, а також суб'єктами, покликаними координувати їхню діяльність. Наприклад, у серпні 2016 року мав місце конфлікт між Генеральною прокуратурою України (що на сьогодні має

назву Офіс Генерального прокурора), Службою безпеки України та Національним антикорупційним бюро України, обумовлений затриманням Службою безпеки України заступниці начальника одного з відділів Національного антикорупційного бюро України, а також проведенням Генеральною прокуратурою України обшуків в Національному антикорупційному бюро України. У відповідь, детективи Національного

антикорупційного бюро України відкрили кримінальне провадження проти співробітників Генеральної прокуратури України [1]. У подальшому даний конфлікт розвивався протягом тривалого часу та призвів до оприлюднення Генеральною прокуратурою України інформації про деяких агентів Національного антикорупційного бюро України, що зі слів директора даного органу А.С. Ситника призвело до зриву операцій Національного антикорупційного бюро України, які проводились під прикриттям [2].

Подібний конфлікт мав місце в 2017 році і між Генеральною прокуратурою України, Національним антикорупційним бюро України та Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою, обумовлений проведенням Генеральною прокуратурою України та Національним антикорупційним бюро України слідчих дій відносно керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Н.І. Холодницького [3]. Також вартий уваги конфлікт Національного антикорупційного бюро України, Офісу Генерального прокурора та Служби безпеки України щодо справи заступника голови Офісу президента О.Ю. Татарова. Дана справа розслідувалась Національним антикорупційним бюро України, а Вищий антикорупційний суд мав обрати для О.Ю. Татарова запобіжний захід. Втім, Офіс Генерального прокурора в останній момент змінив підслідність і передав кримінальне провадження до Служби безпеки України [4].

Актуальність теми дослідження. Наведені нами приклади свідчать про те, що суб'єкти протидії корупції не лише не завжди здійснюють скоординовану між собою діяльність, а й регулярно вступають в конфлікти між собою, які хоч і мають переважно політичний характер, втім були би неможливими за умов належного адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції. Отже, пошук шляхів вирішення проблем адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції є актуальним питанням для дослідження в сучасних умовах.

Основний зміст. Першою проблемою у контексті дослідження є відсутність положень, присвячених координації діяльності Національного антикорупційного бюро України та Державного бюро розслідувань в Законах України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII [5] та «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 № 794-VIII [6].

Для цього пропонуємо внесення наступних змін до чинного законодавства нашої держави:

- пропонуємо доповнити Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII [5] статтею 19-3 «Координація діяльності Національного бюро»:

«1. З метою забезпечення взаємодії Національного бюро з іншими правоохоронними органами у сфері протидії корупції, Генеральний прокурор та його заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність Національного бюро та інших правоохоронних органів у сфері протидії корупції.

2. Координація діяльності Національного бюро та інших правоохоронних органів у сфері протидії корупції здійснюється у формі координаційних нарад з керівником Національного бюро та керівниками інших правоохоронних органів у сфері протидії корупції, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії корупції.

3. Рішення координаційної наради є обов'язковим до виконання керівником Національного бюро та керівниками інших правоохоронних органів у сфері протидії корупції.

4. Порядок та форми координації діяльності Національного бюро затверджуються наказом Генерального прокурора»;

- пропонуємо доповнити розділ IV «Взаємодія Державного бюро розслідувань з іншими державними органами» Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 № 794-VIII [6] статтею 22-1 «Координація діяльності Державного бюро розслідувань»:

«1. З метою забезпечення взаємодії Державного бюро розслідувань з іншими правоохоронними органами у сфері протидії корупції, Генеральний прокурор та його заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність Державного бюро розслідувань та інших правоохоронних органів у сфері протидії корупції.

2. Координація діяльності Державного бюро розслідувань та інших правоохоронних органів у сфері протидії корупції здійснюється у формі координаційних нарад з керівником Національного бюро та керівниками інших правоохоронних органів у сфері протидії корупції, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії корупції.

3. Рішення координаційної наради є обов'язковим до виконання керівником Державного бюро розслідувань та керівниками інших правоохоронних органів у сфері протидії корупції.

4. Порядок та форми координації діяльності Державного бюро розслідувань затверджуються наказом Генерального прокурора».

На нашу думку, внесення таких змін по-перше, дозволить привести зміст Законів України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII [5] та «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 № 794-VIII [6] із змістом частини 2 статті 25 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII [7], якою, власне, визначено суб'єктів координації правоохоронних органів у сфері протидії злочинності; по-друге, визначить Генерального прокурора та підпорядкованих йому прокурорів, як суб'єктів забезпечення діяльності правоохоронних органів саме в антикорупційній сфері, адже така норма в чинному законодавстві фактично відсутня після втрати чинності Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 № 3206-VI [8].

Ще одна проблема адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції полягає у необхідності вдосконалення адміністративно-правового регулювання нормативно-правових актів Офісу Генерального прокурора (раніше – Генеральної прокуратури України).

На нашу думку, наказ Генерального прокурора України №1/1гн «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» від 16 січня 2013 року [9] має втратити чинність. Натомість, Офіс Генерального прокурора має прийняти новий наказ «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції», у якому визначити наступні положення.

Як і в чинному наказі, важливо встановити, що координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції є одним із основних пріоритетів прокуратури. Така норма може мати наступний вигляд:

«1. Координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції вважати одним із головних пріоритетів у роботі Офісу Генерального прокурора».

Як ми відзначали раніше, наразі координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції здійснюється саме на рівні Офісу Генерального прокурора, а органи прокуратури інших ланок в даному процесі на сьогодні не беруть участь. Саме тому, важливо підкреслити, що координація є пріоритетною саме для вищого органу прокуратури України.

Також важливо визначити відповідальних за здійснення координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції. У відповідності із змістом частини 2 статті 25 Закону Укра-

їни «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII [7], зробимо висновок, що Генеральний прокурор та його заступники координують діяльність правоохоронних органів у сфері протидії корупції. А тому, цим наказом Генеральний прокурор має покласти відповідальність за стан організації координаційної діяльності у сфері протидії корупції на своїх заступників. Тож, відповідна норма наказу «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції» повинна мати наступний вигляд:

«2. Відповідальність за стан організації координаційної діяльності у сфері протидії корупції покласти на заступників Генерального прокурора України згідно з розподілом службових обов'язків».

В наказі Генерального прокурора України «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції» обов'язково необхідно визначити, у яких формах має здійснюватися координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції. У відповідності до частини 2 статті 25 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII [7], основною формою координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції є проведення координаційних нарад. А тому, в наказі Генерального прокурора України «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції» необхідно визначити наступне положення:

«3. Основною формою координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції вважати проведення координаційної наради їх керівників під особистим головуванням Генерального прокурора або його заступників».

Також серед тих положень, які мають бути закріплені в наказі Генерального прокурора України «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції», важливо визначити критерії, за яких координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції буде вважатись ефективною. В пункті 10 чинного наказу Генерального прокурора України №1/1гн «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» від 16 січня 2013 року [9] до таких критеріїв віднесено «реальний вплив на покращення стану протидії злочинності та корупції», «підвищення ефективності їх профілактики», «захист прав і свобод громадян та інтересів держави від злочинних посягань, у тому числі щодо відшкодування завданих їм збитків», «рівень довіри

громадськості до органів прокуратури та правоохоронних органів». Більшість із перерахованих формулювань, на нашу думку, є доволі розмитими, адже встановлення впливу координації діяльності суб'єктів протидії корупції на покращення стану протидії злочинності та корупції є доволі проблемним. Погодимось із В.А. Дем'янчуком у тому, що законодавцю необхідно розробити чітку систему критеріїв оцінювання ефективності координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції. Дослідник у своїй праці виділяє критерії оцінювання взаємодії між суб'єктами запобігання та протидії корупції, і окремі із них, на нашу думку, можуть бути використані і для оцінювання ефективності координації діяльності суб'єктів протидії корупції. Наприклад, таким критерієм може бути кількість та результативність спільно проведених спецоперацій, які були координовані Офісом Генерального прокурора України та рівень суспільної довіри до усієї системи антикорупційних суб'єктів, встановлений, зокрема, соціологічними опитуваннями за різні періоди, у яких дається оцінка ефективності реалізації антикорупційної політики [10, с. 99]. Тому, одне із положень наказу Генерального прокурора України «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції», на нашу думку, повинне мати наступний вигляд:

«4. Вважати основними критеріями оцінки ефективності координаційної діяльності прокурорів:

1) кількість та результативність спільно проведених спецоперацій, які були координовані Офісом Генерального прокурора України;

2) відшкодування громадянам та державі збитків, завданих злочинними корупційними посяганнями;

3) рівень довіри громадськості до органів прокуратури та правоохоронних органів у сфері протидії корупції, встановлений соціологічними опитуваннями».

Очевидно, що запропоновані нами положення не мають виключний характер, і наказ Генерального прокурора України «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції» може мати значно ширший зміст, проте кожна із таких норм, на нашу думку, має фундаментальне значення для забезпечення Офісом Генерального прокурора України координації діяльності суб'єктів протидії корупції, та має бути відображена в змісті такого наказу.

Третя проблема адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції полягає у занадто широкому

колі суб'єктів протидії корупції, що обумовлює виникнення конкуренції між ними. Для вирішення цієї проблеми, окрім, власне, організаційних заходів, важливо внести зміни до чинного законодавства. У першу чергу, таких змін потребує Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 № 2229-XII [11], тому ми пропонуємо наступні зміни:

- необхідно внести зміни до частини 1 статті 2 цього нормативно-правового акту, та виключити із його змісту фразу «корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки». У такому разі зміст цієї норми буде наступним:

«До завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України»;

- необхідно внести зміни до частини 1 статті 10 цього нормативно-правового акту, та виключити із його змісту фразу «боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю», та сформулювати її зміст у наступному вигляді:

«Центральне управління Служби безпеки України відповідає за стан державної безпеки, координує і контролює діяльність інших органів Служби безпеки України. До його складу входять апарат Голови Служби безпеки України та функціональні підрозділи: контррозвідки, військової контррозвідки, контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, захисту національної державності, інформаційно-аналітичний, оперативно-технічний, оперативного документування, слідчий, зв'язку, по роботі з особовим складом, адміністративно-господарський, фінансовий, військово-медичний та інші згідно з організаційною структурою Служби безпеки України»;

- необхідно внести зміни до частини 1 статті 15 цього нормативно-правового акту, виключити із його змісту фразу «боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю», та сформулювати його зміст у наступному вигляді:

«Начальники підрозділів Центрального управління Служби безпеки України: контррозвідки, військової контррозвідки, контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, захисту національної державності, інформаційно-аналітичного, оперативно-технічного, оперативного документування, слідчого, по роботі з особовим складом, інших підрозділів, визначених Президентом

України, а також начальники регіональних органів – обласних управлінь Служби безпеки України призначаються на посади за поданням Голови Служби безпеки України та звільняються з посад Президентом України»;

- необхідно внести зміни до пункту 11 частини 1 статті 25 цього нормативно-правового акту, виключити із його змісту фразу «боротьби з корупцією та організованою злочинною діяльністю», та сформулювати його зміст наступним чином:

«11) направляти військовослужбовців Служби безпеки України для роботи на штатних посадах в інших установах, підприємствах і організаціях на час виконання конкретних завдань в інтересах контррозвідки; в окремих випадках у порядку, визначеному колегією Служби безпеки України, допускається направлення на роботу таких військовослужбовців в установи, підприємства і організації за ініціативою їх керівників».

Також необхідне внесення змін й до інших нормативно-правових актів, які врегульовують функціонування підрозділу по боротьбі з корупцією та організованою злочинною діяльністю Служби безпеки України, зокрема, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII [12], із змісту абзацу 3 частини 1 статті 5 якого необхідно виключити фразу «спеціальними підрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю», та сформулювати її зміст наступним чином:

«...Служби безпеки України – контррозвідкою, військовою контррозвідкою, захисту національної державності, оперативно-технічними спеціальними підрозділами, спеціальними підрозділами внутрішньої безпеки, оперативного документування, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів».

Звертаючись до змісту Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 № 3341-XII [13], він першочергово потребує наступних змін:

- виключення зі змісту частини 2 статті 5 пункту «в» «в) спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України»;

- виключення зі змісту абзацу 1 частини 2 статті 8 фрази «заступника Голови Служби безпеки України – керівника Головного управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України» та формулювання її у наступному змісті:

«2. Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю створюється у складі Голови Служби безпеки України, Міністра внутрішніх справ України, першого заступника Міністра внутрішніх справ України – керівника Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України, Голови Правління Національного банку України, Голови Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Голови Державного митного комітету України, начальника Головного управління державної податкової служби України. До складу Координаційного комітету можуть входити керівники інших міністерств та відомств, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю»;

- виключення зі змісту даного нормативно-правового акту статей 10 «Спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю Служби безпеки України», 11 «Компетенція спеціальних підрозділів Служби безпеки України» та 12 «Права спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю Служби безпеки України та їх співробітників».

На нашу думку, скорочення кількості суб'єктів протидії корупції за рахунок підрозділу по боротьбі з корупцією і організованою злочинною діяльністю Служби безпеки України є важливим із огляду на те, що наявність у даного органу функцій, які належать й іншим органам, причому спеціалізованим, ускладнює координацію їх діяльності. На практиці це може створювати конфлікти між суб'єктами протидії корупції, наприклад як у випадку із справою заступника голови Офісу президента О.Ю. Татарова, та її переданням Офісом Генерального прокурора до Служби безпеки України. І при цьому, як свідчить законопроект № 2090 [14], у вітчизняного законодавця наявне розуміння необхідності вирішення цієї проблеми.

Висновки. Сучасний стан адміністративно-правового забезпечення координації діяльності суб'єктів протидії корупції характеризується низкою проблем, основними серед яких є відсутність положень, присвячених координації діяльності Національного антикорупційного бюро України та Державного бюро розслідувань у законодавстві України, необхідності вдосконалення адміністративно-правового регулювання нормативно-правових актів Офісу Генерального прокурора та занадто широкого кола суб'єктів протидії корупції, що обумовлює виникнення конкуренції між ними.

В ході дослідження з'ясовано, що ці проблеми можуть бути вирішені шляхом внесення змін до ряду нормативно-правових актів, таких як Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України», Закон України «Про Державне бюро розслідувань», Закон України «Про прокуратуру» та інших нормативно-правових актів.

Список використаної літератури:

1. НАБУ проти всіх: Чому виник конфлікт між Генпрокуратурою та Антикорупційним бюро : веб-ресурс "hromadske.ua". 16 серпня, 2016. URL: <https://hromadske.ua/posts/nabu-proty-vsikh-chomu-henprokuratura-ta-antykoriuptsiine-biuro-znakhodiatsia-na-porozi-viiny>
2. Ситник: СБУ зірвала усі операції НАБУ під прикриттям : веб-ресурс «Українська правда». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/12/1/7163961/>
3. ГПУ і НАБУ проти САП: самоочищення чи боротьба за контроль? : веб-ресурс «Радіо Свобода». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29140468.html>
4. Офіс генпрокурора забрав справу Татарова у НАБУ і віддав СБУ: веб-ресурс «Українська правда». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/12/24/7278024>
5. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 47. ст. 2051.
6. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016 р. № 6. стор. 5. стаття 55.
7. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2–3. Ст. 12.
8. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 40. ст. 404.
9. Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції: Наказ Генеральної прокуратури України від 16.01.2013 № 1/1гн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001900-13#Text>
10. Дем'янчук В. А. Шляхи удосконалення рівня взаємодії між суб'єктами запобігання та протидії корупції в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1. С. 97–102.
11. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. ст. 382.
12. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. ст. 303.
13. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. ст. 358.
14. Проект Закону про внесення змін до законодавчих актів щодо початку реформування системи спеціальних органів України : Проект Закону України № 2090 від 09.09.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66743

Lukianova H. Yu. Conceptual basis of optimization of the administrative and legal provision of the coordination of anti-corruption subjects

The relevance of the article lies in the fact that the presence of problems in the administrative and legal provision of coordination of the activities of anti-corruption entities has repeatedly led to conflicts between specialized anti-corruption institutions and entities called to coordinate their activities. Anti-corruption entities not only do not always carry out coordinated activities among themselves, but also regularly enter into conflicts with each other, which, although they are mainly of a political nature, would be impossible under the condition of proper administrative and legal provision of coordination of activities of anti-corruption entities. Therefore, the search for ways to solve the problems of administrative and legal coordination of the activities of anti-corruption entities is an urgent issue for research in modern conditions. The article examines the conceptual basis for optimizing the administrative and legal support for the coordination of anti-corruption actors. It is established that in order to optimize the administrative and legal support of coordination of anti-corruption entities, it is necessary to solve the problem of lack of provisions on coordination of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the State Bureau of Investigation in Ukrainian legislation, the need to improve administrative and too wide a range of anti-corruption actors, leading to competition between them. Amendments to the current legislation of Ukraine aimed at solving these problems are proposed. It was concluded that the current state of administrative and legal support for the coordination of the activities of anti-corruption entities is characterized by a number of problems, the main ones of which are the absence of provisions dedicated to the coordination of the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the State Bureau of Investigation in the legislation of Ukraine, the need to improve administrative and legal regulation – legal acts of the General Prosecutor's Office and a too wide range of anti-corruption entities, which causes competition between them. During the research, it was found that these problems can be solved by making changes to a number of legal acts, such as the Law of Ukraine "On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine", the Law of Ukraine "On the State Bureau of Investigation", the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" and other legal acts.

Key words: *problem, legal regulation, optimization, legislation, coordination, activity, subject, corruption, anti-corruption.*

Д. А. Миколаєць

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ВИДИ ФУНКЦІЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Актуальність статті полягає в тому, що функції адміністративно-правового регулювання вказують на основні напрями правового впливу на відносини у сфері електроенергетики. Ключовим при їх науковому опрацюванні є встановлення, які функції мають правовий вплив та відмінний характер прояву у відносинах із електроенергією, а які є загальними для сфери енергетики. З'ясування класифікації функцій адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики надасть можливість краще розкрити їх зміст та специфіку прояву. Функції відтворюють динамічний характер адміністративно-правового регулювання, а тому можливо буде виявити, які норми права уже є застарілими, а які потребують узгодження, виявити прогалини, що зменшують дієвість регулювання відносин у сфері електроенергетики. Зроблено висновок, що стримуюча функція спрямована на встановлення меж правомірної діяльності, які відповідають європейським стандартам та національним програмам розвитку електроенергії, а також запобігання випадкам завдання шкоди довкіллю чи здоров'ю людей у зв'язку з веденням підприємницької діяльності у небезпечний спосіб. Останньою виділеною функцією адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики є функція заохочення. Для споживачів функція заохочення проявляється в проведенні спеціальних заходів з підвищення правової обізнаності щодо прав та обов'язків у сфері електроенергетики, яка діяльність є протиправною та очікувані наслідки. Функція заохочення для органів публічної влади стосується створення комфортних умов праці для залучення професійних працівників, а також надання соціальних гарантій та гарантій захисту, що зменшуватиме потребу в корупційній діяльності. Функції адміністративно-правового регулювання відображають його можливості впливати на відносини у сфері електроенергетики та зв'язок із технічними науками й економікою. Варто зауважити, що функції часто реалізуються сукупно, а одна норма права може одночасно виконувати декілька функцій. Тому, під час реформування законодавства в сфері електроенергетики важливо зберегти єдність функцій, хоча й деталізувати окремі аспекти їх втілення, як то контроль за енергозбереженням, підвищення рівня комунікації, сервісного обслуговування споживачів електроенергії.

Ключові слова: функція, адміністративно-правове регулювання, правовідносини, електроенергетика, електроенергія.

Актуальність теми. Функції адміністративно-правового регулювання вказують на основні напрями правового впливу на відносини у сфері електроенергетики. Ключовим при їх науковому опрацюванні є встановлення, які функції мають правовий вплив та відмінний характер прояву у відносинах із електроенергією, а які є загальними для сфери енергетики. З'ясування класифікації функцій адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики надасть можливість краще розкрити їх зміст та специфіку прояву. Функції відтворюють динамічний характер адміністративно-пра-

вового регулювання, а тому можливо буде виявити, які норми права уже є застарілими, а які потребують узгодження, виявити прогалини, що зменшують дієвість регулювання відносин у сфері електроенергетики.

Стан дослідження. Питання функцій адміністративно-правового регулювання було неодноразово проаналізовано такими вченими як: О. В. Безух, Г. В. Берлач, В. В. Богуславський, Я. Г. Воронін, М. В. Гончаренко, І. О. Грицай, А. О. Дегтяр, І. І. Дороніна, В. А. Євдокімов, В. О. Іваха, С. М. Клімова, Ю. А. Козаченко, Д. В. Колесніков, В. Б. Крикун, В. В. Лагодієнко,

Д. В. Лазаренко, Д. В. Малишко, В. В. Пахомов, О. В. Ракул, Ю. В. Пирожкова, О. І. Шкуропацький, П. О. Яковлев. Проте, види функцій та завдань адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики потребують окремого дослідження із урахуванням чинного законодавства та європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Розуміння функцій значно різниться не лише серед різних наук, але й навіть в межах адміністративного права, оскільки обумовлюється призначенням та сутністю, які з часом змінюються. Так, С. М. Клімова виділяє такі функції як: правовиконавча, правотворча, правоохоронна, функція регулювання, функція організації [1, с. 105]. Функції охорони та правовиконання більше властиві механізмам адміністративного регулювання, адже потребують суб'єктів, які й будуть втілювати таку діяльність. Щодо функції регулювання, то вона є очевидною для адміністративно-правового регулювання й власне потребує деталізації якими саме шляхами проводиться регулювання та які напрями охоплює. Можливо погодитися із виконанням організаційної функції, яка проявляється в створенні порядків та визначення чітких процедур постачання та перерозподілу електроенергії.

Дещо інший підхід використовує П. О. Яковлев, що до функцій адміністративно-правового регулювання зараховує: координацію та впорядкування, гарантування безпечності, залучення громадськості до співробітництва, політичну функцію, стабілізуючу функцію, функцію інформаційного забезпечення, стимулювання правомірної поведінки [2, с. 138]. Функція координації, залучення громадськості та стимулювання правомірної поведінки є взаємопов'язаними, особливо в сфері електроенергетики, оскільки вона належне адміністративно-правове регулювання можливо лише завдяки злагодженій діяльності органів публічної влади, суб'єктів господарювання та споживачів. Функція гарантування здійснюється завдяки встановленню чітких обов'язків та заборон для суб'єктів відносин у сфері електроенергетики, що обумовлює й інформаційне забезпечення. Водночас, спірним є включення політичної функції, оскільки адміністративно-правове регулювання застосовується саме для протидії таким чинникам. Проте, доречно визначити функцію захисту, що стосується як національної безпеки, так й ціноутворення, монополізації ринку чи порушенням правил постачання чи споживання електроенергії. Погоджуючись із

наявністю стабілізуючої функції варто наголосити на її лише частковій реалізації, оскільки ринок електроенергії до кінця не сформовано, то й адміністративне законодавство у даній сфері, так й в правоохоронній чи податковій будуть змінюватися, що не сприяє стабільності, однак вказує на покращення.

На думку Ю. А. Козаченко, для адміністративно-правового регулювання властивими є нормотворча функція (розробка норм, законів та інших актів), організаційна та правовиконавча функції, ресурсозабезпечувальна функція, цільовстановлююча функція (прогнозування та планування), контрольна й наглядова функція [3, с. 68]. Хоча усі перелічені функції реалізуються в ході адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики, не всі із них є пріоритетними й обов'язковими. До прикладу, цільовстановлююча функція є обов'язковою саме в контексті євроінтеграції та гарантування національної безпеки, коли ж нормотворча є невід'ємною від самого процесу регулювання. Щодо ресурсозабезпечувальної функції, то її доречно розподілити на фінансову, що стосується ціноутворення, оплати функціонування усіх державних структур в сфері електроенергетики та паливну, тобто таку що спрямована на забезпечення достатніх матеріальних ресурсів для виготовлення електроенергії та забезпечення її поставки й розподілу серед побутових та непобутових споживачів. Щодо правовиконавчої та організаційної функції, то вони є загальними для будь-якого регулювання й не підкреслюють особливості відносин у сфері електроенергетики.

Схожий перелік надає І. О. Грицай та до функцій адміністративно-правового регулювання зараховує прогнозування, планування, облік, контроль та нагляд [4, с. 194]. Облік, як і збір статистичних даних здійснюється поза межами адміністративно-правового регулювання, внаслідок діяльності громадських організацій чи вповноважених суб'єктів. Звісно така діяльність допомагає покращувати законодавство у сфері електроенергетики, але не може бути вектором регулювання. Зі свого боку, контроль та нагляд варто й доповнювати моніторингом, що є властивим для громадських організацій та допомагає покращувати вплив норм адміністративного права, гарантувати правомірну поведінку суб'єктів господарювання у більш м'який спосіб без залучення органів державної влади. Щодо планування та прогнозування, то дані функції є нерозривними, оскільки будь-який прогноз,

особливо якщо це стосується стратегій розвитку ринку електроенергетики, покращення екологічності вироблення електричної енергії має бути нормативно закріплений та співвідноситися із чинним законодавством.

Тож, на основі проведеного дослідження можливо дійти висновку, що адміністративно-правове регулювання відносин у сфері електроенергетики проводиться комплексно й різні види діяльності часто тісно переплітаються між собою, що впливає на розуміння та зміст функцій. Оскільки держава приймає участь у відносинах в сфері електроенергетики і як суб'єкт виготовлення і, як суб'єкт контролю, то ускладнюється розмежування імперативного та договірних методів. Таким чином, функції адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики варто розподіляти залежно від поставлених перед нормами адміністративного права цілями на такі:

- 1) функція упорядкування відносин у сфері електроенергетики;
- 2) функція збалансування інтересів суб'єктів відносин у сфері електроенергетики;
- 3) захисна функція;
- 4) контролююча функція;
- 5) стримуюча функція;
- 6) заохочувальна функція.

Однією із функцій адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики вважаємо функцію упорядкування. Електроенергетика є однією із найбільш важливих сфер, які потребують регулювання в державі, оскільки нормальне функціонування відносин у даній сфері забезпечує наступну можливість належно реалізувати права та обов'язки населенням, втілювати державні завдання й програми. Тому, усі суб'єкти відносин у сфері електроенергетики повинні чітко розуміти, які саме обов'язки на них покладені, якими правами вони володіють та способи їх реалізації. Функція упорядкування розкривається через створення чітких правил для суб'єктів права, встановлення спільних цілей та завдань. Хоча дана функція може реалізуватися й через закони, однак останні містять лише загальні вказівки, найбільш детально ж порядок визначається в підзаконних нормативно-правових актах. Наприклад, Тимчасовий порядок визначення обсягів купівлі електричної енергії на ринку електричної енергії електропостачальниками та операторами систем розподілу на перехідний період [5] чи Постанова НКРЕКП «Про встановлення «зелених» тарифів на електричну енергію, вироблену генеруючими

установками приватних домогосподарств» [6]. Важливо, що спеціалізовані порядки видаються кваліфікованими посадовими особами, що обізнані з особливостями діяльності в сфері електроенергетики, а отже закріплені норми права матимуть більшу ефективність та актуальність. Разом з тим, проблемним аспектом реалізації функції упорядкування є відсутність систематизованого адміністративного законодавства у сфері електроенергетики, що особливо необхідно враховуючи складну структуру відносин між суб'єктами. Наявність великої кількості підзаконних актів, які часто змінюються не лише за змістом, але й за назвою, також, ускладнює дотримання норм права, зменшує рівень поінформованості суб'єктів.

Можна резюмувати, що функція упорядкування відносин у сфері електроенергетики полягає у створенні ефективного та логічного механізму регламентації реалізації прав та обов'язків суб'єктів відносин у сфері електроенергетики для забезпечення їх постійної та зрозумілої діяльності, легкого виявлення правопорушень.

Наступною функцією адміністративно-правового регулювання є збалансування інтересів суб'єктів відносин у сфері електроенергетики. Варто зауважити, що такі інтереси часто можуть суперечити один одному в сучасних відносинах або ж в майбутньому. До прикладу, розвиток ринку електроенергії відповідає інтересам споживачів лише на перспективу, адже спочатку передбачається збільшення вартості за спожиту електричну енергію. Зі свого боку, суб'єкти господарювання зацікавлені в зменшенні контролю та нагляду, оскільки це збільшувати рівень свободи, однак дозволятиме й зловживати правами та порушувати встановлені законом обов'язки. Крім того, складним питанням є врегулювання питання ціноутворення, яке має покривати витрати на виготовлення та розподіл якісної електроенергії, однак не перекладати тягар оновлення технологічного процесу на кінцевих споживачів, як побутових, так й не побутових.

В даному питанні О. В. Безух пропонує орієнтуватися на соціальні цінності, якими, як захист прав споживачів, так й стимулювання економічної конкуренції, що збалансуюватиме ринкові процеси [7, с. 95]. Тобто, функція збалансування в адміністративно-правовому регулюванні розкривається через діяльність органів державної влади, яка повинна обмежувати свавілля суб'єктів господарювання, однак не створюючи при цьому перешкод для вільного розвитку підприємницької діяльності правомірним

шляхом. Складність реалізації даної функції полягає й у тому, що інтереси суб'єктів відносин у сфері електроенергетики повинні узгоджуватися із інтересами усього населення та навіть європейської спільноти. До прикладу, застосування альтернативних джерел електроенергії не повинно зашкоджувати родючості ґрунту та сфері сільського господарства.

Таким чином, функція збалансування інтересів суб'єктів відносин у сфері електроенергетики полягає у встановленні таких норм права, що відповідатимуть довготривалим суспільним цінностям, відповідатимуть критеріям справедливих правових обмежень, однак дозволятимуть виготовляти, постачати, розподіляти та споживати електричну енергію у найбільш продуктивний спосіб.

До функцій адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики зараховуємо захисну. Залежно від прав суб'єктів, захисна функція може реалізуватися у різних напрямках. Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів», що поширюється й на сферу електроенергетики, правами споживачів є «захист їх прав державою, отримання продукції та послуг належної якості, безпечність продукції, отримання достовірної й своєчасної інформації, відшкодування шкоди, а також звернення до суду» [8]. Тобто, захист може здійснюватися в адміністративному чи судовому порядку та спрямований або ж на відшкодування шкоди, або ж на усунення перешкод в реалізації прав. В контексті прав споживачів, захист стосується якості послуг з постачання електроенергії, а також безпечності її виготовлення та розподілу.

Реалізація функції захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання є дещо більш складним, оскільки повинен охоплювати, як питання недобросовісної конкуренції, так зловживання владою вповноваженими державними органами. Відповідно, функція захисту має і профілактичний характер, оскільки запобігає випадкам порушення правил участі в ринку електроенергії. Адміністративне та кримінальне законодавство передбачають й юридичну відповідальність за протиправну поведінку у сфері електроенергетики, однак усі кошти, стягнуті в ході притягнення до юридичної відповідальності надходять до державного бюджету, а тому функція захисту реалізується лише частково щодо припинення порушення.

Тож, захисна функція полягає у створенні ефективних інструментів оперативного виявлення та усунення правопорушень, швидкого

реагування на скарги та зауваження, а також стимулювання правомірної діяльності усіх суб'єктів відносин у сфері електроенергетики.

Контролююча функція адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики є однією із найбільш типових для адміністративного законодавства. Вона вимагає застосування імперативного методу та чіткого порядку здійснення. Втілення функції контролю є необхідним для гарантування безпечного виробництва та постачання електроенергії, дотримання споживачами правил використання електроенергії, а суб'єктами господарювання правил добросовісної конкуренції. Реалізація функції контролю передбачає залучення органів державної влади, що наділені спеціальними повноваженнями із притягнення до юридичної відповідальності та застосування примусу. Найперше, таким органом є Державна інспекція енергетичного контролю. Залежно від виду правопорушення може бути залучена Державна екологічна інспекція, Державна служба України з питань праці чи інші правоохоронні органи.

Ще однією функцією адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики є стримуюча функція. Найбільше вона поширюється на суб'єктів господарювання та розкривається через створення спеціальних обмежень та заборон для підприємницької діяльності. Реалізація даної функції необхідна для стимулювання виключно тих напрямів діяльності у сфері електроенергетики, що відповідають державним цілям та існуючим соціальним потребам. Крім того, наявність певних обмежень є додатковим інструментом для забезпечення безпечності, екологічності та законності діяльності.

Можна резюмувати, що стримуюча функція спрямована на встановлення меж правомірної діяльності, які відповідають європейським стандартам та національним програмам розвитку електроенергії, а також запобігання випадкам завдання шкоди довкіллю чи здоров'ю людей у зв'язку з веденням підприємницької діяльності у небезпечний спосіб.

Останньою виділеною функцією адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики є функція заохочення. Для споживачів функція заохочення проявляється в проведенні спеціальних заходів з підвищення правової обізнаності щодо прав та обов'язків у сфері електроенергетики, яка діяльність є протиправною та очікувані наслідки. Функція заохочення для органів публічної влади стосується створення комфорт-

них умов праці для залучення професійних працівників, а також надання соціальних гарантій та гарантій захисту, що зменшуватиме потребу в корупційній діяльності.

Функції адміністративно-правового регулювання відображають його можливості впливати на відносини у сфері електроенергетики та зв'язок із технічними науками й економікою. Варто зауважити, що функції часто реалізуються сукупно, а одна норма права може одночасно виконувати декілька функцій. Тому, під час реформування законодавства в сфері електроенергетики важливо зберегти єдність функцій, хоча й деталізувати окремі аспекти їх втілення, як то контроль за енергозбереженням, підвищення рівня комунікації, сервісного обслуговування споживачів електроенергії.

Список використаної літератури:

1. Клімова С. М. Адміністративно-правове регулювання управління публічними фінансами: функції, цілі та механізм. *Юридичний бюлетень*. 2018. № 6. С. 102–108.
2. Яковлев П. О. Функції адміністративно-правового регулювання державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки України. *Юридичний бюлетень*. 2019. № 11 ч. 2. С. 139–142.
3. Козаченко Ю. А. Адміністративно-правове регулювання забезпечення прав пацієнта в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 210 с.
4. Грицай І. О. Принципи, функції, форми та методи адміністративно-правового регулювання діяльності неурядових правозахисних організацій. *Право і суспільство*, 2012. № 1. С. 192–197.
5. Про затвердження Тимчасового порядку визначення обсягів купівлі електричної енергії на ринку електричної енергії електропостачальниками та операторами систем розподілу на перехідний період : Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 28.12.2018 № 2118. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 6.
6. Про встановлення «зелених» тарифів на електричну енергію, вироблену генеруючими установками приватних домогосподарств : Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 31.12.2020 № 2879. URL: <https://cutt.ly/Tz8pjXf>
7. Безух О. В. Особливості правового статусу суб'єктів відносин у сфері захисту економічної конкуренції. *Економіка і право*. 2013. № 6. С. 91–96.
8. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1991. № 30. С. 379.

Mykolaets D. A. Types of functions of administrative and legal regulation of relations in the field of electric power in the conditions of European integration of Ukraine

The relevance of the article lies in the fact that the functions of administrative and legal regulation indicate the main directions of legal influence on relations in the field of electricity. The key to their scientific processing is to establish which functions have a legal impact and a distinctive nature of manifestation in relations with electricity, and which are common to the field of energy. Clarifying the classification of the functions of administrative and legal regulation of relations in the field of electric power will provide an opportunity to better reveal their content and the specifics of their manifestation. The functions reproduce the dynamic nature of administrative and legal regulation, and therefore it will be possible to identify which legal norms are already outdated and which require coordination, to identify gaps that reduce the effectiveness of regulating relations in the field of electricity. It was concluded that the deterrent function is aimed at establishing the limits of legal activity that meet European standards and national electricity development programs, as well as preventing cases of harm to the environment or people's health in connection with conducting business activities in a dangerous manner. The last highlighted function of the administrative and legal regulation of relations in the field of electric power is the function of encouragement. For consumers, the incentive function is manifested in the implementation of special measures to increase legal awareness of rights and obligations in the field of electricity, which activities are illegal and the expected consequences. The incentive function for public authorities concerns the creation of comfortable working conditions to attract professional workers, as well as the provision of social guarantees and protection guarantees, which will reduce the need for corrupt activities. The functions of administrative and legal regulation reflect its ability to influence relations in the field of electric power and the connection with technical sciences and economics. It should be noted that the functions are often implemented collectively, and one rule of law can perform several functions at the same time. Therefore, during the reform of the legislation in the field of electric power, it is important to preserve the unity of functions, although to detail certain aspects of their implementation, such as control over energy saving, increasing the level of communication, and service of electricity consumers.

Key words: *function, administrative and legal regulation, legal relations, electric power industry, electric power.*

УДК 342.951 (477):[351.741:007]
DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.17>

Є. Ю. Нікулін

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ОСНОВНІ НАПРЯМИ АДМІНІСТРУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Для належного забезпечення інформаційної безпеки в органах Національної поліції здійснюється управління інформаційною діяльністю, яка відповідно до закону України «Про інформацію» включає: створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорону та захист інформації. Для належної правозастосовної практики та досягнення цілей адміністрування інформації в органах Національної поліції дуже важливо розуміти зміст кожної процесуальної дії. Мета статті полягає у дослідженні адміністративно-правового забезпечення кожного з наведених аспектів. В статті досліджується зміст основних напрямів управління інформаційною діяльністю, які включають створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорону та захист інформації. Комплексне дослідження цих адміністративно-процесуальних дій надало можливість сформулювати загальне уявлення про порядок забезпечення інформаційної безпеки в органах Національної поліції. Наголошено, що захист інформації передбачає собою регламентовану чинним законодавством діяльність уповноважених осіб щодо застосування правових форм та методів, спрямованих на протидію негативним впливам та посяганням на інформаційні ресурси, а також діяльність щодо відновлення у разі порушення цілісності баз даних та інформаційного простору в цілому. В Законі України «Про інформацію» під захистом інформації законодавець пропонує розуміти сукупність правових, адміністративних, організаційних, технічних та інших заходів, що забезпечують збереження, цілісність інформації та належний порядок доступу до неї, а Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» трактує захист інформації в системі як діяльність, спрямовану на запобігання несанкціонованим діям щодо інформації в системі. Зроблено висновок, що створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорона та захист інформації є основними напрямками адміністрування інформації в органах Національної поліції, оптимальне застосування яких, дає можливість забезпечити інформаційну безпеку як в самих правоохоронних органах, так і інших органах державної влади. Тому нехтування приписами стосовно правомірності цих дій може призвести до порушення цілісності відомчого інформаційного простору, порушення громадського порядку, порушення прав, свобод та законних інтересів людини, а в окремих випадках й посягання на національну безпеку.

Ключові слова: інформація, бази даних, створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорона та захист інформації.

Постановка проблеми. Для належного забезпечення інформаційної безпеки в органах Національної поліції здійснюється управління інформаційною діяльністю, яка відповідно до закону України «Про інформацію» включає: створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорону та захист інформації. Для належної правозастосовної практики та досягнення цілей адміністрування інформації в органах Національної поліції дуже важливо розуміти зміст кожної процесуальної дії.

Мета статті полягає у тому, аби дослідити адміністративно-правове забезпечення кожного з наведених аспектів.

Стан дослідження проблеми. Теоретичним підґрунтям дослідження сфери інформаційного забезпечення та інформаційної безпеки органів Національної поліції стали праці таких провідних науковців як: Б.А. Кормица, В.О. Негодченка, В.В. Сокурєнка, Т.Ю. Ткачука, В.Г. Кононовича, С.В. Стайкуци, Т.М. Тардаскіної, Т.М. Шинкарчука, Г.М. Сашука, В.А. Ліпкана, Г.М. Шорохової та ряду інших.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статей 25–27 Закону України «Про Національну поліцію», підпункту 40 пункту 4 Положення про Національну поліцію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня

2015 року № 877, підпункту 2 розділу II Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України», затвердженого наказом МВС України від 3 серпня 2017 року № 676, поліція в рамках інформаційно-аналітичної діяльності формує бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України. Інформаційними ресурсами **створення** системи «Інформаційний портал Національної поліції України» є інформація, що утворена в процесі діяльності поліції та використовується для формування: 1) тимчасових наборів даних, що створюються в процесі діяльності поліції та використовуються для наповнення та підтримки в актуальному стані баз (банків) даних, які входять до ЄІС МВС та визначені статтею 26 Закону України «Про Національну поліцію»; 2) баз даних у сфері управлінських відносин, необхідних для виконання покладених на поліцію повноважень; 3) баз даних, необхідних для забезпечення щоденної діяльності поліції, у сфері трудових відносин, фінансового забезпечення, документообігу [5].

В органах Національної поліції джерелом інформації може виступати будь-який носій даних. Але, з практичної точки зору, найчастіше джерелами інформації є матеріальні носії, достовірність яких підтверджується документами. Так, свідчення або заяви, отримані від громадян, обов'язково підтверджуються поясненням або заявою. Лише у сфері інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності частіше використовується інформація, яка стала відома під час розмов, спостережень та ін. [10, с. 213]. Отримана інформація має бути відфільтрована та систематизована з тим, щоб її можна було внести до бази даних. Сам порядок формування та використання інформаційних ресурсів системи «Інформаційний портал Національної поліції України» регулюється окремими нормативно-правовими актами із дотриманням вимог Закону України «Про захист персональних даних» та інших актів законодавства у сфері захисту персональних даних. Так, наприклад, відповідно до Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Єдиний облік» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» в ІП «ЄО» обліку підлягають відомості: 1) щодо заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події фізичних або юридичних осіб, рапорти поліцейських про самостійно виявлені

обставини, що свідчать про кримінальні правопорушення; 2) про фізичних або юридичних осіб, які звернулися до органів поліції із заявами і повідомленнями про кримінальні правопорушення та інші події, а також про підозрюваних осіб, яких затримали під час вчинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення або безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення; 3) про речі, документи та майно, що є предметами посягання, вилучення, виявлення, втрати, добровільної здачі або знаряддям чи засобом вчинення правопорушення [2]. А в Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «СЛІД» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» зазначено, що до ІП «СЛІД» вноситься інформація про об'єкти, що були вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій, відповідальними особами органів досудового розслідування поліції після проведення її оцінки на предмет наявності комплексу ідентифікаційних ознак керівником (особою, яка виконує його обов'язки) підрозділу криміналістичного забезпечення органу досудового розслідування поліції. Тобто в залежності від функціонального призначення того чи іншого напрямку роботи, формується відповідна база даних з вказівкою на те, якою інформацією вона буде наповнюватися. Зокрема, під час наповнення баз (банків) даних стосовно осіб, затриманих за підозрою у вчиненні правопорушень (адміністративне затримання, затримання згідно з дорученнями органів правопорядку, затримання осіб органами досудового розслідування, адміністративний арешт, домашній арешт), поліція уповноважена забезпечувати збирання, накопичення мультимедійної інформації (фото, відео-, звукозапис) та біометричних даних (дактилокартки, зразки ДНК) [9].

Безпосереднє формування баз даних здійснюється за допомогою програмно-технічних засобів системи «Інформаційний портал Національної поліції України», а ключовим органом, на який покладено функції зі створення інформаційних ресурсів є Департамент інформатизації Міністерства внутрішніх справ України, який здійснює свої повноваження відповідно до наказу МВС України від 31.01.2018 № 70.

Збирання інформації передбачає собою процес акумулювання даних, який виражається в активних діях уповноваженої особи. В.В. Сокурєнко стверджує, що збором інформації є найпростіші дії, де для пошуку і збирання

повідомлень, що містять потрібну інформацію, використовують різні засоби і методи, а саме: 1) опитування; 2) спостереження, дослідження; 3) експериментування (випробування); 4) анкетування; 5) консультації з фахівцями з питань, що вивчаються; 6) читання відповідної літератури; 7) перегляд відео-, телепрограм; 8) робота в бібліотеках, архівах; 9) запити до інформаційно-пошукових систем мережі Інтернет [10, с. 214].

Особливість методології Національної поліції у ході реалізації даного виду інформаційної діяльності полягає у тому, що уповноважені особи наділені правом використовувати специфічний, визначений законом перелік засобів для її збору. Це можуть бути поліцейські заходи, спостереження, оперативні заходи, слідчі дії, негласні слідчі дії, проведення експертиз та отримання висновків спеціалістів. До того ж, ведеться постійний облік інформації, пов'язаної з діяльністю самої Національної поліції.

Одержання інформації є багатовекторним видом інформаційної діяльності, зокрема це можуть бути як активні, так і пасивні дії уповноважених осіб органів Національної поліції. На законодавчому рівні закріплено, що ніхто не може обмежувати права особи у виборі форм і джерел одержання інформації, за винятком випадків, передбачених законом. Тобто має бути дотриманий принцип правомірності одержання інформації, який закріплений в Законі України «Про інформацію».

Працівники органів Національної поліції наділені досить широкою компетенцією у сфері одержання інформації, зокрема за ними закріплене право на організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Процесуальними документами щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які дають можливість одержати інформацію, необхідну для виконання завдань органів Національної поліції є постанови, клопотання, доручення, протоколи уповноваженого співробітника (працівника) оперативного підрозділу, слідчого, прокурора, а також ухвали слідчого судді.

Основними видами негласних слідчих (розшукових) дій, які застосовуються уповноваженими особами органів Національної поліції є: 1) аудіо-, відеоконтроль особи; 2) огляд і виїмка кореспонденції; 3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача; 5) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження;

6) спостереження за особою в публічно доступних місцях тощо [3].

Досить поширеною формою одержання інформації є запити. Запит на інформацію – це прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що знаходиться у його володінні [1]. Працівник органу Національної поліції має право звернутися до розпорядника інформації із запитом на інформацію незалежно від того, стосується ця інформація його особисто чи ні, без пояснення причини подання запиту. Запит може формуватися у різних формах – усній, письмовій чи іншій формі (поштою, факсом, телефоном, електронною поштою) на вибір запитувача. Він також може бути індивідуальним або колективним.

Розпорядник інформації має право відмовити в задоволенні запиту лише в таких випадках: 1) розпорядник інформації не володіє і не зобов'язаний відповідно до його компетенції, передбаченої законодавством, володіти інформацією, щодо якої зроблено запит; 2) інформація, що запитується, належить до категорії інформації з обмеженим доступом відповідно до частини другої статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації»; 3) особа, яка подала запит на інформацію, не оплатила передбачені статтею 21 Закону України «Про доступ до публічної інформації» фактичні витрати, пов'язані з копіюванням або друком; 4) не дотримано вимог до запиту на інформацію, передбачених частиною п'ятою статті 19 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [1].

Зберігання інформації є досить відповідальним напрямком інформаційної діяльності в органах Національної поліції. Її зміст полягає у тому, щоб забезпечити цілісність та відповідний режим доступу до інформації. Для зберігання великих масивів інформації їх заносять в бази даних або на інші засоби. Органи інформаційно-аналітичного забезпечення Національної поліції України проводять систематизацію інформації за різноманітними критеріями: починаючи від виду події та особи, яка отримала дані, закінчуючи виконавцями управлінських рішень [10, с. 215].

В системі Міністерства внутрішніх справ України зберігання інформації здійснюється в постійно діючій центральній підсистемі єдиної інформаційної системи МВС, а саме: 1) в центральному сховищі даних – програмно-технічний комплекс, який складається із серверів баз даних та програмного забезпечення, призначених для безперервної обробки та зберігання інформації, ведення та зберігання системних

журналів аудиту роботи користувачів єдиної інформаційної системи МВС, системних журналів реєстрації роботи програмних засобів і журналів аудиту засобів безпеки; 2) в центральному сервері обробки даних – програмно-технічний комплекс, який складається з основного та резервних серверів, баз даних, програмного забезпечення, призначених для безперервного виконання операцій з інформаційного обміну між центральним сховищем даних та суб'єктами і користувачами єдиної інформаційної системи МВС, записування та зберігання системних журналів аудиту приймання-передачі інформації; 3) в серверах додатках – програмно-технічні комплекси, які складаються із серверів та програмного забезпечення, призначених для безперервного функціонування програмних засобів обробки інформації в інтерактивному режимі реального часу, архівування та синхронізації інформації, записування та зберігання системних журналів аудиту приймання-передачі інформації, реєстрації роботи програмних засобів і журналів аудиту засобів безпеки [4].

Строки зберігання інформації, порядок видалення та знищення інформації в єдиній інформаційній системі МВС визначаються положеннями про відповідні функціональні підсистеми єдиної інформаційної системи МВС з урахуванням вимог законодавства.

Правомірність **використання** інформації прямо впливає на забезпеченість інформаційної безпеки в органах Національної поліції. При цьому важливо пам'ятати, що використовувати інформацію з відомчих баз даних можуть тільки уповноважені на те особи з метою виконання поставлених перед ними завдань. В установленому законом порядку таким особам надано ще право наповнювати та підтримувати в актуальному стані ввірені інформаційні ресурси.

За своїм змістом використання інформації має чітко відповідати не тільки загальним принципам діяльності поліції, а й принципам інформаційно-аналітичного забезпечення управління в органах Національної поліції, до яких, зокрема, можна віднести: принцип нормативно-правової визначеності; принцип фактичності даних; принцип функціонального призначення даних; принцип доцільності впровадження та експлуатації даних; принцип нарощення та розвитку інформаційного забезпечення.

Відповідно до статті 27 (Використання інформаційних ресурсів) Закону України «Про Національну поліцію», поліція має безпосередній оперативний доступ до інформації та інформаційних ресурсів інших органів державної влади

за обов'язковим дотриманням Закону України «Про захист персональних даних». Відповідно до Порядку організації доступу до інформаційних ресурсів під час інформаційної взаємодії між Міністерством внутрішніх справ України, Державною міграційною службою України та Державною прикордонною службою України, затвердженого наказом МВС України від 26.09.2013 р. № 920, інформаційна взаємодія між МВС України, ДМС України та Держприкордонслужбою України щодо надання доступу до відповідних інформаційних ресурсів здійснюється шляхом направлення від одного органу іншому запитів (відповідей) або шляхом реєстрації уповноважених посадових осіб МВС України, ДМС України, Держприкордонслужби України користувачами наявних інформаційних систем. Реєстрація користувачів здійснюється відповідно до листів-заявок із зазначенням інформаційного ресурсу, до якого надається доступ, мети використання інформації, посади, прізвища, імені та по батькові уповноваженої посадової особи. Авторизація та контроль за доступом користувачів забезпечується засобами, наявними в інформаційних системах. Сам перелік відомостей, форми та електронні формати запитів щодо доступу користувача до інформаційних ресурсів затверджуються володільцем відповідного інформаційного ресурсу. При обміні інформацією сторони відповідно до законодавства впроваджують організаційно-технічні заходи, що забезпечують захист інформації, яка передається [6].

Інформація про доступ до бази (банку) даних повинна фіксуватися та зберігатися в автоматизованій системі обробки даних, включно з інформацією про поліцейського, який отримав доступ, та про обсяг даних, доступ до яких було отримано. У свою чергу, кожна дія поліцейського щодо отримання інформації з інформаційних ресурсів, передбачених статтями 26, 27 Закону України «Про Національну поліцію», фіксується у спеціальному електронному архіві, ведення якого покладається на службу інформаційних технологій Міністерства внутрішніх справ України. Таким чином, в електронному архіві фіксуються прізвище, ім'я, по батькові та номер спеціального жетона поліцейського, вид отриманої інформації, реєстр, з якого отримувалася інформація, час отримання інформації та інші дані, необхідні для ідентифікації поліцейського, який отримував інформацію з реєстрів [9].

У разі порушення норм чинного законодавства відповідно до статті 28 (Відповідальність за протиправне використання інформаційних ресурсів) Закону України «Про Національну

поліцію», поліцейські несуть персональну дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність за вчинені ними діяння, що призвели до порушень прав і свобод людини, пов'язаних з обробкою інформації. Тому Міністерство внутрішніх справ України у межах компетенції здійснює контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів під час формування та користування поліцейськими інформаційними базами (банками) даних у порядку, визначеному у статтях 26, 27 Закону України «Про Національну поліцію» [9].

Поширення інформації є досить спірним видом інформаційної діяльності. Для того, щоб належним чином його реалізувати необхідно дотримуватися цілого ряду вимог, встановлених Конституцією та законами України «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про телекомунікації» та ряд інших. Так, не допускається поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини. До конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження.

Якщо говорити про бази даних органів Національної поліції, то в інформаційних ресурсах системи «Інформаційний портал Національної поліції України» обробляється інформація, яка належить до державних інформаційних ресурсів. Така інформація не підлягає поширенню та передачі іншим особам, крім випадків, передбачених законодавством [5]. В окремих випадках суд також може накласти заборону на поширення інформації. А от інформація з обмеженим доступом, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення, може бути поширена [8].

Що стосується захисту та охорони інформаційних ресурсів, то ці види інформаційної діяльності є схожими але не тотожними. Так, під категорією «охороняти» пропонують розуміти: по-перше, дії спрямовані оберігання від небезпеки кого-небудь або що-небудь, убезпечення від загрози нападу, замаху і т. ін.; по-друге, цей термін може означати стояти на варті біля кого-, чого-небудь, стерегти; по-третє, забезпечення збереження від руйнування, знищення, завдання шкоди і т. ін. Звідси можемо зробити висновок,

що **охорона** інформації передбачає собою здійснення ряду організаційно-правових та технічних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов щодо забезпечення збереження інформаційних ресурсів, а також їх захисту у разі протиправного посягання чи використання.

Захист інформації передбачає собою регламентовану чинним законодавством діяльність уповноважених осіб щодо застосування правових форм та методів, спрямованих на протидію негативним впливам та посяганням на інформаційні ресурси, а також діяльність щодо відновлення у разі порушення цілісності баз даних та інформаційного простору в цілому. В Законі України «Про інформацію» під захистом інформації законодавець пропонує розуміти сукупність правових, адміністративних, організаційних, технічних та інших заходів, що забезпечують збереження, цілісність інформації та належний порядок доступу до неї [8], а Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» трактує захист інформації в системі як діяльність, спрямовану на запобігання несанкціонованим діям щодо інформації в системі [7].

Висновки. Таким чином, створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорона та захист інформації є основними напрямками адміністрування інформації в органах Національної поліції, оптимальне застосування яких, дає можливість забезпечити інформаційну безпеку як в самих правоохоронних органах, так і інших органах державної влади. Тому нехтування приписами стосовно правомірності цих дій може призвести до порушення цілісності відомчого інформаційного простору, порушення громадського порядку, порушення прав, свобод та законних інтересів людини, а в окремих випадках й посягання на національну безпеку.

Список використаної літератури:

1. Про доступ до публічної інформації: закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI, ред. від 01.12.2019. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
2. Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Єдиний облік» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: наказ МВС України від 14.06.2019 № 508. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0739-19>.

3. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: спільний наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Адміністрації Державної прикордонної служби, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.
4. Про затвердження Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ та переліку її пріоритетних інформаційних ресурсів: постанова Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2018 р. № 1024. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2018-%D0%BF>.
5. Про затвердження Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України»: наказ МВС України від 03.08.2017 № 676. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17>.
6. Про затвердження Порядку організації доступу до інформаційних ресурсів під час інформаційної взаємодії між Міністерством внутрішніх справ України, Державною міграційною службою України та Державною прикордонною службою України: наказ МВС України від 26.09.2013 р. № 920. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1771-13>.
7. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: закон України від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР, ред. від 19.04.2014. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80>.
8. Про інформацію: закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII, ред. від 21.12.2019. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
9. Про Національну поліцію: закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII, ред. від 22.04.2020. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
10. Управління органами Національної поліції України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В.В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Стильна типографія, 2017. 580 с.

Nikulin Ye. Yu. Main directions of information administration in National Police bodies

In order to properly ensure information security, the National Police bodies manage information activities, which, in accordance with the Law of Ukraine "On Information", includes: creation, collection, receipt, storage, use, distribution, protection and protection of information. For proper law enforcement practice and the achievement of information administration goals in the National Police, it is very important to understand the content of each procedural action. The purpose of the article is to study the administrative and legal provision of each of the above aspects. The article examines the content of the main areas of management of information activities, which include the creation, collection, receipt, storage, use, distribution, protection and protection of information. A comprehensive study of these administrative and procedural actions provided an opportunity to formulate a general idea of the procedure for ensuring information security in the National Police. It is emphasized that the protection of information involves the activities of authorized persons regulated by the current legislation regarding the application of legal forms and methods aimed at countering negative effects and encroachments on information resources, as well as activities related to restoration in case of violation of the integrity of databases and the information space as a whole. In the Law of Ukraine "On Information", the legislator proposes to understand information protection as a set of legal, administrative, organizational, technical and other measures that ensure the preservation, integrity of information and proper access to it, and the Law of Ukraine "On Protection of Information in Information and Telecommunication Systems" interprets the protection of information in the system as an activity aimed at preventing unauthorized actions regarding information in the system. It was concluded that the creation, collection, receipt, storage, use, distribution, protection and protection of information are the main areas of information administration in the National Police bodies, the optimal application of which makes it possible to ensure information security both in the law enforcement bodies themselves and in other state bodies authorities. Therefore, neglecting the prescriptions regarding the legality of these actions can lead to a violation of the integrity of the departmental information space, a violation of public order, a violation of human rights, freedoms, and legitimate interests, and in some cases, an encroachment on national security.

Key words: *information, databases, creation, collection, receipt, storage, use, distribution, protection and protection of information.*

УДК 342.751:351

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.18>**К. В. Оксютенко**

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ЗМІСТ ІНСТРУМЕНТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Актуальність статті полягає в тому, що інструменти публічного адміністрування займають провідне місце в системі динаміки адміністративного права усіх сферах суспільного життя. Не є виключенням із цього правила й суспільні відносини у сфері публічного адміністрування цифрового суспільства в Україні. В якій застосовуються як загальноновизнані, так і специфічні способи адміністративно-правового впливу на об'єкти адміністративно-правових відносин сфери цифрового суспільства. Однак, інструменти публічного адміністрування цифрового середовища є не досконалими, можна сказати молодими, серед інших класичних форм і методів публічного управління та потребують подальшого теоретичного розвитку та законодавчого вдосконалення. У статті наголошено, що публічне адміністрування цифрового суспільства в Україні полягає в адміністративній діяльності суб'єктів публічної адміністрації щодо створення умов (а в окремих випадках і безпосередньо реалізації) для створення, розповсюдження, зберігання, використання, узагальнення та захисту цифрової інформації, як провідного надбання української нації та міжнародної спільноти, як невід'ємного чинника правової демократичної соціальної держави з ринковою економікою в якій будується розвинуте громадянське суспільство. Інструмент публічного адміністрування – це зовнішній вираз однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій загальних і спеціальних суб'єктів публічної адміністрації, реалізований у межах відповідності визначеної законом компетенції з метою модернізації публічних послуг, розвитку взаємодії публічної влади, громадян і бізнесу на основі домінування цифрового суспільства, зокрема утвердження електронного врядування в усіх сферах суспільного життя. Зроблено висновок, що до змісту інструментів публічного адміністрування у сфері слід віднести: видання нормативно-правових актів; видання індивідуальних актів; здійснення планування (прогнозування) стану і розвитку інформаційного суспільства, електронного урядування та сфери інформатизації; проведення цифрових експертиз; здійснення утвердження ведення утвердження та ведення електронних інформаційних ресурсів та ін.; використання засобів переконання для розвитку електронної демократії; забезпечення надання адміністративних послуг та інших цифрових послуг; здійснення моніторингу у сфері інформатизації.

Ключові слова: видання індивідуальних актів, видання нормативно-правових актів, електронне врядування, зміст, інструмент публічного адміністрування, моніторинг, планування, цифрове суспільство, цифрові послуги.

Постановка проблеми. Інструменти публічного адміністрування займають провідне місце в системі динаміки адміністративного права усіх сферах суспільного життя. Не є виключенням із цього правила й суспільні відносини у сфері публічного адміністрування цифрового суспільства в Україні. В якій застосовуються як загальноновизнані, так і специфічні способи адміністративно-правового впливу на об'єкти адміністративно-правових відносин сфери цифрового суспільства.

Однак, інструменти публічного адміністрування цифрового середовища є не доскона-

лими, можна сказати молодими, серед інших класичних форм і методів публічного управління та потребують подальшого теоретичного розвитку та законодавчого вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню публічного адміністрування цифрового суспільства в Україні присвячені праці таких вчених-правників як: А. Стріжкової, В. Галуцька, В. Куйбіди, В. Наместнікової, В. Степанова, І. Дороніна, І. Струтинської, І. Янкової, М. Гордиського, М. Міхровської, Н. Левицької, О. Карпенко, О. Качного, О. Скибуна, П. Діхтієвського, П. Клімушина, Є. Додіної, А. Єлістратова,

В. Колпакова, Т. Комзюка, Ю. Ковальова та ін. Проте безпосередньо аналізовану нами проблематика не входили в предмет їхніх досліджень.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі цінностей природного права, теорії адміністративного права, чинного законодавства сформулювати розкрити зміст інструментів публічного адміністрування цифрового суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Інформаційне цифрове суспільство – це якісно новий етап розвитку людства, в якому будь-яка людина за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій може отримувати, переробляти, розповсюджувати інформацію, а держава забезпечує високий рівень інформатизації всіх галузей. Основні складові інформаційного суспільства – це людина, інформація, інформаційні ресурси та інформаційно-комунікаційні технології. Основні ознаки інформаційного суспільства – це вільний доступ будь-якої людини до будь-якої інформації, високий рівень розвитку інформаційно комунікаційних технологій та наявність розвиненої інформаційної інфраструктури суспільства. Вперше план стратегічного розвитку інформаційного суспільства на міжнародному рівні був закладений на Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства (Женева, 2003 р.) [2].

В інших наукових працях ми довели, що: Публічне адміністрування цифрового суспільства в Україні полягає в адміністративній діяльності суб'єктів публічної адміністрації щодо створення умов (а в окремих випадках і безпосередньо реалізації) для створення, розповсюдження, зберігання, використання, узагальнення та захисту цифрової інформації, як провідного надбання української нації та міжнародної спільноти, як невід'ємного чинника правової демократичної соціальної держави з ринковою економікою в якій будується розвинуте громадянське суспільство. Інструмент публічного адміністрування – це зовнішній вираз однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій загальних і спеціальних суб'єктів публічної адміністрації, реалізований у межах відповідності визначеної законом компетенції з метою модернізації публічних послуг, розвитку взаємодії публічної влади, громадян і бізнесу на основі домінування цифрового суспільства, зокрема утвердження електронного врядування в усіх сферах суспільного життя.

Звертаючись до теорії адміністративного права необхідно відзначити, що в юридичній літературі існують два основних підходи до

розкриття видів інструментів публічного адміністрування. Перший – вузький, який відстоюють професори Р. Мельник, С. Мосьондз та ін., до їх складу відносячи інструменти, використання яких суб'єктами владних повноважень може бути прямо оскаржено в системі адміністративних судів згідно із КАСУ. А саме: видання нормативно-правових актів; видання індивідуальних актів; укладення адміністративних договорів; використання актів-планів; використання актів-дій. Другий – широкий, прихильниками якого є професори В. Галуцько, О. Правоторова та ін., які до складу інструментів публічного адміністрування відносять широке коло елементарних і комплексних заходів (способів) адміністративної діяльності публічної адміністрації. На їх погляд, суб'єкти публічної адміністрації в процесі надання адміністративних послуг і здійснення виконавчої і розпорядчої діяльності з метою забезпечення публічного інтересу відповідно до своєї компетенції можуть застосовувати такий арсенал інструментів публічного адміністрування: 1. Форми публічного адміністрування: видання нормативно-правових актів; видання індивідуальних адміністративних актів; укладення адміністративних договорів; учинення інших юридично значущих дій; здійснення матеріально-технічних операцій. План як інструмент публічного адміністрування; Фактична дія як інструмент публічного адміністрування; Методи публічного адміністрування: методи заохочення; методи переконання; методи адміністративного примусу: а) адміністративно-запобіжні заходи; б) заходи адміністративного припинення; в) адміністративні стягнення. Адміністративно-правові режими. Контроль (нагляд) та електронне врядування [2].

З урахуванням переваг технологій електронних послуг основними заходами із забезпечення розвитку електронного урядування в Україні: запровадження електронних послуг, у тому числі адміністративних, в усіх сферах суспільного життя, а також надання інтегрованих електронних послуг за життєво важливими та бізнес-ситуаціями; реалізація принципу єдиного вікна ("one-stop-shop") шляхом забезпечення розвитку та функціонування Єдиного державного порталу адміністративних послуг як єдиної точки доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг; розвиток електронних публічних закупівель, електронних договорів і рахунків, електронних аукціонів; стимулювання використання електронних послуг фізичними та юридичними особами [3; 4].

Виходячи з таких вихідних положень слід погодитися із теоретиками адміністративного права, які вважають, що інститут інструментів публічного адміністрування не є сталою конструкцією. Спеціальними законами та підзаконними нормативними актами можуть бути визначені й інші види інструментів публічного адміністрування. У процесі розвитку публічного адміністрування можуть виникати нові й скасовуватися застарілі інструменти публічного адміністрування [2]. Природньо що певні особливості має й специфіка змісту інструментів публічного адміністрування цифрового суспільства в Україні.

Для їх розкриття, звернемося до положень компетенцій Державного агентства з питань електронного урядування України (далі Агентства), як прикладу провідного суб'єкта публічної адміністрації, який безпосередньо здійснює публічне адміністрування в аналізованій нами сфері. Агентство відповідно до покладених на нього завдань: видає нормативно-правові та неперсоніфіковані акти, які є обов'язковими до виконання визначеним колом осіб; організовує проведення прогнозно-аналітичних досліджень стану розвитку інформаційного суспільства, електронного урядування та сфери інформатизації; проводить цифрову експертизу та готує відповідні висновки до проектів нормативно-правових актів з питань інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства, електронної демократії, надання адміністративних послуг або цифрового розвитку; здійснює моніторинг у сфері інформатизації; погоджує галузеві, регіональні програми та проекти інформатизації, програми та проекти інформатизації органів місцевого самоврядування, здійснює їх координацію і вносить подання Кабінетові Міністрів України щодо зупинення виконання таких програм та проектів; здійснює реєстрацію державних електронних реєстрів, кадастрів, державних та інших обов'язкових класифікаторів у Національному реєстрі електронних інформаційних ресурсів; забезпечує розвиток Єдиного веб-порталу Кабінету Міністрів України з можливістю інтеграції інформаційних ресурсів центральних та місцевих органів виконавчої влади, що розміщені в Інтернеті; координує діяльність органів виконавчої влади, пов'язану із створенням та інтеграцією електронних інформаційних систем і ресурсів в Єдиний веб-портал органів виконавчої влади та наданням інформаційних та інших послуг [4].

Крім того прикладом комплексного інструмента публічного адміністрування цифрового суспільства в Україні є дуже зручний і надійний електронний урядовий сервіс «ДІЯ». Він є провідним засобом підвищення ефективності публічного адміністрування як на центральному, так і на місцевому рівнях; орієнтований на приватних фізичних і юридичних осіб, а також на покращення внутрішні організаційної діяльності органів установ підприємств державної і комунальної форми власності; є вагомим чинником протидії корупції; є провідним чинником інтеграції вітчизняного суспільства до цінностей і стандартів Європейського союзу та НАТО; у більшості випадків публічні цифрові послуги надаються безкоштовно або за незначну плату; став провідним чинником отримання знань як для школярів, студентів, чиновників, так і значної кількості пересічних громадян [5].

Висновки. Виходячи із таких теоретичних, законодавчих положень і власного досвіду ми вважаємо, що до змісту інструментів публічного адміністрування у сфері слід віднести: видання нормативно-правових актів; видання індивідуальних актів; здійснення планування (прогнозування) стану і розвитку інформаційного суспільства, електронного урядування та сфери інформатизації; проведення цифрових експертиз; здійснення утвердження ведення утвердження та ведення електронних інформаційних ресурсів та ін.; використання засобів переконання для розвитку електронної демократії; забезпечення надання адміністративних послуг та інших цифрових послуг; здійснення моніторингу у сфері інформатизації. В цілому слід підкреслити що основним комплексним інструментом публічного адміністрування є електронне урядування, зокрема виділено, що найбільш вдалим способом його реалізації є електронний урядовий сервіс «ДІЯ».

Список використаної літератури:

1. Петрухно Ю. Інформаційне суспільство: поняття, основні складові, характеристика. *Вісник ОНУ*. 2014. Випуск 19. С. 127–132.
2. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання третє. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 584 с.
3. Концепція розвитку електронного урядування в Україні. Схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. *Верховна Рада України*. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p#Text>

4. Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 492. *Верховна Рада України*. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/492-2014-п#Text>
5. Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137. *Верховна Рада України*. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-п#Text>
6. Європа та Глобальне інформаційне суспільство : Рекомендації Європейській раді. Брюссель, 26 травня 1994 р. (Europe and the Global Information Society. Recommendations to European Council. Brussels, 26 May 1994). *Європа на шляху до інформаційного суспільства* : Матеріали Європейської Комісії 1994–1995 рр. Київ, Державний комітет зв'язку та інформатизації України. Вид. «Зв'язок», 2000.
6. James R. Beniger. The Control Revolution: Technological and Economic Origins of the Information Society. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1968.

Oksiutenko K. V. Contents of public administration tools digital society in Ukraine

The relevance of the article lies in the fact that the tools of public administration occupy a leading place in the system of dynamics of administrative law in all spheres of public life. Public relations in the field of public administration of the digital society in Ukraine are no exception to this rule. In which both generally recognized and specific methods of administrative-legal influence on objects of administrative-legal relations in the field of digital society are used. However, the tools of public administration of the digital environment are not perfect, one might say young, among other classical forms and methods of public administration and need further theoretical development and legislative improvement. The article emphasizes that the public administration of the digital society in Ukraine consists in the administrative activity of the subjects of the public administration regarding the creation of conditions (and in some cases, the direct implementation) for the creation, distribution, storage, use, generalization and protection of digital information as a leading asset of the Ukrainian nation and the international community, as an integral factor of a legal democratic social state with a market economy in which a developed civil society is being built. A tool of public administration is an external expression of groups of administrative actions of general and special subjects of public administration that are uniform in their nature and legal nature, implemented within the limits of competence defined by law with the aim of modernizing public services, developing interaction between public authorities, citizens and business on the basis of dominance digital society, in particular the adoption of electronic governance in all spheres of public life. It was concluded that the content of public administration tools in the field should include: issuance of normative legal acts; issuance of individual acts; implementation of planning (forecasting) of the state and development of the information society, e-government and the field of informatization; conducting digital examinations; implementation of approval, maintenance of approval and maintenance of electronic information resources, etc.; use of means of persuasion for the development of e-democracy; provision of administrative services and other digital services; implementation of monitoring in the field of informatization.

Key words: *content, digital services, digital society, e-government, issuance of individual acts; issuance of regulations, monitoring, planning, public administration tool.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.19>**С. Є. Петров**

кандидат юридичних наук,

докторант

Науково-дослідного інституту публічного права

ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГОЛОВНОГО СЕРВІСНОГО ЦЕНТРУ МВС: ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є визначити методологічну основу дослідження адміністративно-правового статусу Головного сервісного центру Міністерства внутрішніх справ України в умовах оновлення доктрини публічного адміністрування на новітній концепції «розумного управління», орієнтованого на надання публічно-сервісних послуг в їх широкому розумінні в контексті сучасних людиноцентричних підходів. У статті висвітлено актуальні питання дослідження адміністративно-правового статусу Головного сервісного центру Міністерства внутрішніх справ України на основі сучасних методологічних підходів пізнання явищ правової дійсності. Обґрунтовано, що в основі такого дослідження мають бути застосовані методи наукового пізнання, зокрема, діалектики, функціональний, порівняльно-правовий, структурного аналізу, прогностичний, застосування яких повинне визначатися метою дослідження в межах визначеного методологічного підходу. Основоположні принципи мають визначати адміністративно-правовий статус Головного сервісного центру Міністерства внутрішніх справ України як державного органу, уповноваженого на проведення державної політики у сфері надання сервісних послуг, зумовлених необхідністю забезпечення правохорони в широкому її розумінні щодо кола «специфічних» питань – забезпечення безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів. Тому, вважаємо, що досліджуючи специфіку адміністративно-правового статусу Головного сервісного центру Міністерства внутрішніх справ України варто враховувати: 1) загальну концепцію оновленого публічного адміністрування та його завдання, функції, принципи та методи; 2) функції держави та державних органів в певній сфері суспільних відносин, які не повинні зводитися виключно до «сервісного» змісту через призму необхідності виконання функцій держави: охорони та захисту прав, свобод та інтересів осіб, забезпечення законності та правопорядку, що потребує досліджень двох складових: а) суто управлінської діяльності Головного сервісного центру Міністерства внутрішніх справ України; б) його публічно-сервісну функцію забезпечення надання сервісних послуг у відповідно до сучасних цивілізаційних запитів: сервісності, прозорості, доступності, професійності, швидкості, інформаційності.

Ключові слова: публічні послуги, сервісні послуги, адміністративно-правовий статус, орган державної влади, управління, дозвільна система, компетенція, повноваження, суб'єкт владних повноважень.

Постановка проблеми. Дослідження, позбавлене мети та проведене без визначених методів, оцінки методів пізнання явищ правової дійсності, та їх правильного застосування приречене бути не об'єктивним, не повним, таким, що не враховує багатогранних чинників, які є визначальними для пізнання сутності та форми таких явищ, а, відповідно, і отримані в результаті такого дослідження висновки. Неможливо надати всебічну, повну, обґрунтовану характеристику адміністративно-правового статусу Головного сервісного центру МВС

без визначення його місця в структурі органів державної влади, суб'єктів адміністративного права, елементів його адміністративно-правового статусу в їх взаємозв'язку та взаємодії. До того ж, навіть у такому випадку дослідження має ґрунтуватися на методологічних підходах, тобто. Визначенні провідної ідеї, яка має бути покладена в основу функціонування такого органу, завдань та функцій в умовах реформування системи публічного адміністрування на новій концептуальній основі. Тому визначення цих методологічних завдань є необхідним для

належної правової характеристики адміністративно-правового статусу Головного сервісного центру МВС.

Стан дослідження. Питання методології дослідження адміністративно-правового статусу Головного сервісного центру МВС не було предметом наукового дослідження. Це зумовлене тим, що і дослідження його є окремим предметом наукових досліджень, які до цього не проводилися. Почасті, це зумовлене тим, що Головний сервісний центр МВС було сформовано як спеціалізований державний орган МВС з надання сервісних послуг порівняно недавно. Оскільки за своєю природою сервісні послуги, які надаються цим органом є спеціалізованим видом адміністративних послуг, надання яких в силу специфічних особливостей та мети особливого правоохоронного підходу до їх надання покладено на спеціалізований орган МВС, є цілком допустимим застосувати висновки та результати досліджень загального характеру щодо надання адміністративних послуг та сервісних послуг в діяльності територіальних сервісних центрів МВС. Серед таких робіт варто визначити роботи: І.О. Бондаренко «Організаційно-правові основи надання послуг в галузі митної справи» (2006 р.), В.І. Сіверін «Адміністративно-правові засади надання дозвільних послуг суб'єктами публічної адміністрації» (2010 р.), О.О. Воронянкіна «Адміністративно-правовий статус державної міграційної служби України» (2012 р.), Т.О. Булковського «Управління якістю надання адміністративних послуг Міністерством внутрішніх справ України» (2013 р.), В.В. Петьовки «Правове регулювання надання адміністративних послуг в Україні» (2014 р.), Циганова О.Г. Адміністративні послуги у сфері правоохоронної діяльності України (2018), Рибінської А.П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності з надання сервісних послуг МВС України (2019), Мозгового О.О. Адміністративно-правові засади діяльності сервісних центрів МВС України (2019). Загалом, вони були орієнтовані на дослідження суспільних відносин, які формуються у процесі надання адміністративних послуг органами публічної влади, зокрема, правоохоронними органами та сервісними центрами МВС зокрема. Відповідно, питання адміністративно-правового статусу Головного сервісного центру МВС обійдені увагою науковців і потребують свого ретельного дослідження.

Загально-теоретичні питання правового статусу суб'єктів адміністративного права та правового регулювання діяльності з надання адмі-

ністративних послуг були предметом наукових пошуків провідних вчених-адміністративістів, зокрема: В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, В.В. Юровської, М.В. Джафарової, Т.О. Коломоець, С.В. Ківалова, А.Т. Комзюка, О.П. Рябченко, Д.М. Чечот, Ю.С. Бахтіної, В.К. Колпакова, В.В. Петьовки, В.І. Сіверін, Г.С. Іванової, О. Алтуніної та ін.

Мета статті. Визначити методологічну основу дослідження адміністративно-правового статусу Головного сервісного центру МВС в умовах оновлення доктрини публічного адміністрування на новітній концепції «розумного управління», орієнтованого на надання публічно-сервісних послуг в їх широкому розумінні в контексті сучасних людиноцентричних підходів.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтування потреби в застосуванні методологічного підходу висвітлено в працях багатьох науковців. Так, О.Ф. Скакун визначила методологію пізнання правової матерії як систему певних теоретичних принципів, логічних прийомів, конкретних засобів дослідження предмета науки [3, с. 13]. Така позиція свого часу була висловлена і М.М. Рассоловим [4, с. 24–26]. К.Д. Петряєв же визначав методологію як систему сутнісних аспектів світогляду і теорії [5, с. 8]. Недоліком такого підходу вважаємо відсутність використання інструментарію (способів) наукового пізнання, від яких відірвано «ідейне» навантаження такого пізнання.

В.К. Колпаков визначає, що методологія і метод співвідносяться як ціле і частина цілого, як загальне і окреме, як система та її компонент, а методологічне знання існує у двох основних формах: у вигляді методологічних концепцій та у вигляді окремих методів. Водночас, предмет дослідження «веде» за собою й метод, який обирається для дослідження цього предмету, визначає межі його застосовування та прийнятності [6, с. 251].

Вагомий внесок в сферу досліджень правових аспектів надання публічних послуг внесла дисертація О.М. Буханевича «Теоретико-правові та праксеологічні засади надання адміністративних послуг в Україні» (2016 рік), в якому комплексно розкрито теоретичні основи та практика правового регулювання надання адміністративних послуг в Україні, І.А. Гончарової «Адміністративно-правовий аспект процедури надання адміністративних послуг» (2017 р.), В.Д. Щербаня «Адміністративно-правові засади публічно-сервісної діяльності органів виконавчої влади» (2017 р.).

В роботі О.Г. Циганова «Адміністративні послуги у сфері правоохоронної діяльності України» (2018 р.) проаналізовано адміністративно-правові відносини щодо надання адміністративних послуг у сфері правоохоронної діяльності України. Загальні положення щодо адміністративно-правових аспектів формування і розвитку Національної поліції в Україні висвітлено в кандидатській дисертації Д.В. Влащенко (2019 р.).

Висновки, отримані в цих дослідженнях певною мірою конкретизовані щодо окремих аспектів діяльності МВС України. Серед них варто назвати праці І.В. Дроздової «Міністерство внутрішніх справ України як суб'єкт надання адміністративних послуг» (2009 р.), Д.С. Денисюка «Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності ДАІ МВС України» (2010 р.), Д.М. Ластовича «Адміністративно-правові засади надання поліцейських послуг в Україні» (2016 р.).

В європейському дискурсі поняття «державне управління» (публічне адміністрування, публічне управління) охоплює три виміри: урядування (governance) як процес колективного вироблення та реалізації стратегічних рішень на основі механізмів консенсусу між публічними органами та приватними суб'єктами, формування й узгодження їх інтересів, координація їх дій; адміністрування (administration) визначається як чіткий розподіл повноважень і обов'язків між учасниками процесу та інформаційно-комунікативне забезпечення вертикальної та горизонтальної координації дій між суб'єктами врядування; менеджмент (management) є сукупністю управлінських дій, процесів, що спираються на інституційну основу адміністрування і спрямовані на забезпечення виконання стратегічних рішень, прийнятих у системі врядування. Використовуються: управлінські технології, форми, засоби та методи управління.

Кожен з вимірів характеризується власними принципами. Принципами «урядування» є: демократичного врядування; широкої участі громадськості; належного врядування та адміністрування; лояльності та поваги до територіальної цілісності; свободи дій; нормативних правових гарантій охорони, здійснення та захисту; належного ресурсного забезпечення; міжрегіонального та міжнародного співробітництва.

Принципами «адміністрування»: субсидіарності; концептуального визначення регіональної влади; взаємовідносин регіональних влад з органами місцевого самоврядування; консти-

туційного та законодавчого закріплення; відповідальності за діяльність в інтересах населення регіону; організаційної незалежності; належного контролю та нагляду.

Принципами «менеджменту» є: формування й реалізація стратегій, програм, проектів досягнення людиноорієнтованих цілей демократичного врядування.

Зазначені підходи є загальними підходами до політики держави у сфері управління чи адміністрування публічними справами. За влучним висловленням Циганова О.Г., наразі підлягає переосмисленню предмет адміністративного права, предмет адміністративно-правового регулювання, який в Україні в пострадянський період залишався в полоні застарілої архаїчної доктрини, в основу якої було покладено дві складові: 1) юрисдикційну, яка регламентувала застосування такого засобу впливу на суспільні відносини, як «адміністративний примус»; 2) управлінський вплив держави на суспільні відносини (державне управління, державне адміністрування) [7, с. 31].

Погодимось з позицією В.Б. Авер'янова, що доктрина адміністративного права, яка консервує властиву тоталітарній державі ідеологію панування держави над людиною, за якою роль останньої зводиться до об'єкта, а не суб'єкта, на який спрямовані владно-розпорядчий вплив і адміністративний примус з боку державних органів наразі є неприйнятним [8, с. 60]. На сьогоднішній момент реформування системи державного управління обрало теорію менеджменту, орієнтовану на «клієнта», громаду, людину, що є носієм прав та свобод; оперативне визначення способів досягнення результату, вирішення завдань, забезпечення ефективності управління, забезпечення високої правлінської відповідальності і сприйняття державних службовців як кваліфікованих менеджерів, застосування функціональних інструментів управління сучасного менеджменту.

Наразі відбувається перехід до сучасної моделі публічного адміністрування, яка визначена Всесвітнім Банком як «New Public Management». Потреба оновлення такої важливої галузі правового регулювання суспільних відносин, як адміністративного права потребувало оновленої доктрини. На твердження В.Б. Авер'янова головним завданням такої доктрини мало стати утвердження визначальної спрямованості адміністративного права на забезпечення реалізації та захисту прав громадян. Як наслідок підґрунтям та основоположною

засадю оновленого адміністративного права має бути людиноцентристська ідеологія як ключовий засіб гармонізації відносин між публічною владою і людиною [11, с. 88].

Нас зацікавило питання, поставлене в своїй праці Федорук Н.С. щодо відповідності окремих критеріїв публічного права до ідеології людиноцентризму. Дійсно, попри те, що категорія «публічний інтерес», як і категорія «людиноцентризму» широко вживається в науковій правовій термінології, зміст категорії «публічного інтересу» залишається або не визначеним, або протилежним в працях окремих науковців, що потребує вирішення цього питання. Так, О.І. Миколенко вважає, що «публічний інтерес» визначається інтересом держави чи суспільства, які завжди є пріоритетними щодо інтересів приватної особи [9, с. 100–104]. На противагу ньому, Р.С. Мельник тримається позиції, що «публічним інтересом» є інтереси приватних осіб, які є важливими для всіх членів суспільства [10, с. 36]. В цьому контексті аргументованою є його позиція, що «публічні інтереси» відображають інтереси конкретної особи і, водночас, всіх інших осіб. На противагу публічному інтересу, інтерес приватний є інтересом конкретної особи. Беззаперечною на наш погляд є позиція О.І. Миколенко, що з точки зору людиноцентризму держава не може мати якийсь власний інтерес, відмінний від інтересів окремих осіб [9, с. 104]. Врешті-решт, хоч держава з точки зору міжнародного права і є самостійним суб'єктом, сувереном, та все ж, вона є виразником волі свого народу. Стаття 1 Конституції України також визначила, що Україна є демократичною державою, тобто, державою волі народу (*demos cratia*). Та й з точки зору позицій людиноцентризму держава не може протиставлятися громадянському суспільству. Навпаки, держава є формою організації такого суспільства.

В цьому контексті класифікація публічних інтересів, запропонована Федорук Н.С. з точки зору людиноцентризму є цілком прийнятною. До них автор відніс інтереси осіб: 1) які одночасно стосуються кожної особи – члена суспільства або громади; 2) забезпечуються виключно шляхом реалізації владних повноважень; 3) захист яких здійснюється з метою виконання державою своїх функцій із забезпечення прав та інтересів кожного [12, с. 251].

Одним з перших нормативно-правових актів, що поклав фундамент реформування державного управління і його трансформацію в систему публічного адміністрування став Указ Прези-

дента України від 22.07.1998 р. «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» [13]. Ідеї, закладені в цій концепції здійснили ідейний поштовх до переосмислення сутності, змісту та призначення публічної влади, теоретичні засади публічного адміністрування в Україні. Відтак на питання призначення публічної влади була дана остаточна відповідь служіння людині.

Згодом О.Г. Цигановим було висловлено тезу щодо необхідності в сучасних умовах переосмислення предмету та методу правового регулювання адміністративного права [7, с. 31]. Погодимось, що тривалий час визначення адміністративного права вже в період незалежної України перебувало в фарватері застарілої ідеології радянських часів: ідеології «державного управління» суспільними справами.

Наразі науковцями в галузі адміністративного права виявлено «дихотомію» предмета адміністративного права, яка виявила окрім «управлінського» елементу ще й надання публічних чи адміністративних послуг. Водночас, О.Г. Циганов другим елементом структури предмету адміністративного права визначив «публічно-сервісну» складову. Такий висновок ним було зроблено на підставі обґрунтування кола відносин, врегульованих адміністративним правом. І такими ним визначено відносини: 1) державно-управлінські; 2) публічно-сервісні (або обслуговуючі) відносини. Притому, останні ним визнано домінуючими [7, с. 32].

Вирішення питань загальнотеоретичного характеру, зокрема, провідної ідеї, принципів та засад правового регулювання адміністративних відносин відіграє ключове значення для визначення питань прикладного характеру та пізнання сутності окремих інститутів адміністративного права, зокрема, діяльності публічних органів з надання публічних (адміністративних) послуг. В основі такого підходу лежить застосування двох методів наукового пізнання – індукції та дедукції, особливо коли йдеться про пізнання явищ «загального» та «особливого».

Водночас, діалектичний метод пізнання дозволяє пізнати явища та процеси правової дійсності у їх взаємодії та взаємозв'язку. Так, пізнання особливостей адміністративно-правового статусу Головного сервісного центру МВС України неможливо поза межами пізнання загальної спрямованості вектору правового регулювання адміністративних відносин, доктрини людиноцентризму чи людиноцентричної ідеології, які лежать в основі такого регулювання, пріори-

тетних напрямків, поняття, сутності та ознак публічних послуг, що надаються органами державної влади та їх структурними підрозділами, адміністративно-правового статусу таких органів, порядку їх створення та ліквідації, визначення їх компетенції та повноважень, відповідальності, особливостей їх публічної діяльності та контролю за дотриманням ними законодавства та ін. Досліджуючи особливості адміністративно-правового статусу Головного сервісного центру МВС України, неможливе його визначення та правова характеристика без визначення вищезазначених категорій.

На сьогоднішній день засадничим концептом є ідея людиноцентризму у спрямованості діяльності держави та її органів. Основоположність ідеї людиноцентризму для формування сучасного українського адміністративного права, яке повинне мати своєю основною метою створення необхідних умов для здійснення приватними особами у сфері публічного управління всього належного їм масиву прав, свобод та законних інтересів обґрунтовано Р.С. Мельник [14, с. 6]. Солідаризуємося з ним та визнаємо, що дійсно, людиноцентризм нарешті отримав визнання на рівні влади. Цьому слугувало формування засад державної політики України в галузі прав людини, закріплених в Постанові Верховної Ради України від 17.06.1999 р. [15]. Зазначеною постановою було визначено основні принципи та напрямки державної політики в галузі прав людини. Так, серед основних принципів було визначено: визнання прав і основних свобод людини і громадянина такими, що дані людині від народження і є невід'ємними; забезпечення верховенства прав і основних свобод людини у відносинах з державою; забезпечення рівності всіх людей перед законом і судом; визнання верховенства права, за яким проголошення і реалізація прав і основних свобод людини і громадянина засновано лише на законі; недопущення звуження змісту та обсягу проголошених Конституцією України прав і основних свобод людини і громадянина. Та на наше переконання, чи ненайголовнішими стали два принципи, якими визначено міру свободи особи та держави: 1) визнання презумпції особистої свободи людини відповідно до принципу, згідно з яким дозволено все, крім того, що прямо забороняється законом; 2) визнання обмеженості свободи держави, її органів і посадових осіб відповідно до принципу, згідно з яким дозволено лише те, що прямо передбачається законом. Важливою гарантією цих принципів стало закріплення в Прикінцевих положеннях

норми, що жодне з положень Зasad державної політики України в галузі прав людини не може тлумачитися всупереч правам і основним свободам людини, а самі положення є основою законотворчої діяльності в сфері прав і основних свобод людини.

Нажаль, попри те, що проведення державної політики у сфері надання сервісних послуг МВС покладено на Головний сервісний центр МВС, в світлі законодавчих актів, орієнтованих на забезпечення прав і свобод людини, «служінню» людині та забезпечення задоволення його запитів, в Положенні про Головний сервісний центр МВС [2] про права людини, права суб'єкта звернення за сервісною послугою не йдеться, що потребує негайного виправлення.

Висновок. Основоположні принципи мають визначати адміністративно-правовий статус Головного сервісного центру МВС як державного органу, уповноваженого на проведення державної політики у сфері надання сервісних послуг, зумовлених необхідністю забезпечення правоохорони в широкому її розумінні щодо кола «специфічних» питань – забезпечення безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів. Тому, вважаємо, що досліджуючи специфіку адміністративно-правового статусу Головного сервісного центру МВС варто враховувати: 1) загальну концепцію оновленого публічного адміністрування та його завдання, функції, принципи та методи; 2) функції держави та державних органів в певній сфері суспільних відносин, які не повинні зводитися виключно до «сервісного» змісту через призму необхідності виконання функцій держави: охорони та захисту прав, свобод та інтересів осіб, забезпечення законності та правопорядку, що потребує досліджень двох складових: а) суто управлінської діяльності Головного сервісного центру МВС; б) його публічно-сервісну функцію забезпечення надання сервісних послуг у відповідно до сучасних цивілізаційних запитів: сервісності, прозорості, доступності, професійності, швидкості, інформаційності.

Список використаної літератури:

1. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 р. № 90-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80#Text>
2. Про затвердження Положення про Головний сервісний центр МВС: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.11.2015 № 1393.

- URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS889.html
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Харків: Консум, 2001. 704 с.
 4. Рассолов М.М. Проблемы теории государства и права : учеб. пособие. Москва : Юнити. *Закон и право*, 2007. 640 с.
 5. Петряев К.Д. Вопросы методологии исторической науки. Киев : Выща шк., 1971. 163 с.
 6. Колпаков В.К. Методология административно-деліктного права. *Науковий вісник Юридичної академії*. 2004. № 3. С. 247–254.
 7. Циганов О.Г. Адміністративні послуги у сфері правоохоронної діяльності України : дис. д.ю.н. : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ : Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2018. 587 с.
 8. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
 9. Миколенко О.І. Публічний і приватний інтерес в адміністративному праві. *Правова держава*. 24'2016. С. 100–104.
 10. Мельник Р.С. Загальне адміністративне право : навчальний посібник / Р.С. Мельник, В.М. Бевзенко ; За заг. ред. Р.С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.
 11. Авер'янов В.Б. Людиноцентристська ідеологія як основа реформування українського адміністративного права в умовах інтеграційного процесу. *Держава та регіони. Серія : «Право»*. 2010. № 2. С. 87–92.
 12. Федорук Н. С. Публічно-правові ознаки сучасного адміністративного права України з позицій людиноцентризму. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. Вип. 82. С. 248–254.
 13. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22 липня 1998 р. № 810/98. *Офіційний вісник України*. 1999. № 21. С. 32.
 14. Мельник Р.С. Новели сучасної концепції сучасного адміністративного права. *Lex portus*. 2017. № 5. С. 5–16.
 15. Про Засади державної політики України в галузі прав людини : Постанова Верховної Ради України від 17.06.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-14#Text>

Petrov S. Ye. Study of the administrative and legal status of the Main Service Center of the MIA: issue of research methodology

The aim of the article is to determine the methodological basis of the study of the administrative and legal status of the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in terms of updating the doctrine of public administration on the latest concept of “smart management”. The article highlights current issues of research of the administrative and legal status of the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the basis of modern methodological approaches to knowledge of the phenomena of legal reality. It is substantiated that such research should be based on methods of scientific knowledge, in particular, dialectics, functional, comparative law, structural analysis, prognostic, the use of which should be determined by the purpose of the study within a certain methodological approach. The basic principles should determine the administrative and legal status of the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as a state body authorized to conduct state policy in the field of service, due to the need to provide law enforcement in its broadest sense on “specific” issues – road safety and operation of vehicles. Therefore, we believe that researching the specifics of the administrative and legal status of the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine should take into account: 1) the general concept of renewed public administration and its tasks, functions, principles and methods; 2) the functions of the state and state bodies in a particular area of public relations, which should not be reduced solely to “service” content through the prism of the need to perform state functions: protection and defense of rights, freedoms and interests of individuals, law and order, which requires research: a) purely administrative activities of the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; b) its public service function of providing services in accordance with modern civilizational demands: service, transparency, accessibility, professionalism, speed, information.

Key words: public services, services, administrative and legal status, public authority, management, permitting system, competence, powers, subject of power.

УДК 342.156

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.20>**І. Є. Підберезних**кандидат історичних наук, доцент, здобувач
Науково-дослідного інститут публічного права

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ США ТА СІНГАПУРУ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Актуальність статті полягає в тому, що у кінці ХХ ст. було проголошено великим часом змін у всьому світі, який постійно підтверджується зростаючим рівнем розвитку окремих країн, виходом їх на провідні позиції у зв'язку із швидким розвитком економіки, демократичними змінами. Республіка Сінгапур є яскравим прикладом всесвітнього процесу глобалізації економіки, становлення сучасної державності та розвитку демократії. Досліджувана проблема має цінне наукове значення, оскільки ілюструє становлення і розвиток феномену розвитку міста-держави Сінгапур. Варто зауважити, що міжнародним відносинам притаманна велика ступінь раціональності, що проявляється у прагненні світового лідера США їх регулювати на основі власних уявлень та інтересів національної безпеки. Залишаючись єдиною наддержавою світу, США проявляють активний інтерес до процесів економічної інтеграції в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, приділяючи особливу увагу країнам, які перебувають у безпосередній близькості до потенційного лідера – Китаю. У статті сформувано адміністративно-правове забезпечення національної безпеки США та Сінгапуру на початку ХХІ ст. Розглядаються основні етапи розвитку відносин США та Сінгапуру на початку ХХІ ст. Аналізуються фактори, що визначають характер двостороннього співробітництва у сучасних дипломатичних, політичних, економічних, науково-технічних відносинах та військових навчаннях, а також їх вплив на розвиток систем національної безпеки країн. Визначено роль інвестицій США в економічний розвиток Сінгапуру. Висвітлено сучасні політичні, економічні, науково-технічні та військові здобутки країни. Окреслюються успіхи та проблеми американсько-сінгапурської взаємодії на сучасному етапі міжнародних відносин. Зроблено висновок, що відносини США та Сінгапуру є вдало поєднаними спільними цінностями, відданістю принципам демократії та ринкової економіки. Американсько-сінгапурські відносини забезпечення національної безпеки країни сформувалися на договірній базі як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях. Однак, хочемо помітити, що без розширення меж національної безпеки США такого стрімкого розвитку маленької азійської країни – Сінгапуру могло взагалі й не відбутися.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, Азійсько-Тихоокеанський регіон (АТР), зовнішня політика, економічна інтеграція, національна безпека, Південно-Східна Азія (ПСА), Сінгапур, співробітництво, Сполучені Штати Америки (США).

Актуальність теми. У кінці ХХ ст. було проголошено великим часом змін у всьому світі, який постійно підтверджується зростаючим рівнем розвитку окремих країн, виходом їх на провідні позиції у зв'язку із швидким розвитком економіки, демократичними змінами. Республіка Сінгапур є яскравим прикладом всесвітнього процесу глобалізації економіки, становлення сучасної державності та розвитку демократії. Досліджувана проблема має цінне наукове значення, оскільки ілюструє становлення і розвиток феномену розвитку міста-держави Сінгапур.

Варто зауважити, що міжнародним відносинам притаманна велика ступінь раціональності, що проявляється у прагненні світового лідера США їх регулювати на основі власних уявлень та інтересів національної безпеки. Залишаючись єдиною наддержавою світу, США проявляють активний інтерес до процесів економічної інтеграції в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, приділяючи особливу увагу країнам, які перебувають у безпосередній близькості до потенційного лідера – Китаю.

Взаємодія відносно стійкої системи міжнародних відносин ХХ ст. та її переродження

у XXI ст. призводить до розвитку «класичних» міждержавних відносин, які яскраво відображено у розвитку і становленні міждержавних відносин США, єдиної країни у світі, яка має політичні, військові, наукові відносини з усіма країнами світу, не останнє місце серед яких належить і Сінгапуру.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Загальнотеоретичні питання адміністративно-правового регулювання безпеки досліджувалися, в тому числі адміністративістами. У своїх роздумах ми ґрунтувалися на наукових працях таких адміністративістів, як О. Бандурка, А. Берлач, Ю. Битяк, І. Голосніченко, В. Верхогляд, Р. Калюжний, В. Комзюк, О. Кузьменко, В. Настюк, А. Носач, В. Олефір, А. Стародубцев, В. Сокурено, М. Тищенко, М. Цвік, а також наукові напрацювання політологів, істориків, зокрема, праці Г. Алмонда, Д. Аптера, Є. Арапова, Д. Белла, А. Бентлі, С. Беризинського, С. Блека, Д. Мілль, Т. Парсонс, Д. Растоу, С. Хантингтон, Ш. Ейзенштадт.

Основна мета даної публікації полягає у тому, щоб здійснити історико-правовий комплексний аналіз дослідження розвитку адміністративно-правового забезпечення національної безпеки США та Сінгапуру на початку XXI ст. і охарактеризувати основні фактори, що здійснили вплив на рівень двостороннього співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Важливим чинником для розвитку будь-якої держави є її широкомасштабна участь у міжнародній політиці та встановленні міжнародних та міжконтинентальних зв'язків. Закінчення «Холодної війни» послугувало стартом для серйозних змін у системі міжнародних відносин XXI ст. Головною тенденцією переходу до нової глобальної розстановки сил є акцентування уваги на Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (далі – АТР), де сконцентровані нові великі політичні центри, одним з яких є Республіка Сінгапур.

Отримавши незалежність у 1965 р. Сінгапур залишився самостійною, однак бідною країною, яка мусила імпортувати навіть прісну воду. За часів правління Лі Куан Ю була розроблена стратегія економічного розвитку, яка базувалася на перетворенні країни в фінансовий і торговий центр в Південно-Східній Азії, виготовленні висококонкурентної продукції, залученні іноземних інвесторів. Результатом модернізації 1959–1990 рр. стало те, що на сьогодні країна належить до числа тих небагатьох держав, де вартісний обсяг експорту перевищує розмір валового внутрішнього продукту.

Однією з особливостей промислового розвитку Сінгапуру є виключно важлива роль держави в галузі економічного розвитку, як одного із стратегічних напрямків національної безпеки. Модернізація виробництва у Сінгапурі відбувалася у три етапи. Перший етап розпочинається з середини 60-х років, коли Сінгапур поштовхував розвиток промисловості, орієнтованої на експорт, починаючи з простих, але трудомістських галузей. Проте через високу вартість робочої сили ця продукція не витримала конкуренції і Сінгапур перейшов до форсованого розвитку технологічно складних галузей промисловості, що послужило початком нового економічного етапу розвитку Сінгапуру. У 1980 р. була прийнята програма «Друга промислова революція», якою було проголошено перехід до новітніх технологій у виробництві. У результаті цих перетворень американські транснаціональні корпорації заклали основу масштабного високотехнологічного перевороту промисловості Сінгапуру, що призвело цю невелику державу у компанію до великих і конкурентоспроможних виробників [1].

Цілий ряд факторів історичного та економічного характеру були об'єктивною перепорою розвитку процесу індустріалізації в Сінгапурі, а саме малі розміри країни, повна відсутність природних ресурсів, надзвичайно високі темпи приросту населення, порівняльна дорожнеча робочої сили тощо. Однак для Сінгапуру ці перепони стали стимулом. Завдяки своєму географічному положенню Сінгапур опинився на важливому морському шляху Азії, що робить участь країни в міжнародному товарообміні незамінним компонентом зовнішньоекономічної політики [2].

До 1980 р. Сполучені Штати стали найважливішим торговим партнером Сінгапуру, що таким чином мали вирішальний вплив на добробут країни. Вже у 1988 р. в Сінгапурі загальний обсяг експорту в США склав 18,8 млрд. доларів, що на 28% більше порівняно з попередніми роками і нараховувала 24% від загального обсягу експорту країни. Тобто експорт Сінгапуру в США випередив його імпорт [3].

Третій етап розпочався 6 травня 2003 р., коли була підписана двостороння угода між США і Сінгапуром про вільну торгівлю, яка набула чинності лише 1 січня 2004 року. Зростання американських інвестицій в Сінгапурі і велика кількість американців, що проживають у цій невеличкій державі розширили можливості для контактів між цими двома країнами. На сучасному етапі відбувається поглиблення двосторон-

ніх відносин у зоні вільної торгівлі, включаючи торгівлю текстилю та одягу, телекомунікацій і захисту прав інтелектуальної власності [1].

Розвиток адміністративно-правового забезпечення національної безпеки США і Сінгапуру був взаємопов'язаним через їх співробітництво на міжнародній арені, яке відбувалося на засадах цілої системи союзницьких відносин у різних галузях і аспектах, але така система не передбачає укладання повноцінних союзницьких договорів, однак робить можливими більш надійний фундамент для міжнародної співпраці в окремих галузях. Так, міжнародна співпраця Сінгапуру з США, яка є однією з найсильніших економічних держав світу, стала основою індустріального розвитку країни.

Визначимо декілька важливих чинників, завдяки яким Сінгапур був змушений співпрацювати з США, зокрема, зростання значення «убудованості» економіки будь-якої країни (незалежно від розміру та наявних природних ресурсів) в глобальну економіку; націленість економічної політики найбільш розвинених країн на ефективний інноваційний стрибок; розвиток інтелектуального ринку з акцентом на використання людського капіталу.

Отже, ці чинники інвентують значення «ефекту масштабу» у сучасній економіці, роблять багато країн менш залежними від сировинних ресурсів і більш залученими в глобальні технологічні процеси передових наукомістських галузей, що має у свою чергу значний вплив на розвиток системи національної безпеки країни загалом.

Досить активним є інвестиційне співробітництво. Сінгапур і США не тільки знаходяться поруч у провідних світових рейтингах, але за багатьма показниками економічного та інноваційного розвитку цей «азійський дракон» вже випереджає Америку.

Однак відсутність у Сінгапурі великого внутрішнього ринку зумовило те, що приватний бізнес тут представлений в основному транснаціональними корпораціями (долі – ТНК) і лише незначною мірою національними малими фірмами. У такій ситуації Сінгапур залишається однією з ланок міжнародної мережі ТНК, причому ланкою, в якому низька сумарна купівельна спроможність населення (всього 5 млн. жителів) [2]. Саме тому для Сінгапуру життєво важливо стати такою ланкою, де створюється найбільше доданої вартості, де вища оплата праці, переважають високотехнологічні та наукомістські види послуг.

США і Сінгапур є взаємодоповнюючими системами: американські корпорації отримують

в цій країні належну державну опіку і підтримку, а ТНК забезпечують приплив прямих інвестицій із США [4].

Стимулюючи присутність багатонаціональних корпорацій у своїй економіці, Сінгапур здійснює програми спільних інвестицій. Рада з економічного розвитку Сінгапуру розробила нові концепції, зокрема, формування груп галузей промисловості зосередження зусиль на великих інвестиціях в області технологій, наприклад, виробництва кремнієвих пластин, біотехнологій, хімічних технологій.

З метою залучення зарубіжних малих і середніх іноземних підприємств створюються бізнес-центри, зокрема, для представників скандинавських країн, Німеччини і Франції.

Тісна співпраця між Сінгапуром і США продовжує інтенсивно розвиватися і до цього часу. Між країнами укладаються нові торгові угоди. Наприклад, «Договір про вільну торгівлю» від 7–8 травня 2007 року. Угода має сприяти зростанню обсягів двосторонньої торгівлі та інвестицій, забезпечити підвищення довіри з боку інвесторів та бізнесменів.

Пріоритетним напрямом відносин США та Сінгапуру є також розширення американського бізнесу у Тихоокеанському регіоні. Про це свідчить той факт, що міністр торгівлі та промисловості Сінгапуру С. Ісварен на відкритті Міжнародної Асоціації Ігрових Регуляторів 2012 р. заявив, що Регулюючий Орган Казіно Сінгапуру підписав угоду з Пенсільванією для посилення співпраці, з акцентом на обмін інформації та досвідом [5].

Таким чином, з точки зору історичної перспективи, Сінгапур знаходиться на стадії переходу від стану, при якому займався переважно адаптацією, асиміляцією і розповсюдженням технологій, розроблених закордонними корпораціями, до більш збалансованої системи, яка приділяє значну увагу розвитку власного інноваційного потенціалу з метою формування сталої системи національної безпеки країни.

Незмінно актуальною сферою для американсько-сінгапурського співробітництва залишається військово-політичне питання. Про це свідчать численні спільні з США військові навчання, що проводяться під егідою миротворчої діяльності США.

Одним із таких спільних заходів є компанія під назвою «Golden Merlion», що почалася 7 жовтня 2010 р. Американсько-сінгапурські морські навчання проводилися у водах Сан-Дієго (штат Каліфорнія), де розташовані основні військово-морські сили США. Серед

завдань було випробування нової техніки. Усунення потенційних небезпек і підвищення оперативних можливостей, проведення медичних операцій та евакуації. До цієї військової операції були залучені 4 кораблі, 1 підводний човен і 6 вертольотів [3].

Згідно угоди про вільну торгівлю 2003 р., у Сінгапурі регулярно перебуває понад 100 американських військово-морських кораблів в рік, а також понад 200 американських військовослужбовців, що дають змогу контролювати військово-морські бази у Сінгапурі.

Американське дипломатичне консульство підкреслює, що Сінгапур, будучи стратегічним союзником Сполучених Штатів, відіграє вкрай важливу роль у забезпеченні миру і безпеки в регіоні. Одночасно глава представництва США зауважив, що нові американські бойові кораблі не будуть «базуватися» в Сінгапурі, а лише «направляються» в країну. Однак, експерти відзначають, що реальної різниці немає – нові бойові кораблі будуть знаходитися і постійно обслуговуватимуться саме в Сінгапурі [6].

До того ж, Сінгапур для США – насамперед країна, що розташована у центрі важливих морських комунікацій Азії. Острів став однією зі стратегічних країн для офіційного Вашингтона, який побоювався, що після об'єднання всього В'єтнаму під владою комуністів «теорія доміно» спрацює у острівних країнах Південно-Східної Азії.

Зі свого боку, Сінгапур вбачав саме у військовій присутності Сполучених Штатів у регіоні, де відбулись Китайська «культурна революція», В'єтнамська війна і комуністичні перевороти в Лаосі та Камбоджі, гарантією своєї безпеки. Саме тому співпраця досліджуваних країн привнесла багато позитивного у становлення їх системи національної безпеки.

Слід зазначити, США, непокоячись зростаючою могутністю Китаю, відновили політику стримування цієї країни, що проводилася у 50–70 рр. минулого століття. Зважаючи на стратегічне положення уряду США та Сінгапуру у кінці листопада 2011 р. уклали угоду, яка передбачає базування американського флоту (кораблі Littoral Combat Ships) на сінгапурській базі ВМС Чангі. Відповідно досягнутих Сінгапуром і США домовленостям, планувалося розміщення чотирьох бойових кораблів, які будуть дислоковані на базі по черзі. Чисельність основної команди кожного з кораблів повинна становити 40 осіб, в разі необхідності чисельність може бути збільшена до 75. Коли кораблі будуть

базуватися у водах Сінгапуру, їх команди будуть жити на кораблях. Перші кораблі, за свідченням агентства Сінхуа, прибули до порту у другому кварталі 2013 року [7].

США готові продовжувати надавати підтримку у військовій галузі: збільшити оборону спроможність Сінгапуру, за рахунок нової техніки; обмін кваліфікованими кадрами для передачі військового досвіду та ін. Обидві країни беруть участь у переговорах про Транс-Тихоокеанське партнерство [8].

Політичний діалог США і Сінгапуру розвивається не лише в економічному, військово-технічному напрямку, а й в науковому – приділяється велика увага завданням розвитку креативної економіки, заснованої на використанні креативних індустрій. Ще в 2002 р. була оголошена ініціатива «Перетворення Сінгапуру», націлена на перетворення країни на світовий центр креативності, інновацій та дизайну [7].

З цією метою уряд реформує систему освіти так, щоб стимулювати розвиток творчих здібностей молоді. Одним з шляхів такого стимулювання стало впровадження молодих, по-новому мислячих талановитих людей в різні державні структури, що відповідають за економічну політику.

У США акцент на креативний напрямок інноваційної економіки проявляється, зокрема, у тому, що в традиційне STEM-утворення, що включає такі дисципліни, як наука, технології, інженерна справа і математика (science, technology, engineering, mathematics) – активно включаються творчі, художні предмети, об'єднані загальним терміном Arts (гуманітарні науки).

Сінгапур зумів залучити такі великі американські ТНК, як Motorola, Intel, IBM, Hewlett-Packard і Microsoft, та прагне стати першим в світі «розвиненим островом», де останні досягнення комп'ютерних технологій будуть поставлені на службу суспільству [1].

В цьому контексті обидві країни у пошуках шляхів вирішення таких сучасних інноваційних завдань, як оптимізація, максимальне співвідношення фундаментальних і прикладних досліджень, розвиток державно-приватного партнерства і креативної економіки. Досвід цих країн дуже важливий для вирішення проблем створення інноваційних економік в інших країнах.

Конструктивну взаємодію цих країн може підтвердити і виключення урядом США Сінгапуру із санкційного списку країн, що закуповують нафту в Ірані, про що заявила 28 червня 2012 р. держсекретар США Хіларі Клінтон [3]. Конгрес США

на початку 2012 р. наділив адміністрацію правом застосовувати додаткові санкції іноземним фінансовим інститутам та компаніям, що укладають угоди з Іраном. Метою цього кроку було скорочення фінансування іранської економіки.

Загалом, Сінгапур, як країна що розвивається, має потенціал для виходу у провідні країни світу, зацікавлена в економічній та військовій присутності США. І ці наміри співпадають з про-азійською спрямованістю міжнародної діяльності США з метою забезпечення своєї національної безпеки, які вбачають в країнах Південно-Східної Азії важливих торговельних, економічних партнерів. Незважаючи на невеликий розмір країни, Сінгапур сьогодні є і залишається одним із найбільших торговельних партнерів США. Більша частина американських інвестицій зосереджена у виробництві електроніки, зберіганні і переробці нафти, хімічній промисловості. І не випадково, саме в цих галузях Сінгапур посідає провідне місце серед країн світу.

Висновок. Таким чином, аналізуючи адміністративно-правове забезпечення національної безпеки США та Сінгапуру на початку XXI ст. ми не могли обійти стороною важливість їх взаємодії. Варто зазначити, що відносини США та Сінгапуру є вдало поєднаними спільними цінностями, відданістю принципам демократії та ринкової економіки. Америко-сінгапурські відносини забезпечення національної безпеки країни сформувалися на договірній базі як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях. Однак, хочемо помітити, що без розширення меж національної безпеки США такого стрімкого розвитку маленької азійської країни – Сінгапуру могло взагалі й не відбутися.

Список використаної літератури:

1. U.S. Department of State Diplomacy in Action: фінішна пряма до затвердження URL: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2012/11/200671.htm>
2. Singapore Orders Lafayette Frigates/ Asia-Pacific Defence Reporter, April/May 2000. P. 39. URL: <https://asiapacificdefencereporter.com/>
3. U.S. Department of State Diplomacy in Action: фінішна пряма до затвердження. Портал про U.S. Relations with Singapore. URL: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2798.htm>
4. Emma Chanlett-Avery. Singapore: Background and U.S. Relations. Congressional Research Service, July 26, 2013. URL: <https://sgp.fas.org/crs/row/RS20490.pdf>
5. НИД Сингапура призвал США отменить санкции в отношении Мьянмы. URL: <http://ria.ru/world/20120202/554816023.html>
6. Арапова Е. Интеграция стран Восточноазиатского саммита и интересы США. *Мировая экономика и международные отношения*. 2012. № 5. С. 65–70. URL: <https://www.imemo.ru/publications/periodical/meimo/archive/2012/5/east-asia-prospects-of-development/integration-of-east-asian-summit-countries-and-usa-interests>
7. International Relations and security network: фінішна пряма до затвердження. Портал про Singapore and the US: Security Partners, Not Allies. URL: <http://isn.ethz.ch/Digital-Library/Articles/Detail/?lng=en&id=168339>
8. Курзанов В. Сінгапур в економіке Юго-Восточной Азии : учебное пособие. М. : Наука, 1985. URL: https://nsu.ru/xmlui/bitstream/handle/nsu/200/Prog_SE_Asia.pdf?sequence=1&isAllowed=y
9. Підберезних І. Є. Відносини США та Сінгапуру на початку XXI ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 1. Ч. 2. С. 163–167.*

Podbereznykh I. Ie. Administrative and legal ensurance of national security of the United States and Singapore at the beginning of the XXI century

The relevance of the article lies in the fact that at the end of the 20th century. was declared a great time of change throughout the world, which is constantly confirmed by the growing level of development of individual countries, their entry into leading positions in connection with the rapid development of the economy, democratic changes. The Republic of Singapore is a vivid example of the global process of economic globalization, the formation of modern statehood and the development of democracy. The investigated problem has a valuable scientific value, as it illustrates the formation and development of the phenomenon of the development of the city-state of Singapore. It is worth noting that international relations are characterized by a high degree of rationality, which is manifested in the desire of the world leader, the USA, to regulate them based on his own ideas and interests of national security. Remaining the only superpower in the world, the USA shows an active interest in the processes of economic integration in the Asia-Pacific region, paying special attention to countries that are in close proximity to the potential leader – China. The article forms the administrative and legal support of national security of the United States and Singapore at the beginning of the XXI century. The main stages of development of relations between the United

States and Singapore at the beginning of the XXI century are considered. The factors that determine the nature of bilateral cooperation in modern diplomatic, political, economic, scientific and technical relations and military exercises, as well as their impact on the development of national security systems are analyzed. The role of US investment in Singapore's economic development has been identified. The current political, economic, scientific, technical and military achievements of the country are covered. The successes and problems of American-Singaporean cooperation at the present stage of international relations are outlined. It is concluded that the relations between the USA and Singapore are successfully combined with shared values, commitment to the principles of democracy and market economy. American-Singaporean relations for ensuring the country's national security were formed on a contractual basis at both the bilateral and multilateral levels. However, we would like to note that without the expansion of US national security boundaries, such a rapid development of a small Asian country – Singapore, could not have happened at all.

Key words: *administrative and legal support, Asia-Pacific region (APR), foreign policy, economic integration, national security, Southeast Asia (SIA), Singapore, cooperation, United States of America (USA).*

УДК 342.9:364.1

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.21>**Е. О. Сидорова**

кандидат юридичних наук,

заступник директора

Навчально-наукового інституту права

та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ЯК НАПРЯМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ

В дослідженні розглядається адміністративно-правове забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я та надання медичних послуг, пропонуються перспективні та пріоритетні адміністративно-правові заходи, які треба запроваджувати в сучасних українських реаліях для ефективної реалізації громадянами своїх прав на медицину і охорону здоров'я. Висвітлюються погляди дослідників на поняття «адміністративно-правового забезпечення», яке є надзвичайно важливою категорією для адміністративно-правової науки, але, не зважаючи на його поширене використання, юридична наука ще не виробила загальноприйнятих підходів до розуміння його змісту. Зазначається, що в питаннях форм публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я запропоновано розуміти однорідні, конкретні дії суб'єктів публічного адміністрування, пов'язані зі створенням оптимальних умов для реалізації громадянами своїх прав щодо збереження та зміцнення фізичного і психічного здоров'я та соціального благополуччя. Серед структурних елементів механізму застосування форм публічного адміністрування, за допомогою яких і здійснюється адміністративно-правове регулювання у сфері охорони здоров'я, виділено: норми адміністративного права, що закріплюють права та обов'язки учасників взаємодії у сфері охорони здоров'я; це адміністративно-правові відносини, що складаються у процесі спільної діяльності суб'єктів взаємодії у сфері охорони здоров'я; акти реалізації прав та обов'язків учасників взаємодії, що виражаються у втіленні приписів норм адміністративного права у процесі взаємодії суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я. В дослідженні стверджується, що нормативно-правова база у цій сфері публічного адміністрування та реалізації відповідної державної політики потребує негайного й суттєвого вдосконалення. Зроблено висновок, що серед основних заходів реалізації гуманітарної політики в сфері охорони здоров'я та надання медичних послуг, можна виділити: реформування системи охорони здоров'я; збільшення обсягів бюджетного фінансування галузі охорони здоров'я; створення матеріальних і моральних стимулів для підвищення якості надання медичної допомоги; підготовка висококваліфікованих кадрів; переорієнтація охорони здоров'я на профілактику захворювань; посилення публічного контролю за якістю фармацевтичної продукції, питної води та харчової продукції; надання господарської самостійності закладам охорони здоров'я, що також сприятиме вирішенню низки проблем у цій сфері; активізація боротьби з ВІЛ/СНІДом, туберкульозом та іншими соціальними хворобами; розроблення і прийняття закону України «Основи законодавства України щодо алкоголю та наркотиків»; розробка та впровадження Державної програми сприяння здоровому способу життя.

Ключові слова: адміністративні послуги, реалізація прав на медичні послуги, адміністративно-правові заходи, контроль, форма.

Постановка проблеми. Кожна розвинена держава приділяє максимальну увагу стану здоров'я своєї нації. Це має виняткове значення в житті, оскільки кожна людина є безцінною

складовою будь-якого суспільства. Якщо аналізувати найбільш розвинені країни, то можна дійти висновку, що там основним показником якісної державної політики є саме медицина.

Окрім цього, у всіх розвинених країнах основним показником правильності та якості діяльності державної влади є:

- середня тривалість життя громадян;
- доступність медичних послуг;
- якість медичних послуг;
- якість лікарських засобів.

Тобто, стан здоров'я є головним показником ефективності соціальної політики і характеризується зростанням середньої тривалості життя, збільшенням народжуваності та скороченням смертності. Серед базових соціальних цінностей, які визначаються Україною та проголошені в Основному законі [1], окремо виділяється право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Конституцією України проголошується й те, що охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Більше того, держава має створювати умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування [1]. Водночас, реалії сьогодення у сфері забезпечення зазначених прав людини свідчать про відсутність і в Україні, і в світі належних правових та допоміжних ресурсів для гарантування життя і здоров'я людини й суспільства загалом.

Актуальність цієї тематики у нинішній час тільки зростає, особливо з урахуванням того, що правові аспекти сфери охорони здоров'я вченими вивчалися досить поверхнево, а нормативно-правова база не тільки України, а й всіх країн світу не здатна врегулювати всі новоутворені специфічні правовідносини, пов'язані з належним забезпеченням права на здоров'я людини й суспільства у цілому.

Стан наукової розробки проблеми. Гуманітарна сфера країни та особливості її належного адміністративно-правового забезпечення завжди привертала увагу вітчизняних вчених-правознавців, серед яких найбільше підґрунтя для формування концептуальних засад публічно-правового забезпечення гуманітарного розвитку українського суспільства зробили Ю.В. Климчук, В.І. Дяченко, І.В. Чеховська, О.В. Захарова, Н.Б. Новицька, В.О. Морозова, В.В. Карлова, О.А. Задихайло, І.Г. Ігнатченко, Ю.В. Якимець, В.С. Шестак, Ю.Л. Юринець та інші вчені. Попри вагому теоретичну та практичну значущість наукових праць, їх фрагментарність і неповний аналіз системності й цілісності у формулюванні концептуальних засад державної політики України в гуманітарній

сфері унеможливили висвітлення всіх особливостей адміністративно-правового забезпечення її формування та реалізації.

Мета статті. Цими передумовами зумовлюється актуальність статті та необхідність визначення основних адміністративно-правових заходів забезпечення охорони здоров'я та надання медичних послуг.

Виклад основного матеріалу. Існує науковий підхід, який визначає здоров'я як складову людського розвитку. За її твердженням, цей феномен можна розглядати як безцінний, універсальний та незамінний засіб для досягнення всього розмаїття цілей індивіда, найнеобхіднішу умову для повноцінного розвитку людини. Здоров'я, таким чином, сприймається не тільки і не стільки як здатність до фізично благополучного існування, скільки здатність до виконання соціально-трудова функцій, до відтворення сукупності людських здібностей та потреб взагалі [2, с. 28].

Дослідники проблеми державної політики України в галузі охорони здоров'я вважають, що галузь перебуває в кризовому стані. Основними причинами є:

- зміни соціально-економічної системи держави;
- низька оплата праці медичних працівників;
- незадоволення пацієнтів і всього суспільства якістю та ефективністю медичної допомоги;
- тривалий період реформування без виділення належних коштів, тобто без суттєвої економічної та політичної підтримки, а це все призводить до вимирання нації.

Охорона здоров'я як важлива самостійна функція державної влади і місцевого самоврядування має спеціальне законодавство, систему органів управління, які забезпечують реалізацію права на охорону здоров'я, джерела фінансування, мету, завдання, методи їх реалізації. Законодавство є важливим та ефективним засобом державного регулювання суспільством, що охоплює практично усі сфери життєдіяльності людини, у тому числі й галузь охорони здоров'я [3, с. 30–31].

Об'єктивною є думка учених, які під правовим регулюванням розуміють нормативний організаційний вплив на суспільні відносини, який здійснюється за допомогою юридичних засобів, з метою упорядкування зазначених відносин і відповідно до суспільних потреб [4, с. 5]. Тобто правове регулювання є складно-організованою системою, що має нормативний

вплив на суспільні відносини, здійснюється за допомогою спеціальних юридичних засобів, до яких зазвичай науковцями зараховуються правові явища, що виражаються в настановах, діяннях і технологіях, за допомогою яких задовольняються інтереси й потреби суб'єктів правовідносин і відбувається досягнення соціально корисних цілей.

Правове регулювання має власні предмет і об'єкт, перший із яких утворюють загальнозначущі, свідомо-вольові, стійкі, повторні правовідносини, другий – поведінка або/та діяльність суб'єктів правовідносин; має здійснюватися в чіткій відповідності до вимог, тобто тими базовими положеннями, які сформульовано з урахуванням суспільного досвіду, специфіки об'єкта і предмета правового регулювання, яким повинна відповідати чинна система джерел права [5, с. 9–10].

Що стосується поняття «адміністративно-правового забезпечення», то воно є надзвичайно важливою категорією для адміністративно-правової науки. Проте, не зважаючи на його поширене використання, юридична наука ще не виробила загальноприйнятих підходів до розуміння його змісту.

Переважна більшість вчених (наприклад, Гомон Д.О., Співак В.М.) адміністративно-правове забезпечення охорони здоров'я розуміють як здійснюваний вплив органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб у межах визначеної законом компетенції, за допомогою спеціального (нормотворчого) механізму, на відносини в сфері охорони здоров'я з метою забезпечення захисту і охорони прав, свобод та інтересів населення, необхідних для реалізації прав щодо збереження та зміцнення здоров'я, а також продовження тривалості життя населення [6; 7].

З іншого боку Г. Муляр вказує на те, що це система дій уповноважених суб'єктів, що передбачає цілеспрямований вплив на забезпечення реалізації права на охорону здоров'я за допомогою норм права, засобів, форм, методів адміністративно-правового впливу [8, с. 58]. З. Гладун використовує термін адміністративно-правове регулювання відносин у сфері охорони здоров'я, яке розглядає як сукупність форм, методів та інструментів, за допомогою яких держава впливає на діяльність суб'єктів і об'єктів системи охорони здоров'я з метою створення нормальних умов для функціонування системи надання медичної допомоги й охорони здоров'я та вирішення завдань зміц-

нення й охорони індивідуального і громадського здоров'я населення [9, с. 35].

Якщо говорити про форми публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я, то тут пропонуємо розуміти однорідні, конкретні дії суб'єктів публічного адміністрування, пов'язані зі створенням оптимальних умов для реалізації громадянами своїх прав щодо збереження та зміцнення фізичного і психічного здоров'я та соціального благополуччя.

Особливу увагу під час вивчення цієї проблематики необхідно звернути на структурні елементи механізму застосування форм публічного адміністрування, за допомогою яких і здійснюється адміністративно-правове регулювання у сфері охорони здоров'я:

1) це норми адміністративного права, що закріплюють права та обов'язки учасників взаємодії у сфері охорони здоров'я;

2) це адміністративно-правові відносини, що складаються у процесі спільної діяльності суб'єктів взаємодії у сфері охорони здоров'я;

3) це акти реалізації прав та обов'язків учасників взаємодії, що виражаються у втіленні приписів норм адміністративного права у процесі взаємодії суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я [10, с. 33].

Якщо говорити про норми адміністративного права, що закріплюють права та обов'язки учасників взаємодії у сфері охорони здоров'я, то такі норми містяться як у Основному законі України – Конституції України, так і у законах, що мають вузькогалузеве направлення або просто містять певні положення, які врегульовують суспільні відносини у сфері охорони здоров'я. Також зазначені норми закріплюються й у підзаконних нормативно-правових актах, актах державного управління.

Українське законодавство про охорону здоров'я регулює декілька видів адміністративних правовідносин, аналіз яких дозволяє виявити специфіку кожного з цих видів та відмежувати його від інших. За змістовим критерієм їх можна розділити на такі групи правовідносин, які виникають: у процесі організації надання медичної допомоги і здійснення заходів щодо охорони здоров'я населення; у процесі визначення адміністративно-правового статусу суб'єктів, які отримують, і суб'єктів, які надають медичну допомогу; у процесі організації та забезпечення санітарно-гігієнічного і санітарно-епідеміологічного благополуччя населення та здійснення державного санітарного нагляду; у процесі державного і муніципального управління наданням медич-

ної допомоги і державного регулювання господарської діяльності у сфері охорони здоров'я; у процесі безпосереднього надання медичної допомоги; в окремих напрямках медичної діяльності (терапії, хірургії, психіатрії, імунопрофілактиці, трансплантології, клінічному випробуванні лікарських засобів тощо [11, с. 109].

Держава також вживає відповідних заходів щодо публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я. До основних слід віднести:

- участь державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій у розробленні та обговоренні нормативно-правових актів з питань охорони здоров'я;

- утворення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій, груп для забезпечення прав людини і громадянина при формуванні та реалізації державної політики щодо забезпечення охорони здоров'я;

- виконання спільних проектів інформаційного та аналітично-дослідницького характеру з питань охорони здоров'я;

- проведення профінформаційних семінарів з метою розширення знань в сфері діяльності з охорони здоров'я [2].

Отже, можна зробити висновок, що основними суб'єктами публічного адміністрування в сфері охорони здоров'я є:

- суб'єкти, які розробляють та визначають державну політику в сфері охорони здоров'я;

- суб'єкти, які безпосередньо реалізують та забезпечують публічне адміністрування в сфері охорони здоров'я.

Адміністративно-правове забезпечення у сфері охорони здоров'я та надання медичних послуг неможливе без суб'єктів такого забезпечення, які, власне, формують основи політики в цій сфері, наділені владними повноваженнями регулювати суспільні відносини в зазначеній сфері. Д. Гомон наводить визначення суб'єктів публічного адміністрування в сфері охорони здоров'я: «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, діяльність яких спрямована на організацію і управління усіма складовими системи охорони здоров'я для задоволення потреб громадян України щодо збереження та зміцнення здоров'я [12, с. 126].

До суб'єктів адміністративно-правового забезпечення у сфері охорони здоров'я та надання медичних послуг Б. Логвиненко відносить:

- 1) суб'єктів, що визначають та розробляють стратегію діяльності з публічного адміністрування сферою охорони здоров'я (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України);

- 2) суб'єктів, які безпосередньо втілюють в життя та забезпечують публічне адміністрування сферою охорони здоров'я (Міністерств охорони здоров'я);

- 3) суб'єктів, які сприяють публічному адмініструванню сферою охорони здоров'я (Національна рада з питань протидії туберкульозу та ВІЛ-інфекції/СНІДУ; Громадська рада при Міністерстві охорони здоров'я України тощо) [13, с. 152–153].

Ми у свою чергу до системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення у сфері охорони здоров'я, відносимо наступних суб'єктів: Верховну Раду України; Президента України; Кабінет Міністрів України; Міністерство охорони здоров'я України та інші міністерства, що мають у своєму підпорядкуванні заклади охорони здоров'я; Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками; Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; Національну службу здоров'я України; місцеві державні адміністрації (департаменти (управління) охорони здоров'я) та органи місцевого самоврядування (відділи (управління) охорони здоров'я).

Якщо говорити про основні адміністративно-правові заходи щодо охорони здоров'я та надання медичних послуг, то їх можна поділити на дві основні групи:

- зовнішні, які спрямовані на взаємодію з публічною адміністрацією, з метою забезпечення виконання покладених на суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я завдань та функцій (видання правових актів управління, індивідуальних адміністративних актів та укладання адміністративних договорів);

- внутрішні, які пов'язані з організацією внутрішньої роботи суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я (розподіл службових обов'язків, керівництво підрозділами нижчого рівня, проведення нарад) та матеріально-технічні операції, які забезпечують функціонування суб'єкта публічного адміністрування (діловодство, матеріально-технічне забезпечення).

Серед основних заходів реалізації гуманітарної політики в сфері охорони здоров'я та надання медичних послуг результати соціологічного дослідження виділяють:

- реформування системи охорони здоров'я – за це виступає переважна кількість опитаних – 74,6%;

- збільшення обсягів бюджетного фінансування галузі охорони здоров'я – 65,6%;

- створення матеріальних і моральних стимулів для підвищення якості надання медичної допомоги – 62,0%;
 - підготовка висококваліфікованих кадрів – 53,1%;
 - переорієнтація охорони здоров'я на профілактику захворювань – 47,5%;
 - посилення контролю за якістю фармацевтичної продукції, питної води та харчової продукції – 41,4%;
 - надання господарської самостійності закладам охорони здоров'я також сприятиме вирішенню низки проблем у цій сфері – 38,2%;
 - активізація боротьби з ВІЛ/СНІДом, туберкульозом та іншими соціальними хворобами – 36,6%;
 - розроблення і прийняття закону України «Основи законодавства України щодо алкоголю та наркотиків» – 32,1%;
- розробка та впровадження державної програми сприяння здоровому способу життя – 24,4%.

Ще одним важливим фактором якісного здійснення публічного адміністрування у сфері охорони здоров'я є державний контроль та нагляд у вказаній сфері. Варто зазначити, що державний контроль і нагляд у сфері охорони здоров'я – це діяльність спеціально уповноважених органів виконавчої влади за дотриманням законодавства про охорону здоров'я, державних стандартів, критеріїв та вимог, спрямованих на забезпечення здорового навколишнього природного середовища і санітарно-епідемічного благополуччя населення, нормативів професійної діяльності у сфері охорони здоров'я, вимог Державної Фармакопеї, стандартів медичного обслуговування, медичних матеріалів і технологій.

В питаннях контролю та нагляду зауважимо, що наразі потребує нормативного забезпечення питання контролю за якістю медичних послуг, в нормативно-правових актах слід використовувати саме таке словосполучення, вважаємо що медичні послуги є значно ширшим поняттям, ніж медична допомога.

Висновки. Таким чином, враховуючи сучасний стан охорони здоров'я та ситуацію у світі й в Україні зокрема, можна стверджувати, що нормативно-правова база у цій сфері публічного адміністрування та реалізації відповідної державної політики потребує негайного й суттєвого вдосконалення. Необхідні законодавчі зміни стосовно належного забезпечення та гарантування невіддільних прав людини

й громадянина на життя і здоров'я, на свободу пересування тощо. Особливого правового врегулювання потребують обмеження, пов'язані з введенням карантинів й відповідальністю за порушення таких обмежень. Зазначені зміни можливі тільки шляхом опрацювання нових законів України й удосконалення діючих нормативно-правових актів, причому особливої уваги законодавця потребують Закони України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» і «Про захист населення від інфекційних хвороб», а також чіткої регламентації підзаконного характеру вимагає процес та порядок надання медичних послуг під час нововведених обмежень, пов'язаних з виникненням інфекційних хвороб.

Серед основних заходів реалізації гуманітарної політики в сфері охорони здоров'я та надання медичних послуг, можна виділити: реформування системи охорони здоров'я; збільшення обсягів бюджетного фінансування галузі охорони здоров'я; створення матеріальних і моральних стимулів для підвищення якості надання медичної допомоги; підготовка висококваліфікованих кадрів; переорієнтація охорони здоров'я на профілактику захворювань; посилення публічного контролю за якістю фармацевтичної продукції, питної води та харчової продукції; надання господарської самостійності закладам охорони здоров'я, що також сприятиме вирішенню низки проблем у цій сфері; активізація боротьби з ВІЛ/СНІДом, туберкульозом та іншими соціальними хворобами; розроблення і прийняття закону України «Основи законодавства України щодо алкоголю та наркотиків»; розробка та впровадження Державної програми сприяння здоровому способу життя.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами). URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. Горбатова Д.І. Форми державного управління у сфері охорони здоров'я. URL: https://otherreferats.allbest.ru/law/01267560_0.html
3. Гомон Д.О. Адміністративно-правове та організаційне забезпечення охорони здоров'я в Україні : дис... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.07 / Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2018. 250 с.
4. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва : Юрид. лит. 1966. 187 с.

5. Гладун З. С. Адміністративно-правове регулювання охорони здоров'я населення в Україні: моногр. К. : Юрінком Інтер, 2007. 720 с.
6. Гомон Д. О. Сутність адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 66–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2015_1_22
7. Гомон Д. О. Державна політика України у сфері охорони здоров'я в контексті реформування. *Право і суспільство*. 2015. № 6.2. С. 104–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_6
8. Муляр Г. В. Адміністративно-правове забезпечення реалізації права на охорону здоров'я. дис. ... докт. юрид. наук зі спец. : 12.00.07 / Національний авіаційний університет, Київ, 2021, 565 с.
9. Гладун З. С. Адміністративно-правове регулювання охорони здоров'я населення в Україні: моногр. К. : Юрінком Інтер, 2007. 720 с.
10. Березовська І.Р. Поняття і характеристика структурних елементів механізму застосування адміністративно-правових засобів забезпечення інформаційної безпеки України. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 31–35.
11. Гладун З. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері охорони здоров'я за законодавством України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 103–111.
12. Гомон Д. О. Принципи функціонування системи адміністрування у сфері охорони здоров'я. Стан та перспективи розвитку адміністративного права України : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10 листопада 2017 р.). Одеса : ОДУВС, 2017. 260 с.
13. Логвиненко Б.О. Публічне адміністрування сферою охорони здоров'я в Україні: теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 440 с.

Sydorova E. O. Administrative and legal provision of health protection and provision of medical services as a direction of implementation of state policy of Ukraine in the humanitarian sphere

The study examines the administrative and legal support for the implementation of state policy in the field of health care and the provision of medical services, offers perspective and priority administrative and legal measures that should be implemented in modern Ukrainian realities for citizens to effectively exercise their rights to medicine and health care. The views of researchers on the concept of "administrative and legal support", which is an extremely important category for administrative and legal science, are highlighted, but despite its widespread use, legal science has not yet developed generally accepted approaches to understanding its content. It is noted that in matters of forms of public administration in the field of health care, it is proposed to understand homogeneous, specific actions of subjects of public administration, related to the creation of optimal conditions for citizens to exercise their rights regarding the preservation and strengthening of physical and mental health and social welfare. Among the structural elements of the mechanism of application of forms of public administration, with the help of which administrative and legal regulation in the field of health care is carried out, the following are highlighted: norms of administrative law that establish the rights and obligations of participants in the interaction in the field of health care; these are administrative and legal relations formed in the process of joint activity of subjects of interaction in the field of health care; acts of realization of the rights and obligations of the participants of the interaction, which are expressed in the implementation of the prescriptions of the norms of administrative law in the process of interaction of the subjects of public administration in the field of health care. The study claims that the legal framework in this area of public administration and the implementation of relevant state policy needs immediate and significant improvement. It was concluded that among the main measures of humanitarian policy implementation in the field of health care and provision of medical services, it is possible to single out: reforming the health care system; increase in the amount of budget financing of the healthcare industry; creation of material and moral incentives for improving the quality of medical care; training of highly qualified personnel; reorientation of health care to disease prevention; strengthening public control over the quality of pharmaceutical products, drinking water and food products; providing economic independence to health care institutions, which will also contribute to solving a number of problems in this area; activation of the fight against HIV/AIDS, tuberculosis and other social diseases; development and adoption of the law of Ukraine "Basics of the legislation of Ukraine on alcohol and drugs"; development and implementation of the State Program for Promoting a Healthy Lifestyle.

Key words: administrative services, implementation of rights to medical services, administrative and legal measures, control, form.

УДК 342.9:34.08(477)

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.22>**О. С. Яра**кандидат юридичних наук, професорка,
докторант

Науково-дослідного інституту публічного права

ЛІЦЕНЗУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Забезпечення вищої юридичної освіти в Україні має здійснюватися на належному високому рівні. Адже саме від цього напряму залежить якість і випускників вищих юридичних закладів, які будуть здійснювати реалізацію норм права у життя, в тому числі здійснювати правоохоронну, правозахисну та судову діяльність. Український народ та публічний апарат має бути впевнений що випускники вищих юридичних закладів мають належний рівень знань, практичних навиків, патріотизму, логічного і філософську правового мислення. Саме з метою забезпечення цього в Україні діє інститут ліцензування вищої юридичної освіти, як спеціальний інструмент публічного адміністрування, який в умовах сьогодення переживає процес свого подальшого розвитку. Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії адміністративного права, доктринальних поглядів на цю проблематику вчених-адміністративістів, діючого законодавства з'ясувати особливості ліцензування, як інструменту публічного адміністрування забезпечення вищої юридичної освіти в Україні. В статті розкрито особливості ліцензування, як інструменту публічного адміністрування забезпечення вищої юридичної освіти в Україні. Доведено, що це об'єктивно існуючий інститут публічного адміністрування, як засіб державного в адміністративний спосіб обмеження доступу до ринку вищої юридичної діяльності з метою є забезпечення прав та інтересів здобувачів вищої юридичної освіти, інтересів споживачів юридичних послуг та публічного інтересу суспільства в цілому. Зроблено висновки, що ліцензування, як інструменту публічного адміністрування забезпечення вищої юридичної освіти в Україні – це об'єктивно існуючий інститут публічного адміністрування, як засіб державного в адміністративний спосіб обмеження доступу до ринку вищої юридичної діяльності з метою є забезпечення прав та інтересів здобувачів вищої юридичної освіти, інтересів споживачів юридичних послуг та публічного інтересу суспільства в цілому, що здійснюється спеціальними суб'єктами публічної адміністрації на основі реалізації норм адміністративного права, які забезпечують залучення високого рівня науково-педагогічних та інших працівників до навчального і виховного процесів та відповідного матеріального, інформаційного, санітарного та ін. забезпечення у вищій юридичній школі.

Ключові слова: вища юридична освіта, здобувач вищої юридичної освіти, інструмент публічного адміністрування, ліцензування, обмеження доступу, публічний інтерес.

Актуальність дослідження. Забезпечення вищої юридичної освіти в Україні має здійснюватися на належному високому рівні. Адже саме від цього напряму залежить якість і випускників вищих юридичних закладів, які будуть здійснювати реалізацію норм права у життя, в тому числі здійснювати правоохоронну, правозахисну та судову діяльність. Український народ та публічний апарат має бути впевнений що випускники вищих юридичних закладів мають належний рівень знань, практичних навиків, патріотизму, логічного і філософську правового мислення.

Саме з метою забезпечення цього в Україні діє інститут ліцензування вищої юридичної освіти, як спеціальний інструмент публічного адміністрування, який в умовах сьогодення переживає процес свого подальшого розвитку.

Огляд останніх досліджень. До проблеми адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні звертали свої наукові погляди вітчизняні вчені Є. Авер'янова, В. Бачинін, О. Бондаренко, Н. Бондарчук, І. Булик, О. Внукова, В. Галуцько, О. Гладкая, О. Голік, В. Гладуш, І. Голобенко, К. Грищенко, Н. Гітун, Н. Губерська, Г. Драйден, І. Драч, В. Дейнека,

О. Жерновникова, І. Зайченко, О. Зубчик, А. Іванищук, Н. Л. Калашнікова, Коротка, М. Курко, Т. Кучера, М. Мартинов, А. Маслова, Р. Мельник, Л. Миськів, О. Лебідь, Г. Лисенко, О. Львова, В. Пальчиков, В. Селюков, Л. Насонова, Г. Немченко, С. Немченко, Н. Пархоменко, О. Правоторова, Л. Подимова, О. Ортинський, С. Сливка, О. Скочиляс-Павлів, О. Хохленко, І. Хохлова, Т. Тарахонич, І. Тикович, С. Цигульов, Ю. Шемчушенка, А. Шпак, В. Юровська, М. Фіцула, С. Яровий та ін. Проте, вони аналізовану нами проблематику безпосередньо не аналізували, а зосереджували свої наукові пошуки та більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії адміністративного права, доктринальних поглядів на цю проблематику вчених-адміністративістів, діючого законодавства з'ясувати особливості ліцензування, як інструменту публічного адміністрування забезпечення вищої юридичної освіти в Україні.

Виклад основних положень. Засади інституту ліцензування, з погляду теорії цивільного (господарського) права, на наш погляд, слушно розкрила Є. Авер'янова, яка виокремлює особливості у цій сфері, а саме: ліцензування господарської діяльності є окремим правовим інститутом, який належить до системи господарського права; основою відносин у сфері ліцензування господарської діяльності є організаційно-господарські зобов'язання; ліцензуванню підлягає виключно господарська діяльність; ліцензуванню підлягають виключно види господарської діяльності, визначені спеціальним законом про ліцензування; ліцензування господарської діяльності є продовжуваним процесом, який з боку держави не обмежується лише виданням ліцензій, а включає внесення змін до ліцензії, контроль за додержанням суб'єктом господарювання ліцензійних вимог; ліцензування господарської застосування до суб'єкта господарювання особливих видів відповідальності – зупинення дії ліцензії та анулювання ліцензії; ліцензування господарської діяльності безпосередньо пов'язано із набуттям суб'єктом господарювання правоздатності у визначених законом випадках. Вченою, запропоновано уточнюючі критерії віднесення видів господарської діяльності до таких, що підлягають ліцензуванню, шляхом встановлення, що вид господарської діяльності підлягає ліцензуванню, якщо він відповідає одній з наступних вимог: наявність державного (публічного) інтересу щодо зазначеного виду діяльності (діяль-

ність становить потенційну загрозу обороні або безпеці держави; провадження господарської діяльності становить небезпеку для навколишнього середовища чи є небезпечною для життя невизначеного кола осіб, які не приймають участі в її провадженні; діяльність приносить високий прибуток та підлягає підвищеному контролю з боку держави); необхідність спеціальних знань для провадження господарської діяльності, де такі знання є основним засобом провадження зазначеного виду діяльності [1].

У більш загальному форматі інститут ліцензування розкрили експерти Білої книги «Ліцензування, як інструмент обмеження доступу до ринків», які доводять, що спосіб «Обмеження доступу до ринків» – це сукупність інструментів державного регулювання, за допомогою яких суб'єкт господарювання отримує можливість виходу на ринок для виробництва товарів, надання послуг та виконання робіт або отримує право на вчинення окремої дії чи доступу до об'єкту в процесі провадження господарської діяльності. Інтегрована дозвільна система повинна повністю регламентуватися у рамках способу «Обмеження доступу до ринків», а метою такого регулювання є: запобігання (або, принаймні, мінімізація) шкідливому впливу від діяльності суб'єкта господарювання на життя та здоров'я населення, навколишнє природне середовище, безпеку, оборону та економічні інтереси держави, а також на немайнові блага громадян; забезпечення мінімально допустимої якості товарів та послуг, які виробляють/надають суб'єкти господарювання. Експерти звертають увагу, що існує 15 типів дозвільних документів, зокрема й «ліцензія» які: маючи однакове найменування, виконують різні функції, маючи різне найменування, виконують однакові функції [2]

Більш спеціально до аналізований нами проблематики звертатися О. Зубчик, який доводить що ліцензування у сфері вищої освіти як інструмент державного управління є функцією держави щодо встановлення особливого державного контролю за такими видами підприємницької діяльності, здійснення яких пов'язано із забезпеченням прав, свобод та інтересів громадян, зокрема, в сфері вищої освіти. Ліцензування у сфері вищої освіти, як інструмент державного управління, слід розглядати як суспільні відносини у сфері вищої освіти; уніфікований порядок (власне процедуру ліцензування); як нагляд і контроль з боку держави та суспільства у сфері вищої освіти; як можливість наслідків, зокрема, відповідальності

за порушення законодавства у сфері вищої освіти. Ліцензування у сфері вищої освіти як процес включає такі стадії: подання заяви до органу ліцензування; встановлення органом ліцензування підстав для залишення заяви без розгляду, або відсутність таких; розгляд заяви органом ліцензування (перевірка заяви та додатків заявника щодо відповідності кадровим, технологічним, організаційним критеріям); г) прийняття рішення про видачу ліцензії, розширення ліцензії або відмова; апеляція, оскарження прийнятого рішення; видача ліцензії [3].

Що стосується формально догматичного аналізу проблеми ліцензування вище юридичної освіти то вона добре прописана в діючому законодавстві Згідно із положеннями Господарського кодексу України, основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є державне замовлення, ліцензування та ін. [4] Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» визначив, що ліцензування – це видача, переоформлення та анулювання ліцензій, видача дублікатів ліцензій, ведення ліцензійних справ та ліцензійних реєстрів, контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов, видача розпоряджень про усунення порушень ліцензійних умов, а також розпоряджень про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування. Крім того, аналізований закон прописав, що: ліцензіат – суб'єкт господарювання, який одержав ліцензію на провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню; ліцензія – документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов; ліцензійні умови – установлений з урахуванням вимог законів вичерпний перелік організаційних, кваліфікаційних та інших спеціальних вимог, обов'язкових для виконання при провадженні видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню; орган ліцензування – орган виконавчої влади, визначений Кабінетом Міністрів України, або спеціально уповноважений виконавчий орган рад для ліцензування певних видів господарської діяльності [5].

Згідно із ст. 24 «Ліцензування освітньої діяльності» Закону України «Про вищу освіту» освітня діяльність у сфері вищої освіти провадиться закладами вищої освіти, науковими установами (для підготовки фахівців ступеня доктора філософії) на підставі ліцензій, які видаються центральним органом виконавчої

влади у сфері освіти і науки у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Для отримання експертного висновку про можливість видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності заявник подає Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти письмову заяву та документи, що підтверджують відповідність заявника стандарту освітньої діяльності за відповідною спеціальністю. Наукові установи Національної академії наук України та національних галузевих академій наук можуть подавати заяви та документи для отримання експертного висновку на основі відповідного рішення їх президій. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти у двомісячний строк з дня надходження заяви та документів проводить ліцензійну експертизу та видає заявникові експертний висновок. Для отримання ліцензії на провадження освітньої діяльності заявник подає центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки [6] письмову заяву та експертний висновок Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти [7]. На підставі отриманих документів центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки протягом 10 робочих днів видає відповідному закладу вищої освіти ліцензію на провадження освітньої діяльності або відмовляє у її видачі. Рішення про відмову у видачі ліцензії повинно бути обґрунтованим і містити посилання на конкретні положення стандарту освітньої діяльності, яким не відповідає заявник [8].

На рівні підзаконного нормативно-правового регулювання ліцензування вищої юридичної освіти здійснюється на підставі Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, що затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187. Згідно з яким до здобувачів ліцензій (ліцензіатів) на провадження освітньої діяльності на рівні вищої освіти належать: юридичні особи публічного чи приватного права, основним видом діяльності яких статутом визначена освітня діяльність на рівні (рівнях) вищої освіти (після отримання ліцензії набувають статусу закладу вищої освіти); заклади вищої освіти; заклади фахової передвищої освіти; наукові установи (на другому (магістерському) та третьому (освітньо-науковому / освітньо-творчому) рівні вищої освіти); заклади вищої освіти (для територіально відокремлених структурних підрозділів закладу вищої освіти); заклади вищої освіти іноземних держав (для відокремлених структурних підрозділів (філій), що утворюються і функціонують на території України) [9].

Для започаткування та провадження освітньої діяльності на рівні вищої юридичної освіти здобувач ліцензії (ліцензіат) має виконати усі загальні і спеціальні вимоги передбачені чиним законодавством. До спеціальних слід віднести кадрові вимоги. А саме, ліцензіат повинен бути забезпечений науково-педагогічними працівниками правової спеціальності, яким присуджено науковий ступень однаковий за змістом спеціальністю, необхідними для реалізації освітніх компонентів, передбачених освітньою (освітніми) програмою (програмами) на відповідному рівні вищої юридичної освіти. Частина науково-педагогічних та/або наукових працівників, які мають науковий ступінь та/або вчене звання та працюють у здобувача ліцензії (ліцензіата) за основним місцем роботи, повинна становити не менше 50 відсотків на відповідному рівні вищої освіти або за освітньою програмою, що передбачає присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, на відповідному рівні вищої освіти, з них осіб, які мають науковий ступінь доктора наук та/або вчене звання професора, повинна становити: для другого (магістерського) рівня вищої освіти – не менше 10 відсотків; для третього освітньо-наукового рівня вищої освіти – не менше двох докторів юридичних наук [9].

Висновки. Усе вище викладене дає можливість сформулювати наступні особливості ліцензування, як інструмент публічного адміністрування забезпечення вищої юридичної освіти в Україні:

- ліцензування вищої юридичної освіти є різновидом державного обмеження доступу до ринку вищої юридичної діяльності, відповідно цим не ринковим (адміністративним) засобом слід обережно і дозовано користуватися у публічному просторі;

- процес навчання і виховання у сфері вищої юридичної освіти об'єктивно підпадає під ліцензування, адже завдяки йому забезпечується публічний інтерес, рівність вимог і мінімальний розмір знань, навиків та практичних юридичних навиків здобувачів такої освіти, що потребує задіяння високого рівня науково-педагогічних та інших працівників до навчального і виховного процесів та відповідного матеріального, інформаційного, санітарного забезпечення у вищій юридичній школі;

- ліцензування вищої юридичної освіти є інструментом публічного адміністрування щодо встановлення особливого публічного контролю за таким видом освітньої діяльності;

- метою ліцензування вищої юридичної освіти є забезпечення прав та інтересів здобувачів вищої юридичної освіти, інтересів споживачів юридичних послуг та публічного інтересу суспільства в цілому;

- ліцензування вищої юридичної освіти здійснюється на основі профільного і спеціальних законів та підзаконних нормативно-правових актів цієї сфери;

- органом ліцензування вищої юридичної освіти є центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки за наявності позитивного експертного висновку Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти;

- особливості дотримання ліцензійних умов при ліцензуванні вищої юридичної освіти є кадрові вимоги щодо забезпечення науково-педагогічними працівниками правової спеціальності, яким присуджено науковий юридичний ступінь однаковий за змістом спеціальністю, передбачених освітньою програмою на відповідному рівні вищої юридичної освіти, в тому числі певної частки кандидатів (докторів філософії у галузі право) та докторів юридичних наук.

Отже, ліцензування, як інструменту публічного адміністрування забезпечення вищої юридичної освіти в Україні – це об'єктивно існуючий інститут публічного адміністрування, як засіб державного в адміністративний спосіб обмеження доступу до ринку вищої юридичної діяльності з метою є забезпечення прав та інтересів здобувачів вищої юридичної освіти, інтересів споживачів юридичних послуг та публічного інтересу суспільства в цілому, що здійснюється спеціальними суб'єктами публічної адміністрації (МОН і Агенцією) на основі реалізації норм адміністративного права, які забезпечують залучення високого рівня науково-педагогічних та інших працівників до навчального і виховного процесів та відповідного матеріального, інформаційного, санітарного та ін. забезпечення у вищій юридичній школі.

Список використаної літератури:

1. Авер'янова Є. Правове регулювання ліцензування господарської діяльності: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 2019. 19 с.
2. Біла книга «Ліцензування, як інструмент обмеження доступу до ринків». Редакційна колегія О. Гончарук, Д. Малюська, І. Лавриченко. Київ : BRDO Офіс ефективного регулювання, 2017. https://cdn.regulation.gov.ua/bf/0a/bb/8c/regulation.gov.ua_БІЛА%20КНИГА%20оновлена.pdf.

3. Зубчик О. Ліцензування як форма контролю та інструмент державного управління в сфері вищої освіти. Менеджер. 2016. № 1. С. 71–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2016_1_12].
4. Господарський кодекс від 16 січня 2003 р. № 436-IV. Ліга Закон. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030436.html
5. Про ліцензування видів господарської діяльності. Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. *Голос України* : офіційне видання від 28.03.2015.
6. Положення про Міністерство освіти і науки України. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 630. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-п#Text>]
7. Статут Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 р. № 244. *Верховна Рада України*. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2015-п/ed20190828#Text>].
8. Про вищу освіту. Закон України 1 липня 2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37-38. ст. 2004
9. Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187. *Ліга Закон*. 2021. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP210365.html].
10. Про затвердження переліку іноземних акредитаційних агентств та агентств із забезпечення якості вищої освіти, які видають сертифікати про акредитацію освітніх програм, що визнаються в Україні : Додаток до розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 554-р. *Верховна Рада України*. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-2019-р#Text>
11. Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266. URL: https://npu.edu.ua/images/file/Viddil_licen/2016/post_266.pdf

Yara O. S. Licensing as a tool of public administration of higher legal education in Ukraine

Higher legal education in Ukraine should be provided at an appropriately high level. After all, the quality of graduates of higher legal institutions who will implement the norms of law in life, including law enforcement, human rights protection and judicial activities, depends on this direction. The Ukrainian people and the public apparatus must be sure that graduates of higher legal institutions have the appropriate level of knowledge, practical skills, patriotism, logical and philosophical legal thinking. It is with the aim of ensuring this that the Institute of Licensing of Higher Legal Education operates in Ukraine, as a special tool of public administration, which in today's conditions is experiencing the process of its further development. The purpose of the article is to find out the peculiarities of licensing as a tool of public administration for providing higher legal education in Ukraine, based on the theory of administrative law, doctrinal views on this issue of administrative scientists, current legislation. The article discloses personal licensing as a tool of public administration of higher legal education in Ukraine. It has been proven that this is an objectively existing institute of public administration, as a means of the state and administrative method of limiting access to the market of higher legal activity with the aim of ensuring the rights and interests of students of higher legal education, the interests of consumers of legal services and the public interest of society as a whole. It was concluded that licensing, as a tool of public administration for the provision of higher legal education in Ukraine, is an objectively existing institution of public administration, as a state means of limiting access to the market of higher legal activity in an administrative manner, with the aim of ensuring the rights and interests of students of higher legal education, the interests of users of legal services and the public interest of society as a whole, which is carried out by special subjects of public administration on the basis of the implementation of the norms of administrative law, which ensure the involvement of a high level of scientific and pedagogical and other workers in educational and educational processes and the corresponding material, informational, sanitary etc. provision in the higher law school.

Key words: access restrictions, applicant for higher legal education, higher legal education, licensing, public administration tool, public interest.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.23>

В. С. Березняк

доцент кафедри кримінального права та кримінології
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕРУХОМОСТІ

Зазначається, що за останні 10 років кримінальні правопорушення, пов'язані з використанням шахрайства при операціях з нерухомістю, набирають обертів. Такі дії здійснюються не тільки на вторинному ринку нерухомості, коли об'єкт вже існує і знаходиться у власності певної особи, а й на первинному ринку нерухомості, коли об'єкт нерухомості виникає в результаті будівництва. Правоохоронні органи не встигають адаптуватися до постійних швидких змін законодавства та виробити чіткий алгоритм, який сприятиме впровадженню дієвих заходів щодо запобігання таким проявам. Існують певні прогалини в методології розслідування, які неможливо так швидко адаптувати до реальних потреб сьогодення. Повнота та об'єктивність розслідування значною мірою залежить від того, наскільки своєчасно та правильно слідчий спланує та організує роботу з виявлення, вилучення, дослідження та оцінки доказів і вміє їх використати на досудовому провадженні. Вирішення організаційних питань, які виникають у процесі розслідування шахрайства на первинному ринку нерухомості, є одним із найважливіших напрямків. Водночас створенню надійної організаційної структури має передувати оптимальне планування, управління та ефективна тактика розслідування. У статті аналізуються наукові підходи, поняття та ознаки категорії «організація розслідування кримінальних правопорушень», види організації розслідування, співвідношення понять «організація» та «планування» досудового розслідування. Приділено увагу опису структурних елементів організації розслідування шахрайства на первинному ринку нерухомості. Залежно від типових слідчих ситуацій пропонуються напрямки розслідування. Зроблено висновок про невід'ємність досліджуваних понять «організація» та «планування» розслідування одне від одного. У ході організації та планування, слідчий повинен напрацювати чіткий алгоритм, що містить у собі перелік слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на виконання тактичних завдань. Залежно від зміни слідчої ситуації, цей перелік та механізм їх реалізації може змінюватися. Альтернативні шляхи вирішення також повинні враховуватися.

Ключові слова: планування розслідування, нерухомість, кримінальні правопорушення, типові слідчі ситуації, версії.

Постановка проблеми. Кримінально-процесуальна діяльність має регламентовану внутрішню структуру, упорядкованість, узгодженість, тобто взаємодію всіх складових, що іменується кримінально-процесуальною формою, яку ще називають організаційною формою кримінального провадження. Водночас,

організованість і плановість розслідування кримінальних правопорушень є передумовою виконання завдання розслідування, дотримання його строків, якісного проведення окремих процесуальних дій та застосування заходів забезпечення кримінального провадження [1, с. 116]. Вирішення організаційних питань, що

виникають в процесі розслідування кримінальних правопорушень, є одним з найважливіших напрямків слідчої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що окремі положення відносно злочинних проявів у сфері нерухомості досліджувалися такими вченими, як: А.В. Вавриш, А.Ф. Волобуєв, О.В. Дикий, Р.А. Запорожець, А.П. Запотоцький, С.В. Князєв, С.С. Кузьменко, А.В. Микитчик, Н.О. Опанасенко, Н.В. Павлова, І.М. Попова, К.О. Чередник, Г.М. Чернишов та іншими дослідниками.

Проте, не дивлячись на достатню кількість досліджень у напрямку боротьби з такими проявами, деякі аспекти щодо організації та планування розслідування потребують додаткового висвітлення.

Метою статті є аналіз наукових підходів до поняття та структури організації розслідування, а також визначення основних організаційних заходів при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері нерухомості.

Основний зміст. Правильно організоване планування дає можливість проводити розслідування цілеспрямовано, дозволяє закінчити слідство в установлені законом строки, дисциплінує слідчого, забезпечує повноту та об'єктивність слідства, сприяє одержанню максимуму ефекту за найменших витрат слідчим часу, сил і коштів [2, с. 211].

Загалом, планувати розслідування необхідно таким чином, щоб було вжито всіх передбачених законом заходів для забезпечення своєчасного, всебічного, повного та об'єктивного розслідування злочину і підвищення рівня організації для досягнення ефективного результату [3, с. 36]. Повнота та об'єктивність розслідування значною мірою залежить від того, наскільки своєчасно і правильно слідчий спланує та організує роботу щодо виявлення, вилучення, дослідження та оцінки доказів та вміло зможе їх використовувати у досудовому провадженні.

Аналіз юридичної літератури показав, що існують різні визначення поняття «організації розслідування злочинів». Так, О.М. Ларін стверджував, що організація розслідування – це раціональний вибір, розміщення і застосування сил, знарядь і засобів, які має слідчий, створення і використання оптимальних умов для досягнення цілей судочинства [4, с. 59]. А.В. Дулов під організацією в ході розслідування розуміє прийняття слідчим організаційно – розпорядчих рішень у справі (планування, встановлення пев-

ного порядку роботи, надання вказівок певним особам про виконання відповідних завдань), їх здійснення та перевірка [5, с. 116].

Р.С. Белкін визначає організацію розслідування як збірне поняття, що характеризує різні рівні організації діяльності з розкриття, розслідування злочинів і запобігання їм. Воно містить чотири рівні. Перший, вищий рівень організації розслідування, – це система заходів, що забезпечують ефективність функціонування елементів системи і досягнення цілей. Єдність системи обумовлена єдністю цілей, процесуальних і криміналістичних основ функціонування її елементів. Об'єктом першого рівня організації розслідування є розслідування злочинів, як специфічна форма діяльності всіх компетентних органів держави, тобто органів дізнання і досудового слідства. Другий рівень організації розслідування – управлінський. Це комплекс заходів, що забезпечують оптимальну структуру органів розслідування, рівень управління ними, ефективність їхньої діяльності й удосконалювання її засобів і методів. Організація розслідування в цьому випадку виступає як основна функція одного відомства. Третій рівень, методичний, – це організація розслідування конкретного злочину; комплекс заходів з метою створення оптимальних умов для визначення і застосування найбільш ефективних і доцільних у певній слідчій ситуації рекомендацій криміналістичної методики. Четвертий рівень організації розслідування – тактичний. Це організація проведення окремих слідчих дій чи організаційно-технічних заходів у межах конкретного акту розслідування; комплекс заходів, що забезпечують вибір і застосування у певній слідчій ситуації найбільш ефективних і доцільних техніко-криміналістичних засобів і тактичних прийомів для досягнення цілей слідчої дії чи заходу [6, с. 147].

На думку А.В. Шмоніна організація розслідування являє собою один із ключових елементів процесу розслідування злочинів, тісно пов'язана з цілями, завданнями, етапами та іншими структурними елементами окремих криміналістичних методик. З криміналістичних позицій організацію можна визначити на підставі елементного чи діяльнісного підходу. У першому випадку під організацією розслідування слід розуміти упорядковану сукупність, стійкість взаємопов'язаних елементів (об'єкт, суб'єкт, засоби і мета), що забезпечують процес розслідування конкретної категорії злочинів на кожному етапі як єдине ціле. У другому випадку організація

розслідування являє собою розроблення і реалізацію комплексу заходів, що забезпечують процес розслідування конкретної категорії злочинів на кожному етапі як єдине ціле [7, с. 281].

З цього виходить, що діяльність слідчого має безліч організаційних моментів, тобто він водночас виступає в ролі організатора і виконавця. Поряд з цим, слідчий не є єдиним учасником такої діяльності, а постійно взаємодіє з іншими суб'єктами.

Г.А. Хань визначає, що поняття «організація» описує динамічну складову системи, спрямовану на виконання функцій координації і субординації [8, с. 98]. Водночас, слід зауважити, що організувати будь-яку діяльність та скоординувати дії всіх учасників означає належно спланувати, упорядкувати і проконтролювати хід виконання таких дій. Проте, аналіз криміналістичної літератури свідчить про дискусійність питань співвідношення понять «організація розслідування» та «планування розслідування». Предметом дискусії є як елементи організації та планування розслідування, так і пріоритетність кожної з діяльності.

Більшість науковців схиляється до того, що поняття «організація» є більш ширшим, ніж «планування», оскільки планування є елементом організаційної діяльності слідчого [9]. Є й такі, що вважають організацію і планування взаємозалежними, пояснюючи це тим, що організаційні заходи ґрунтуються на завданнях плану розслідування [4, с. 59].

Натомість, планування є не просто елементом організації, але організуючою основою (принципом) розслідування, тобто тільки через планування можна на практиці здійснити організацію діяльності з розслідування злочину. Водночас план – не догма, а динамічний елемент структури, що змінюється (ускладнюється чи спрощується) залежно від тієї чи іншої слідчої ситуації, етапів провадження та виконання завдань розслідування, досягнення його мети [1, с. 347]. А для того, щоб виконати заплановані заходи, необхідно правильно організувати розслідування. Втім, організаційна робота слідчого у кримінальному провадженні тісно пов'язана з процесуальними питаннями взаємовідносин між слідчим і прокурором, а планування тісно пов'язане з тактикою визначення послідовності в провадженні слідчих (розшукових) дій [10, с. 133].

Як наголошує О.В. Курман, крім матеріалів, одержаних процесуальним шляхом, при плануванні розслідування вивчається також інформа-

ція, зібрана за допомогою оперативно-розшукових заходів. У свою чергу, оперативні підрозділи правоохоронних органів можуть отримувати інформацію із заяв, повідомлень громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, у письмових дорученнях і постановках слідчого, вказівках прокурора, ухвалах суду, матеріалах інших правоохоронних органів, у запитах оперативних підрозділів, міжнародних правоохоронних органів і організацій інших держав, у запитах уповноважених державних органів, підприємств і організацій [11, с. 88].

В організації розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухомості важливим є також вирішення тактичних завдань. Засобами вирішення тактичних завдань розслідування у криміналістиці вважаються тактичні прийоми, що можуть застосовуватися у межах окремої слідчої дії, окремі слідчі дії та комплекси слідчих дій й оперативно-розшукових заходів. Без охоплення всіх елементів певного етапу розслідування й орієнтування слідчого водночас на комплекс завдань ускладнюється остаточне визначення напрямків діяльності слідчого, що негативно впливає на планування розслідування [12, с. 72].

До того ж, напрями розслідування доцільно визначати оптимально для конкретної слідчої ситуації, що склалася у кримінальному провадженні на певному етапі розслідування, і, відповідно до цього, окреслювати перелік слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, оскільки спостерігається тісний зв'язок цих заходів, які спрямовані на ту чи іншу типову слідчу ситуацію.

Як показав аналіз кримінальних проваджень, на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухомості складаються такі ситуації:

– за психологічним характером:

1) конфліктні:

а) конфлікт виникає між слідчим і особами, що підозрюються у вчиненні шахрайства, у вигляді надання неправдивої інформації або відмови від надання показань, висуненням погроз на адресу слідчого;

б) конфлікт виникає внаслідок надання потерпілими або свідками неправдивих показань, замовчування певних фактів, ненадання документів, які мають відношення до справи, тощо;

в) конфліктність ситуації полягає у втручанні в процес прийняття процесуальних рішень з боку «впливових» осіб (державних службов-

ців, керівників вищого рівня, представників прокуратури, суду тощо);

г) конфліктність ситуації полягає у залякуванні слідчого з боку кримінальних структур і прийняття ним вимушених незаконних процесуальних рішень;

2) неконфліктні:

а) між слідчим й особами, що протистоять йому, встановлено психологічний контакт, відбувається спілкування у формі надання показань, які мають високий рівень правдивості;

б) між слідчим, потерпілими та свідками встановлено психологічний контакт, відбувається спілкування у формі надання показань, які мають високий рівень правдивості;

в) втручання сторонніх осіб у процес прийняття процесуальних рішень відсутнє;

– *за рівнем наявної інформації:*

а) є інформація про шахраїв, їх кількість, обставини та механізм вчинення шахрайства, сліди;

б) є інформація про обставини вчинення шахрайства, особи злочинців невідомі, але є можливість їх встановлення;

в) є інформація про обставини вчинення шахрайства, особи злочинців невідомі;

– *за наявністю елементів процесуального і тактичного характеру:*

а) підозрюваного затримано, йому повідомлено про підозру, до нього обрано захід запобігання. Умови для проведення всіх можливих СРД, НСРД та інших організаційних заходів є сприятливими;

б) підозрюваного затримано, повідомлено про підозру, до нього обрано захід запобігання, але умови для проведення всіх можливих СРД, НСРД та інших організаційних заходів є несприятливими (відмова від участі у слідчому експерименті, недостатньо підстав для проведення обшуку, знищення зацікавленими особами документів, щодо яких планувалося проведення експертиз, тощо);

в) підозрюваного затримано, повідомлено про підозру, до нього обрано захід запобігання, але є достатні підстави вважати, що діяння вчинене у співучасті з іншими особами, інформація щодо яких відсутня;

г) особу (осіб), яка (які) вчинила (вчинили) кримінальне правопорушення, встановлено, але наявні факти не надають достатніх підстав для повідомлення підозри та обрання заходу запобігання;

– *за наявністю елементів матеріального та організаційно-технічного характеру:*

а) кримінальне правопорушення вчинено простим способом, що не зумовлює необхідність у застосуванні високих технологій, оперативно-технічних засобів, особливих спеціальних знань;

б) кримінальне правопорушення вчинено з використанням сучасних технічних та програмних засобів, автоматизованих систем, спеціальних пристроїв, речовин. Рівень технічного оснащення територіального підрозділу дозволяє проводити заходи, спрямовані на розкриття та розслідування шахрайства;

в) кримінальне правопорушення вчинено з використанням найсучасніших технічних засобів та програмного забезпечення. Рівень технічного оснащення територіального підрозділу є низьким і не дозволяє ефективно проводити заходи, спрямовані на розкриття та розслідування шахрайства [13, с. 66].

Отже, можна зробити висновок про невід'ємність досліджуваних понять «організація» та «планування» розслідування одне від одного. У ході організації та планування, слідчий повинен напрацювати чіткий алгоритм, що містить у собі перелік слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на виконання тактичних завдань. Залежно від зміни слідчої ситуації, цей перелік та механізм їх реалізації може змінюватися. Альтернативні шляхи вирішення також повинні враховуватися.

Список використаної літератури:

1. Остапчук М.С. Організація та планування досудового розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014 (2). С. 344–356.
2. Порубов Н.И. Научная организация труда следователя. Минск : Вышэш. школа, 1970. 264 с.
3. Матусовский Г.А., Сущенко В.Н. Организация работы аппаратов предварительного следствия органов внутренних дел. Харьков : Юрид. ин-т, 1983. 84 с.
4. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. М. : Юрид. лит., 1970. 224 с.
5. Дулов А.В. Судебная технология: учебное пособие. Минск, 1975. 464 с.
6. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд. доп. / М. : Мегатрон XXI, 2000. 334 с.
7. Шмонин В. Методология криминалистической методики: Монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. 416 с.

8. Хань Г.А. Теоретичні засади планування та організації розслідування злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Донецьк, 2007. 221 с.
9. Криминалістика: учебник / под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. М.: Юрид. лит., 1988. 672 с.
10. Москаленко О.В. Щодо організації розслідування злочинів та її складових елементів. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. Випуск 27. 2017. С. 131–136.
11. Курман О.В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2002. 227 с.
12. Волобуєв А.Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва: навчальний посібник / за ред. проф. О.М. Бандурки. Х. : Рубікон, 2000. 272 с.
13. Птушкін Д.А. Розслідування шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян : дис. на здоб. наук. ст. к.ю.н. / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2018. 240 с.

Bereznyak V. S. Theoretical fundamentals of the organization of the investigation of criminal offenses in the field of real estate

It is noted that in the last 10 years, criminal offenses related to the use of fraud in real estate transactions have been gaining momentum. Such actions are performed not only in the secondary real estate market, when the object already exists and is owned by a certain person, but also in the primary real estate market, when the real estate object arises as a result of construction. Law enforcement agencies do not have time to adapt to the constant rapid changes in legislation and develop a clear algorithm that will facilitate the implementation of effective measures to prevent such manifestations. There are some gaps in the methodology of investigation, which can not be so quickly adapted to the real needs of today. The completeness and objectivity of the investigation largely depends on how timely and correctly the investigator plans and organizes the work of identifying, seizing, examining and evaluating evidence and is able to use it skillfully in the pre-trial proceedings. Addressing organizational issues that arise in the process of investigating fraud in the primary real estate market is one of the most important areas. At the same time, the creation of a reliable organizational structure must be preceded by optimal planning, management and effective investigative tactics. The article analyzes the scientific approaches, concepts and features of the category "organization of the investigation of criminal offenses", types of organization of the investigation, the relationship between the concepts of "organization" and "planning" of the pre-trial investigation. Attention is paid to the description of the structural elements of the organization of the investigation of fraud in the primary real estate market. Areas of investigation are offered, depending on typical investigative situations. It was concluded that the studied concepts "organization" and "planning" of the investigation are inseparable from each other. In the course of organization and planning, the investigator must develop a clear algorithm containing a list of investigative (search) actions, covert investigative (search) actions, operative-search and organizational measures aimed at performing tactical tasks. Depending on the change in the investigative situation, this list and the mechanism of their implementation may change. Alternative solutions should also be considered.

Key words: *investigation planning, fraud, real estate, primary real estate market, typical investigative situations, versions.*

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.24>**О. М. Бодунова**

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ

Актуальність статті полягає в тому, що сьогодні важко сперечатися щодо питання важливості мережі Інтернет у нашому житті. Інтернет відкриває перспективи для саморозвитку, отримання нових знань, пошуку роботи тощо. Цей ресурс ми використовуємо щодня, навіть свій вільний час можемо проводити на його просторах. Але, пропри це, Інтернет має й іншу сторону, ту, в якій щодня, щогодини вчиняються кримінальні правопорушення, адже платформа забезпечує користувачів повною анонімністю та не обмежує їх у своїх діях. У статті досліджено історію виникнення кіберзлочинності. Зазначено, що дана проблема є чи не найнебезпечнішою у XXI столітті і є нагальна потреба вдосконалення законодавства та проведення роз'яснювальних дій у суспільстві, задля подальшого запобігання створенню нових груп кібершахраїв та розповсюдженню даного явища. Конфлікт в Косово вважається першою Інтернет-війною, в якій групи користувачів комп'ютерної мережі використовували Інтернет для критики бойових дій в Югославії та НАТО, свідомо порушуючи при цьому роботу урядових комп'ютерів, в наслідок чого отримуючи доступ до сайтів, надалі з метою змінити вміст, «дефейс» (deface). Разом з тим у мережі Інтернет поширювалися історії про безпеку і жахи Інтернет-війни, як приклад наводилися різні факти та ідеї громадських діячів, та навіть політиків, саме вони здійснювали пропагандистські дії на надзвичайну кількість користувачів по всьому світі. Усі ці дії дають нам уявлення про те, яким був третій етап розвитку кіберзлочинності. Зроблено висновок, що на сьогодні можна виділити 4 етапи розвитку кіберзлочинності: перший етап – поява такого явища як кіберзлочинність та субкультури хакерів; другий етап – вихід кіберзлочинності на міжнародну арену, поява національних груп хакерів та спеціалізацій кіберзлочинності; третій етап – набуття кіберзлочинністю транснаціонального характеру, поява явища кібертероризму та міжнародних угруповань хакерів у всіх сферах кіберзлочинності; четвертий етап – використання мережі Інтернет для досягнення політичної мети, поява таких явищ як Інтернет-страйк та Інтернет-війна, а також використання кібератак проти урядів окремих держав.

Ключові слова: генеза, запобігання, кримінальні правопорушення, законодавство.

Постановка проблеми. Сьогодні важко сперечатися щодо питання важливості мережі Інтернет у нашому житті. Інтернет відкриває перспективи для саморозвитку, отримання нових знань, пошуку роботи тощо. Цей ресурс ми використовуємо щодня, навіть свій вільний час можемо проводити на його просторах. Але, пропри це, Інтернет має й іншу сторону, ту, в якій щодня, щогодини вчиняються кримінальні правопорушення, адже платформа забезпечує користувачів повною анонімністю та не обмежує їх у своїх діях.

До прикладу, у 2018 році в Україні працівники Департаменту кіберполіції Національної поліції України були залучені до більше ніж одинадцяти

тисяч кримінальних проваджень, пов'язаних з кримінальними правопорушеннями у сфері новітніх інформаційних технологій. Протягом року було встановлено, що найбільша кількість протиправних діячів знаходиться в Києві, а також на території Одеської, Миколаївської та Львівської областей [1].

Розвиток та становлення проблеми «кібершахрайства» є новим, тому малодосліджуваним, проте серед вчених, що займалися її вивченням варто виділити В. Голубєва, А. Долгової, К. Касперські, М. Кастельса, Т. Кесаревої, Л. Куракова, Р. Лемоса, А. Лукацького, І. Рассолова, С. Смірнова. Хоча усі науковці достатньо ґрунтовно розкривають проблему у своїх дослі-

дженнях, необхідно все ж таки узагальнити накопиченні знання, зануритися у саму історію виникнення та розвитку кібершахрайства для можливості аналізу дій злочинців відносно розвитку технологій.

Проаналізувавши наукові дослідження та досвід різних країн у боротьбі з даним явищем, можна стверджувати, що дана проблема є чи не найнебезпечнішою у XXI столітті і є нагальна потреба вдосконалення законодавства та проведення роз'яснювальних дій у суспільстві, задля подальшого запобігання створенню нових груп кібершахраїв та розповсюдженню даного явища.

Виклад основного матеріалу. З появою та розвитком всесвітньої мережі Інтернет, неабиякого розвитку набув новий вид злочинності – кіберзлочинність. На сьогодні йому приділяється особлива увага, адже величезний потенціал всесвітнього павутиння може використовуватися у корисливих, нечесних цілях. Кожного дня кіберзлочинці демонструють неймовірну майстерність у виконанні своїх суспільно небезпечних дій, відповідно, це ще більше звертає нашу увагу на актуальність цієї проблеми та закликає до якнайшвидшого пошуку найкращого шляху для її вирішення, який має включати в себе створення відповідних комп'ютерних систем і технологій, з високим рівнем безпеки в мережі та, звичайно, законодавчої бази, яка буде регулювати сповна це питання та встановлювати належні міри покарання за скоєння кримінальних правопорушень даного виду.

Якщо розглядати традиційні види кримінальних правопорушень, такі як вбивство або крадіжка, то кіберзлочинність в порівнянні з ними, явище відносно нове, адже виникло воно саме з появою мережі Інтернет. Слід звернути увагу й на те, що сама по собі мережа Інтернет дає чималі можливості для вчинення кримінальних правопорушень. Основними її рисами є глобальність, анонімність користувачів, охоплення різної за віком та географічним положенням аудиторії, саме вони дозволяють кіберзлочинцям використовувати усі ресурси мережі вправно та уникати покарання за вчинення кримінальних правопорушень.

Становлення та розвиток кіберзлочинності не можна відокремлювати від інформаційної революції, тому початком її відліку доцільно вважати шістдесяті роки минулого століття. Саме у 1962 р. професор Джон Лікрайдер, опублікував свою концепцію розповсюдженої комп'ютерної мережі «Galactic Network» [2, с. 304].

Головним припущенням даної концепції було те, що в майбутньому з'явиться глобальна мережа, приєднатися до якої зможе будь-який охочий, а також у тому, що дана мережа у своїй діяльності може об'єднувати усі комп'ютерні системи світу. Окрім загальної думки вчений детально охарактеризував принципи глобальної мережі, які стали основоположними для мережі Інтернет [3].

Оскільки така ідея та її втілення були новим та надзвичайно цікавим процесом, який міг спростити життя мільйонів людей по всьому світі, то результат не змусив себе чекати. Поява першої мережі комп'ютерів ARPANet (Advanced Research Projects Agency Network), створеної за замовленням Міністерства оборони США. Головна мета даної розробки полягала у тому, щоб створити розподілену систему, яка б не мала чіткого центру, і складалася б з взаємозамінних частин. Спочатку ARPANet мала у складі чотири комп'ютери, розташованих у великих дослідницьких центрах.

Головним завданням мережі була передача інформації та електронне листування, тому жодні серйозні елементи, що обмежували б доступ, в її структурі не існували, оскільки тоді ніхто навіть і не припускав появи злочинців у мережі. Цей недолік надалі успадкує і мережа Інтернет, що в подальшому призведе до явища «анархізм». Непродуманість аспектів безпеки і юридичного контролю при розробці технічних принципів мережі, у майбутньому буде наслідком широкого розповсюдження кіберзлочинності. Далі хотілося б навести кілька фактів, які охарактеризують розвиток кіберзлочинності.

У 1970-х роках з'являються перші комп'ютерні злочинці, яких почали називати «хакерами». Хто ж точно був першим хакером сказати важко, проте у переважній більшості літературних джерел про хакерів та для хакерів, як першого професійного кіберзлочинця згадують Джона Дрейпера, який також проводив першу спеціалізацію хакерів, – фрікери (phreaker), скорочене від телефонний хакер (phone hacker). У рядах фрікерів того часу були усім відомі Стів Возняк та Стів Джобс, які в майбутньому стали засновниками «Apple Computers». Саме вони налагодили виробництво пристроїв для злому мереж у домашніх умовах. І цей час доцільно вважати початком розвитку кіберзлочинності [4, с. 296].

У 1983 р. в США, а саме у штаті Мілоукі було проведено перший арешт Інтернет-злочинця, про який відразу повідомили громадськості. Безпосереднім приводом для цього був пер-

ший зареєстрований Інтернет-злом, який був скоєний групою підлітків із шести осіб, які назвали себе «група 414» (414 – міжміський телефонний код штату Мілоукі). Ними було зламано 60 комп'ютерів протягом дев'яти днів, серед зламаних були комп'ютери Лос-Аламоської державної лабораторії. Один з членів групи, після проведеного арешту, дав показання і інші її учасники отримали умовний термін відбування покарання [5].

Загалом у 80-х роках прослідковується значне збільшення кількості комп'ютерних атак. Якщо в 1988 р. було тільки шість звернень із даного приводу до центру Інтернет-безпеки CERT, який почав діяти у 1988 р., то в 1989 р. число звернень налічувало 132, а в 1990 – вже 252 [6, с. 118]. Явище кіберзлочинності перестає бути рідкістю, створюються великі групи хакерів, і мережа Інтернет починає ставати простором для незаконної діяльності злочинів. Ці події стають початком другого етапу розвитку кіберзлочинності, для якого характерною є поява нових спеціалізацій Інтернет-злочинців.

У 1984 р. Фред Коен опублікував повідомлення про відкриття перших шкідливих комп'ютерних програм, які здатні до саморозмноження, і визначив їх терміном «комп'ютерний вірус». Також він створив програму, яка ілюструвала спосіб зараження одного комп'ютера іншим [7, с. 320–324].

У 1986 р. в США прийнято перший комп'ютерний закон «The Computer Fraud and Abuse Act» [8], який забороняв незареєстрований доступ до будь-якої комп'ютерної системи. Особливістю даного закону був захист трьох видів несекретної інформації, а саме:

- інформації, що належить фінансовим установам (інформація щодо кредитних карток або ж особистих рахунків);
- інформації, що належить урядовим установам;
- інформації, що належить міжнародним або міжштатним організаціям.

Окрім вищезазначених даних закон також містив статті, зміст яких забороняв пошкодження даних, прикладом цього є розповсюдження вірусів.

Цікаво, що у цьому ж році було заарештовано члена групи «Legion of Doom» Лойда Бланкеншипа, відомого під псевдонімом «The Mentor», який написав знаменитий «Маніфест хакера», – «The Hacker Manifesto». Висловлені у даному маніфесті ідеї, навіть до сьогодні вважаються фундаментом хакерської ідеології та культури, а також зазнали чималої популяр-

ності в мережі Інтернет. Звичайно, не випадково зростання кількості кіберзлочинів співпало зі зростанням актуальності в комп'ютерному світі ідей хакерів, що є свідченням взаємозв'язку даних явищ.

У 1994 р. світ дізнався про так звану «справу Володимира Льовіна», яку міжнародною кримінальною поліцією було віднесено до категорії «транснаціональний мережевий комп'ютерний злочин». Міжнародна організована злочинна група, що складалася з 12 людей, використовуючи мережу Інтернет та мережу передачі даних «Спрінт/Теленет», подолала захист від незареєстрованого доступу, намагалася здійснити 40 грошових переказів, загальна сума яких становить 10 млн. 700 тис. 952 долари США з особистих рахунків клієнтів банку, які знаходяться в 9 країнах світу, на інші рахунки, зареєстровані у США, Фінляндії, Ізраїлі, Швейцарії, Німеччині, Росії, Нідерландах [8, с. 18]. Це було перше велике міжнародне фінансове кримінальне правопорушення з використанням мережі Інтернет, про яке сповістили громадськість, і яке дало зрозуміти, що кіберзлочини можуть завдавати серйозного фінансового збитку.

У 1998 р. 12-річний хакер зламав комп'ютерну систему, яка координувала водоспуск дамби Теодора Рузвельта в Арізоні. Небезпека його злодіянь полягала у тому, що у разі відкриття зливних воріт дамби вода могла б затопити міста Темп і Месе, загальна чисельність населення яких нараховувала близько 1 млн. жителів. Оцінка даного діяння стала підґрунтям для появи таких термінів як «Інтернет-тероризм», «комп'ютерний тероризм», «кібертероризм». До того ж, це вказало на те, що найбільш уразливою до кібератак є сама мережа Інтернет, адже усі її ключові елементи доступні з будь-якої точки світу.

Поява явища «кібертероризм» і гучні справи про злодіяння міжнародних угруповань, є свідченням того, що в цей час кіберзлочинність набуває такої ознаки як транснаціональність. Це і стало початком третього етапу у розвитку кіберзлочинності. Небезпечним фактором стало і те, що з розвитком мережі серйозні наслідки могли наступати не тільки у разі умисних кібератак, а й через некомпетентність або ж необережність спеціалістів. Так, у 1997 р. помилка співробітника «Network solutions» стала наслідком того, що сайти, назви яких мали в закінченні «.net» та «.com» стали недоступними. Що свідчить про те, що збій в роботі усієї глобальної мережі стався через неувважність однієї людини.

Також у даний період кібератаки стають способом досягнення політичної мети. Доречно зазначити, що прикладом цього є Інтернет-страйки, при яких усі задіяні особи одночасно заходять на відповідний сайт, приєднуються до відповідного сервісу, відправляють електронні листи, пишуть у форумах із метою обмежити або припинити доступ на сайт іншим користувачам. У наслідок чого відбувається перенавантаження сайту або сервісу, у зв'язку з кількістю надходження запитів, що призводить до збоїв або до повної зупинки роботи ресурсу.

Вперше акцію подібного типу здійснила група, що має назву "Strano Network", яка протестувала проти політики французького уряду щодо питань ядерних програм та й в соціальній сфері. 21.12.1995 дана організована група протягом години здійснювала кібертерористичні дії проти сайтів урядових агентств. При цьому учасники атаки діяли з різних куточків світу за єдиною вказівкою: їм потрібно було за допомогою мережі Інтернет одночасно зайти на урядові сайти, після чого деякі з них дійсно були виведені з робочого стану [9, с. 132–137].

Що далі, тим масштабнішою стає транснаціональність проблеми кіберзлочинності. Таким чином, конфлікт в Косово вважається першою Інтернет-війною, в якій групи користувачів комп'ютерної мережі використовували Інтернет для критики бойових дій в Югославії та НАТО, свідомо порушуючи при цьому роботу урядових комп'ютерів, в наслідок чого отримуючи доступ до сайтів, надалі з метою змінити зміст, «дефейс» (deface). Разом з тим у мережі Інтернет поширювалися історії про безпеку і жахи Інтернет-війни, як приклад наводилися різні факти та ідеї громадських діячів, та навіть політиків, саме вони здійснювали пропагандистські дії на надзвичайну кількість користувачів по всьому світі. Усі ці дії дають нам уявлення про те, яким був третій етап розвитку кіберзлочинності.

Слід згадати, що в даний час практично будь-який політичний або збройний конфлікт йде поряд з організованою протидією у мережі Інтернет. Зокрема, у 2005 р. пройшов ряд кібератак, приводом для яких був шкільний підручник історії, який був виданий в Японії, та у своєму змісті перекручував зміст подій в Китаї в 1930–1940-х рр. XX ст. Якщо детально, то в ньому замовчувалися військові кримінальні правопорушення японських військ під час вторгнення [10]. До списку сайтів, які опинилися під атаками, ввійшли сайти Міністерств, відомств, а також сайти найбільших японських корпорацій та сайти, що були присвячені Другій світовій війні. До того

ж, у даній ситуації китайські хакери показали високий рівень майстерності та організованості, що свідчить про надзвичайну синхронність їх атак. Знаючи про те, що у Китаї діє надзвичайний контроль над мережею Інтернет, можна припустити, що дана атака була санкціонована державою. Використання кібератак для досягнення політичних цілей можна вважати початком четвертого етапу в розвитку кіберзлочинності.

Отож, на сьогодні можна виділити 4 етапи розвитку кіберзлочинності.

- Перший етап – поява такого явища як кіберзлочинність та субкультури хакерів.

- Другий етап – вихід кіберзлочинності на міжнародну арену, поява національних груп хакерів та спеціалізацій кіберзлочинності.

- Третій етап – набуття кіберзлочинністю транснаціонального характеру, поява явища кібертероризму та міжнародних угруповань хакерів у всіх сферах кіберзлочинності.

- Четвертий етап – використання мережі Інтернет для досягнення політичної мети, поява таких явищ як Інтернет-страйк та Інтернет-війна, а також використання кібератак проти урядів окремих держав.

Список використаної літератури:

1. Основні завдання Департаменту кіберполіції Національної поліції України. URL: <https://www.cybercrime.gov.ua/contacts>.
2. Вехов Б. В. Расследование компьютерных преступлений в странах СНГ : монография / Б. В. Вехов, В. А. Голубев ; под ред. Б. П. Смагоринского. Волгоград : ВА МВД России, 2004. 304 с.
3. Всесвітній огляд економічних злочинів. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/Україна>.
4. Голубев В. О. Розслідування комп'ютерних злочинів : монографія / Запоріжжя : Гуманітарний університет «ЗІДМУ», 2003. 296 с.
5. Конвенція про кіберзлочинність: міжнародний документ : від 23.11.2001. Сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_575.
6. Голубев В. О. Комп'ютерні злочини в банківській діяльності. З. : Павел, 1997. 118 с.
7. Кравцова М. А. Понятие киберпреступности и ее признаки. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 320–324.
8. Бутузов В. М. Співвідношення понять «комп'ютерна злочинність» та «кіберзлочинність». *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2010. № 1 (3). С. 18.
9. Пивоваров В. В., Терещенко К. В. Шахрайство її банківськими картками: окремі питання віктимологічної профілактики. *Карпатський приватний часопис*. 2015. С. 132–137.

10. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність : Закон України : від 07.09.2005 № 2824-IV.

Сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2824-15>.

Bodunova O. M. Historical and legal aspects of the emergence of cybercrime

The relevance of the article lies in the fact that today it is difficult to argue about the importance of the Internet in our lives. The Internet opens up prospects for self-development, gaining new knowledge, finding a job, etc. We use this resource every day, we can even spend our free time on its spaces. But, despite this, the Internet has another side, the one in which criminal offenses are committed every day, every hour, because the platform provides users with complete anonymity and does not limit their actions. The article examines the history of cybercrime. It is noted that this problem is almost the most dangerous in the 21st century and there is an urgent need to improve the legislation and carry out explanatory actions in society, in order to further prevent the creation of new groups of cyber fraudsters and the spread of this phenomenon. The conflict in Kosovo is considered the first Internet war, in which groups of computer users used the Internet to criticize the fighting in Yugoslavia and NATO, while deliberately disrupting the operation of government computers, thereby gaining access to sites, later with the aim of changing content, "deface" (deface). At the same time, stories about the safety and horrors of the Internet war spread on the Internet, as an example various facts and ideas of public figures and even politicians were cited, they were the ones who carried out propaganda actions on an extraordinary number of users around the world. All these actions give us an idea of what was the third stage of the development of cybercrime. It was concluded that today it is possible to distinguish 4 stages of the development of cybercrime: the first stage is the emergence of such a phenomenon as cybercrime and hacker subcultures; the second stage is the entry of cybercrime into the international arena, the emergence of national groups of hackers and specializations of cybercrime; the third stage – the acquisition of transnational character by cybercrime, the emergence of the phenomenon of cyberterrorism and international groups of hackers in all spheres of cybercrime; the fourth stage is the use of the Internet to achieve a political goal, the emergence of such phenomena as the Internet strike and Internet war, as well as the use of cyber attacks against the governments of individual states.

Key words: *genesis, prevention, criminal offenses, legislation.*

I. I. Войтовичкандидат юридичних наук, суддя
Херсонського окружного адміністративного суду

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Актуальність статті полягає в тому, що кримінологічна характеристика будь-якого явища окрім аналізу кількісно-якісних показників, обов'язково включає характеристику особи, яка відіграє головну роль у вчиненні конкретного суспільно-небезпечного діяння. Характеристика особи, яка вчиняє злочин, є складовою частиною кожного кримінологічного дослідження. Оскільки визначення сукупності ознак, які притаманні особі, схильній до вчинення злочину, дозволяє визначити комплекс адекватних та ефективних заходів запобігання. Запропоновано характеристику осіб, які вчиняють корупційні злочини у сфері військової безпеки в Україні. Досліджено соціальні, біологічні та психологічні сторони особи злочинця під кутом їх впливу на злочинну поведінку. За демографічними ознаками корупціонери у сфері військової безпеки – це переважно чоловіки середнього віку, з вищою освітою, які мають сім'ю. Соціальні ознаки характеризуються наявністю повноважень офіцера корупції, наявністю підлеглих (військовослужбовців, начальників). Особа пасивного корупціонера наділена організаційно-розпорядчими та господарськими повноваженнями, які визначають коло її зловживань з метою отримання неправомірної вигоди. Часто корупційні злочини вчиняють особи, які обіймали керівні посади від 1 до 5 років (52,9%). Для корупціонерів у військовій сфері характерний високий рівень доходів і звичка вирішувати свої проблеми за рахунок підлеглих або інших осіб. Психологічні ознаки корупціонерів військової сфери характеризують їх як осіб активних, енергійних, ініціативних, емоційно стійких, працездатних, з розвиненим самоконтролем, схильністю до вирішення важливих завдань у складних умовах, стресостійкістю. При цьому вони прагматичні, клієнтські, цілеспрямовані, егоїстичні, з надмірною самовпевненістю. Більшість корупційних злочинів у сфері військової безпеки вчиняються спеціальним суб'єктом з особливим класом як індивідуально, так і у складі групи. 5–6% розслідуваних справ мають системний характер вчинення корупційних злочинів. Мотив – винний мотив, задоволення особистих інтересів або інтересів третіх осіб, мета – отримання неправомірної вигоди. Поширеними способами вчинення корупційних діянь у сфері військової безпеки є хабарі, зловживання владою або службовим становищем, неправомірне надання/одержання неправомірної вигоди, незаконне використання владних повноважень з метою заволодіння майном тощо.

Ключові слова: корупція, злочинність, воєнна безпека, злочинна поведінка, характеристика осіб.

Постановка проблеми. Кримінологічна характеристика будь-якого явища окрім аналізу кількісно-якісних показників, обов'язково включає характеристику особи, яка відіграє головну роль у вчиненні конкретного суспільно-небезпечного діяння. Характеристика особи, яка вчиняє злочин, є складовою частиною кожного кримінологічного дослідження. Оскільки визначення сукупності ознак, які притаманні особі, схильній до вчинення злочину, дозволяє визначити комплекс адекватних та ефективних заходів запобігання.

Дослідження осіб, які вчиняють ці злочини, в подальшому дозволить глибше та предметно

з'ясувати сутність криміногенних детермінант, які обумовлюють їх вчинення. Адже особа виступає своєрідним «елементом зв'язку» між соціальними умовами суспільного життя та злочинністю, правопорушник є центральною ланкою, що поєднує причину та наслідок [1, с. 10]. Адже сама по собі, без впливу внутрішніх спонукань та зовнішніх факторів особа не буде вчиняти злочини. І саме тому вивчення сутнісних ознак, властивостей особи злочинця, результат їх взаємозв'язку, роль у вчиненні злочину є однією з обов'язкових умов здійснення ефективної запобіжної діяльності як в економічній сфері взагалі, в сфері державного управління та воєнної безпеки.

Зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями. Різні теоретичні та прикладні аспекти протидії корупції представлені у великій кількості наукових робіт, зокрема таких правознавців, як Л. І. Аркуша, Л. В. Багрій-Шахматов, В. І. Борисов, А. М. Бойко, О. Ю. Бусол, В. В. Василевич, В. М. Гаращук, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Грищук, Н. О. Гуторова, І. М. Даньшин, О. О. Дудоров, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, С. А. Задорожний, З. А. Загинеї, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, О. О. Кваша, В. М. Киричко, М. Г. Колодяжний, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, І. В. Кушнар'ов, О. М. Лозинський, І. Є. Мезенцева, М. І. Мельник, Д. Г. Михайленко, А. А. Музика, Є. В. Невмержицький, В. О. Навроцький, Д. О. Олійник, А. В. Савченко, Є. Д. Скулиш, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. В. Шаблюстий, В. І. Шакур, О. В. Шевченко, О. Ю. Шостко, Н. М. Ярмиш та інші.

Виклад основного матеріалу. Кримінологічне пізнання природи злочинця полягає у вивченні його соціальної, біологічної та психологічної сторін, під кутом їх впливу на злочинну поведінку. Саме тому, особу злочинці слід вивчати за демографічними, соціальними, психічними ознаками та ознаками, що характеризують злочинну поведінку [2, с. 106]. Запропонована система ознак, на нашу думку, дозволить в повній мірі розкрити структуру особи, яка вчиняє злочини у сфері у сфері воєнної безпеки. Системне пізнання дозволить з'ясувати особливості предметної структури ознак, властивостей, рис осіб, які вчиняють корупційні злочини у сфері військової безпеки.

Демографічні ознаки. Переважну частину злочинів у сфері військової безпеки вчиняють чоловіки, що обумовлено специфікою військової сфери та професії. Саме чоловіки в переважній більшості обіймають керівні посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-управлінських обов'язків.

Для корупційних злочинів у сфері військової безпеки характерним зрілий вік осіб, які вчиняють корупційні злочини. Більшість корупційних злочинів у сфері військової безпеки вчиняють особи у віці старше 40 років. Це пов'язано з тим, що призначенню на керівну посаду, передує просування по службі. На керівні військові посади призначаються військовослужбовці, коли вони вже мають трудовий стаж, достатній професійний та життєвий досвід. В корупційні злочини у сфері військової безпеки, вчиняють особи у віці 40–50 років (69,2%), 23–40 років

(15,7%), понад 50 років (15,1%). В науковій літературі висловлюється думка, що в середньому віці цьому віці у людини особливо гостро стоять питання майнового характеру, і вони готові їх вирішувати, використовуючи надану владу та повноваження [3].

Всі особи, які були притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинення корупційних злочинів у сфері військової безпеки мають громадянство України.

Узагальнення матеріалів кримінальних справ свідчить, що 87,9% осіб, які вчинили корупційні злочини у сфері військової безпеки мали вищу, у тому числі військову освіту, 12,1% – середню спеціальну. Слід зазначити, що особи, які вчиняють досліджувані злочини у порівнянні з особою середнього економічного злочинця відрізняються більш високим рівнем освіти.

Близько 84% осіб мали сім'ю, розлучені – 11,7%, неодружені особи фігурували у 4,3% вивчених кримінальних справ.

Соціальні ознаки особи, яка вчиняє корупційний злочин у сфері військової безпеки характеризується наявністю у неї владних повноважень, адже службова особа може зловживати владою або службовим становищем тільки будучи офіційно ними наділеною. Корупційні відносини виникають внаслідок того, що особа, яка зобов'язана сумлінно дотримуватися вимог законодавства та чітко слідувати своїм службовим повноваженням, однак свідомо допускає зловживання своєю владою або посадовим повноваженнями. Корупційні діяння особа вчиняє з корисливою метою, тобто для задоволення власних матеріальних інтересів або інтересів третіх осіб.

Для осіб які вчиняють корупційні злочини у сфері військової безпеки притаманні загальні ознаки особи-корупціонера. Такі особи мають постійне місце проживання. Характеризуються наявністю родини та дітей. Не зловживає спиртними напоями, в побуті характеризується позитивно-анесхильний до порушення громадського порядку. Досить часто особи-корупціонери середнього та вищого рангу являють собою взірць успішної кар'єри та просування по службі. Як правило, це особи, професіонали своєї справи, у яких налагоджені зв'язки, пов'язані із службовим становищем та посадою [4, с. 96].

У ст. 3 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» визначено, що суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення є військові службові особи Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів військових формувань [5].

Військові службовці (посадові) особи – це військові начальники, а також інші військово службовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, чи виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням уповноваженого командування.

Характерними ознаками військового начальника є: наявність підлеглих; право віддавати підлеглим обов'язкові для виконання накази (вказівки, розпорядження); право контролю виконання відданих наказів (розпоряджень); право давати оцінку діяльності підлеглих; право вимагати від підлеглих надання оперативної та іншої інформації; право приймати рішення по суті заявлених підлеглим клопотань, заяв, пропозицій, скарг тощо; право застосовувати до підлеглих заходи дисциплінарного заохочення та стягнення. При цьому слід враховувати, що військовими статутами передбачено такі категорії начальників: 1) начальники за військовим званням; 2) начальники за посадою [5].

Військовослужбовці, резервісти та військово-зобов'язані поділяються на рядовий склад, сержантський і старшинський склад та офіцерський склад. Суб'єктами корупційних злочинів у сфері військової безпеки як правило є військовослужбовці офіцерського складу, який відповідно класифікується на молодший, старший та вищий.

За статистичними даними Державної судової адміністрації України щодо кількості засуджених військовослужбовців за видом звання, близько половини з них припадає на рядовий склад, чверть – на сержантський і старшинський склад, близько 15% – на молодший офіцерський, а 10% – на старший офіцерський склад. Трапляються поодинокі випадки притягнення до кримінальної відповідальності представників вищого офіцерського складу за вчинення військових злочинів, що свідчить про корумпованість військової сфери [6, с. 112].

Від посади, яку обіймає особа, схильна до вчинення злочину, сфери діяльності, рівня органу, в якому вона працює, обсягу повноважень залежать характер та наслідки злочину. Поряд з цим, наявність у особи певного соціального статусу є суттєвою перешкодою у притягненні її до кримінальної відповідальності. Це пов'язано з тим, що особа, наділена владними повноваженнями, має можливість не лише зловживати ними, але й використовувати їх для захисту від дії закону у зв'язку з наявністю в неї корумпованих зв'язків. Аналіз матеріалів кримі-

нальних справ свідчить, що залежно від стажу роботи в керівній посаді у військовій сфері, вчиняють корупційні злочини: особи, які перебували на посаді від 1 до 5 років (52,9%); особи, які перебували на посаді від 5 до 10 років (29,2%); особи, які перебували на посаді понад 10 років (17,9%). Зайняття відповідної посади та повноваження нерідко створюють в окремих осіб хибне уявлення щодо можливості використання їх для задоволення особистих інтересів або інтересів інших осіб. Водночас надання неправомірної вигоди може бути здійснено будь-якою особою незалежно від посади, яку вона обіймає.

Рівень офіційних доходів у корупціонерів не відповідає рівню проживання, переважно це матеріально забезпечені люди. Для корупційних кримінальних правопорушень характерними є соціально-ролеві ситуації, за яких особа займає одне становище, а орієнтується на інше, прагне домогтися іншого рівня життя як для себе, так і членів своєї родини тощо [7, с. 108].

У військовій сфері спостерігається тенденція до незначного терміну перебування на посаді, коли особа наважується на вчинення суспільно небезпечного діяння. Це пояснюється прагненням керівників, які щойно отримали посаду в органах влади, збагатитися за рахунок бюджетних коштів, бажанням не упустити шанс «легкого збагачення». Щодо особи економічного злочинця, то в структурі цих осіб, навпаки, переважають особи, які обіймали посади понад 5 років – 36,7% [8, с. 114].

Вищевикладене дає можливість дійти висновку про існування певної залежності рівня криміногенної особи від терміну, протягом якого вона займає посаду. До того ж соціальні ролі, які виконують ці особи, тісно пов'язані зі специфікою наданих службових повноважень (щодо розпорядження бюджетними коштами). Для переважної більшості осіб, які вчиняють злочини даної категорії, характерною є о не відповідає. Врахування вищевикладеного має важливе значення при розробці та реалізації заходів запобігання цим злочинам на індивідуальному рівні.

Психологічні ознаки особи, яка вчиняє корупційні злочини у сфері військової безпеки розкривають її внутрішній світ, установки, стереотипи, емоційні, вольові, інтелектуальні якості, світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні ознаки, рівень потреб особи тощо.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що 100% корупційних злочинів у сфері військової безпеки вчиняються умисно, з корисливих мотивів. І хоча особи, які вчиня-

ють корупційні злочини, як і економічні злочинці, в більшості випадків матеріально забезпечені, за місцем роботи та проживання характеризуються з позитивної сторони, вважається, що мотивуючим фактором вчинення економічного злочину є прагнення особи злочинця покращити матеріальне становище у родині [8, с. 114]. Близько у 25% проаналізованих матеріалів кримінальних проваджень корупційні злочини вчиняються в інтересах третіх осіб.

У осіб, які вчиняють корупційні злочини у сфері військової безпеки, як і у класичного корупціонера, досить яскраво проявляються такі якості як активність, енергійність, ініціативність, емоційна стійкість, працездатність, розвинутий самоконтроль, схильність до вирішення важливих завдань, стресостійкість та здатність вирішувати складні задачі в складних умовах. Такі особи характеризуються високим рівнем комунікабельності, відкриті до співпраці та спільної роботи. Вони прагматичні, цілеспрямовані, егоїстичні. Відрізняються установкою на досягнення поставленої мети будь-якою ціною та будь-яким способом [4, с. 96].

Особі корупціонеру у сфері військової безпеки притаманний правовий нігілізм, ставлення себе вище за інших, надмірна самовпевненість, ігнорування правил внутрішнього порядку, прагнення до збагачення будь-якими шляхами, навіть шляхом злочинних дій, егоїзм, користоловство, усвідомлення протиправності своїх дій. Досить часто, особи, які вчиняють посадові злочини, характеризуються високим рівнем пристосованості до різних соціальних ситуацій та обставин, здатні добре контролювати свою поведінку. Вони комунікабельні, здатні встановлювати соціальні контакти. Більшості таких осіб приманне прагнення до лідерства, суспільного визнання, їх соціальний профіль цілком може збігатися зі звичайною людиною. Поряд з цим, як слушно зазначає Лазаренко В. такі слова як «чесне служіння Батьківщині», «громадський обов'язок» втратили значення для громадян, і для військовослужбовців також. Метою сучасних громадян є не суспільне благо, а особисте, індивідуальні потреби, користоловство тощо [9, с. 90].

Узагальнення матеріалів кримінальних справ дозволило виділити такі соціально-психологічні ознаки осіб, які вчиняють корупційні злочини у сфері військової безпеки: злочини завжди вчиняють у зв'язку з займаною посадою; розвинутий інтелект, психологічна установка на використання свого службового ста-

новища в протизаконних цілях; готовність проігнорувати закон та норми моралі, пожертвувати професійною честю та честю офіцера заради матеріальної або іншої вигоди; впевненість у владі грошей; переконаність у можливості та доцільності вирішення життєвих питань незаконним способом, визнання такого способу найбільш оптимальним тощо.

Ознаки, що характеризують злочинну поведінку. Найбільш поширеними злочинами у сфері військової безпеки є ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, ст. 369-2 «Зловживання впливом» та ст. 410 «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем.

Більшість корупційних злочинів у сфері військової безпеки вчиняються спеціальним суб'єктом, особою з особливим соціально-правовим статусом, який обумовлений наявністю владних, організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських повноважень, без яких не можуть бути вчинені службові злочини. Від конкретного змістовного наповнення цього статусу (посади, яку особа обіймає; сфери її діяльності; рівня органу, в якому вона працює; характеру повноважень тощо) безпосередньо залежать характер службового злочину та його наслідки. Специфічний соціально-правовий статус службової особи є тим фактором, який породжує проблеми із застосуванням антикорупційного законодавства, що саме ускладнює притягнення особи до відповідальності за вчинені службові злочини. Особа, наділена владними повноваженнями, має можливість не лише зловживати ними для задоволення своїх потреб чи потреб інших осіб, а й використовувати їх для захисту від дії закону, застосування правоохоронними органами антикорупційного законодавства щодо неї або інших осіб. При цьому чим вищу посаду вона обіймає, тим більше можливостей у неї є для нейтралізації заходів соціального контролю [10, с. 152].

Кримінальна характеристика особи, яка вчиняє корупційні злочини у сфері військової безпеки полягає у наступному: близько 13–15% осіб вчиняють корупційні злочини у складі групи; 5–6% роблять це повторно тощо. У 2016 р. було виявлено 64 службові особи та працівників Збройних сил України, які вчи-

нили корупційні правопорушення, а у 2019 р. – 5 осіб (-91%). У 2016 році засуджено 20 службових осіб та працівників Збройних сил України, а у 2019 р. – 7 (-35%).

Найбільше осіб, які вчиняють корупційні кримінальні правопорушення виявляється у Збройних силах України (всього 214 осіб за аналізований період) та органах, установах Державної прикордонної служби (174 особи). Найменше осіб-корупціонерів виявлено в інших, утворених відповідно до законодавства військових формуваннях (18 осіб).

Корупцію в сфері військової безпеки можна охарактеризувати такими ознаками: сфера діяльності – військова сфера; суб'єкт – особа, наділена владними повноваженнями; корисливий мотив, задоволення особистих інтересів, або інтересів третіх осіб; мета – отримати неправомірну вигоду; вчиняється одноособово або у співучасті.

Поширеними способами вчинення корупції у сфері військової безпеки є підкуп, зловживання владою або службовим становищем, неправомірне надання/отримання неправомірної вигоди, незаконне використання влади для заволодіння майном тощо.

Кримінально-правова характеристика корупціонера у військовій сфері в значній мірі співпадає з кримінально-правовою характеристикою службового злочинця. Зокрема, близько 13–15% таких осіб учиняють службові злочини в складі групи; Кожний восьмий груповий службовий злочин вчинюється у складі організованої групи або злочинної організації. В середньому 5–6% осіб, які вчинили службові злочини, вчиняють їх повторно [10, с. 152]. Відмічається суттєве зменшення кількості осіб, яких засуджено та реально призначено покарання за вчинення корупційного злочину у сфері військової безпеки. Найпоширенішим видом покарань за корупційні злочини у сфері військової безпеки є штраф серед основних видів покарань та позбавлення права обіймати певні посади серед додаткових видів покарань.

Висновки. За демографічними ознаками корупціонерами у сфері військової безпеки є переважно чоловіки, середнього віку, з вищою освітою, які мають родину. Соціальні ознаки характеризуються наявністю у особи корупціонера владних повноважень, наявністю підлеглих осіб (військові службові особи, начальники). Особа пасивного корупціонера наділена організаційно-розпорядчими та адміністративно-господарськими повнова-

женнями, що обумовлюють коло її зловживань для отримання неправомірної вигоди. Найчастіше корупційні злочини вчиняються особами, які перебували на керівній посаді від 1 до 5 років (52,9%). Корупціонери у військовій сфері характеризуються високим рівнем доходів та звичкою вирішувати свої проблеми за рахунок підлеглих чи інших осіб.

Психологічні ознаки корупціонерів у військовій сфері характеризують їх як осіб активних, енергійних, ініціативних, емоційно стійких, працездатних, з розвинутим самоконтролем, схильністю до вирішення важливих завдань в складних умовах, стресостійкістю. Поряд з цим, вони прагматичні, користюлюбиві, цілеспрямовані, егоїстичні, з надмірною самовпевненістю. Більшість корупційних злочинів у сфері військової безпеки вчиняються спеціальним суб'єктом зі спеціальним статусом, як одноособово так і у складі групи. 5–6% досліджених випадків притаманний систематичний характер вчинення корупційних дій. Мотив – корисливий мотив, задоволення особистих інтересів, або інтересів третіх осіб, мета – отримати неправомірну вигоду. Поширеними способами вчинення корупції у сфері військової безпеки є підкуп, зловживання владою або службовим становищем, неправомірне надання/отримання неправомірної вигоди, незаконне використання влади для заволодіння майном тощо.

Список використаної літератури:

1. Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения). М. : Юрид. лит., 1968. С. 10.
2. Криминологія. : підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О.В. Лисодєд та ін. ; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Х. : Право. 2020. 384 с.
3. Ромців О. І. Характеристика осіб, що вчиняють посадові злочини. *Митна справа*. 2013. № 5(2.2). С. 66–71. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_5\(2](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_5(2)
4. Капинус О.С. Криминологическое исследование личности коррупционного преступника. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2018. № 1. С. 95–100.
5. Про запобігання корупції : Закон України. 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Голос України*. 25.10.2014 № 206.
6. Колодяжний Криминологічна характеристика військових злочинів. *Наукові дослідження*. 2016. Вип. 26. С. 109–117. URL : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6227/1/Kolodygnyu_109.pdf

7. Мезенцева І. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4 С. 106–113. URL: <http://www.chasopysnaru.gov.ua/chasopys/ua/pdf/4-2015/mezenceva.pdf>
8. Кальман О. Г. Стан та головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : [монографія]. Харків : Гімназія, 2003. 352 с.
9. Лазаренко В. В. Кримінологічна характеристика особи працівника кримінально-виконавчої установи, який вчиняє злочини у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 1. С. 88–91.
10. Кондратов Д. Кримінологічна характеристика сучасної корупційної злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 1. С. 152.

Voitovich I. I. Characteristics of persons who commit corruption crimes in the field of military security in Ukraine

The relevance of the article is that the criminological characterization of any phenomenon, in addition to the analysis of quantitative and qualitative indicators, necessarily includes the characterization of the person who plays the main role in the commission of a specific socially dangerous act. Characterization of a person who commits a crime is an integral part of every criminological study. Since the definition of a set of signs that are characteristic of a person prone to committing a crime, allows to determine a set of adequate and effective prevention measures. The work of persons who commit corruption crimes in the field of military security in Ukraine are proposed. Social, biological and psychological sides of the perpetrator person at an angle of their influence on criminal behavior are investigated. According to the demographic features of corruptioners in the field of military security, there are mainly men, middle ages, with higher education that have a family. Social signs are characterized by the presence of powers of corruption officer, the presence of subordinates (military officials, chiefs). The person of the passive corruption has endowed with organizational and administrative and economic powers, which determine the range of its abuses to obtain unlawful benefits. Often, corruption crimes are committed by persons who were in a senior position of 1 to 5 years (52.9%). Corruptioners in the military sphere are characterized by a high level of income and habit of solving their problems at the expense of subordinates or other persons. The psychological signs of corruptioners in the military sphere characterize them as individuals of active, energetic, initiative, emotional stable, able-bodied, with developed self-control, a predisposition to solving important tasks in difficult conditions, stress resistance. Along with this, they are pragmatic, customer, purposeful, selfish, with excessive self-confidence. Most corruption crimes in the field of military security are committed by a special entity with a special class, both individually and as part of the group. 5–6% of the investigated cases are inherent in the systematic nature of the commission of corruption. The motive is a guilty motive, satisfaction of personal interests, or interests of third parties, the goal is to get unlawful benefits. The widespread ways of committing corruption in the field of military security are bribes, abuse of power or official position, unlawful provision / receipt of unlawful benefits, illegal use of power to take possession of property, etc.

Key words: *corruption, crime, military safety, criminal behavior, characteristic of persons.*

М. М. Почтовийкандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ОБ'ЄКТ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИЙ ЕЛЕМЕНТ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 126-1 КК УКРАЇНИ

З кожним роком актуальність проблеми домашнього насильства зростає. Це зумовлено, зокрема, соціально-економічними, військово-політичними, а останнім часом і санітарно-епідемічними факторами. Проте значна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 126-1 КК України вказує на відносну поширеність домашнього насильства та тенденцію до зростання. Що в свою чергу потребує наукових досягнень, як кримінологічних, так і кримінально-правових. Домашнє насильство в Україні, на відміну від сусідніх країн, криміналізовано порівняно недавно. Насамперед це пов'язано з тим, що домашнє насильство безпосередньо пов'язане зі статтю. І бере свій початок з Європейського Союзу. Отже, запровадження європейських цінностей в українське законодавство цілком справедливо можна віднести до політичної партії п'ятого Президента України «Європейська Солідарність». Так, під час керівництва останнього було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. Що в свою чергу призвело до прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством» від 6 грудня 2017 року. № 2227-VIII. Зрештою, домашнє насильство в Україні було криміналізовано як систематичне фізичне, психологічне чи економічне насильство. Таким чином, у результаті дослідження об'єкта як системоутворюючого елементу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, маємо можливість стверджувати, що безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 Кримінального кодексу України є суспільні відносини у сфері фізичного та психологічного здоров'я чи економічного добробуту особи. Свобода та особиста недоторканність можуть бути додатковим факультативним предметом. Поряд з об'єктом домашнього насильства законодавець виділяє потерпілого, закріплюючи в диспозиції статті останнього, як обов'язкову ознаку об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України. Таким чином, відповідно до диспозиції ст. 126-1 Кримінального кодексу України фізичне, психологічне чи економічне насильство може бути вчинене лише щодо окремого переліку осіб. Зокрема, до яких законодавець відносить подружжя, яке перебуває у родинних або близьких стосунках. Найбільш широкий перелік осіб, на яких поширюється дія досліджуваного кримінального закону, передбачено ч. 2 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію насильству в сім'ї» від 07.12.2017 № 2229-VIII.

Ключові слова: об'єкт, домашнє насильство, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, потерпілий.

Постановка проблеми. Актуальність питання домашнього насильства з кожним роком все більш зростає. Це зокрема зумовлюється соціально-економічними, воєнно-політичними, а останнім часом санітарно-епідемічними чинниками. Разом із тим, значна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень передбачених ст. 126-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) свідчить про відносну поширеність домашнього насильства та схиль-

ність до зростання. Що в свою чергу потребує наукових доробків, як кримінологічного так і кримінально-правового характеру, зокрема.

Необхідно відзначити, що переважна більшість публікацій які стосуються дослідження домашнього насильства присвячені все ж таки адміністративним та кримінологічним аспектам. В той же час це не дає підстав стверджувати, що домашнє насильство не розглядалось у інших наукових напрямках. Так, до

науковців, як досліджували домашнє насильство у кримінально-правовому аспекті можна віднести: О.М. Біловола, О.С. Бондаренка, А.А. Вознюка, О.О. Дудорова, К.В. Катеринчук, С.В. Мирославського, М.І. Хавронюка, О.М. Храмцова, С.В. Щербака та інші. Однак, віддаючи данину зазначеним науковцям, дослідження об'єкту кримінального правопорушення передбаченого ст. 126-1 КК України знайшло своє відображення тільки в окремих його аспектах. Що в свою чергу зумовлює актуальність подальших наукових досліджень.

Мета статті полягає у дослідженні об'єкту домашнього насильства, як системоутворюючого елементу складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 126-1 КК України.

Виклад основного матеріалу. Домашнє насильство в Україні, на відміну від сусідніх держав, було криміналізовано відносно нещодавно. Це в першу чергу, пов'язано з тим, що домашнє насильство безпосередньо пов'язане з гендерним питанням. І своїми витокami виходить з Європейського Союзу. Таким чином, впровадженню в українське законодавство європейських цінностей цілком справедливо можна завдячувати політичній партії п'ятого президента України «Європейська солідарність».

Так, під час керівництва останньої було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 року № 2229-VIII. Що в свою чергу зумовило прийняття Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII. В кінцевому результаті чого, в Україні було криміналізовано домашнє насильство, як систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства.

Якщо звернемо до тексту КК України, то ст. 126-1 наразі виглядає наступним чином: «Домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Карається громадськими роботами

на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років» [1].

З цього виходить, що кримінальна відповідальність за домашнє насильство, як суспільно небезпечне діяння може наставати тільки у випадку наявності складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 126-1 КК України. Отож, необхідно зробити невеликих екскурс до тлумачення складу кримінального правопорушення.

Як відзначає В.В. Сухонос визначення кримінального правопорушення (як легальне, так і доктринальне) вказує на юридичні і соціальні ознаки, що притаманні останньому. Ці ознаки (протиправність, суспільна небезпечність, винуватість та караність) дають можливість відокремити злочинне діяння від інших правопорушень і діянь, які не є кримінальним правопорушенням. Окрім цього, продовжує зазначений правник, кваліфікація кримінальних правопорушень, якщо їх визначити у найбільш загальному вигляді як результат, – це фіксація тотожності ознак фактично вчиненого суспільно небезпечного діяння ознакам складу кримінального правопорушення. Тому, робить висновок науковець, для того, щоб виокремити із загальної кількості злочинних діянь певне кримінальне правопорушення (наприклад, крадіжку або вбивство, грабіж або дезертирство) існує особливо поняття складу кримінального правопорушення. Більше того, не можемо не погодитись, що таким чином, дослідження складу кримінального правопорушення є якщо не головним, то одним із найголовніших ядр теорії кримінального права [2, с. 19].

Разом із тим, цілком ґрунтовно зазначає В.П. Ємельянов, що у науковій та навчальній літературі склад кримінального правопорушення визначається як сукупність встановлених у законі про кримінальну відповідальність ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як суспільно небезпечне. Тому, продовжує правник, за своєю суттю склад кримінального правопорушення – це наукова абстракція, законодавча модель суспільно небезпечних діянь певного виду, яка вміщує в себе всі найсуттєвіші, найнеобхідніші та типові ознаки конкретних діянь, визначених кримінальними правопорушеннями. Тобто склад кримінального правопорушення охоплює всю сукупність ознак, котрі відповідно до кримінального закону є достатніми для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Поряд

із тим, неможливо оминати, на думку В.П. Ємельянова, що визнання того чи іншого діяння кримінальним правопорушенням відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України є виключним правом Верховної Ради України, тобто законодавця. Тільки за такі діяння, які визнані кримінальними правопорушеннями, можливе притягнення до кримінальної відповідальності, оскільки законодавець у КК України встановлює вичерпний перелік складів кримінальних правопорушень. Окрім цього, наголошує науковець, це підкреслюється положенням ч. 4 ст. 3 КК України, згідно з яким застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонене [3, с. 62].

В підтвердження зазначеного вище, можемо процитувати В.О. Тулякова, що визнання складу кримінального правопорушення єдиною підставою кримінальної відповідальності означає, що лише в межах складу кримінального правопорушення можна розрізнити об'єктивні й суб'єктивні підстави кримінальної відповідальності. Враховуючи це, принагідно зауважує вчений, будь-яка спроба створити в теорії кримінального права які б то ні було особливі підстави кримінальної відповідальності, що лежать за межами складу кримінального правопорушення, практично означали б применшення значення складу кримінального правопорушення. Установлення складу кримінального правопорушення в цьому випадку ще не вирішувало б питання про те, винна чи ні особа у вчиненні кримінального правопорушення. Тим самим створювалося б теоретичне виправдання для всіляких порушень законності [4, с. 35].

Тобто, склад кримінального правопорушення в діянні (дії або бездіяльності) особи є єдиною підставою кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України. Враховуючи це, безапеляційним є твердження, що до складу кримінального правопорушення входять об'єктивні та суб'єктивні ознаки. До об'єктивних: об'єкт та об'єктивна сторона, а до суб'єктивних: суб'єкт та суб'єктивна сторона. Разом із тим, встановлення складу кримінального правопорушення починається із встановлення об'єкту кримінального правопорушення. Адже, саме об'єкт кримінального правопорушення, посідає центральне місце кримінального судочинства, і знаходиться під охороною кримінального законодавства.

Однак, перш ніж перейти до дослідження об'єкту складу кримінального правопорушення необхідно відзначити, що поняття складу кримінального правопорушення необхідно відрізнити від поняття кримінальне правопорушення. Це

в першу чергу виходить з того, що ці поняття хоча і взаємопов'язані, але відображають різні правові явища.

Так, А.А. Вознюк проводячи співвідношення цих понять відзначає наступне:

- ці поняття тісно пов'язані між собою, але не тотожні;
- у них різний набір ознак;
- поняття кримінального правопорушення конкретизується у формі окремих його складів;
- поняття кримінального правопорушення відповідає на питання, що є спільним для усіх кримінальних правопорушень, а поняття складу кримінального правопорушення – чим відрізняється одне кримінальне правопорушення від іншого;
- співвідносяться між собою як явище (конкретне кримінальне правопорушення) та юридичне поняття про нього (склад конкретного виду кримінального правопорушення);
- кримінальне правопорушення є конкретним актом поведінки особи, а склад кримінального правопорушення – юридичною абстракцією, його законодавчою моделлю, до якої залучені найбільш типові та суттєві ознаки певного виду чи типу останніх [5, с. 54].

Отже, зрозумівши відмінність поняття кримінального правопорушення від поняття складу кримінального правопорушення, необхідно відзначити, що хоча відносно об'єкта кримінального правопорушення час від часу і виникають дискусії, однак у теорії кримінального права вже є загальноприйняте визначення та тлумачення останнього.

Так, об'єкт (від лат. *objektum* – те, на що спрямоване діяння людини та її пізнання) кримінального правопорушення – це те, що знаходиться під охороною кримінального закону, те, чому воно заподіює шкоду. Саме в об'єкт (і ні у що інше) як своєрідну мішень влучає особа, вчиняючи (намагаючись вчинити) кримінальне правопорушення, хоч це і заборонено під загрозою покарання [6, с. 146]. Не вдаючись до плюралізму підходів та концепцій об'єкту кримінального правопорушення, які наразі наявні у кримінально-правовій науці, наголосимо, що ми під об'єктом кримінального правопорушення розуміємо в першу чергу суспільні відносини на які посягає суб'єкт.

Окрім цього, необхідно відзначити, що ми дотримуємося тих науковців і прихильники теорії поділу об'єктів по «вертикалі». Під час поділу яких, виділяють загальний, родовий та безпосередній об'єкти кримінального правопорушення.

Таким чином, зробивши невеликий екскурс до теорії складу кримінального правопорушення, можемо вже переходити до безпосереднього предмету нашого дослідження. Одними із перших хто в Україні звернув увагу на проблемні питання кримінальної відповідальності за домашнє насильство, як кримінально-правову категорію, були О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк.

Як зазначають правники, основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення передбаченого ст. 126-1 КК України є здоров'я і нормальний психологічний стан особи. Додатковим факультативним його об'єктом можуть виступати воля, честь і гідність особи, її психічна недоторканність [7, с. 68]. Однак, відповідно до ст. 126-1 КК України окрім здоров'я та нормального психологічного стану особи, законодавцем виділяється економічне благополуччя. Так, деякі науковці, зокрема О. Біловол, з метою додержання ключового принципу побудови Особливої частини КК України відповідальність за економічне насильство пропонують виключити із ст. 126-1 КК України та передбачити її в іншій кримінально-правовій нормі. Аргументуючи свої переконання наступними міркуваннями. Економічне насильство має доволі широкий перелік посягань, у результаті вчинення яких може бути завдана шкода доволі різним правам і свободам людини. Саме тому, правник переконаний, що найбільш прийнятним видається розміщення відповідного складу злочину в розділі V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» Особливої частини КК України [8, с. 233]. Втім все одно, наразі законодавцем передбачено фізичне, психологічне або економічне насильство у диспозиції ст. 126-1 КК України, а тому їх необхідно разом відносити до безпосереднього об'єкту домашнього насильства, як системоутворюючого елементу кримінального правопорушення передбаченого ст. 126-1 КК України.

Поряд із об'єктом кримінального правопорушення прийнято розглядати предмет та потерпілого, відносячи останніх до факультативних його ознак. Якщо предмет виходячи із змісту диспозиції ст. 126-1 КК України відсутній, то потерпілий від злочину є спеціальним. Виходячи з цього, не можемо погодитись із думкою О. Біволола, що потерпілий є об'єктом домашнього насильства. Навіть якщо розглядаючи об'єкт кримінального правопорушення як соціальні цінності [8, с. 227].

Так, відповідно до диспозиції ст. 126-1 КК України фізичного, психологічного або економічного насильства може бути завдано лише окремому переліку осіб. Зокрема до яких законодавцем віднесено подружжя, які знаходяться між собою у сімейних або близьких відносинах. Найширший перелік осіб на яких поширюється дія досліджуваної кримінально-правової норми передбачено ч. 2 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 року № 2229-VIII.

Так, дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству незалежно від факту спільного проживання поширюється на таких осіб:

- 1) подружжя;
- 2) колишнє подружжя;
- 3) наречені;
- 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя);
- 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти;
- 6) особи, які мають спільну дитину (дітей);
- 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти);
- 8) дід (баба) та онук (онука);
- 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка);
- 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка);
- 11) рідні брати і сестри;
- 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука);
- 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими;
- 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням;
- 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя [9].

Ба більше, виходячи із системного тлумачення ч. 2 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 року № 2229-VIII та ст. 3 Сімейного кодексу України подружжя вважається сім'єю не тільки на підставі шлюбу, споріднення тощо.

Таким чином, в результаті дослідження об'єкту, як системоутворюючого елементу складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 126-1 КК України маємо змогу

стверджувати, що безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення передбаченого ст. 126-1 КК України є суспільні відносини у сфері забезпечення фізичного та психологічного здоров'я або економічного благополуччя особи. Додатковим факультативним його об'єктом можуть виступати свобода та особиста недоторканість. Поряд із об'єктом домашнього насильства законодавцем виділяється потерпілий, закріплюючи у диспозиції статті останнього, як обов'язкову ознаку об'єкту кримінального правопорушення передбаченого ст. 126-1 КК України. Так, відповідно до диспозиції ст. 126-1 КК України фізичного, психологічного або економічного насильства може бути завдано лише окремому переліку осіб. Зокрема до яких законодавцем віднесено подружжя, які знаходяться між собою у сімейних або близьких відносинах. Найширший перелік осіб на яких поширюється дія досліджуваної кримінально-правової норми передбачено ч. 2 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 року № 2229-VIII.

Перспективним напрямом подальших наукових пошуків, вважаємо дослідження наступного, але не менш важливого елемента складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 126-1 КК України – об'єктивної сторони. Адже, саме встановлення об'єктивної сторони домашнього насильства, надає можливість правоохоронним органам, найбільш повно та об'єктивно охарактеризувати суспільно небезпечне діяння.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс від 05.04.2001 № 2231-III / Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Сухонос В.В. Склад злочину: закон, теорія та практика : монографія. Суми : Університетська книга. 2018. 200 с.
3. Ємельянов В.П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.
4. Туляков В.О., Мирошніченко Н.А., Балобанова Д.О. Кримінальне право України. Загальна частина : текст лекцій: Закон. Злочин. Відповідальність. Одеса : Юридична літератури, 2014. 128 с.
5. Вознюк А.А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.
6. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваїте, 2014. 944 с.
7. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваїте, 2019. 288 с.
8. Біловол О. Проблемні аспекти визначення основного безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 5. С. 227–234.
9. Про запобігання та протидію домашньому насильству в сім'ї: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/paran67#n67>.

Pochtovyi M. M. Object as a system-forming element of the criminal offense of the provided Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine

The urgency of the issue of domestic violence is growing every year. This is due in particular to socio-economic, military-political, and more recently sanitary-epidemic factors. However, a significant number of registered criminal offenses under Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine indicates the relative prevalence of domestic violence and the tendency to increase. Which in turn requires scientific achievements, both criminological and criminal law. Domestic violence in Ukraine, in contrast to neighboring countries, has been criminalized relatively recently. This is primarily due to the fact that domestic violence is directly related to gender. And its origins come from the European Union. Thus, the introduction of European values into Ukrainian legislation can rightly be attributed to the political party of the fifth president of Ukraine, European Solidarity. Thus, during the leadership of the latter, the Law of Ukraine «On Prevention and Counteraction to Domestic Violence» of December 7, 2017 № 2229-VIII was adopted. Which in turn led to the adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine to implement the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence» of December 6, 2017 № 2227-VIII. Ultimately, domestic violence was criminalized in Ukraine as a systematic act of physical, psychological, or economic violence. Thus, as a result of the study of the object as a system-forming element of a criminal offense under Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, we have the opportunity to argue that the direct object of the criminal offense under Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine is public relations in the field of physical and psychological health or economic

well-being of a person. Freedom and personal integrity may be an additional optional subject. Along with the object of domestic violence, the legislator singles out the victim, enshrining in the disposition of the article of the latter, as a mandatory feature of the object of a criminal offense under Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine. Thus, in accordance with the disposition of Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine physical, psychological or economic violence can be inflicted only on a separate list of persons. In particular, to which the legislator refers to spouses who are in a family or close relationship. The widest list of persons covered by the criminal law under study is provided for in Part 2 of Art. 3 of the Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to Domestic Violence" of December 7, 2017 № 2229-VIII.

Key words: *object, domestic violence, criminal offense, criminal liability, victim.*

А. Є. Фоменкокандидат юридичних наук,
ректор

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦІЇ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Актуальність статті полягає в тому, що однією з найголовніших функцій поліції є протидія злочинності. Зрозуміло, що дана функція не є виключно поліцейською, а відтак діяльність поліції у сфері протидії злочинності не може бути ізольованою від інших суб'єктів такої протидії. Ба більше, ефективна протидія злочинності апріорі неможлива без узгоджених дій суб'єктів такої протидії. Встановлено, що під взаємодією доречно розуміти узгоджені дії суб'єктів відповідних відносин, спрямовані на протидію злочинності. Доведено, що поліція взаємодіє як із суб'єктами протидії злочинності, які діють на загальносоціальному рівні боротьби зі злочинністю, так і з спеціальними суб'єктами протидії злочинності до числа яких входять правоохоронні органи. Наголошено на необхідності посилення рівня взаємодії поліції із іншими суб'єктами протидії злочинності шляхом спільної підготовки програм профілактики правопорушень і програм забезпечення публічної безпеки, розроблення положення щодо взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності, створення механізмів залучення територіальних громад до виконання завдань органами системи МВС, розвитку міжнародної взаємодії у сфері протидії організованих і транснаціональній злочинності тощо. З'ясовано, що узгодженість дій властива будь-якій взаємодії (в іншому ж випадку може мати місце лише непов'язана між собою, проте тотожна за своєю метою діяльність різних суб'єктів), однак в кожному окремому випадку обсяг цієї узгодженості є різним. При цьому, ефективність взаємодії прямо залежить від даного обсягу узгодженості (чим узгодженішими є дії, тим швидше суб'єкти зможуть досягнути спільної мети, а отже, тим ефективніша взаємодія). Отже, запропоновано розглядати під взаємодією узгоджені дії суб'єктів відповідних відносин, спрямовані на протидію злочинності. Зроблено висновок, що на сьогоднішній день поліція активно взаємодіє як із загальними, так і спеціальними суб'єктами протидії злочинності. Водночас, з урахуванням несприятливих зовнішніх та внутрішніх факторів, які нависли над нашою державою, а також євроінтеграційного курсу, який обрала Україна, така взаємодія потребує посилення та модернізації.

Ключові слова: кримінологія, поліція, злочинність, запобігання злочинності, поліцейська діяльність, кримінологічна діяльність, протидія злочинності.

Актуальність теми. Однією з найголовніших функцій поліції є протидія злочинності. Зрозуміло, що дана функція не є виключно поліцейською, а відтак діяльність поліції у сфері протидії злочинності не може бути ізольованою від інших суб'єктів такої протидії. Ба більше, ефективна протидія злочинності апріорі неможлива без узгоджених дій суб'єктів такої протидії.

Стан дослідження. Варто вказати, що питанню взаємодії суб'єктів протидії злочинності між собою приділялася й приділяється чимала увага у працях таких вітчизняних вчених, таких як С. В. Бабанін, А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, А. Б. Блага, В. С. Батиргарєєва, В. М. Бесчастний, Є. М. Блажівський,

І. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, Р. С. Веприцький, М. Г. Вербенський, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Гришук, Л. М. Давиденко, Ю. Б. Данильченко, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, В. П. Ємельянов, О. О. Житний, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. С. Іщук, О. Г. Кальман, А. В. Коваленко, Т. В. Корнякова, О. Г. Колб, О. М. Костенко, І. М. Копотун, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, О. А. Мартиненко, В. О. Меркулова, В. А. Мисливий, С. А. Мозоль, А. А. Музика, Ю. В. Нікітін, Ю. В. Орлов, Н. А. Орловська, В. М. Попович, В. В. Сокурєнко, В. А. Тимошенко, В. П. Тихий, В. М. Трубников, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, В. Б. Харченко, О. М. Храмов, П. В. Хряпін-

ський, В. В. Шаблистий, В. І. Шакун, О. С. Шеремет, О. Ю. Шостко, О. О. Юхно, Н. М. Ярмиш та ін. Водночас, питання взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності розглядалося поверхнево.

Метою статті є дослідження питання взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж безпосередньо дослідити питання взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності, доречно визначитись із змістом категорії «взаємодія». Варто зазначити, що на сьогоднішній день на законодавчому рівні поняття «взаємодія» не розкривається. Що ж стосується підзаконного рівня, зауважимо, що зміст поняття «взаємодія» безпосередньо розкривається у «Положенні про організацію та несення служби з охорони дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні військовими частинами і підрозділами Національної гвардії України», затвердженого наказом МВС України від 02.02.2016 року № 74 «Про затвердження Положення про організацію та несення служби з охорони дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні військовими частинами і підрозділами Національної гвардії України». Так, у названому документі задекларовано, що взаємодія – узгоджені за метою, завданням, місцем, часом та способом виконання завдань дії підрозділів для досягнення мети [1].

Таким чином, у взаємодії беруть участь два або більше суб'єкти (в даному випадку ними виступають підрозділи Національної гвардії України), які виконують спільну діяльність, спрямовану на досягнення означеної мети. Крім того, в контексті даної взаємодії обов'язковим атрибутом взаємодії виступає узгодженість дій в частині мети, завдань, часу, способу виконання завдань.

Окремо додамо, що узгодженість дій властива будь-якій взаємодії (в іншому ж випадку може мати місце лише непов'язана між собою, проте тотожна за своєю метою діяльність різних суб'єктів), однак в кожному окремому випадку обсяг цієї узгодженості є різним. При цьому, ефективність взаємодії прямо залежить від даного обсягу узгодженості (чим узгодженішими є дії, тим швидше суб'єкти зможуть досягнути спільної мети, а отже, тим ефективніша взаємодія).

Отже, пропонуємо розглядати під взаємодією узгоджені дії суб'єктів відповідних відносин, спрямовані на протидію злочинності.

Визначившись із змістом поняття «взаємодія», доречно встановити з якими ж суб'єктами взаємодіє поліція в частині протидії злочинності та у чому полягає зміст такої взаємодії.

О. М. Бандурка та Л. М. Давиденко виокремлюють дві групи суб'єктів протидії злочинності:

1. Суб'єкти протидії злочинності, які діють на загальносоціальному рівні боротьби зі злочинністю, яка складається з двох підгруп:

А) суб'єкти, які визначають цілі та пріоритети у сфері протидії злочинності, формують законодавчу та іншу нормативно-правову базу даної діяльності, встановлюють компетенцію, права і обов'язки інших учасників протидії злочинності, здійснюють організаційне, фінансове, матеріально технічне та інше забезпечення протидії злочинності (Президент України, органи законодавчої та виконавчої влади республіканського значення, органи регіонального та місцевого самоврядування);

Б) суб'єкти, які беруть участь у протидії злочинності у зв'язку зі зверненнями до них правоохоронних органів або за прямою вказівкою органів управління у сфері протидії злочинності (підприємства, організації та установи).

2. Спеціальні суб'єкти протидії злочинності (правоохоронні органи) [2, с. 10-11].

Подібний поділ суб'єктів виглядає досить вдалим та заснований на різних функціях, які вони виконують. Якщо для першого виду суб'єктів діяльність у виді протидії злочинності не є основною (профільною), то для другого – вона виступає базовою. Ба більше, правоохоронні органи створюються саме з цією метою.

Зауважимо, що відповідно до ст. 5 Закону України «Про Національну поліцію», яка має назву «Взаємодія поліції з органами державної влади та органами місцевого самоврядування» вказано наступне: «Поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів» [3].

Таким чином, відповідно до викладеної норми поліція у своїй діяльності (у тому числі і в частині протидії злочинності) взаємодіє з такими суб'єктами, як: 1) правоохоронні органи (органи правопорядку); 2) органи державної влади; 3) органи місцевого самоврядування. При цьому важливо зауважити, що названий

перелік суб'єктів взаємодії не є вичерпним та носить декларативний характер.

Розширює наведений вище перелік суб'єктів, з якими взаємодіє поліція у сфері протидії злочинності ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію», в якій передбачено, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. При цьому, з метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад [3].

Даний напрямок взаємодії дозволяє своєчасно визначити причини та умови вчинення як кримінальних так і адміністративних правопорушень, що підвищує рівень ефективності протидії злочинності.

Взаємозв'язок поліції з громадами є досить тісним. Як слушно вказує А. В. Коваленко, для того, щоб населення було в курсі того, чи безпечне середовище його регіону, уповноважені представники Національної поліції проводять статистичну діяльність, результати якої викладають у мережі Інтернет або проголошують на прес-конференціях тощо [4, с. 52].

Такі заходи сприяють тому, що взаємодія поліції з громадськістю будується на принципах гласності, що сприяє росту довіри до даного центрального органу виконавчої влади.

Подібна діяльність також дозволяє взаємодіяти з громадами в частині протидії злочинності, адже відповідно до закону України «Про доступ до публічної інформації» та користуючись інформацією, розміщеною в відкритих державних реєстрах, громадяни мають можливість самостійно виявляти, перевіряти, підтверджувати інформацію про правопорушення, що дає змогу бути більш активним учасником захисту своїх прав, свобод та інтересів [5, с. 45].

Окремим напрямом взаємодії поліції з громадськістю є розроблення та участь у спільних проєктах та заходах, спрямованих на протидію злочинності. Відповідно до ч. 2 ст. 89 вищезазваного нормативно-правового акта [3], така співпраця між поліцією та громадськістю спрямована на виявлення та усунення проблем, пов'язаних із здійсненням поліцейської діяльності, і сприяння застосуванню сучасних методів для підвищення результативності та ефективності здійснення такої діяльності. Дана діяльність зокрема проявляється у тому, що поліція надає під-

тримку програмам правового виховання, пропагує правові знання в освітніх закладах, засобах масової інформації та у видавничій діяльності.

Така взаємодія є профілактичною та прямо впливає на зменшення кількості вчинених кримінальних правопорушень.

Загалом, взаємодія поліції з населенням на засадах партнерства дозволяє підвищити рівень довіри до поліції, сприяє зменшенню рівня маргіналізації суспільства та, врешті-решт, призводить до зменшення рівня злочинності.

Згідно ст. 8 «Положення про Національну поліцію» [6], Національна поліція під час виконання покладених на неї завдань взаємодіє з іншими державними органами, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, утвореними Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами та організаціями.

Під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку Національна поліція України тісно взаємодіє з Національною гвардією України. Відповідно до «Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку», затвердженого наказом МВС України від 10.08.2016 року № 773, дані органи взаємодіють шляхом:

1) спільного патрулювання нарядами вулиць, площ, парків, скверів, вокзалів, аеропортів, морських та річкових портів, інших публічних (громадських) місць;

2) забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій, інших масових та спортивних заходів, а також під час заходів у публічних (громадських) місцях за участю осіб, щодо яких здійснюється державна охорона;

3) проведення спільних заходів з метою стабілізації оперативної обстановки в разі її загрози в межах території однієї чи декількох адміністративно-територіальних одиниць [7].

Окремо додамо, що вказаний перелік не є вичерпним, а лише відображає основні форми взаємодії Національної поліції та Національної гвардії України.

Спільне патрулювання несе певну профілактичну роль, адже сама присутність правоохоронців у форменому однострої на вулицях відповідних населених пунктів вселяє у пересічних громадян відчуття захищеності, а у потенційних кримінальних правопорушників – відчуття страху, що за вчинення суспільно небезпечних діянь (злочинів або кримінальних проступків) їх буде притягнуто до кримінальної відповідальності.

Крім того, в ході такого патрулювання можуть бути встановлені причини та умови злочинності, що дозволить ефективно протидіяти цьому явищу на теренах відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Підрозділи ювенальної превенції Національної поліції тісно взаємодіють з органами державної влади й органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами в частині протидії кримінальним правопорушенням, які вчиняються неповнолітніми. В Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС від 19.12.2017 року № 1044 передбачається цілий комплекс таких заходів. Зокрема, до них відноситься: профілактика правопорушень у дитячому середовищі, протидія домашньому насильству та дитячій бездоглядності; упровадження кращих міжнародних методик та практик роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, та дітьми, які потерпіли внаслідок протиправних діянь, у тому числі реалізація спільних проєктів щодо профілактики правопорушень серед дітей; висвітлюють (у тому числі й через засоби масової інформації) інформацію щодо стану злочинності в дитячому середовищі і заходи для його покращення, які вживаються поліцейськими, а також дають рекомендації батькам, законним представникам щодо запобігання вчиненню дітьми та стосовно них правопорушень, поширенню негативних явищ серед дітей тощо [8].

Зокрема, дана взаємодія проявляється у запрошенні представників поліції до закладів освіти з метою проведення лекцій з питань безпеки явищ злочинності, булінгу тощо. В ході таких занять роз'яснюється зміст діяльності поліції, спрямованої на протидію та попередження злочинності, розкриваються основні причини та умови злочинності, надається певна віктимологічна інформація.

Таким чином, нами окреслено основні напрямки взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності. Без сумніву, така взаємо-

дія підвищує ефективність протидії злочинності, робить найбільш важливі суспільні відносини, поставлені під охорону КК України більш захищеними.

Водночас, даний рівень взаємодії є далеким від ідеального та, особливо з урахуванням внутрішніх та зовнішніх загроз, що постали перед Україною (окупація АР Крим та окремих територій Донецької та Луганської областей, військова агресія з боку сусідньої держави та терористичних угруповань, посилення сепаратистських настроїв), потребує постійного зміцнення та розробки нових напрямів взаємодії.

Як зазначається у Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, на сьогоднішній день реалізація пріоритету у вигляді протидії злочинності передбачає забезпечення зміцнення публічної безпеки і порядку в державі шляхом виконання превентивних програм і підвищення спроможностей органів системи МВС у протидії злочинності. Досягнути даного результату можливо лише подолавши цілий ряд викликів, серед яких особливе місце належить такому фактору, як відсутність ефективної взаємодії суб'єктів забезпечення національної безпеки у сфері боротьби із злочинністю [9].

Зауважимо, що для реалізації цих положень мають бути розроблені відповідні ефективні заходи. При цьому, дані заходи мають бути втілені у життя в якомога коротші терміни.

У названій Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року пропонується подолати ці виклики шляхом:

1) посилення взаємодії органів системи МВС з органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади (при цьому повністю погоджуємось із думкою А. В. Коваленка, який наголошує на тому, що першочерговим напрямом діяльності поліції має бути підвищення взаємодії з громадою, оскільки саме партнерські відносини з населенням були гаслом, яке імпонувало українцям у прагненні реформувати застарілу міліцію. Крім того, партнерські відносини між поліцією та населенням відповідають європейським еталонам відносин у суспільстві [10, с. 260]);

2) спільної підготовки програм профілактики правопорушень і програм забезпечення публічної безпеки;

3) створення механізмів залучення територіальних громад до виконання завдань органами системи МВС;

4) розроблення і впровадження єдиної електронної системи роботи з даними і матеріалами досудових розслідувань у взаємодії з органами прокуратури і судами для забезпечення безперервності та підконтрольності проведення досудового розслідування

5) запровадження використання різних джерел інформації в діяльності органів системи МВС, комплексного впровадження сучасних систем кримінального аналізу, в тому числі методології Європолу з оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності (СОСТА);

6) розвитку міжнародної взаємодії у сфері протидії організованих і транснаціональній злочинності тощо [9].

На нашу думку, першим кроком посилення взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності має стати розроблення спільних проєктів з громадськістю, які сприятимуть підвищенню рівня довіри населення до поліції, активному залученню громад до охорони публічної безпеки та порядку тощо.

Цікавою також виглядає ідея В. Ю. Кікінчука, який пропонує для удосконалення правовідносин взаємодії, що виникають за участю Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, розробити та затвердити Положення про організацію взаємодії Національної поліції з іншими правоохоронними органами, їх окремими структурними підрозділами та іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки і порядку [11, с. 85].

Таке положення дозволить визначити основні стратегічні напрями взаємодії, розкрити їх зміст та завдання, що, без сумніву, сприятиме ефективності протидії злочинності.

Отже, на сьогоднішній день поліція активно взаємодіє як із загальними, так і спеціальними суб'єктами протидії злочинності. Водночас, з урахуванням несприятливих зовнішніх та внутрішніх факторів, які нависли над нашою державою, а також євроінтеграційного курсу, який обрала Україна, така взаємодія потребує посилення та модернізації.

Перспективним напрямком подальших наукових пошуків вважаємо дослідження зарубіжного досвіду кримінологічної діяльності поліції.

Список використаної літератури:

1. Про затвердження Порядку дій посадових осіб органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо установлення режиму в пунктах пропуску через державний кордон, здійснення контролю

за його додержанням, а також організації і забезпечення взаємодії та координації контрольних органів і служб, що здійснюють різні види контролю або беруть участь у забезпеченні режиму в пунктах пропуску через державний кордон координація: Адміністрації Державної прикордонної служби України від 29.08.2011 року № 627. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1117-11/ed20111014/find?text=%CA%EE%EE%F0%E4%E8%ED%E0%F6%B3%FF#Text>.

2. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Противодействие преступности: война терминов, понятие, общая характеристика. *Право і безпека*. 2004. № 3'3. С. 7–11.
3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
4. Коваленко А. В. Взаємодія поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 50–53.
5. Бойко О. І., Фрунза Н. О. Взаємодія Національної поліції України з громадськими організаціями у сфері протидії правопорушенням. *Актуальні проблеми забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах: вітчизняний та міжнародний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 25 жовт. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 44–46.
6. Про затвердження Положення про Національну поліцію: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 87. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#Text>
7. Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку: наказ Міністерства внутрішніх справ від 10.08.2016 року № 773. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16#Text>.
8. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ від 19.12.2017 року № 1044. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>.
9. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міні-

- стрів України від 15.11.2017 року № 1023-р. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80#n9>.
10. Коваленко А. В. Теоретико-прикладні засади кримінологічного забезпечення поліцейської діяльності в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 455 с.
11. Кікінчук В. Ю. Форми взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки та порядку в державі. *Право. ua*. 2017. № 1. С. 81–86.

Fomenko A. Ye. Interaction of the police with other activities against crime

The relevance of the article lies in the fact that one of the most important functions of the police is to combat crime. It is clear that this function is not exclusively a police function, and therefore the activity of the police in the field of crime prevention cannot be isolated from other subjects of such prevention. Moreover, effective countermeasures against crime are a priori impossible without concerted actions of the subjects of such countermeasures. It is established that the interaction should be understood as coordinated actions of the subjects of the relevant relations, aimed at combating crime. It has been proven that the police interact both with anti-crime actors operating at the general level of the fight against crime and with special anti-crime actors, which include law enforcement agencies. Emphasis was placed on the need to strengthen the level of police interaction with other crime prevention entities through joint preparation of crime prevention programs and public safety programs, development of regulations on police interaction with other crime prevention entities, creation of mechanisms to involve local communities in the Ministry of Internal Affairs, development of international cooperation in the field of combating organized and transnational crime, etc. It has been found that the coherence of actions is characteristic of any interaction (otherwise, only unrelated, but identical in purpose, activities of different subjects can take place), however, the extent of this coherence is different in each individual case. At the same time, the effectiveness of interaction directly depends on the given amount of coordination (the more consistent the actions are, the faster the subjects will be able to achieve a common goal, and therefore, the more effective the interaction). Therefore, it is proposed to consider the coordinated actions of the subjects of relevant relations aimed at combating crime under interaction. It was concluded that today the police actively interacts with both general and special subjects of combating crime. At the same time, taking into account the unfavorable external and internal factors that have loomed over our country, as well as the European integration course that Ukraine has chosen, such interaction needs to be strengthened and modernized.

Key words: *criminology, police, crime, crime prevention, policing, criminology, crime prevention.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.985.7:343.53:343.346

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.28>

С. С. Трач

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

СЛІДОВА КАРТИНА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті доведено, що слідова картина як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності має важливе значення, оскільки саме вивчення слідів дає змогу визначити спосіб та механізм учинення кримінального правопорушення, спосіб його приховання, особу злочинця (у тому числі наявність змови між учасниками організованої злочинної групи), зняття вчинення кримінального правопорушення, у тому числі встановити низку обставин під час розслідування, викрити неправдиві показання свідка або злочинця, приховані ним речові докази тощо. Сфера пошуку слідової інформації при виявленні ознак кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності має суттєві відмінності й пояснюється тим, що електронне середовище в якому здійснюється пошук фактичних даних кримінальних протиправних дій утворюється за сукупності носіїв інформації, програмно-технічних засобів, а місце безпосереднього вчинення – використанням комп'ютерних технологій і місця настання шкідливих наслідків. Для виявлення необхідна прив'язка інформації до конкретних технічних засобів її збереження, передачі, приймання та обробки, тобто конкретизація місць можливого вчинення кримінального правопорушення. Встановлено типовий перелік об'єктів, які зберігають інформацію про подію кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності: документи (податкового та бухгалтерського обліку, господарські, реєстраційні тощо); предмети (печатки, штампи, зразки бланків тощо); приміщення (складські, офісні, житлові та ін.); гроші (готові та безготові, у тому числі електронні банківські розрахунки); електронні носії інформації (системні блоки комп'ютерів, жорсткі та гнучкі магнітні диски, лазерні диски тощо); пам'ять людей (ідеальні сліди). Також, типовими носіями ідеальних слідів є співробітники підприємств, установ, організацій, де було вчинено кримінальне правопорушення; співробітники контролюючих органів; особи, з якими підозрюваного пов'язують особисті відносини. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності має важливе значення, оскільки саме вивчення слідів дає змогу визначити спосіб та механізм учинення кримінального правопорушення, спосіб його приховання, особу злочинця (у тому числі наявність змови між учасниками організованої злочинної групи), зняття вчинення кримінального правопорушення, у тому числі встановити низку обставин під час розслідування, викрити неправдиві показання свідка або злочинця, приховані ним речові докази тощо.

Ключові слова: господарська сфера, господарська злочинність, кримінальне правопорушення, криміналістична характеристика, сліди, документи.

Актуальність теми. Криміналістичний аспект вивчення наслідків економічних злочинів передбачає два основні напрями: встанов-

лення характеру та розміру шкоди, заподіяної злочинцем; особливості процесу слідоутворення та слідів у їх широкому розумінні (у тому

числі будь-які зміни в матеріальній обстановці та інформацію, що відобразилась у свідомості певних осіб) [1, с. 111–112].

Питання механізму утворення слідів, класифікації джерел доказової інформації стосовно податкових злочинів висвітлені у криміналістичній літературі [2, с. 68–69].

Виклад основного матеріалу. У криміналістичній літературі містяться різні підходи щодо розуміння слідової картини, слідів та обстановки кримінального правопорушення. Здебільшого вони розрізняються за обсягом поняття. Деякі вчені вважають обстановку вчинення кримінального правопорушення складовим елементом «слідової картини», під якою розуміється реальна матеріальна (ідеальна) слідова обстановка на конкретний момент часу, що відображає і зберігає різну інформацію про конкретну подію кримінального правопорушення й особу, яка вчинила його в даній обстановці» [3, с. 84]. Інші вчені відокремлюють поняття «обстановка кримінального правопорушення» та «слідова картина» («сліди кримінального правопорушення») [4, с. 343–344; 5, с. 228; 6, с. 317], розглядаючи їх як різні елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень.

Зокрема, В. О. Коновалова зазначає, що слідова картина кримінального правопорушення є ключовим елементом криміналістичної характеристики і становить собою комплекс слідів, які відображають картину події кримінального правопорушення та поведінку суб'єкта на місці, дозволяє висунути найбільш обґрунтовані версії щодо його вчинення [7, с. 25]. У свою чергу, М. А. Погорєцький та О. В. Ткач вважають, що безпосереднім джерелом слідів кримінального правопорушення в загальному розумінні є суспільно небезпечний вплив особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, поведінка якої виявляється у формі дії або бездіяльності, на об'єктивну дійсність, взаємодія предметів і стнів, тобто сама подія кримінального правопорушення [8; 9].

Зі свого боку, ми підтримуємо науковців [10] у тому, що результатом вчинення будь-якого кримінального правопорушення як діяльності суб'єкта, що знаходить свій вияв в об'єктивній дійсності, є сліди кримінального правопорушення – матеріальні та ідеальні наслідки, тобто результати взаємодії його учасників між собою та з матеріальним середовищем. Саме тому, на наш погляд, взаємозв'язок слідової картини та способу вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності полягає

в тому, що характер і локалізація слідів безпосередньо визначаються діями правопорушника, який в певній обстановці (з урахуванням специфіки діяльності підприємства, установи чи організації) обирає визначений предмет злочинного посягання, залишаючи відображення в матеріальній обстановці та документах, дослідження яких має особливе значення для встановлення ознак кримінального правопорушення та причетних до нього осіб.

Криміналістичний аспект дослідження наслідків кримінальних правопорушень, на думку А. Ф. Волобуєва, охоплює два напрями: перший – встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; другий – дослідження особливостей процесу слідоутворення та слідів у їх широкому розумінні (тобто, включаючи сліди матеріальні – будь-які зміни в матеріальній обстановці, та сліди ідеальні – обставини, що відобразились у пам'яті певних осіб) [11, с. 8-9].

Перелік об'єктів, які зберігають інформацію про подію кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності умовно складається з шести груп: 1) документи (податкового та бухгалтерського обліку, господарські, реєстраційні тощо); 2) предмети (печатки, штампи, зразки бланків тощо); 3) приміщення (складські, офісні, житлові та ін.); 4) гроші (готівкові та безготівкові, у тому числі електронні банківські розрахунки); 5) електронні носії інформації (системні блоки комп'ютерів, жорсткі та гнучкі магнітні диски, лазерні диски тощо); 6) пам'ять людей (ідеальні сліди).

Водночас, перелік конкретних об'єктів слідоутворення, залежно від виду кримінального правопорушення, елементів обстановки та способів їх вчинення, а також характеристик особи злочинця може суттєво відрізнитися – звукуватись або доповнюватись [12].

Детальний аналіз практики досудового розслідування та вчення про сліди кримінального правопорушення створює необхідні передумови для їх подальшої класифікації, зокрема за характером відображення слідів у навколишньому середовищі – на сліди, що характеризують зміни в матеріальній речовій обстановці місця вчинення кримінального правопорушення (порушення первинного становища, стану та розташування об'єктів); сліди-відображення (рук, ніг, інструментів тощо) [12]. Однак, як показало наше дослідження, для такого елемента криміналістичної характеристики, як типова слідова картина кримінальних правопорушень

у сфері господарської діяльності, не є характерним використання власне трасологічних (по суті, «традиційних») слідів у криміналістиці, адже основними носіями доказової інформації в таких кримінальних правопорушеннях були документи (у 79,8 % кримінальних проваджень), зокрема, бухгалтерського обліку та звітності, реєстраційні й установчі документи діяльності суб'єктів господарської діяльності, банківські документи тощо. Це обумовлюється тим, що необхідною умовою всілякої господарчої діяльності є її документування.

Як зазначає А. Ф. Волобуєв, ознаки кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності значно важче виявити, оскільки зазвичай вони схожі на звичайні господарчі «негазди». Навіть потерпілий не завжди впевнений в тому, чи став він жертвою шахраїв або несприятливої кон'юнктури ринку та власної ризикованої поведінки. Ще важче підтвердити матеріально після виявлення таких кримінальних правопорушень обставини об'єктивної сторони й винність конкретних осіб, передусім коли вчиняються вони за участю організованих злочинних груп із застосуванням засобів маскуванню і активної протидії розслідуванню [13, с. 135].

З цього слушно зробити проміжний висновок, що документи варто розглядати як базову категорію криміналістичного вчення про сліди кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Згідно з ч. 1 ст. 99 КПК України документ – це спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [14].

У випадках, коли документи мають ознаки, визначені у ч. 2 ст. 98 КПК України, їх визнають речовими доказами. До них можуть належати: 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані); 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; 3) складені в порядку, передбаченому КПК України, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; 4) висновки ревізій та акти перевірок [14].

Окрім документів, що мають ознаки речових доказів, для кримінального провадження важливе значення мають і інші документи, які відповідно до класифікації запропонованої О. С. Задорожним відносяться до:

1) документів, що прямо не стосуються вчинення кримінального правопорушення, але за своїм змістом є засобом пізнання технологічного процесу виготовлення продукції, реалізації товару тощо;

2) незначні з юридичної точки зору, які містять орієнтуючу інформацію, що може бути підставою для висування і перевірки версій, проведення додаткових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [15, с. 74].

Отже, документ як найпоширеніше джерело інформації про подію кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності має криміналістичне значення завдяки різним об'єктивним властивостям. В одному випадку він щось доводить своїм змістом, в іншому – доказова інформація міститься в реквізитах (зовнішньому вигляді), формі й розмірі документа, а іноді він важливий завдяки обставинам свого виявлення [16, с. 103]. Саме тому у загальному плані досудового розслідування доцільно відразу визначити певні категорії інформаційних носіїв, що зберігають слідову інформацію та потребують ретельного вивчення. Насамперед, необхідно звертати увагу на такий перелік документів:

1) нормативні документи суб'єктів господарювання: відомчі листи, інструкції, типові положення та інші документи, що визначають порядок й умови проведення окремих фінансових та господарських операцій; інструкції та функціональні обов'язки службових осіб (керівника, головного бухгалтера); списки штатних працівників; накази й розпорядження, що відображають організаційно-штатні й кадрові зміни;

2) документи, що визначають організаційно-правовий статус суб'єкта господарювання: а) установчі документи: установчий акт; статут; засновницький договір або протокол установчих зборів; положення юридичної особи; рішення засновників чи уповноваженого ними органу про створення юридичної особи; документ, що підтверджує внесення засновником (засновниками) вкладу (вкладів) до фонду (статутного або складеного капіталу) юридичної особи тощо; б) реєстраційні документи: документи, що подаються для здійснення державної реєстрації суб'єкта господарювання (свідоцтво про державну реєстрацію, виписка з Єдиного державного реєстру, довідка про взяття на облік в орга-

нах статистики, Державної податкової служби України, Пенсійного фонду України, фондах соціального страхування); реєстраційна картка (що підтверджує волевиявлення особи щодо внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру); заява встановленого зразка про резервування найменування юридичної особи; документ про підтвердження реєстрації іноземної особи у країні, її місцезнаходження, зокрема витяг з торговельного, банківського або судового реєстру; копія квитанції, виданої банком, або копія платіжного доручення з відміткою банку, що підтверджують внесення реєстраційного збору та ін.; в) дозвільні документи: ліцензії; патенти та інші дозволи на право здійснення певної діяльності (наприклад, банківської, інвестиційної, зовнішньо-економічної тощо);

3) документи бухгалтерського обліку, зокрема, документи первинного обліку (договірні та супутні документи, розрахункові документи, документи складського обліку, прибуткові та видаткові документи), зведеного обліку (бухгалтерські звіти і баланси, податкові звіти, накази, розпорядження, доповідні записки, відомості і звіти внутрішнього контролю) та документи фінансової звітності (звіт про фінансові результати, рух грошових коштів, власний капітал та примітки до звітів, податкова накладна та податкова декларація);

4) документи, що відображають договірні відносини між суб'єктами господарювання: а) документи про виконання робіт, купівлю-продаж товарів, надання послуг: договори, контракти, проекти, кошториси, додаткові угоди; б) документи, що підтверджують виконання договірних зобов'язань: товаро-транспортні накладні, митні декларації, залізничні накладні, квитанції, ярлики, описи, сертифікати якості продукції, добові звіти та журнали проходження транспорту, пакети документів на експорт товарів по кожній вивезеній партії, довіреності, різного роду акти здачі й прийняття; в) документи, що підтверджують відповідність угоди вимогам закону: акти перевірок, рішення суду про визнання недійсними установчих документів сторони угоди, пояснення представників, посадових осіб, засновників сторін угоди щодо змісту угоди; д) документи, що можуть бути використані для обґрунтування позовної вимоги про визнання угоди недійсною: листи, телеграми, факсограми, телефонограми, повідомлення електронною поштою, підписані стороною, яка їх посилає, та інші документи, які відображають факт досягнення згоди щодо здійснення певної

господарської операції та прийняття стороною на себе певних зобов'язань;

5) банківські та платіжні документи: а) документи про відкриття розрахункового рахунку: заява за підписом керівника та головного бухгалтера; договір про здійснення розрахункового обслуговування картки зі зразками підписів посадових осіб, яким надано право розпорядження рахунком; розпорядження банку про відкриття або закриття розрахункового рахунку; копії установчих, реєстраційних та особистих документів службових осіб підприємства, відповідні адресні довідки тощо.

Звісно, що зазначений перелік документів є неповним (зважаючи на різноманітність злочинних дій у сфері господарської діяльності), й більшість з них зовнішніх ознак вчинення кримінального правопорушення, звичайно, не містять. Такі ознаки виявляються у змісті документів з ознаками інтелектуальних підробок (фальсифікацій). Тому, насамперед, за якісними ознаками всі документи, якими оперують у сфері господарської діяльності доцільно розподіляти на доброякісні та недоброякісні.

Доброякісні документи відповідають:

1) встановленим вимогам форми (дотримання всіх реквізитів);

2) законності (відображають фінансово-господарські операції, що не суперечать законодавству та чинним нормативам);

3) дійсності (відображають реальні факти).

Якщо документ не відповідає хоча б одній із цих вимог – він визначається недоброякісним. Останні, у свою чергу, поділяються на фіктивні, підроблені, безтоварні і прострочені. Сліди, які притаманні певному способу підроблення документів, відображалися, у першу чергу, на самому документі у вигляді різноманітних ознак, притаманних певному способу виготовлення матеріалів і реквізитів документу або змінам, що до них вносяться [17]. Головними ознаками, що характеризують певний спосіб підроблення документу на думку опитаних респондентів є:

1) характеристики способу виготовлення документу (нанесення зображення на документ);

2) характеристики підроблення документу й внесення завідомо неправдивої інформації.

Ознаками способу виготовлення документу були ознаки, які притаманні для технічних засобів, за допомогою яких документ або його окремі реквізити було виготовлено – пишучі прилади, поліграфічна техніка, принтери персональних комп'ютерів, розмножувальна техніка, друкарські машинки, кліше печаток та штампів та ін.

Ознаками способу підроблення документу були ознаки, які свідчать про проведення певних маніпуляцій з текстом і реквізитами документу, спрямовані на внесення змін до реквізитів документу, окремих елементів його змісту.

Ознаки способу внесення змін до документу утворювалися в результаті впливу на документ механічної, хімічної та іншої дії. До ознак внесення завідомо неправдивої інформації до документу відносились невідповідність змісту інших документів, які не викликають сумніву або протиріччя у змісті одного документу [18, с. 14].

Причому такі документи в механізмі кримінальних правопорушень можуть складати як службові особи легальних суб'єктів господарювання (наприклад, ст. 366 КК України «Службове підроблення»), так й особи імені інших підприємств, установ чи організацій (ст. 358 КК України «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів»).

З огляду на це, додатково класифікувати документи, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні також можна в залежності від суб'єкта, який їх оформив (видав), а саме:

1) документи суб'єктів владних повноважень, до яких можна віднести: свідоцтво про державну реєстрацію підприємства; свідоцтво про взяття на облік, як платника податку; довідки про наявність (відсутність) валютних цінностей; витяги з Єдиного державного реєстру та довідки з органів статистики; вантажно-митні декларації; висновки фіто-санітарної та ветеринарної служби тощо;

2) документи суб'єктів господарювання, до них відносяться: документи бухгалтерського обліку (головна та касова книги, накладні, чеки, платіжні доручення); документи податкового обліку (податкові накладні, розрахунки, податкова звітність); організаційно-розпорядчі документи (зокрема накази, посадові інструкції, рішення, протоколи); кореспондентське листування підприємства (на паперових та електронних носіях);

3) документи суб'єктів, на які покладено обов'язок здійснювати первинний фінансовий моніторинг та які мають безпосереднє відношення до забезпечення здійснення господарських операцій та надання певних послуг: документи банків про відкриття рахунків та здійснення по ним операцій; довідки та виписки із нотаріальних книг нотаріусів; документи які надаються та оформляються ломбардами; висновки аудиторів та ін.

Крім цього, викликає певний інтерес виявлення слідів кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності, що містяться в електронних носіях інформації, у тому числі системних блоках комп'ютерів, жорстких та гнучких магнітних дисках, лазерних дисках, «флешках», log-файлах. Комп'ютерна техніка при вчиненні кримінальних правопорушень відіграє різні ролі. По-перше, комп'ютерна система може виступати знаряддям кримінального правопорушення (наприклад для виготовленні підроблених документів). По-друге, комп'ютерна система, не маючи відношення до кримінального правопорушення, може зберігати докази, тобто виступати у ролі електронної картотеки (наприклад, електронна форма бухгалтерського обліку підприємства). Нерідко комп'ютер виконує обидві функції [16, с. 69-70].

Згідно із ст. 84 КПК України, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. У відповідності до ст. 98 КПК України, речовими доказами – є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом. В свою чергу, документи є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені в частині першій статті 98 КПК України [14].

Аналіз юридичної літератури та власний практичний досвід роботи в правоохоронних органах свідчать, що до речових доказів наприклад у злочинах з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, відносяться: печатки, штампи, кліше підприємств, в тому числі фіктивних фірм; технічні пристрої, зокрема, комп'ютерна техніка, факси, принтери (сканери); зразки товарно-матеріальних цінностей, що експортуються (можливе застаріле обладнання, малоцінні предмети, пакувальна тара, тощо); грошові кошти, коштовності, та інші особливо цінні предмети; інші предмети, серед них об'єкти нерухомого майна, автомобільна

техніка, вразі, якщо вони придбавались за рахунок коштів одержаних злочинним шляхом (використовувались для «відмивання»).

Слідами проведення сумнівних операцій з переказу коштів через банківські рахунки можна вважати: переведення на банківський рахунок коштів від декількох суб'єктів господарської діяльності, які одразу й у повному обсязі конвертують у готівку або переводять на інший рахунок. Такі операції проводять переважно в один операційний день; здійснення, але без фактичного проведення, суб'єктом підприємства за рахунком операцій купівлі-продажу товарів, оплати робіт або послуг тощо; значну кількість фінансових операцій за рахунками інших осіб, що здійснює одна особа на підставі довіреності, водночас власники рахунків не здійснюють особистий контакт зі співробітниками банку; надходження на рахунок значної суми грошей, яка не відповідає реальній діяльності особи; постійне проведення фінансових операцій з векселями, особою, яка не є емітентом або отримувачем коштів за цими векселями; переведення на рахунок значної суми коштів особою, яка за своїм соціальним рівнем, сферою діяльності та матеріальним становищем не може здійснювати операцію таких фінансових масштабів; виплата пені, штрафу за невиконання або порушення умов договору постачання товарів, виконання робіт, надання послуг, якщо вона перевищує 10 % від зазначеної суми; операції із цінними паперами, які проводять для отримання готівки; безумовна невідповідність призначень вхідних/вихідних платежів і вартості товарів або послуг їхній ринковій вартості; здійснення фінансових операцій з купівлі-продажу товарів, оплати послуг, вартість яких установити надзвичайно складно; не характерне для діяльності юридичної особи списання з її рахунку коштів у готівковій формі; закриття рахунку після закінчення проведення всіх операцій з готівкою або неочікуване припинення здійснення фінансових операцій за ним [19].

Висновок. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності має важливе значення, оскільки саме вивчення слідів дає змогу визначити спосіб та механізм учинення кримінального правопорушення, спосіб його приховання, особу злочинця (у тому числі наявність змови між учасни-

ками організованої злочинної групи), знаряддя вчинення кримінального правопорушення, у тому числі встановити низку обставин під час розслідування, викрити неправдиві показання свідка або злочинця, приховані ним речові докази тощо.

У свою чергу, аналіз великого масиву матеріальних носіїв (насамперед, документів) під час розслідування значно ускладнює роботу слідчого (детектива), оскільки потребує комплексного застосування криміналістичних засобів та спеціальних економічних методів роботи із залученням фахівців різного профілю, у тому числі під час призначення та проведення судової експертизи зокрема, щодо юридичного значення фактів – судово-економічної; з метою ідентифікації особи (виконавця документа) – криміналістичної; щодо визначення способу виготовлення документа – техніко-криміналістичної чи комп'ютерно-технічної тощо.

Основними носіями доказової інформації є документи, які за якісними ознаками було поділено на доброякісні та недоброякісні (фіктивні, підроблені, безтоварні і прострочені), а саме: 1) договори про повну матеріальну відповідальність, трудові договори, контракти; 2) накази, розпорядження по підприємству (про преміювання, про призначення на посаду, про звільнення з посади, про надання права другого підпису бухгалтеру, про відрядження тощо); 3) договори з контрагентами; 4) посадові, робочі інструкції; 5) акти прийняття-передачі цінностей, акти виконаних робіт, розрахунки витрат; 6) журнали, зошити, книги складського обліку, обліку виконаних робіт, руху товарно-матеріальних цінностей, доходів і витрат; 7) відомості на виплату субсидій, пенсій, соціальних пільг, компенсацій, заробітних плат, відомості про отримання коштів; 8) меморіальні, прибуткові, видаткові касові ордери, розпорядження бухгалтерії на видачу грошових коштів, касові книги; 9) накладні – видаткові та товарно-транспортні; 10) табелі обліку робочого часу; 11) відомості про результати інвентаризації товарів, матеріалів, тари та грошових коштів, інвентаризаційні картки обліку, описи, акти про обстеження товарно-матеріальних цінностей; 12) акти ревізій; 13) проектно-кошторисна документація, кошторисні розрахунки; 14) товарні, фіскальні чеки, чеки на отримання паливно-мастильних матеріалів; 15) аудиторські висновки.

Список використаної літератури:

1. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с.
2. Задорожний О. С. Криміналістична характеристика ухилень від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів та основні положення їх розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 212 с.
3. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
4. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учб. літ., 2009. 472 с.
5. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Київ : Ін Юре, 2003. 728 с.
6. Керівництво з розслідування злочинів: наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Одиссей, 2010. 464 с.
7. Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування : монографія. Київ: Факт, 2006. 311 с.
8. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2011. № 1 (3). С. 1–53.
9. Ткач О. В. Слідова картина як джерело доказової інформації при розслідуванні порушень недоторканності приватного життя. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2014_Tkach.pdf
10. Топорецька З. М. Слідова картина як джерело первинної інформації про вчинення злочинів у сфері грального бізнесу. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та сьогодення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29–30 верес. 2011 р.). Одеса : Причорномор. фундація права, 2011. Ч. 2. С. 105–108.
11. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків, 2002. 20 с.
12. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ, 2010. 624 с.
13. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва : монографія. Харків, 2000. 336 с.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
15. Задорожний О. С. Криміналістична характеристика ухилень від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів та основні положення їх розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 212 с.
16. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 264 с.
17. Балонь А. Б. Типова «слідова картина» злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень, та її значення для розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014 № 11. Т. 2. С. 117–119.
18. Шведова О. В. Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2006. 19 с.
19. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. реком. / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.

Trach S. S. Trace pattern of criminal offenses in the field of economic activity

The article proves that the trace pattern as an element of the forensic characterization of criminal offenses in the sphere of economic activity is of great importance, since the study of traces itself makes it possible to determine the method and mechanism of committing a criminal offense, the method of its concealment, the identity of the criminal (including the presence of a conspiracy between the participants of an organized criminal group), tools of committing a criminal offense, including establishing a number of circumstances during the investigation, exposing false testimony of a witness or criminal, material evidence hidden by him, etc. The scope of the search for trace information when detecting signs of criminal offenses in the field of economic activity has significant differences and is explained by the fact that the electronic environment in which the actual data of criminal illegal actions are searched is formed by a combination of information carriers, software and technical means, and the place of direct commission is the use of a computer computer technologies and places of occurrence of harmful consequences. For detection, it is necessary to tie information to specific technical means of its preservation, transmission, reception and processing, i.e. specification of the places of possible commission of a criminal offense. A typical list of objects that store information about the event of a criminal offense in the field of economic activity has

been established: documents (tax and accounting, economic, registration, etc.); items (seals, stamps, sample forms, etc.); premises (warehouse, office, residential, etc.); money (cash and non-cash, including electronic bank payments); electronic media (system units of computers, hard and flexible magnetic disks, laser disks, etc.); people's memory (perfect traces). Also, typical carriers of ideal traces are employees of enterprises, institutions, organizations where a criminal offense was committed; employees of controlling bodies; persons with whom the suspect has a personal relationship. The trace pattern as an element of the forensic characterization of criminal offenses in the field of economic activity is of great importance, since the study of traces itself makes it possible to determine the method and mechanism of committing a criminal offense, the method of its concealment, the identity of the criminal (including the presence of a conspiracy between members of an organized criminal group), tools committing a criminal offense, including establishing a number of circumstances during the investigation, exposing false testimony of a witness or criminal, material evidence hidden by him, etc.

Key words: *economic sphere, economic crime, criminal offense, forensic characteristics, traces, documents.*

О. В. Федорчук

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Метою статті є визначення окремих проблемних питань проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що впливають на використання їхніх результатів під час здійснення кримінально-процесуального доказування, і надання пропозицій щодо їх вирішення. У статті розглянуто деякі проблемні аспекти використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів. Аналізуючи дослідження провідних вітчизняних науковців, констатовано, що певною особливістю інституту негласних слідчих (розшукових) дій є відсутність у КПК України чіткої процедури їх проведення та фіксування. Визначено низку проблемних питань правового та організаційного характеру, які потребують невідкладного вирішення щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінально-процесуальному доказуванні. Надані пропозиції щодо вирішення цих проблем. Охарактеризовані вимоги, яким повинні відповідати матеріали отримані під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Із введенням до кримінального процесу України інституту негласних слідчих (розшукових) дій, ліквідований інститут оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства. Як наслідок, розширилися можливості підозрюваних, обвинувачених та інших зацікавлених осіб застосовувати різноманітні заходи протидії органам досудового розслідування та суду (вплив на свідків і потерпілих шляхом погроз, підкупу тощо) на усіх стадіях кримінального процесу і, особливо, на судових, де взагалі відсутні в органів обвинувачення ефективні засоби викриття такої протидії та протистояння їй. Основним функціональним призначенням негласних слідчих (розшукових) дій в оновленій системі кримінального процесу України є забезпечення оптимальних шляхів використання у кримінально-процесуальному провадженні інформації, здобутої із використанням негласних силі засобів, якими послуговується оперативно-розшукова діяльність. Зроблено висновок, що під час використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій виникають проблемні аспекти, які в першу чергу пов'язані з відсутністю чіткої законодавчої процедури їх проведення й фіксування, їхньою однорідністю з оперативно-розшуковими заходами, наслідки проведення яких також можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази. Напрямом вирішення цих проблем є подальше удосконалення кримінально-процесуального, оперативно-розшукового законодавства, а також законодавства у сфері охорони відомостей з обмеженим доступом.

Ключові слова: злочини, розслідування, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, кримінальний процес, оперативно-розшукові заходи, результати негласних слідчих (розшукових) дій, використання матеріалів.

Постановка проблеми. Відповідно до чинного КПК України основним засобом негласного отримання доказів на стадіях кримінального процесу є негласні слідчі (розшукові) дії (гл. 21 КПК України). Завдяки таким діям розкриваються та розслідуються понад 85% тяжких й особливо тяжких злочинів, а вчинених в умовах неочевидності, організованими злочинними угрупованнями, проти основ національної безпеки – 100%. Проте негласні слідчі (розшукові) дії, як і будь-які негласні засоби отримання доказів, відповідно до результатів аналізу зарубіжної

та вітчизняної оперативно-розшукової, слідчої та судової практики, можуть бути не лише ефективним засобом отримання доказів у кримінальному судочинстві, а й засобом грубого порушення прав, свобод і законних інтересів осіб, які потрапляють до його сфери. Тому застосування таких засобів у кримінальному процесі потребує як постійного вдосконалення їх оперативності, так і процесуальних гарантій законності [1].

У системі доказів, які використовуються під час доведення вини осіб, підозрюваних у вчиненні тяжких та особливо тяжких криміналь-

них правопорушень, особливе значення мають протоколи проведення негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до них. Як зазначає О. Геселев, результати НС(Р)Д у кримінальному провадженні мають доволі потужний доказовий потенціал порівняно з можливостями інших процесуальних дій. НС(Р)Д дають змогу встановити та зафіксувати відомості про злочин та особу, яка його вчинила, у режимі онлайн, тобто реального часу, коли такі дані виявляються й фіксуються безпосередньо під час готування до злочину або його вчинення. Це, безумовно, впливає на їх якісну оцінку та можливість подальшого ефективного використання як доказів у кримінальному провадженні [2].

Підстави і порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій та здійснення заходів, пов'язаних із тимчасовим обмеженням конституційних прав і свобод людини і громадянина визначають Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Закони України «Про прокуратуру», «Про державну таємницю», «Про оперативно-розшукову діяльність», Порядок організації та забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 № 939 (далі – Порядок), Звід відомостей, що становлять державну таємницю (далі – ЗВДТ) (затверджений наказом Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383 і зареєстрований в Міністерстві юстиції України 14 січня 2021 р. за № 52/35674), та інші нормативно-правові акти. Запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій до вітчизняного кримінального процесуального законодавства обумовило потребу закріплення науково-обґрунтованого механізму реалізації їх результатів у кримінальному процесі й, зокрема, у кримінально-процесуальному доказуванні [3, с. 5].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам провадження негласних слідчих (розшукових) дій, використання їх результатів приділялась увага в роботах Ю. П. Аленіна, В. І. Войтовича, В. О. Глушкова, Є. Лазоренка, Є. Д. Лук'янчикова, Д. Й. Никифорчука, Д. Б. Сергєєвої, В. І. Сліпченка, Є. Д. Скулиша, О. Ю. Татарова, С. О. Патюк, М. А. Погорецького, Я. Помаза, Л. Д. Удалової, М. С. Цуцкірідзе, М. Є. Шумили та інших науковців.

Метою статті є визначення окремих проблемних питань проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що впливають на використання їхніх результатів під час здійснення кримінально-процесуального доказування, і надання пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основних положень. Ефективність боротьби зі злочинністю кримінально-процесуальними засобами у значній мірі залежить від чіткості правової регламентації слідчих дій, а також якості наукових рекомендацій щодо їх провадження, розроблених у рамках криміналістичної тактики. З огляду на це великий теоретичний та практичний інтерес являє собою наукове дослідження особливостей провадження невідкладних слідчих дій, ефективність яких значною мірою визначає і успішність розслідування справи [4, с. 3].

Ми цілком погоджуємося з думкою С. О. Патюк, що основне правило щодо оцінювання доказів у кримінальному процесі передбачено в ч. 1 ст. 94 КПК України: «Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення» [2]. Тож оцінювання доказів як розумова діяльність включає в себе встановлення належності, допустимості, достовірності кожного окремого доказу, достатності доказів у сукупності. Згідно з ч. ч. 1, 2 ст. 84 КПК України, процесуальними джерелами доказів, тобто фактичних даних, отриманих у передбаченому КПК порядку, є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Отже, оцінюванню за всіма названими критеріями доказу повинні підлягати як зміст фактичних даних, так і джерела, що ці дані встановлюють [5].

Кримінально-процесуальний кодекс 2012 р. докорінно змінив структуру досудового розслідування кримінальних правопорушень, було внесено зміни до чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Основними з них є: введення додаткових суб'єктів ОРД; обмеження принципів ОРД принципами верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини; переорієнтовано зміст ОРД на попередження, виявлення та припинення зло-

чинів; законодавчо закріплено порядок здійснення ОРЗ відповідно до КПК; надано перелік негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених статтями 246-275 нового КПК. Результатом означених новел стала зміна підстав здійснення ОРД, до яких належить наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про: злочини, що готуються; осіб, які готують учинення злочину; осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання; осіб, безвісно відсутніх; розвідувально-підривної діяльність спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб проти України; реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя; співробітників розвідувальних органів України у зв'язку із службовою діяльністю цих осіб, їх близьких родичів, а також осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей з метою належного здійснення розвідувальної діяльності.

Це призвело до перебудови всієї системи протидії злочинності та зміни стратегії ОРД з реактивної на проактивну модель. У той же час, досвід використання КПК та діяльність оперативних підрозділів, відповідно до змін у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», визначає необхідність удосконалення нормативного регулювання ОРД на ґрунті подальшого розвитку теорії оперативно-розшукової діяльності як методології формування сучасної правової бази протидії злочинності [6, с. 340].

Втім, зміни, внесені до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», значно звузили поле діяльності оперативних підрозділів, які свої знання та професіоналізм у протидії злочинності могли б використати у більшій мірі, за умов належної правової регламентації її ведення. Кримінальний процесуальний закон України у ч. 1 ст. 246 не дає чіткого визначення поняття негласних слідчих (розшукових) дій, а лише зазначає, що вони є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню. Відповідно ч. 1 ст. 223 КПК

України, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Виходячи з аналізу зазначених положень КПК України слід дійти висновку, що негласними слідчими (розшуковими) є дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів, або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню.

Негласність проведення слідчих (розшукових) дій виражається в тому, що вони здійснюються приховано не лише від осіб, злочинна діяльність яких документується, але й від усіх інших суб'єктів, що не приймають безпосередньої участі у її провадженні. Розголошення відомостей щодо факту та результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій може відбуватися під час ознайомлення сторонами з його матеріалами, на судових стадіях кримінального провадження під час розгляду його матеріалів, або ж у порядку, визначеному ст. 253 КПК України, з метою повідомлення осіб, щодо яких провадилися негласні слідчі (розшукові) дії [7, с. 121–122].

Результати аналізу практики впровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій у правозастосовний процес оперативно-розшукових підрозділів, органів досудового розслідування та суду щодо їх проведення та використання результатів у кримінально-процесуальному доказуванні висвітлили низку проблемних питань правового та організаційного характеру, які потребують невідкладного вирішення. Основними з них є такі:

із введенням до кримінального процесу України інституту негласних слідчих (розшукових) дій, ліквідований інститут оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства. Як наслідок, розширилися можливості підозрюваних, обвинувачених та інших зацікавлених осіб застосовувати різноманітні заходи протидії органам досудового розслідування та суду (вплив на свідків і потерпілих шляхом погроз, підкупу тощо) на усіх стадіях кримінального процесу і, особливо, на судових, де взагалі відсутні в органів обвинувачення ефективні засоби викриття такої протидії та протистояння їй. Вирішення цього проблемного питання потребує внесення відповідних змін та доповнень до чинного КПК та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»;

результати аналізу процесуальної форми провадження негласних слідчих (розшукових) дій, визначеної в чинному КПК України, а також практики їх провадження та використання їх результатів у кримінально-процесуальному доказуванні дає підставу для висновку, що процесуальна форма провадження негласних слідчих (розшукових) дій є недосконалою, що створює проблеми під час використання їх результатів у кримінально-процесуальному доказуванні;

чинним КПК України визначено суб'єктів проведення негласних слідчих (розшукових) дій: а) слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину; б) за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи відповідних відомств (ч. 6 ст. 246), працівники яких при виконанні доручень слідчого та прокурора на їх проведення користуються повноваженнями слідчого (ч. 2 ст. 41). Проте на практиці проведення негласних слідчих (розшукові) дій, як правило, слідчими не здійснюється, а доручається уповноваженим оперативним підрозділам, які також їх безпосередньо не проводять, а для цього на підставі свого завдання згідно з п. 3.8 Інструкції залучають відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи. Таким чином, доручення слідчого уповноваженим оперативним підрозділам на виконання негласних слідчих (розшукових) дій за новим законодавством здійснюється так само, як і за попереднім законодавством, відповідно до якого давались доручення чи вказівка слідчого уповноваженим оперативним підрозділам на проведення оперативно-розшукових заходів (ч. 5 ст. 97, ч. 3 ст. 114 КПК України, ч. 3 ст. 66 КПК України 1960 р. та п. 2 ч. 1 ст. Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» в редакції 1992 р.).

Відмінність полягає лише в тому, що за новим законодавством уповноважена посадова особа оперативного підрозділу при виконанні доручення слідчого на виконання негласних слідчих (розшукових) дій користується повноваженнями слідчого (ч. 2 ст. 41 КПК України 2012 р.), а також в тому, що така особа при виконанні доручення слідчого на виконання певної негласної слідчої (розшукової) дії немає права здійснювати інші процесуальні дії за власною ініціативою або звертатися за клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (ч. 2 ст. 41 КПК України 2012 р.), у той час коли за попереднім законодавством при виконанні доручення чи вказівки слідчого на проведення оперативно-розшукових заходів оперативний підрозділ мав ширші повноваження;

згідно з ч. 1 та 2 ст. 252 чинного КПК України фіксація перебігу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій має відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим чинним КПК України. За результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки [1].

Певною особливістю інституту негласних слідчих (розшукових) дій є відсутність у КПК України чіткої процедури їх проведення та фіксування. Цього не міститься також в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженій спільним Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [3]. В Інструкції наводиться лише загальний порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій і порядок проведення деяких із них, аналогічний КПК України. Передбачено окремі процедури організації й проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які саме й забезпечують додержання конституційних прав та інтересів учасників досудового розслідування як у теоретичному плані, так і на рівні законодавчої регламентації відсутні. Саме тому на практиці слідчі намагаються уникати формування доказової бази лише на підставі результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій. У судово-слідчій практиці застосовується таке правило: під час досудового розслідування певна частина доказів може бути сформована за результатами проведення слідчих (розшукових) дій, а інші – негласних слідчих (розшукових) дій. Тож, хоча закон під час оцінювання доказів ставить між ними знак рівності (ч. 2 ст. 94, ч. 1 ст. 256 КПК України), за відсутності чіткої процесуальної форми отримання доказів шляхом провадження негласних слідчих (розшукових) дій достовірність останніх ставиться під сумнів самим слідчим [5].

На думку Д. Б. Сергєєвої, питання щодо того, чи є можливим використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій в інтересах кримінального судочинства, взагалі не повинно виникати. І ми цілком згодні з даною позицією. Однак, для того, щоб у практичного працівника була реальна можливість використати всі мож-

ливості негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні, необхідно, в першу чергу, мати правильне уявлення про те, що є результатами негласних слідчих (розшукових) дій. Як у правовій теорії, так і законодавстві не можна оперувати нечіткими визначеннями, адже багатозначність правової термінології дезорієнтує правозастосовців, ускладнює правозастосовний процес. Нормативне вираження, застосування термінологічного апарату є надзвичайно актуальним для всіх галузей законодавства, оскільки становить складову процесу їх кодифікації та уніфікації, тому для того, щоб текст закону вважався ясным, він не лише має бути легким для розуміння, а й всі, хто його читатиме, повинні і однаково розуміти його суть. Особливо це є актуальним у сфері використання негласних засобів розслідування, оскільки правові норми, що регулюють порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, так само, як і законодавство в галузі ОРД, розповсюджуються на відомства, що мають різне функціональне призначення [8].

На момент отримання результатів НСРД вони ще не є процесуальними доказами. Для розробки засад використання результатів НСРД у доказуванні їх доцільно класифікувати на види за такими критеріями: а) за можливістю розсекречення; б) за змістом; в) за походженням; г) за напрямками використання у кримінальному провадженні; д) за напрямками використання у кримінальному процесуальному доказуванні [9].

Для того, щоб фактичні дані, отримані під час проведення НС(Р)Д, стали доказами, вони мають пройти процедуру належного оформлення, тобто повинні бути закріплені та введені в систему доказів. Ця процедура складається з двох етапів:

перший – закріплення матеріалів, здобутих під час застосування технічних засобів шляхом здійснення негласних дій, у порядку, передбаченому нормативними актами;

другий етап – закріплення процесуальним засобом, надання процесуальної форми шляхом винесення постанови про приєднання цих даних до матеріалів кримінального провадження. З огляду на кримінально-процесуальні норми, законодавцем визначено такі процедури оформлення матеріалів, які можуть бути використані як доказ у кримінальному процесі:

в *першу чергу*, це протоколи про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, а, *по-друге*, – додатки, тобто матеріальні носії секретної інформації, які містять відомості,

отримані під час проведення НС(Р)Д. Також до МНСІ може бути долучено фотокопії документів, фотокартки, схеми тощо, якщо цей матеріал має значення для досудового розслідування.

Протокол про хід і результати проведеної негласної слідчої (розшукової) дії (або її етапів) складається слідчим, якщо вона проводиться за його безпосередньої участі, в інших випадках – уповноваженим працівником оперативного підрозділу, і повинен відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження. Протокол негласної слідчої (розшукової) дії повинен відповідати загальним вимогам складання протоколу та додаткам до нього, що передбачено статтями 104, 105, 251, 252 КПК. Періодичність складання протоколів залежить від виду негласної слідчої (розшукової) дії, терміну її проведення (одномоментно чи упродовж часу), від доручення слідчого, прокурора, але в будь-якому випадку безпосередньо після отримання фактичних даних, які можуть використовуватись як докази для встановлення місця перебування особи, що розшукується, про кожний випадок огляду, виїмки, дослідження матеріалів про результати негласної слідчої дії тощо [3, с. 16–17].

Основним функціональним призначенням негласних слідчих (розшукових) дій в оновленій системі кримінального процесу України є забезпечення оптимальних шляхів використання у кримінально-процесуальному провадженні інформації, здобутої із використанням негласних силі засобів, якими послуговується оперативно-розшукова діяльність.

З метою своєчасного використання матеріалів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій вони також повинні відповідати певним *вимогам*, зокрема:

повнота зібраних матеріалів; необхідність проведення оцінки отриманих даних; своєчасне припинення негласних дій та використання їх результатів; недопустимість розшифровки негласних заходів і методів, які проводилися та застосовувалися; необхідність проведення інших НС(Р)Д з метою збирання додаткових доказів; недопущення вчинення інших доказів.

Також необхідно звертати увагу, що не допускається поспішність і завчасність початку використання матеріалів, отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, оскільки:

по-перше – це може призвести до неповноти зібраних даних; *по-друге* – злочинці знищать сліди злочину або переховуватимуться

від органів досудового розслідування; *по-третє* – втратиться подальша доцільність проведення негласних (слідчих) розшукових дій [3, с. 28].

Висновки. Отже, під час використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій виникають проблемні аспекти, які в першу чергу пов'язані з

відсутністю чіткої законодавчої процедури їх проведення й фіксування, їхньою однорідністю з оперативно-розшуковими заходами, наслідки проведення яких також можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази. Напрямом вирішення цих проблем є подальше удосконалення кримінально-процесуального, оперативно-розшукового законодавства, а також законодавства у сфері охорони відомостей з обмеженим доступом.

Список використаної літератури:

1. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 270–276. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_48.
2. Є. Лазоренко, Я. Помаз. Деякі проблеми використання протоколів проведення негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до них. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/50.pdf>
3. Телійчук В.Г., Федченко В.М., Мороз С.М., Козарь О.С. Деякі питання щодо оформлення результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Методичні рекомендації: навчально-методичне видання для практичних підрозділів. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 37 с.
4. Войтович І. І. Процесуальні і тактичні особливості провадження невідкладних слідчих дій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2012. 19 с.
5. Патюк С.О. . Щодо питання оцінювання результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvkhdu_jur_2015_5%284%29_20.pdf
6. Телійчук В.Г. Теоретико-правові та практичні проблеми оперативно-розшукового законодавства. *Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри*: збірник тез II Міжнародної науково-практичної конференції (7–8 квітня 2017 р.). Кропивницький: «КОД», 2017. С. 338–343.
7. Телійчук В.Г. Кримінально-процесуальний Закон України та актуальні проблеми удосконалення оперативно-розшукового законодавства. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства*: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (4 грудня 2015 р.). Кіровоград: «КОД», 2015. 264 с. URL: <http://www.uk.x-pdf.ru/5ekonomika/2304062-1-aktualni-pravovi-gumanitarno-ekonomichni-problemi-period-reformuvannya-demokratichnogo-suspilstva-materiali-iv.php>
8. Сергєєва Д.Б. Результати негласних слідчих (розшукових) дій: Проблемні аспекти визначення. URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-6-2014/item/151-rezultaty-nehlasnykh-slidchykh-rozshukovykh-diy-problemni-aspekty-vyznachennya-serhieieva-d-b>
9. Сергєєва Д. Б. Напрями використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесуальному доказуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 81–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2018_2_11.

Fedorchuk O. V. Some problematic aspects of using the results of secret investigative (search) actions

The purpose of the article is to identify certain problematic issues of conducting undercover investigative (research) actions that affect the use of their results during the implementation of criminal procedural evidence, and to provide suggestions for their solution. The article discusses some problematic aspects of using the results of covert investigative (search) actions in the investigation of crimes. Analyzing the research of leading domestic scientists, it is stated that a certain feature of the institution of covert investigative (search) actions is the lack of a clear procedure for their implementation and recording of the Criminal Procedure Code of Ukraine. A number of problematic issues of a legal and organizational nature have been identified, requiring an urgent decision on the conduct of covert investigative (search) actions and the use of their results in criminal procedural evidence. Suggestions for solving these problems have been made. The article describes the requirements to be met by materials received during covert investigative (search) actions. With the introduction into the criminal process of Ukraine of the institute of covert investigative (detective) actions, the institute of operational investigative support of criminal proceedings was liquidated. As a result, the possibilities of suspects, accused persons and other interested persons to apply various countermeasures to the bodies of pre-trial investigation and the court (influence on witnesses and victims through threats, bribery, etc.) at all stages of the criminal process and, especially

at the judicial ones, where there are no authorities at all, have expanded accusations are effective means of exposing such opposition and opposing it. The main functional purpose of undercover investigative (search) actions in the updated system of the criminal process of Ukraine is to ensure optimal ways of using information obtained with the use of undercover means used in operational and investigative activities in criminal procedural proceedings. It was concluded that during the use of the results of secret investigative (search) actions, problematic aspects arise, which are primarily related to the lack of a clear legislative procedure for their implementation and recording, their homogeneity with operational and investigative measures, the consequences of which can also be used as evidence in criminal proceedings. The direction of solving these problems is the further improvement of criminal-procedural, operational-investigative legislation, as well as legislation in the field of protection of information with limited access.

Key words: *crimes, investigations, investigative (search) actions, undercover investigative (search) actions, criminal process, operative investigative measures, results of undercover investigative (search) actions, use of materials.*

УДК 343.123.12:343.91–053.6](477)

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.30>**О. В. Федосова**

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник науково-дослідної
лабораторії з проблем протидії злочинності
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ ВИЯВЛЕННЮ І РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ

Мета статті полягає в проведенні аналізу наукових підходів вчених щодо розкриття сутності протидії розслідуванню злочинів, а також визначенні дієвих організаційно-тактичних заходів, що доцільно застосовувати в ході оперативно-розшукового забезпечення щодо виявлення та подолання протидії розслідуванню корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються за участю неповнолітніх. Розглянуто широкий спектр різних за обсягом і змістом визначень сутності протидії розслідуванню злочинів. Досліджено особливості криміналістичного та оперативно-розшукового забезпечення подолання протидії розслідуванню злочинів. Визначено протидію розслідуванню як своєрідний вид цілеспрямованої активності суб'єктів злочину, інших зацікавлених осіб, яка виражається у вигляді одично вчинюваних умисних дій або у вигляді структурно складної умисної діяльності, спрямованої відповідно на приховування, зміну, знищення інформації, що має доказове значення, а також її носіїв з метою перешкоджання встановленню обставин учиненого злочину та винності причетних осіб. Наведено перелік найбільш поширених форм протидії виявленню та розслідуванню корисливо-насильницьких злочинів. Запропоновано в ході оперативно-розшукового забезпечення застосовувати організаційно-тактичні заходи щодо виявлення та подолання протидії розслідуванню корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються за участю неповнолітніх. Наголошено, що подолання протидії кримінального середовища, не можна розглядати поза залежність від характеру корисливо-насильницьких злочинів, стадій їх підготовки та вчинення, діяльності оперативних і слідчих підрозділів щодо оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження. Зроблено висновок про доцільність визначати протидію кримінального середовища як систему взаємозв'язаних і взаємообумовлених прийомів кримінального впливу, застосування яких у певній послідовності й різних комбінаціях спрямована на ухилення винних від кримінальної відповідальності або пом'якшення відповідальності шляхом впливу на діяльність правоохоронних органів, спрямовану на виявлення та розслідування злочинів, а також перешкоджання діяльності суду щодо здійснення правосуддя.

Ключові слова: подолання протидії, злочини, неповнолітні, виявлення, розслідування, оперативно-розшукове забезпечення.

Постановка проблеми. В сучасних умовах підрозділи кримінальної поліції України все частіше стикаються з цілеспрямованою протидією виявленню та розслідуванню корисливо-насильницьких злочинів, у тому числі тих, що вчиняються неповнолітніми. Це, в свою чергу, є наслідком розширення масштабів загальнокримінальної злочинності та її впливу на правосвідомість людей. І хоча проблему протидії розслідуванню злочинів не можна назвати новою, однак у даний час вона набула нового соціального значення у зв'язку з ускладненням криміногенної ситуації в державі [1, с. 14; 2, с. 210].

Обрання злочинцями видів і форм протидії зумовлене розвитком злочинності і являє собою реакцію на діяльність з виявлення та розслідування злочинів. Змінюється внутрішній зміст «протидії розслідуванню». Якщо раніше під протидією розслідуванню розуміли переважно різні форми та способи приховування злочинів, то тепер це поняття наповнилося більш широким змістом і може бути визначене як навмисна діяльність з метою перешкоджання вирішенню завдань розслідування й у кінцевому підсумку встановленню істини у кримінальному провадженні. Дана обставина вказує на необхідність

більш глибокого дослідження сутності і форм протидії виявленню та розслідуванню злочинів, зокрема, тих що вчиняються неповнолітніми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню особливостей криміналістичного та оперативно-розшукового забезпечення подолання протидії розслідуванню злочинів приділялася певна увага фахівцями з криміналістики і теорії оперативно-розшукової діяльності. Цю проблему розглядали у своїх наукових роботах О. В. Александренко, В. Д. Берназ, Є. Ю. Бузоверя, А. Ф. Волобуєв, О. В. Горбачов, В. О. Коновалова, В. О. Мальярова, О. О. Подобний, В. Д. Пчолкін, В. М. Цимбалюк, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та ін. Огляд наукової літератури свідчить, що протидія розслідуванню злочинів це складний процес. Саме цим і пояснюється множинність наукових підходів, поглядів, точок зору стосовно сутності протидії розслідуванню. Однак, незважаючи на те, що протидія розслідуванню активно вивчається вченими не один десяток років, не усі проблеми цього вчення отримали однозначне вирішення. До теперішнього часу сформувався досить широкий спектр неоднозначних, різних за обсягом і змістом визначень сутності протидії розслідуванню злочинів, що свідчить про продовження процесу її теоретичного осмислення. Крім того, в сучасних умовах зі змінами криміногенної обстановки в державі та реформуванням кримінального процесуального і оперативно-розшукового законодавства потребується новий методологічний підхід у розробці методичних рекомендацій, які б дозволили удосконалити оперативно-розшукове забезпечення подолання такої протидії слідчими та оперативними підрозділами Національної поліції України.

Мета публікації полягає в проведенні аналізу наукових підходів вчених щодо розкриття сутності протидії розслідуванню злочинів, а також визначенні дієвих організаційно-тактичних заходів, що доцільно застосовувати в ході оперативно-розшукового забезпечення щодо виявлення та подолання протидії розслідуванню корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються за участю неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу дослідження. В етимологічному розумінні термін «протидія» означає дію, яка спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй [3, с. 992]. Тобто існує певний зв'язок між дією і протидією.

У сучасній науковій літературі висловлюються різні погляди щодо визначення протидії розслідуванню злочинів. Аналіз наукових праць

з цього питання показав, що у юридичній науці поняття «протидія розслідуванню» не одержало свого чіткого, однозначного наукового визначення. Його застосування, наприклад, у криміналістиці переважно пов'язувалось лише з описом способів приховування злочинів і психологічної природи давання неправдивих показань або відмови від давання показань. Так, Р. С. Белкін визначає протидію розслідуванню як протиправну діяльність осіб, зацікавлених у результатах справи. Він вважає, що протидія розслідуванню виражається в діях, безпосередньо спрямованих на приховування злочину (знищення або зміна слідів злочину і злочинця, різні інсценування злочинів та ін.), на ухилення від відповідальності (неявка на виклик слідчого або суду, виїзд до іншої місцевості, перехід на нелегальне становище та ін.) [4, с. 173].

На «протидію зацікавлених осіб (сторін)», як на один з основних факторів, що її характеризують, звернули увагу В. О. Коновалова і А. Р. Ратінов в ході досліджень психологічної специфіки слідчої діяльності [5, с. 252; 6, с. 157]. Вчені вважають, що активна протидія злочинного середовища визначається необхідністю постійних і повсякденних контактів із злочинцями та їх найближчим оточенням і спробами останніх здійснити на слідчого певний вплив.

Необхідно відзначити, що спроби визначити поняття, систематизувати і класифікувати форми кримінальної протидії розслідуванню злочинів, робилися не тільки в криміналістиці, а і в кримінальному процесі і в теорії оперативно-розшукової діяльності. Аналіз проведених досліджень свідчить, що науковцями висловлюються різні погляди щодо визначення протидії розслідуванню, класифікації форм та прийомів протидії, а також відповідних засобів її нейтралізації та подолання. Так, окремі автори розглядають протидію як складний комплекс різноманітних прийомів і хитрощів злочинців, що перешкоджають ефективному попередженню, виявленню та розслідуванню вчинених ними злочинів, та спрямовані на уникнення злочинцями кримінальної відповідальності [7, с. 12]. Ця точка зору чітко відображає основний зміст ознак протидії, водночас не позбавлена недосконалою, оскільки обмежує коло суб'єктів протидії лише злочинцями. Інші автори вважають, що протидія розслідуванню – це система дій (чи бездіяльності), що мають за мету перешкодити залученню слідів злочину до кримінального судочинства та подальшому їх використанню як судових доказів [8, с. 66; 9, с. 195–197].

Це визначення також є недосконалим, оскільки ототожнює протидію лише зі створенням перешкод щодо збирання доказів.

У теорії криміналістики одну з найважливіших спроб класифікації форм протидії розслідуванню як самостійного соціального явища здійснив В. Н. Карагодін [10, с. 21]. Використовуючи запропоновану Р. С. Белкіним систему криміналістичних класифікацій, він поділив акти протидії за їх спрямованістю на перешкоджання вирішенню завдань досудового розслідування. За цими підставами їм, перш за все, виділені акти, що перешкоджають розкриттю злочину: виявленню події злочину; окремих епізодів злочинної діяльності; встановленню участі суб'єктів у злочині і їх ролі. Дії з приховування злочинів їм були класифіковані залежно від того самостійні вони або являють собою елемент способу вчинення злочину.

Аналогічним за змістом є визначення протидії розслідуванню як діяльності, спрямованої на перешкоджання процесу розслідування злочинного діяння й встановленню істини у кримінальному провадженні, запропоноване В. Д. Берназом [11, с. 79–83]. Однак і воно не в повній мірі розкриває змістовне ядро поняття протидії, а саме характер діяльності (умисна чи необережна) і види, способи, суб'єкти перешкоджання встановленню істини у кримінальному провадженні. Так само можна сказати і про визначення протидії, що надано О. В. Александренко, за яким це своєрідний вид соціальної діяльності, що являє собою систему цілеспрямованих дій з перешкоджання повному, усебічному й об'єктивному розкриттю та розслідуванню злочинів [12, с. 90].

Монографічне дослідження тактики нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами було проведене Б. В. Щуром. За результатами дослідження він зробив висновок, що за своєю сутністю протидія може бути визначена як діяльність зацікавлених осіб, спрямована на перешкоджання виявленню та розслідуванню злочинів за допомогою створення перешкод на шляху встановлення істини у кримінальному провадженні [13, с. 129].

Цікавими також є результати монографічного дослідження А. Ф. Волобуєва. Він звертає увагу на те, що поняття «приховування злочину», «протидія розслідуванню», «ухилення від відповідальності» близькі за змістом, але не тотожні. Перші два поняття є більш вузькими за своїм змістом і визначають форми ухилення від відповідальності. Автор вважає, що необхідно

розмежовувати між собою і поняття «приховування злочину» та «протидія розслідуванню», оскільки вони відтінюють різні аспекти ухилення осіб від відповідальності. Поняттям «приховування злочину» доцільно визначати діяння особи, спрямовані на перешкоджання виявленню злочину правоохоронними органами шляхом утаювання, знищення, маскування або фальсифікації слідів злочину (інформації). Ухилення від кримінальної відповідальності – це діяння винної у вчиненні злочину особи щодо уникнення кримінального покарання й інших несприятливих наслідків, які здійснюються шляхом приховування злочину або протидії його розслідуванню. Аналогічні ж дії в умовах вже розпочатого розслідування, коли злочин вже виявлено, точніше визначати поняттям «протидія розслідуванню». При цьому протидія розслідуванню може включати, як вже відзначалося, і прийоми не пов'язані з маскуванням, знищенням чи фальсифікацією слідів злочину.

За визначенням А. Ф. Волобуєва, протидія розслідуванню – це діяння особи, спрямовані на створення перешкод у встановленні обставин уже виявленого злочину в умовах розпочатого його розслідування (відкритого кримінального провадження). Тобто протидія розслідуванню полягає у виборі зацікавленими особами певної лінії поведінки, вчиненні активних дій, спрямованих на створення перешкод у збиранні й використанні доказів органом слідства та судом. Ініціаторами протидії розслідуванню злочину виступають, як правило, винні в його вчиненні особи, але суб'єктами можуть бути й інші учасники кримінального провадження, на яких здійснювався певний вплив (підкуп, погрози), а також корумповані представники різних державних (зокрема правоохоронних) органів, комерційних структур. Видається, що порівняно з приховуванням злочину активна протидія розслідуванню є показником більш високої суспільної небезпечності її суб'єктів, і це має враховуватися при розробці відповідних методик розслідування злочинів [14, с. 94–95].

Аналіз наведених вище точок зору різних авторів показує, що в науковій літературі протидія розслідуванню злочинів розглядається як дія або як діяльність злочинців та інших зацікавлених осіб, спрямована на перешкоджання пізнанню обставин вчинення злочину й встановленню про нього фактичних даних. Таким чином, слідча практика свідчить, що протидія розслідуванню дійсно може виражатися в конкретній умисній дії, яка є одиничним проявом

активності злочинця чи інших зацікавлених осіб (корумпованих посадових осіб органів державної влади, близьких родичів підозрюваних (обвинувачених) і т.п.), спрямованої на створення перешкод пізнавальним діям працівника органу дізнання, слідчого (наприклад, знищення слідів злочину, давання неправдивих показань і т. ін.). Крім того, протидія розслідуванню може мати характер структурно складної умисної діяльності, здійснюваної, як правило, членами організованого злочинного формування з метою ухилення від кримінальної відповідальності.

Виходячи з викладеного, вважаємо, що в понятійному розумінні найбільш точним буде визначення протидії розслідуванню як своєрідного виду цілеспрямованої активності суб'єктів злочину, інших зацікавлених осіб, яка виражається у вигляді одиничне вчинюваних умисних дій або у вигляді структурно складної умисної діяльності, спрямованої відповідно на приховування, зміну, знищення інформації, що має доказове значення, а також її носіїв з метою перешкоджання встановленню обставин учиненого злочину та винності причетних осіб.

Вчені-криміналісти зазначають, що протиборство при розкритті злочинів відрізняється від протиборства в інших видах юридичної практики, що і обумовлює застосування для його виявлення та подолання можливостей оперативно-розшукової діяльності [15, с. 252; 16, с. 446–447]. Маємо зазначити, що оперативно-розшукове забезпечення подолання протидії виявленню та розслідуванню корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми, організація і тактика оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій значною мірою будується і здійснюється на знанні форм протидії, способів і прийомів, що вмонтовані в механізм злочинної діяльності. Серед найбільш поширених форми протидії виявленню та розслідуванню корисливо-насильницьких злочинів, зокрема тих, що вчинюються неповнолітніми, слід виділити: а) залякування та інший вплив на потерпілого і свідків, щоб змусити їх відмовитися чи змінити показання на користь кримінального середовища; б) узгодження лінії поведінки неповнолітніх злочинців з особами, причетними до втягування останніх в злочинну діяльність; в) наймання висококваліфікованих адвокатів батьками неповнолітніх; г) симуляція захворювань та переховування підозрюваних в медичних закладах; д) приховування, знищення слідів, зброї та інших засобів злочинної діяльності;

е) підкуп слідчих, співробітників прокуратури та суду; ж) цілеспрямована дискредитація оперативних працівників і слідчих Національної поліції; з) тиск через засоби масової інформації шляхом використання помилок, допущених на стадії досудового розслідування та ін. [17, с. 329–332.]

Маючи в своєму розпорядженні інформацію про конкретні факти протидії, слідчий і оперативні працівники в ході проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій можуть виявити нові невідомі раніше епізоди злочинної діяльності та осіб, які їх вчинили, перешкодити виробленню єдиної лінії поведінки злочинців; запобігти обмові осіб, які не брали участі у скоєнні злочину, здійснити пошук джерел інформації і, зокрема, встановленню невідомих раніше потерпілих і свідків; диференціювати роль кожного обвинуваченого і підозрюваного, визначивши лідера злочинної групи, підбурювача, а також обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність кожного їх них; з'ясувати причини та умови, що сприяють вчиненню корисливо-насильницьких злочинів за участю неповнолітніх.

Слід погодитись з точкою зору В. О. Малярвої, що протидія виявленню та розкриттю злочинів може здійснюватись на різних стадіях їх підготовки та вчинення. Під час підготовки до скоєння злочину: в ході проведення підготовчих дій, які полегшують виконання злочинних намірів (виготовлення засобів маскування й конспірації, вибір знаряддя злочину, вибір жертви, місця, часу вчинення злочину, способів приховування або знищення знаряддя злочину, речових доказів, слідів; планування поведінки після злочину, підготовка неправдивого алібі). Під час учинення злочину: погрози потерпілому, очевидцям злочину; знищення можливих джерел доказової інформації тощо. В ході розслідування злочину: висування неправдивого алібі, неявка за викликом до правоохоронних органів, погрози, підкуп чи інший вплив на потерпілого та свідків, у тому числі й фізичне усунення тощо [18, с. 229–232].

У зв'язку з вищевикладеним слід зазначити, що подолання протидії кримінального середовища, не можна розглядати поза залежністю від характеру корисливо-насильницьких злочинів, стадій їх підготовки та вчинення, діяльності оперативних і слідчих підрозділів щодо оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження. Щоб таємним діям кримінального середовища протиставити не тільки

адекватні, а й упереджуючи, наступальні дії під час оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження, працівники поліції відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», наділені функціями конспіративного проникнення в їх середовище з метою виявлення протиправних задумів, планів і способів дій злочинців. Отримана від конфідентів інформація є надійним джерелом поінформованості оперативних підрозділів про наміри злочинних структур перешкодити розкриттю злочину. Ця інформація дозволяє нейтралізувати наміри підозрюваних осіб протидіяти розслідуванню.

Можливість реалізації зазначених форм нейтралізації протидії визначається рівнем професіоналізму працівників слідчих та оперативних підрозділів. У такому розумінні вся система організаційно-тактичних заходів нейтралізації протидії, застосовується комплексно для виявлення осіб і фактів, що вказують на підготовку або вчинення злочинів, а також тих фактичних даних, що свідчать про задуми здійснення протидії на стадії досудового розслідування. Зазвичай при традиційних формах і видах вчинення корисливо-насильницьких злочинів кримінальне середовище неповнолітніх проявляє свою протидію в індивідуальних і групових діях, спрямованих на приховування свого умислу, пристосування способу вчинення до природних умов місця, часу і обстановки, приховування або знищення слідів своєї злочинної діяльності.

У зв'язку з вищезазначеним пропонуємо в ході оперативно-розшукового забезпечення розслідування корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються за участю неповнолітніх, до числа організаційно-тактичних заходів виявлення та подолання протидії віднести наступні:

- проведення оперативних комбінацій, спрямованих на зашифровку джерел оперативної інформації і матеріалів, що від них надходить до правоохоронних органів, а також створення ситуації підозри і недовіри між учасниками злочинної групи неповнолітніх;

- оперативне впровадження конфідентів для виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності до організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК), з метою виявлення та подолання протидії досудовому розслідуванню, а також дезорієнтацію злочинців щодо намірів працівників поліції;

- проведення негласних слідчих (розшукових) дій (спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК); зняття інформації

з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК) та ін.), доцільність застосування яких обумовлюється: виявленням фактів протидії розслідуванню з боку неповнолітніх чи їхніх зв'язків; необхідністю встановлення всіх учасників злочинного угруповання неповнолітніх; причетності дорослих осіб до злочинів, що вчинені за участю неповнолітніх; необхідністю розшуку майна, отриманого злочинним шляхом, а також місць зберігання знарядь учинення злочину [19];

- використання оперативної інформації для підготовки і проведення тактичної операції «Затримання», спрямованої на застосування ефекту раптовості для затримання «на гарячому» членів злочинних груп неповнолітніх [20, с. 265; 21, с. 291];

- підготовка та проведення тактичної операції «Захист свідків» для усунення тиску з боку злочинців, організації заходів безпеки потерпілих та захисту учасників кримінального провадження, шляхом проведення окремих слідчих (розшукових) дій в режимі відео-конференції, що виключають безпосередній контакт свідків і потерпілих з підозрюваними і обвинуваченими [22, с. 14];

- використання засобів масової інформації для дезінформації злочинців щодо найближчих планів оперативних та слідчих підрозділів, а також навмисне розповсюдження даних про захоплення помилковою версією, здатною відвернути увагу злочинців від слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на протидію злочинній діяльності;

- відсторонення працівників слідчих і оперативних підрозділів, що підозрюються у неформальних зв'язках з членами злочинних груп, від розслідування і передача матеріалів кримінального провадження слідчим іншого територіального органу;

- організація належного контролю за недопущенням розголошення даних оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування, за що передбачена відповідальність статтею 387 КК України «Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування» [23]. Дієвість перелічених прийомів оперативно-розшукового забезпечення подолання кримінальної протидії підтверджуються результатами анкетування слідчих та оперативних працівників Національної поліції України.

Висновки. Виходячи з викладеного вважаємо доцільним визначати протидію кримінального середовища як систему взаємозв'язаних і взаємообумовлених прийомів кримінального впливу, застосування яких у певній послідовності й різних комбінаціях спрямована на ухилення винних від кримінальної відповідальності або пом'якшення відповідальності шляхом впливу на діяльність правоохоронних органів, спрямовану на виявлення та розслідування злочинів, а також перешкоджання діяльності суду щодо здійснення правосуддя.

Список використаної літератури:

1. Бандурка О.М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія. Харків : Золота миля. 2012. 620 с.
2. Александренко Е. В., Бахин В. П., Карпов Н. С. Противодействие расследованию: мнение практиков и населения. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2001. № 3. С. 210–212.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. С. 992.
4. Белкин Р.С. Противодействие расследованию и пути его преодоления криминалистическими и оперативно-розыскными средствами и методами. *Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного следствия* / Под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина М.: Новый Юрист, 1997. С. 129.
5. Коновалова В.Е. Теоретические проблемы следственной тактики (познавательная функция логики и психологии в следственной деятельности): автореф. дис...д-ра юрид. наук. Харьков, 1966. 30 с.
6. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. М., 1967. 171 с.
7. Антонов В. М., Астахов Ю. С., Кувалдин В. П. Противодействие преступных структур органам внутренних дел и меры по их нейтрализации., М., 1994. 121 с.
8. Зуйков Г.Г. Способ совершения преступления и способ уклонения от ответственности. *Актуальные проблемы борьбы с преступностью*. Иркутск, 1981. С. 65–66.
9. Чернявський С. С. Противодействие организованной экономической преступности: проблемы и некоторые пути их решения. *Удосконалення співробітництва держав-учасниць СНД у боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом, незаконним обігом наркотиків та іншими сучасними викликами і загрозами* : матер. міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 7 квіт. 2004 р). Мінськ. 2004. С. 195–197.
10. Карагодин В.Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию. Свердловск : Из-во Урал. ун-та, 1992. С. 21.
11. Берназ В.Д. Психологія протидії слідчій діяльності. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. № 2. С. 79–83.
12. Александренко О.В. Поняття та сутність протидії на попередньому розслідуванні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України* : науково-теоретичний журнал. К. : НАВСУ, 2000. Вип. № 1. С. 84–92.
13. Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами : моногр. Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Х. : Гриф, 2005. 175 с.
14. Волобуев А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с.
15. Юридична психологія: Підручник/В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін.; За заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 352 с.
16. Шепитько В. Ю. Проблемы формирования тактики преодоления противодействия расследованию. *Расследование и противодействие ему в состязательном уголовном судопроизводстве: процессуальные и криминалистические вопросы* : сб. науч. тр. М., 2007. С. 446–447.
17. Федосова О.В. Щодо подолання протидії виявленню і розслідуванню корисливо-насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18 травня 2018 року, м. Одеса, Україна) / Національний університет «Одеська юридична академія», Південний регіональний центр Національної академії правових наук України. Одеса, 2018. С. 329–332.
18. Малярова В.О. Подолання протидії розслідуванню на досудовому слідстві: актуальні завдання й складності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 5-2. Том 3. 2014 С. 229–232.
19. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
20. Пчолкін В.Д., Федосова О.В. Тактичні операції при розслідуванні злочинів економічної спрямованості. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*, 2019. Вип. 4 (88). С. 265–277.
21. Шепитько В.Ю. Тактические операции и их роль в расследовании преступлений, совер-

шаемых организованными группами. *50 лет в криминалистике. К 80-летию со дня рождения Р.С. Белкина* : материалы Междунар. науч. конф. Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2002. С. 291–294.

22.Калімбет І. Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповно-

літніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / МОН України. Міжнар. гуманіт. ун-т. Одеса, 2017. 20с.

23.Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

Fedosova O. V. Operational investigative support for overcoming resistance to the detection and investigation of crimes committed with the participation of minors

The purpose of the article is to conduct an analysis of the scientific approaches of scientists to reveal the essence of countermeasures to the investigation of crimes, as well as to determine effective organizational and tactical measures that should be used in the course of operational investigative support to detect and overcome countermeasures to the investigation of self-interested and violent crimes committed with the participation of minors. A wide range of definitions of the essence of combating the investigation of crimes, different in scope and content, is considered. Peculiarities of forensic and operational investigative support for overcoming resistance to crime investigation have been studied. Opposition to the investigation is defined as a kind of purposeful activity of the subjects of the crime, other interested persons, which is expressed in the form of individually committed intentional actions or in the form of structurally complex intentional activity aimed at hiding, changing, destroying information that has evidential value, as well as its bearers in order to prevent the establishment of the circumstances of the committed crime and the guilt of the persons involved. The list of the most common forms of counteraction to the detection and investigation of selfish and violent crimes is given. It is proposed to apply organizational and tactical measures in the course of operational and investigative support to detect and overcome opposition to the investigation of self-interested and violent crimes committed with the participation of minors. It is emphasized that overcoming the resistance of the criminal environment cannot be considered independently of the nature of self-serving and violent crimes, the stages of their preparation and commission, the activities of operational and investigative units in relation to operational and investigative support of criminal proceedings. It was concluded that it is expedient to define countermeasures against the criminal environment as a system of interconnected and mutually conditioned methods of criminal influence, the use of which in a certain sequence and in various combinations is aimed at evading the guilty from criminal responsibility or mitigating responsibility by influencing the activities of law enforcement agencies aimed at identifying and investigation of crimes, as well as obstruction of the court's activity in the administration of justice.

Key words: *overcoming counteraction, crimes, minors, detection, investigation, operative-search support.*

НОТАТКИ